ISTORIE

BARRY STRAUSS

RĂZBOIUL TROIAN

O NOUĂ ISTORIE

Nimeni nu prezintă istoria militară a lumii antice cu atâta erudiție și măiestrie ca Barry Strauss.

—*PUBLISHERS WEEKLY*

ebook HUMANITAS

Barry Strauss este profesor de istorie şi studii clasice la Cornell University, Corliss Page Dean Fellow la Hoover Institution şi expert în istorie militară antică. A scris şi editat numeroase cărţi, printre care *The Battle of Salamis*, *The Spartacus War* (*Războiul lui Spartacus*, Humanitas, 2022), *Masters of Command*, *The Death of Caesar* şi *Ten Caesars*. Pentru mai multe informaţii, vizitaţi BarryStrauss.com.

BARRY
STRAUSS

RĂZBOIUL TROIAN

O NOUĂ ISTORIE

Traducere din engleză
de Lia Decei

Barry S. Strauss
The Trojan War
Copyright © 2006 by Barry S. Strauss
All rights reserved.

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parţială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziţie publică pe internet sau în reţele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informaţiei, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislaţiei privind protecţia dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română (ediţia digitală)

ISBN: 978-973-50-7796-9 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Pentru Scott şi Karen, Judy şi Jonathan,
Larry şi Maureen, pentru Ronna şi Richard

Cuprins

Nota autorului
Evenimente care au legătură cu Războiul Troian
Notă despre istoria antică şi arheologie
Introducere
1. Război pentru Elena
2. Corăbiile negre pornesc la drum
3. Operaţiunea „Cap de pod“
4. Asaltul zidurilor
5. Războiul murdar
6. O armată în derivă
7. Câmpurile morţii
8. La adăpostul întunericului
9. Şarja lui Hector
10. Călcâiul lui Ahile
11. Noaptea calului
Concluzie
Glosar de nume proprii
Note
Notă despre surse
Mulţumiri

NOTA AUTORULUI

Majoritatea citatelor din *Iliada* şi *Odiseea* sunt din traducerea în limba engleză a lui Alexander Pope.[1] Câteva au fost traduse de autor pentru o mai mare acurateţe.

Homer nu foloseşte niciodată cuvântul „greci“, referindu-se în schimb la ahei, danai, argivi (locuitori din Argos) şi, uneori, la eleni. Specialiştii moderni îi numesc micenieni pe grecii din Epoca Târzie a Bronzului. În această carte îi vom numi greci.

Toate datele din Epoca Bronzului, din acest volum (cca 3000–1000 î.Hr.), sunt aproximative, cu excepţia celor special menţionate.

---

1. În traducerea de faţă am folosit *Iliada* şi *Odysseia* traduse în hexametri de Dan Sluşanschi (Humanitas, Bucureşti, 2012) – traduceri de mare valoare literară şi culturală, extrem de fidele nu doar prozodic, ci şi din punctul de vedere al conţinutului. În textul principal am redat numele proprii aşa cum s-au impus şi prin alte lucrări de specialitate în limba română (n. tr.).

EVENIMENTE CARE AU LEGĂTURĂ CU RĂZBOIUL TROIAN

Epoca Bronzului[2]
Apogeul civilizației miceniene
Scrierea liniară B
Perioada submicheniană
Troia VI
Troia VIIa (contemporană cu Troia VI)
Troia VIIb1
1130–1050 î.Hr.
Troia VIIb2
Războiul troian
Imperiul Hittit
Noul Regat în Egipt
Bătălia de la Megiddo
1479 î.Hr.
Scrisorile de la Amarna
Bătălia de la Kadesh
Apogeul puterii Asiriei în Epoca Bronzului
Distrugerea Ugaritului
Distrugerea palatelor din Grecia
Popoarele mării
Evul Întunecat grec
Renașterea greacă
750 î.Hr.
Inventarea alfabetului grec
Homer
Iliada și *Odiseea* sunt scrise la Atena

3000–1000 î.Hr.
1450–1180 î.Hr.
1450–1180 î.Hr.
1180–1050 î.Hr.
1740/1730–1300 î.Hr.
1300/1210/1180–1130 î.Hr.
1210/1180–1130 î.Hr.
1210–1180 î.Hr.
1386–1150 î.Hr.
1550–1070 î.Hr.
1482–1374 î.Hr.
1274 î.Hr.
1300–1200 î.Hr.
1187 î.Hr.
1180 î.Hr.
1200–1100 î.Hr.
1150–750 î.Hr.
800–700 î.Hr.
700 î.Hr.
760–520 î.Hr.

2. Toate datele sunt aproximative (n. a.).

NOTĂ DESPRE ISTORIA ANTICĂ ŞI ARHEOLOGIE

Istoria antică a Greciei începe în mod tradiţional în anul 776 î.Hr., când se presupune că au avut loc primele Jocuri Olimpice. Printr-o coincidenţă, cel mai timpuriu exemplu de alfabet grec datează din aproximativ 750 î.Hr. Prin urmare, atât tradiţia, cât şi specialiştii sunt de acord să numească tot ce s-a petrecut în Grecia înainte de secolul al VIII-lea î.Hr. „preistorie“. Dar, mulţumită arheologiei, ştim foarte multe lucruri despre istoria grecilor „preistorici“. Şi o parte a cunoştinţelor noastre provin chiar din surse scrise, deoarece, cu mai multe secole înainte de alfabetul grecesc, scribii foloseau un sistem de scriere primitiv în greacă pentru a înregistra datele: denumit Liniar B, a fost în uz între circa 1450 şi circa 1180 î.Hr., după care a dispărut. Scrieri mult mai sofisticate au supravieţuit de asemenea din alte aşa-numite culturi preistorice, şi ele oferă importante informaţii istorice despre Grecia preistorică.

Dar mai multe despre asta, mai târziu: mai întâi să trecem rapid în revistă perioada istorică a Greciei antice. Cetăţile-state greceşti au atins apogeul între aproximativ 750 î.Hr. şi 323 î.Hr. Perioada cuprinsă între 750 î.Hr. şi 480 î.Hr. este cunoscută sub numele de epoca arhaică, în vreme ce perioada dintre 480 î.Hr. şi 323 î.Hr. este numită perioada clasică. La sfârşitul perioadei clasice, regele Alexandru III al Macedoniei, cunoscut astăzi ca Alexandru cel Mare, a cucerit toată Grecia, ca şi Imperiul Persan, din est. Cuceririle lui Alexandru au reprezentat începutul unei noi ere, cea a regatelor greco-macedonene, cunoscută sub numele de epoca elenistică, 323–30 î.Hr. Aceasta a fost urmată de Imperiul Roman, care a durat până în anul 476 d.Hr., când s-a despărţit în regatele barbare din apus şi Imperiul Roman de Răsărit (Imperiul Bizantin).

Aproape toate mărturiile antice scrise despre Războiul Troian datează din cei 1200 de ani scurşi între începutul epocii arhaice şi sfârşitul Imperiului Roman. Însă, pentru a înţelege mai bine ceea ce s-a întâmplat cu adevărat, trebuie să privim în urmă. Cele patru secole dinainte de începutul epocii arhaice sunt cunoscute ca evul întunecat grec (cca 1150–750 î.Hr.). „Întunecat“ se referă la absenţa scrierii, dar dovezile fizice descoperite de arheologi aruncă lumină asupra acestei perioade.

Un alt termen important este Epoca Fierului, folosit pentru mileniul dintre aproximativ 1000 î.Hr. şi 1 d.Hr. În această epocă, noua tehnologie a făcut din fier cel mai rezistent metal pentru unelte şi arme. Cele două milenii dinainte, din circa 3000 î.Hr. până în circa 1000 î.Hr., sunt cunoscute sub numele de Epoca Bronzului, după metalul cel mai răspândit pentru confecţionarea uneltelor şi armelor; fierul era cunoscut, însă rar. Epoca Bronzului este cadrul acestei cărţi.

În ceea ce priveşte Grecia, Epoca Bronzului este de obicei împărţită în trei perioade:

timpurie (3000–2100 î.Hr.), mijlocie (2100–1600 î.Hr.), şi târzie (1600–1150 î.Hr.). Fireşte, sunt dificil de stabilit datele evenimentelor care au avut loc în urmă cu atât de mult timp. Cea mai mare parte a datării este relativă şi aproximativă mai degrabă decât absolută: adică putem zice că A este mai vechi decât B ori chiar că A provine din perioada, să spunem, 1600–1500 î.Hr., însă rareori putem să fim mai precişi.

Uneori, ne ajută izvoarele scrise care au supravieţuit, cum ar fi listele cu faraoni egipteni şi anii lor de domnie (deşi chiar şi în acest caz nu suntem complet siguri în legătură cu datarea). Din când în când, auzim de o eclipsă care poate fi datată de astronomi. În puţine situaţii este posibil să găseşti mostre ale unor materii altădată vii (de la oase la cochilii de scoici şi la minerale) care pot fi datate prin testare în laborator: datare cu radiocarbon, analiză prin activare neutronică sau dendrocronologie (numărarea inelelor arborilor, bazată pe fiziologia arborilor, ca şi pe cantitatea de precipitaţii şi alţi factori de mediu). Cu ultima tehnică, de exemplu, erupţia vulcanică uriaşă care a distrus cea mai mare parte a insulei Thera a fost datată în 1627–1600 î.Hr.

Dar aceste cazuri sunt rare şi aproximative, pentru că depind de calitatea mostrei şi pentru că testarea este foarte scumpă. Dendrocronologia cere să dispui de un număr de mostre comparative de copaci antici, dar şi să ai în apropiere copaci vii, cu modele identice de inele cu ale mostrei în cauză. Iar testarea cu radiocarbon poate limita datarea la aproximativ un secol, dar nu la un an.

Prin urmare, datarea materialului descoperit în pământ trebuie să fie făcută prin metode mai puţin rafinate, dar eficiente. Din fericire pentru istorici, vestigiile civilizaţiilor trecute sunt de obicei depozitate în straturi. De exemplu, dacă o casă este construită în 1700 d.Hr. şi apoi demolată şi refăcută în 1800 î.Hr., vestigiile casei vechi se vor afla sub resturile casei noi. Sticla, lemnul, cărămizile, operele de artă sau alte materiale descoperite în fundaţiile vechii case pot fi datate în perioada 1700–1800 î.Hr. Dacă am putea lua o „felie“ de istorie din solul unui ţinut antic, precum Grecia, am descoperi straturi de istorie aşezate unul peste altul. Studierea atentă a acestor straturi se numeşte stratigrafie. Iar stratigrafia este unul dintre cele mai importante instrumente din trusa arheologului pentru stabilirea datelor.

Cetatea Troia, de exemplu, este alcătuită din douăsprezece niveluri separate din Epoca Bronzului. Fiecare corespunde cetăţii dintr-o anumită epocă precisă. Troia I, de exemplu, este cetatea aşa cum era în circa 3000–2600 î.Hr., în timp ce Troia VIi (numită înainte Troia VIIa) este cetatea din circa 1300–1180 î.Hr. Împărţirea între două straturi este uneori clară, dar alteori abia distinctă. De exemplu, există o diferenţă relativ mică între Troia VIh (cca 1470–1300 î.Hr.) şi Troia VIi, dar Troia VIj (cca 1180–1130 î.Hr. – numită înainte Troia VIIb1) era foarte diferită de Troia VIi, care i-a urmat.

Cel mai comun obiect descoperit în straturile civilizaţiei antice este ceramica. Urmărind atent schimbările formelor şi stilurilor ceramicii şi înregistrând cu vigilenţă stratul în care a fost descoperit un anumit ciob, experţii pot data straturile arheologice, uneori destul de strict, la o generaţie, de exemplu.

Printr-o combinaţie în principal de analiză a ceramicii şi stratigrafie, specialiştii au conceput un sistem de datare relativă pentru Epoca Bronzului din Grecia. Având ca repere câteva date absolute, perioadele cunoscute sub numele de Helladic timpuriu, mijlociu şi

târziu sunt cele pe care se bazează datarea preistoriei Greciei. Ele sunt subdivizate în subperioade, precum Helladic mijlociu III, Helladic târziu IIB1.

Datarea ceramicii este uneori specifică pentru o anumită regiune, iar aceste perioade se aplică în principal Greciei continentale şi insulare. În Anatolia, unde este situată Troia, datarea ceramicii este bazată pe ceramica produsă în acel loc, multă constituită din imitaţii ale ceramicii din Grecia, populară şi foarte comercializată. Prin urmare, datarea ceramicii troiene diferă de datarea ceramicii greceşti.

În principal, arheologii fac săpături în sol, dar cercetează şi apele mării. Arheologia subacvatică din Marea Mediterană s-a dezvoltat foarte mult în ultimele decenii, cu descoperiri spectaculoase. Pentru Războiul Troian, trei epave din Epoca Bronzului, două în largul coastei Turciei şi una în largul coastei Greciei, sunt foarte importante. Epava de la Ulu Burun (Turcia), o corabie din aproximativ 1300 î.Hr., epava de la Cap Gelidonya (Turcia) şi epava de la Iria (Grecia), fiecare datată în aproximativ 1200 î.Hr., oferă dovezi fascinante.

Cu atât de mulţi factori implicaţi, datarea evenimentelor în Epoca Bronzului este complicată şi adesea controversată. Să luăm în considerare următoarele repere brute: din circa 2000 î.Hr. în 1490 î.Hr., civilizaţia a înflorit în insula Creta. Organizată în jurul câtorva mari palate, această civilizaţie este numită astăzi minoică. Minoicii erau agricultori, navigatori, negustori şi artişti. Deşi nu este clar cărui grup etnic aparţineau, ştim că nu erau greci.

Primii vorbitori de limbă greacă au sosit din est, în Grecia, în jurul anului 2000 î.Hr. Aceştia aparţineau unei populaţii războinice şi au cucerit peninsula greacă de la primii ei locuitori. În Epoca Târzie a Bronzului (cca 1600–1150 î.Hr.), civilizaţia nou-veniţilor domina Grecia printr-o serie de regate războinice, cele mai importante fiind Mycene, Theba, Tirynt şi Pylos. Numim civilizaţia lor micenian㠹. Liniarul B (sistem de scriere în care fiecare simbol reprezintă o silabă) arată că limba lor era greaca şi că venerau aceiaşi zei ca şi descendenţii lor greci din epocile arhaică şi clasică. Pe scurt, erau greci. Dovezile sugerează că micenienii îşi spuneau ahei sau danai, cei doi termeni pe care, alături de argivi (locuitori din Argos), îi foloseşte Homer pentru ei. Textele din timpul Noului Regat egiptean se referă la regatul „Danaja“ şi la cetăţi precum Mycene sau Theba din acest regat. Este o confirmare independentă a cadrului politic despre care vorbeşte Homer.

Micenienii erau navigatori, războinici, jefuitori şi negustori. În jurul anului 1490 î.Hr., ei au cucerit Creta minoică şi au preluat fostele colonii ale acesteia din insulele situate în estul Mării Egee şi de pe continent, în Anatolia (Turcia de azi), cea de la Milet. În următoarele secole, au purtat războaie şi s-au angajat în diplomaţie, comerţ, schimburi culturale şi căsătorii dinastice cu marile regate din Mediterana de est. Cel puţin un rege micenian este tratat ca egal în corespondenţa diplomatică a unui rege hitit. Deşi textele în Liniar B nu permit identificarea unor evenimente specifice, ele oferă o abundenţă de date referitoare la arme şi la felul în care se purta războiul. Dacă a avut loc cu adevărat, Războiul Troian a fost un eveniment din epoca micenian㠖 unul dintre ultimele mari evenimente dinaintea declinului şi dispariţiei civilizaţiei miceniene în anii 1100 î.Hr.

Principalul rival al micenienilor a fost cel mai mare regat din Anatolia, Hatti, astăzi cunoscut ca Regatul Hitit. Marele rege al hitiţilor era destul de important pentru a

coresponda de pe picior de egalitate cu marii conducători din Asiria, Babilon, Mitanni şi Egipt şi destul de puternic pentru a purta războaie cu ei. Aceste şase regate au fost marile puteri din regiune în Epoca Târzie a Bronzului.

Din fortăreaţa lor situată pe înălţimile platoului central anatolian, marea cetate Hattusha, hitiţii se luptau pentru conducerea lumii de atunci. Erau în principal interesaţi să se extindă spre sud, pe coasta mediteraneeană a Anatoliei, şi spre est, în Siria. Dar s-au trezit implicaţi, vrând-nevrând, în politica în continuă schimbare din Anatolia de vest. Mulţumită dovezilor furnizate de arheologie şi epigrafie, această poveste este mult mai bogată decât s-ar crede – şi în mare măsură nespusă.

Cea mai importantă sursă o reprezintă arhivele regale hitite de la Hattusha, din care au supravieţuit mii de tăbliţe de lut, ca şi sute de tăbliţe similare din alte cetăţi hitite. Cea mai mare parte sunt scrise în limba hitită, într-un sistem de scriere numit cuneiform, care foloseşte aproximativ 500 de simboluri în formă de cui. Avem de asemenea inscripţii hitite din diferite locuri, săpate în piatră sau gravate în metal. Unele dintre acestea sunt scrise cu hieroglife, un sistem de scriere pictografică, dar nu cu faimoasele hieroglife egiptene, ci într-o limbă numită luvită sau luviană. Luvita era înrudită cu hitita şi era vorbită pe scară largă în Anatolia de sud şi de vest. Luvita a supravieţuit Epocii Bronzului, şi avem inscripţii luvite până în anii 200 d.Hr. O altă limbă anatoliană din Epoca Bronzului este palaica, vorbită în nord-vestul Anatoliei. Puţine scrieri în limba palaică au supravieţuit.

În Epoca Bronzului existau şi alte sisteme de scriere în estul bazinului Mării Mediterane. Akkadiana, la origine o limbă folosită în Mesopotamia (Irakul modern), era limba internaţională a diplomaţiei. Au supravieţuit tăbliţe akkadiene din Cipru, din Ugarit, o cetate comercială de pe coasta de nord-vest a Siriei, din Amurru, un stat de la graniţa dintre hitiţi şi Egipt, şi din Egipt. În plus, textele din Mari, o cetate puternică (1800–1750 î.Hr.), abundă în informaţii despre război, deşi ele sunt anterioare Războiului Troian cu aproximativ 500 de ani, aşa că trebuie folosite cu precauţie. Inscripţiile akkadiene din Imperiul Asirian din anii 1200 î.Hr. sunt de asemenea o sursă importantă de mărturii despre conflicte şi luptă şi sunt oarecum contemporane cu Războiul Troian.

Întorcându-ne în Levant, aşa-numitele *Scrisori de la Amarna* (majoritatea din 1382–1334 î.Hr.) sunt o colecţie de comunicări între regii din estul Mării Mediterane, mai ales dintre faraon şi vasalii lui din Canaan. Aceste scrisori documentează amplu diplomaţia şi războiul, mai ales micile războaie şi conflictele de mică intensitate. Scrisorile arată că anii dintre circa 1450 î.Hr. şi 1250 î.Hr. marchează primul sistem internaţional de state din istorie. Cât despre faraonii războinici din Noul Regat egiptean (1550–1070 î.Hr.), aceştia au lăsat informaţii de preţ referitoare la problemele militare.

În sfârşit, din Orientul Apropiat antic au supravieţuit diverse poeme epice, mituri şi rugi, de la sumerianul *Ghilgameş* la ugariticul *Kirta*, şi multe sunt relevante pentru povestea noastră. Deşi unele datează din 2000 î.Hr. ori sunt mai timpurii, ele dezvăluie continuitatea comportamentelor şi tehnologiilor.

În Epoca Târzie a Bronzului existau mai multe regate în Anatolia de vest, dar pentru noi de departe cel mai important este Wilusa. Subiect al unui conflict internaţional şi al unui război civil, Wilusa este, potrivit multor cercetători, locul pe care grecii l-au numit mai întâi Wilion şi apoi Ilion – adică Troia.

Troia a fost o cetate mare în timpul celor 2000 de ani ai Epocii Bronzului, între circa 3000 şi 950 î.Hr. După ce a fost abandonată la începutul Epocii Fierului, Troia a fost repopulată de colonişti greci în jurul anului 750 î.Hr. şi a rămas o mică cetate greacă tot timpul Antichităţii. Val după val de populaţii diferite au trăit la Troia în Epoca Bronzului. Nici una dintre aceste populaţii nu este uşor de identificat astăzi, dar toate au lăsat mărturia bogăţiei, puterii şi uneori a tragediei. Cetatea a fost distrusă uneori de incendii, cutremure şi războaie şi apoi reconstruită. Printre ruine s-au găsit aur, comori artistice şi arhitectură palaţială. În Epoca Târzie a Bronzului, Troia era una dintre cele mai mari cetăţi din bazinul Mării Egee, un centru regional – chiar dacă nu la fel de însemnată ca marile cetăţi din Anatolia centrală, Levant ori Mesopotamia. În această epocă, Troia controla un port important din apropiere şi se apăra cu un uriaş complex de ziduri, şanţuri şi palisade de lemn. Dacă există o perioadă a Troiei care să corespundă marii cetăţi din vremea Războiului Troian, aceasta este.

Cele mai importante texte referitoare la Războiul Troian sunt două poeme ample, numite epopei pentru că povestesc despre faptele eroice ale unor bărbaţi de mult dispăruţi. *Iliada* se referă la sfârşitul Războiului Troian şi vorbeşte despre aproximativ două luni ale conflictului. *Odiseea* relatează călătoria lungă şi plină de încercări a eroului Odiseu în drumul spre casă de la Troia; adaugă numai câteva detalii despre Războiul Troian. Ambele texte îi sunt atribuite unui poet pe nume Homer.

În Grecia arhaică au fost scrise şi alte poeme despre Grecia timpurie. Cunoscute sub numele de „Ciclul epic“, şase dintre aceste poeme narează părţi din Războiul Troian care lipsesc din *Iliada* şi *Odiseea*. Aceste poeme sunt: *Cypria* (*Cânturile cipriene*), despre izbucnirea şi primii nouă ani ai războiului; *Aethiopis* (*Ethiopida*), care se concentrează asupra aliaţilor Troiei: etiopieni şi amazoane; *Ilias parva* (*Mica Iliadă*), despre calul troian; *Iliupersis* (*Jefuirea Troiei*), despre jefuirea Troiei; *Nosti* sau *Nostoi* (*Întoarcerile*), despre întoarcerea eroilor greci, în special Agamemnon; şi *Telegonia*, o continuare a *Odiseei*. Din nefericire, până în zilele noastre au supravieţuit numai câteva citate din *Ciclul epic*, ca şi scurte rezumate. Mai târziu, mulţi scriitori din Antichitate au folosit aceste surse şi altele pentru a comenta epopeile lui Homer.

În fine, există arta antică, picturi şi sculpturi, care ilustrează adesea detalii ale Războiului Troian, uneori în moduri inestimabile pentru istorici.

MAREA NEAGRĂ
MAREA MARMARA
BOSFOR
Troia
WILUSA
Hattusha
AHHIYAWA (GRECIA MICENIANĂ)
MAREA EGEE
SEHA
ARZAWA MIRA
REGATUL HITIT
Tigru
MITTANI
Mycene
Theba
Efes
TARHUNTASSA
Ninive
Sparta
LYCIA
SYRIA
MESOPOTAMIA
ASIRIA
Ugarit
AMURRU
Eufrat
MAREA CRETEI
Mari
CIPRU
CRETA
MAREA MEDITERANĂ
Kadesh
Babilon
BABILONIA
Megiddo
CANAAN
MEDITERANA DE EST ÎN EPOCA TÂRZIE A BRONZULUI
Memfis
SINAI
N
V
E
S
EGIPT
0 300 mi
0 300 km
El-Amarna
Nil
MAREA ROȘIE

Râul Hebros
MAREA NEAGRĂ
Râul Strimon
TRACIA
BOSFOR
MACEDONIA
MAREA MARMARA
SAMOTHRACE
IMBROS
DARDANELE
Mt. Olimp
Troia
LEMNOS
Fluviul Scamandros
EPIR
THESALIA
TENEDOS
ANATOLIA
FTHIA
LESBOS
Râul Hermos
EUBEEA
SCYROS
CHIOS
Mt. Parnas
ITHACA
BOEOTIA
Theba
Aulis
MAREA EGEE
COLFUL CORINT
ATTICA
SAMOS
Efes
MAREA IONICĂ
Corint
Atena
Fluviul Meandros
Mycene
Tirint
Milet
ARCADIA
ARGOLIDA
CICLADE
Halicarnas
PELOPONEZ
Sparta
DODECANEZ
LACONIA
RHODOS
GRECIA ÎN EPOCA BRONZULUI
MAREA CRETEI
N
V
E
S
Knossos
0 150 mi
0 150 km
CRETA

TROADA
0 40 mi
0 40 km
N
V E
S
PENINSULA GALLIPOLI
MAREA MARMARA
(HELLESPONT)
Percote
Sestos
Arisbe
Abydos
IMBROS
Capul Helles
DARDANELE
TROADA
Râul Simoeis
Troia
TENEDOS
Fluviul Scamandros
Colonae
MAREA EGEE
Muntele Ida
Lyrnessos (?)
Theba Hypoplakia (?)
Pedassos (?)
Chryse
Capul Lekton
GOLFUL EDREMIT
MYSIA

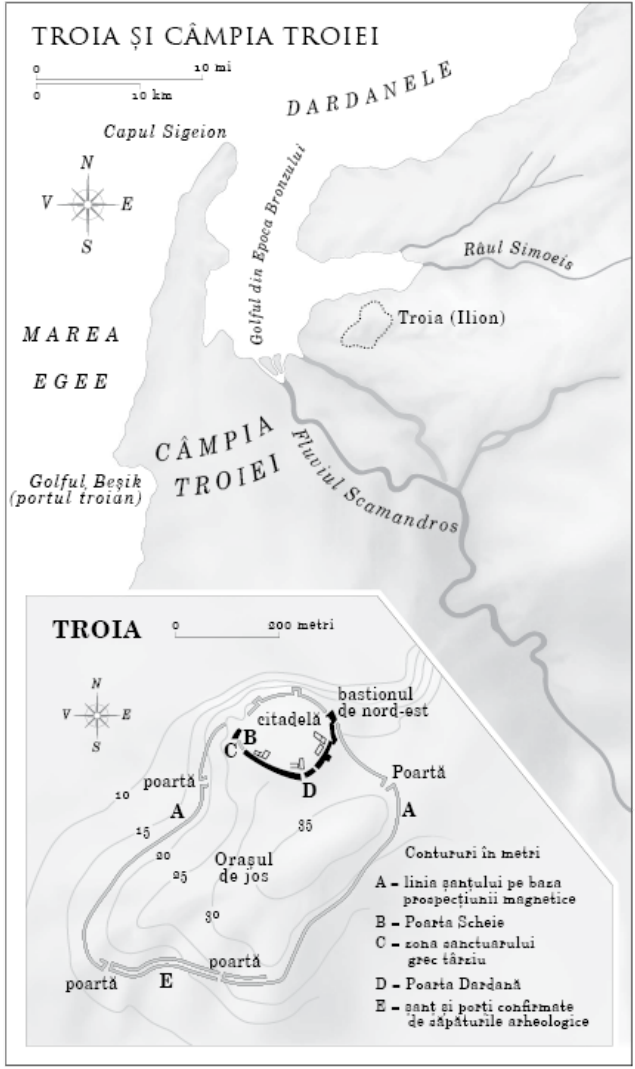
TROIA ȘI CÂMPIA TROIEI
0 10 mi
0 10 km
DARDANELE
Capul Sigeion
N
V E
S
Golful din Epoca Bronzului
Râul Simoeis
Troia (Ilion)
MAREA EGEE
CÂMPIA TROIEI
Fluviul Scamandros
Golful Beșik (portul troian)
TROIA
0 200 metri
bastionul de nord-est
cetadelă
B
C
D
poartă
Poartă
A
A
10
15
20
25
30
35
Orașul de jos
poartă
poartă
E
Contururi în metri
A – linia șanțului pe baza prospecțiunii magnetice
B – Poarta Scheie
C – zona sanctuarului grec târziu
D – Poarta Dardană
E – șanț și porți confirmate de săpăturile arheologice

RĂZBOIUL TROIAN

INTRODUCERE

Troia invită la război. Locul în care este situată, la hotarul dintre Europa şi Asia, o face bogată şi vizibilă. La Troia, apa albastră ca oţelul din Hellespont sau Dardanele face legătura între Marea Egee şi Marea Neagră, trecând prin Propontida (Marea Marmara). Deşi vântul de nord bloca adesea aici corăbiile antice, Troia avea un port protejat şi astfel îi atrăgea pe negustori – şi pe jefuitori. Ziduri, războinici şi sânge – aceasta era soarta cetăţii.

Oamenii se luptaseră deja pentru Troia timp de 2000 de ani la vremea în care se spune că grecii lui Homer au atacat-o. De atunci, de-a lungul secolelor, multe armate au trecut pe sub zidurile antice ale Troiei, de la Alexandru cel Mare la bătălia de la Gallipoli din 1915.

Şi apoi a fost rândul arheologilor. În 1871, Heinrich Schliemann a uimit lumea anunţând că descoperise într-o movilă, situată lângă intrarea în Dardanele, ruinele Troiei. Schliemann, care se baza pe o lucrare anterioară a lui Frank Calvert, era un amator plin de inspiraţie, dar, într-o oarecare măsură, şi un impostor. Însă adevăraţii arheologi, care i-au călcat pe urme cu sutele în cei 130 de ani[3] ce au trecut de atunci, au aşezat săpăturile pe o bază fermă, ştiinţifică. Cu toţii au venit la Troia datorită spuselor unui poet grec.

Dar oare sunt adevărate aceste cuvinte? Troia antică a existat cu adevărat, era oare acea splendidă cetate descrisă de Homer? S-a confruntat oare cu o armadă venită din Grecia? Războiul Troian a avut loc cu adevărat?

Noi dovezi spectaculoase arată că probabil Războiul Troian chiar s-a întâmplat.[1] Săpăturile făcute începând cu 1988 au produs aproape o revoluţie arheologică, dovedind că Homer a avut dreptate. Acum douăzeci de ani, se părea că Troia a fost doar o mică citadelă de numai 2.020 m^2. Acum ştim că Troia avea, de fapt, aproximativ 303.514 m^2, o cetate de aur între lanuri de grâu de culoarea chihlimbarului. Altădată, se credea că pe la 1200 î.Hr. Troia nu mai era decât o aşezare sărăcăcioasă, a cărei vreme trecuse de mult, dar acum ştim că în 1200 î.Hr. cetatea îşi trăia epoca de glorie.[2]

Între timp, atestări independente dovedesc că Troia era importantă în Orientul Apropiat antic. Această mărturie din afară nu vine de la Homer ori altă sursă greacă, ci din textele hitite. În aceste documente, cetatea pe care Homer o numeşte Troia sau Ilion este denumită Taruisa sau Wilusa – iar în limba greacă timpurie „Ilion“ era redat cu „Wilion“.

În urmă cu o generaţie, oamenii de ştiinţă credeau că troienii erau greci, asemenea celor care îi atacaseră. Însă noile dovezi arată altceva. Recent descoperitul plan urban al Troiei nu pare a fi al unei cetăţi greceşti, ci al unei cetăţi anatoliene. Troia este o combinaţie de citadelă şi oraş, arhitectura caselor şi a zidurilor, ca şi practicile religioase şi

de înmormântare sunt tipic anatoliene, la fel ca marea majoritate a ceramicii. Ceramică greacă şi vestigii ale unor vorbitori de limbă greacă au fost, desigur, descoperite la Troia, dar nu sunt predominante. Noi documente atestă faptul că majoritatea troienilor vorbeau o limbă foarte apropiată de hitită şi că Troia era un aliat al hitiţilor. Duşmanii aliatului Troiei erau grecii.

Grecii erau vikingii din Epoca Bronzului. Ei au construit unele dintre primele nave de război din istorie. Fie că era vorba despre mari expediţii sau de mici ieşiri, fie că aveau loc la chemarea regelui sau erau raiduri piratereşti, fie că erau soldaţi şi marinari sau negustori care se transformau în jefuitori la o toană de moment, fie că erau mercenari, ambasadori sau prieteni ereditari aflaţi în ospeţie, grecii se deplasau în Marea Egee şi în Mediterana de est şi centrală cu o mână pe cârmă şi cealaltă pe mânerul spadei. Aşa cum un anglo-saxon ştia ce însemna capul de dragon de la prova unei corăbii vikinge, tot astfel un locuitor al insulelor din Marea Mediterană sau un anatolian ştia la ce să se aştepte la vederea ciocului de pasăre de la prova unei galere greceşti. În anii 1400 î.Hr., grecii au cucerit Creta, insulele din sud-vestul Mării Egee şi cetatea Milet, de pe coasta egeeană a Anatoliei, înainte de a se îndrepta spre est, în Lycia, şi pe mare spre Cipru. În anii 1300 î.Hr., ei au stârnit revolte împotriva căpeteniilor hitite din vestul Anatoliei. În anii 1200 î.Hr., au început să pătrundă cu forţa în insulele din nord-estul Mării Egee, ceea ce reprezenta o mare ameninţare pentru Troia. În anii 1100 î.Hr., s-au alăturat valului de jefuitori, cunoscut nouă ca „popoarele mării“, care au descins mai întâi în Cipru, apoi în Levant şi Egipt, şi s-au stabilit în ceea ce a devenit ţara filistinilor.

Războiul Troian, care datează probabil din jurul anului 1200 î.Hr., este doar o piesă dintr-un mozaic mai amplu. Dar, deşi imaginea care rezultă se bazează pe Homer, ea diferă destul de mult de impresia pe care majoritatea cititorilor şi-au făcut-o din poemele lui. Şi „impresia“ este cuvântul potrivit, deoarece mult din ideea larg acceptată despre război, de la călcâiul lui Ahile la avertismentele Cassandrei, nu se află deloc în Homer.

Să ne uităm ce zice Homer: el spune povestea în două poeme lungi, *Iliada*, sau Povestea Ilionului (adică a Troiei), şi *Odiseea*, sau Povestea lui Odiseu. Potrivit lui Homer, Războiul Troian a durat zece ani. Conflictul a adus bogata cetate Troia şi aliaţii ei împotriva unei coaliţii din toată Grecia. A fost cel mai mare război din istorie, în care s-au implicat cel puţin 100.000 de oameni în fiecare armată, ca şi 1.186 de corăbii greceşti. În el au luptat eroi din ambele tabere. A fost atât de important, încât zeii din Olimp au jucat un rol activ. Troia era o cetate magnifică şi o fortăreaţă inexpugnabilă. Cauza războiului a fost seducerea şi răpirea, de către prinţul Paris din Troia, a frumoasei Elena, regina Spartei, precum şi comoara cu care cei doi au fugit. Grecii au debarcat la Troia şi au cerut înapoierea Elenei şi a comorii soţului ei, Menelau, regele Spartei. Dar troienii au refuzat. În cei nouă ani de război care au urmat, grecii au devastat şi au prădat satele şi insulele din jurul Troiei, dar nu au reuşit să cucerească cetatea. Iar *Iliada* se concentrează pe bătălia din Câmpia Troiei, deşi cea mai mare parte a războiului s-a desfăşurat în altă parte şi a constat în raiduri. Mai mult, *Iliada* se concentrează numai asupra a două luni din al nouălea an al lungului conflict.[3]

În acest al nouălea an, armata greacă aproape s-a dezmembrat. O epidemie ucigaşă a fost urmată de răzvrătirea celui mai mare războinic al Greciei, Ahile. Din nou, problema a

fost o femeie: de data aceasta, frumoasa Briseis, pradă de război luată pe nedrept de la Ahile de către comandantul-şef al grecilor, Agamemnon. Furios, Ahile şi oamenii lui s-au retras de pe câmpul de luptă. Agamemnon a condus restul armatei în bătălie, iar cea mai mare parte a *Iliadei* este o relatare sângeroasă, pas cu pas, a celor patru zile de pe câmpul de luptă. Troienii, conduşi de prinţul Hector, au profitat de absenţa lui Ahile şi aproape că i-au împins pe greci înapoi în mare. În ultimul moment, Ahile i-a permis lui Patroclu, locotenentul şi prietenul lui apropiat, să-i conducă pe oamenii săi pe câmpul de bătălie pentru a salva tabăra grecilor. Patroclu a reuşit, dar s-a lăsat luat de val, iar Hector l-a ucis pe Câmpia Troiei. Ca să se răzbune, Ahile s-a întors pe câmpul de luptă, a nimicit inamicul şi l-a ucis pe Hector. Lăsându-se pradă mâniei, Ahile a necinstit cadavrul lui Hector. Regele Troiei, Priam, l-a implorat pe Ahile să-i dea trupul fiului său Hector ca să fie incinerat şi înmormântat, şi un Ahile mai trist, dar mai înţelept a încuviinţat în cele din urmă. Ştia că şi el urma să moară curând în bătălie.

Iliada se sfârşeşte cu funeraliile lui Hector. *Odiseea* se referă la perioada de după război şi descrie în principal anevoiosul drum spre casă al eroului grec Odiseu. Într-o serie de flashbackuri, ea explică felul în care i-a condus Odiseu pe greci spre victorie la Troia inventând trucul strălucit prin care ai săi au pătruns în Troia în calul troian, o operaţiune pe care a şi condus-o. Ahile nu a jucat un rol în obţinerea victoriei finale; murise de mult. *Odiseea* ne-o arată de asemenea pe Elena întoarsă la Sparta cu Menelau. Însă Homer omite cea mai mare parte a restului războiului. Pentru mai multe detalii trebuie să apelăm mai degrabă la poeţi greci şi romani mai puţin importanţi.

Enea este un personaj minor în *Iliada*, însă a devenit eroul unui poem epic mult mai târziu, *Eneida*, scris în limba latină de Virgiliu. Virgiliu îl face pe Enea fondatorul Romei (sau, mai precis, al oraşului din Italia care a fondat mai târziu Roma). Însă la Homer Enea este menit să devină regele Troiei după plecarea grecilor şi reconstruirea ei de către troieni.

Acum, să avem în vedere noile dovezi şi felul în care ne corectează imaginea pe care o aveam: cea mai mare parte a lucrurilor pe care credeam că le ştim despre Războiul Troian sunt greşite. În vechea variantă, războiul a fost decis pe Câmpia Troiei prin dueluri între campioni[4]; cetatea asediată nu a avut niciodată vreo şansă împotriva grecilor, iar calul troian a fost probabil un mit. Însă acum ştim că Războiul Troian a fost în principal un conflict de mică intensitate şi a constat în atacuri împotriva civililor; a semănat mai degrabă cu războiul împotriva terorismului decât cu al Doilea Război Mondial. Nu a existat un asediu al Troiei. Grecii erau în dezavantaj, şi numai un truc le-a permis să cucerească Troia: acest truc ar fi putut fi foarte bine calul troian.

Iliada este un meci de box de campionat, desfăşurat la vedere, ziua în amiaza mare şi hotărât de un knockout. Războiul Troian a constat dintr-o mie de meciuri de wrestling separate, s-a desfăşurat în întuneric şi a fost câştigat prin piedica pusă adversarului. *Iliada* este povestea unui erou, Ahile. Războiul Troian este povestea unui trişor, Odiseu, şi a unui supravieţuitor, Enea.

Iliada este pentru Războiul Troian ceea ce este *Ziua cea mai lungă* pentru al Doilea Război Mondial. Cele patru zile de luptă din *Iliada* nu rezumă Războiul Troian, aşa cum invazia Franţei din Ziua Z nu sintetizează al Doilea Război Mondial. *Iliada* nu este

povestea întregului Război Troian. Departe de a fi tipice, evenimentele din *Iliada* sunt extraordinare.

Homer confirmă şi totodată exagerează şi distorsionează. Dar savanţii excesiv de sceptici au aruncat copilul odată cu apa din copaie. În epopei există semne clare ale Greciei de mai târziu; Homer a trăit probabil în jurul anului 700 î.Hr., la aproximativ 500 de ani după Războiul Troian. Cu toate acestea, noile descoperiri îl reabilitează pe poet, dezvăluind un om care ştia mult mai multe despre Epoca Bronzului decât s-a crezut până acum.

Şi aceasta este o perspectivă-cheie, pentru că războiul în Epoca Bronzului este foarte bine documentat. În Grecia, arheologii au confirmat de multă vreme că armele şi armurile descrise de Homer au fost folosite cu adevărat în Epoca Bronzului; recentele descoperiri contribuie la identificarea lor cu precizie în epoca Războiului Troian. Precum Homer, documentele în Liniar B se referă la armata grecilor ca la o adunare de căpetenii războinice mai degrabă decât la impersonala instituţie din textele greceşti mai târzii.

Dar cea mai revelatoare dovadă a felului în care se purta războiul în Epoca Bronzului provine din Orientul Apropiat antic. Iar în anii 1300 şi 1200 î.Hr. civilizaţia Epocii Bronzului era internaţională. Comerţul şi diplomaţia, migraţiile, căsătoriile dinastice şi chiar războiul, toate au condus la schimburi culturale. Aşadar dovezile abundente din Asiria, Canaan, Egipt, regatul hitit şi Mesopotamia clarifică evenimentele din *Iliada* şi *Odiseea*.

Unele lucruri care la Homer pot părea neplauzibile s-ar putea să fie adevărate pentru că obiceiuri identice ori similare existau în Epoca Bronzului la civilizaţiile Orientului Apropiat antic. De exemplu, falşi dezertori, atacuri-surpriză nocturne, războaie purtate pentru vite, vârfuri de lance din fier în Epoca Bronzului, lupte între campioni, nu între armate, mutilarea cadavrelor inamicilor, discuţii în contradictoriu şi pe un ton ridicat între regi în adunare, strigăte de luptă ca măsură a îndemânării şi cutezanţei, plânsul ca semn al bărbăţiei – acestea şi multe alte detalii nu sunt invenţii ale lui Homer, ci realităţi bine atestate ale vieţii din Epoca Bronzului.

Pe lângă că menţionează obiceiuri din Epoca Bronzului, Homer reproduce şi stilul literar din epocă. Deşi grec, Homer a preluat din religia, mitologia, poezia şi istoria Orientului Apropiat. Compunând în maniera unui cronicar al faraonilor, al hitiţilor sau al lui Hammurabi, regele Babilonului, Homer dă un aer de autenticitate poemelor sale. De exemplu, Homer îi înfăţişează pe campionii din ambele tabere lăsând în urmă cărări însângerate în rândurile inamicului, ca şi cum ar fi fost nişte supraoameni – sau ca şi cum ar fi fost faraoni, adesea descrişi ca supraoameni în luptă. Şi cu cât Homer exagerează mai mult, cu atât este un reprezentant mai autentic al Epocii Bronzului. Până şi importanţa zeilor în opera lui Homer, care îi supără atât de mult pe majoritatea istoricilor, este o caracteristică a Epocii Bronzului, căci pe atunci zeii jucau întotdeauna rolul principal în orice război. Credinţa în apariţiile divine pe câmpul de luptă, convingerea că victoria depinde de protecţia unui zeu şi credinţa că epidemiile erau dezlănţuite de zeii ofensaţi sunt, toate, bine documentate.

Oare Homer a păstrat adevărul cu privire la un război care l-a precedat cu cinci secole? Nu în toate detaliile, desigur, dar ar fi putut să cunoască esenţa conflictului. La

urma urmei, o remarcabil de exactă listă a cetăţilor greceşti din Epoca Târzie a Bronzului a supravieţuit până în vremea lui Homer şi apare în *Iliada* sub forma aşa-numitului Catalog al corăbiilor. Şi a supravieţuit chiar dacă scrisul a dispărut din Grecia între circa 1180 şi 750 î.Hr.

Cât despre amintirea troienilor, scrisul nu a dispărut din Orientul Apropiat, iar rutele comerciale între Grecia şi Orientul Apropiat au supravieţuit după 1200 î.Hr. În jurul anului 1000 î.Hr., grecii străbăteau din nou în forţă Marea Egee şi înfiinţau colonii pe coasta Anatoliei. Tradiţia îl plasează pe Homer într-una dintre aceste colonii ori pe o insulă apropiată din Marea Egee aflată în apropiere. Dacă este aşa, poetul ar fi putut să intre în contact cu relatări despre Războiul Troian – poate chiar cu o versiune troiană a *Iliadei*.

Oricum ar fi, scrisul este numai o parte a poveştii. *Iliada* şi *Odiseea* sunt poeme orale, compuse pentru a fi cântate şi bazate în mare parte pe sintagme şi teme care existau de mult. Când a compus epopeile, Homer se afla la capătul unei lungi tradiţii: poemele fuseseră transmise oral timp de secole de la o generaţie la alta de cântăreţi de profesie, care făceau asta fără să se bucure de avantajul scrisului. Erau aezi, oameni care cântau marile fapte ale trecutului eroic. Adesea, un aed se bucura de succes dacă putea prelucra materialul vechi în forme noi – dar nu prea noi, fiindcă publicul dorea să audă vechile poveşti.

Putem să presupunem că Războiul Troian a avut loc cu adevărat, şi anume că o coaliţie greacă a atacat şi până la urmă a jefuit Troia. Dar, dacă Războiul Troian a avut loc cu adevărat, cum s-au desfăşurat luptele? Din ce cauză a izbucnit? Pentru a răspunde la aceste întrebări, vom începe cu Homer şi apoi vom analiza toate detaliile în lumina a ceea ce cunoaştem despre Epoca Târzie a Bronzului.

Să luăm, de exemplu, durata războiului. Homer spune că Războiul Troian a durat zece ani; mai precis, el spune că grecii au luptat şi au suferit la Troia timp de nouă ani şi că în cele din urmă au câştigat în al zecelea an. Însă aceste cifre nu trebuie să fie luate *ad litteram*. Printre altele, să ţinem seama şi de faptul că în Orientul Apropiat antic exista o expresie: „de nouă ori şi apoi a zecea (oară)“[4], ceea ce înseamnă „iar şi iar, până la sfârşit“. Era o figură de stil, cam ca expresia din engleza de azi „de nouă ori din zece“, care înseamnă de fapt „de obicei“. Din câte se pare, Homer foloseşte o expresie veche pentru a spune că Războiul Troian a durat mult timp. Nu trebuie să o înţelegem *ad litteram*. Sau poate că semnificaţia expresiei a fost deformată până în momentul în care a ajuns la Homer.

Prin urmare, cât a durat cu adevărat Războiul Troian? Nu ştim. Tot ce putem să spunem este că a durat mult timp, dar probabil considerabil mai puţin de zece ani. Fiindcă aveau resurse limitate, nu este plauzibil că regii din Epoca Bronzului au dus o campanie de zece ani. A fost un război prelungit. Dar, pe de altă parte, Troia era un premiu pentru care merita să lupţi.

Soarta Troiei a ţinut de locul în care este situată. „Troia cea bătută de vânturi“, cum o numeşte Homer, nu era pur şi simplu vijelioasă, era un miracol meteorologic. Cetatea s-a

dezvoltat pentru că era situată la intrarea în Dardanele, strâmtoarea ce uneşte Marea Egee şi Marea Neagră. În epoca ei de glorie, Troia se întindea pe circa 30 de hectare şi avea 5.000–7.500 de locuitori, ceea ce înseamnă că era o cetate mare pentru Epoca Bronzului şi o capitală regională.

Troada, regiunea din jurul Troiei, era un ţinut binecuvântat. Avea apă din abundenţă, câmpiile erau bogate în grâne, păşunile erau perfecte pentru vite, pădurile erau pline de căprioare, iar în mare trăiau o mulţime de toni şi alţi peşti. Şi mai era şi darul lui Boreas, zeul grec al vântului din nord: Boreas suflă de obicei în Dardanele cam treizeci până la şaizeci de zile în timpul sezonului de pescuit de vară, uneori vreme de mai multe săptămâni odată. În Antichitate, când corăbiile nu aveau tehnologia necesară ca să schimbe direcţia, adică pentru a se deplasa în zigzag împotriva vântului, Boreas împiedica navigaţia în Dardanele. Mare parte din anotimpul în care se putea naviga, căpitanii corăbiilor erau obligaţi să aştepte în portul Troiei până ce se oprea vântul. Stăpâni ai ţărmului, troienii s-au îmbogăţit, iar asta i-o datorau lui Boreas.

Troienii se numărau printre cei mai mari intermediari din lume. Intermediarii sunt rareori iubiţi, mai ales dacă se îmbogăţesc pe seama vremii nefavorabile. Poate cu excepţia textilelor, troienii aveau doar un singur bun de vânzare, faimoşii lor cai. Negustorii de cai erau vânzătorii de maşini vechi ai lumii antice. Troienii buni de gură pesemne că-i înşelau pe ceilalţi prin mijloace mai iscusite decât tot ce se inventase la Theba ori Mycene.

Poate că Troia n-a fost prea iubită, dar, cu avantajele naturale şi priceperea în afaceri, era paşnică şi prosperă – sau ar fi putut să fie dacă ar fi fost situată într-o bulă. Din nefericire, Troia era expusă pe sângeroasa falie unde se întâlneau două imperii. Nu exista loc mai periculos în lumea antică. La est se aflau hitiţii, războinici de temut în carele lor de luptă, care trăiau în regiunile muntoase centrale şi dominau Anatolia, dar şi mare parte din Orientul Apropiat. La vest se aflau grecii, în plină dezvoltare, ale căror corăbii făceau presiuni în Marea Egee. Aceste două popoare războinice erau cumva înrudite. Ambele vorbeau o limbă indo-europeană şi amândouă sosiseră în bazinul Mării Mediterane din Orientul Îndepărtat în jurul anului 2000 î.Hr. Deşi cei doi rivali nu au invadat niciodată teritoriul central al fiecăruia, şi-au abătut furia asupra populaţiilor aflate între ei.

Anatolia de vest era un fel de Polonie din Epoca Târzie a Bronzului, bogată, cu o cultură proprie şi prinsă între două imperii. Într-o regiune de aproximativ 100.000 km^2 (în mare, dimensiunea statului american Kentucky sau aproximativ patru cincimi din suprafaţa Angliei), mai multe ţări în continuă schimbare se luptau pentru putere – cu hitiţii şi cu grecii mereu gata să provoace tulburări. Erau o serie de războaie fără sfârşit între zecile de regate care au apărut şi au dispărut de-a lungul anilor, concurând pentru putere într-un turbulent *no-man's land*.

Pentru greci, care revendicau insulele din Marea Egee şi care-şi stabiliseră un cap de pod în Anatolia, Troada era o ameninţare şi o tentaţie, în acelaşi timp un pumnal îndreptat spre inima Greciei şi o punte spre inima teritoriului stăpânit de hitiţi. Era, de asemenea, cea mai bogată sursă de pradă aflată la orizont. Importantă răscruce regională, Troia era un punct de oprire unde se puteau găsi mărfuri din Siria şi Egipt şi uneori chiar din Caucaz şi Scandinavia. Cum puteau grecii, nişte prădători, să nu tânjească la jefuirea Troiei? Dar Troia nu era un fruct uşor de cules.

Troia era o fortăreaţă puternică. Câmpia Troiei era întinsă, dar nu era un loc potrivit pentru un conflict sângeros. Era îmbibată cu apă mare parte din an, ceea ce nu era bine pentru carele de luptă. Poate că exista şi pericolul malariei – dovezile sunt neclare. La aceşti factori să adăugăm armata troiană şi reţeaua întinsă de alianţe a Troiei. Chiar dacă era o cetate puternică, Troia avea şi puncte slabe. Pe teritoriul bogat dominat de Troia se aflau douăzeci şi opt de oraşe, ca să nu menţionăm oraşele, numeroase, de pe insulele din apropiere, dar nici unul nu avea fortificaţii care să se compare cu zidurile metropolei. Aceste locuri erau pline de bunuri materiale şi de femei, pe care le râvneau grecii.

Jefuitori experimentaţi şi răbdători, grecii erau pregătiţi pentru provocarea care însemna un conflict prelungit. Viaţa în corturi sau adăposturi pe ţărmurile mării negre ca vinul, după cum spune Homer, era cumplită, dar nimeni nu devine „viking“ ca să se simtă confortabil. Troienii se bucurau de toate recompensele bogăţiei şi rafinamentului. Însă grecii aveau şi ei trei avantaje: erau mai puţin civilizaţi, mai răbdători şi aveau mobilitate strategică datorită corăbiilor. Până la urmă, acestea au învins superioritatea culturală a Troiei. Şi aşa am ajuns la Războiul Troian.

Războiul a avut loc cândva între 1230 şi 1180 î.Hr., mai probabil între 1210 şi 1180 î.Hr. La data din urmă, cetatea Troiei a fost distrusă de un incendiu devastator. Prezenţa armelor (vârfuri de săgeţi, vârfuri de lance şi proiectile de piatră), ca şi a oaselor umane neîngropate sugerează un jaf – adică un atac neaşteptat şi violent. Oraşele din Troada, conform unui studiu recent al arheologilor, s-ar putea să fi fost abandonate în jurul anului 1200 î.Hr., după toate semnele, în urma unei invazii.

Şi totuşi, unii sceptici neagă veracitatea Războiului Troian pentru că în ruinele Troiei au fost găsite puţine arme în comparaţie cu alte cetăţi antice care au fost prădate. Dar trebuie să ne amintim că Troia nu este un sit neatins. A fost principala atracţie turistică a lumii antice, solul ei a fost săpat în căutare de relicve pentru turişti VIP, precum Alexandru cel Mare şi Augustus. „Modernizările urbane“ au aplatizat citadela pentru terasele templelor greceşti şi romane, proces care a distrus straturile de vestigii din Epoca Bronzului. Dovezile arheologice se potrivesc cu imaginea unei cetăţi care a fost prădată, incendiată şi apoi, în secolele din urmă, jefuită de turiştii pasionaţi de antichităţi.

Data Războiului Troian este motiv de sfadă pentru unii istorici. În jurul anului 1180 î.Hr. marile palate din Grecia continentală, de la Mycene la Pylos, şi multe alte locuri au fost de asemenea distruse. Ameninţaţi de propria ruină, puteau grecii să atace Troia între 1210 şi 1180 î.Hr.? Da; istoria este plină de turnuri bruşte. De exemplu, cea mai mare parte a oraşelor japoneze au fost transformate în ruine în 1945, totuşi, cu doar patru ani înainte, în 1941, Japonia a atacat Statele Unite ale Americii. În plus, miturile greceşti spun că Războiul Troian a provocat război civil şi haos în patria grecilor, şi asta ar putea să coincidă cu dovezile arheologice. În cele din urmă, tulburările din Grecia în perioada 1210–1180 î.Hr. pot să facă Războiul Troian mai plauzibil, nu mai puţin plauzibil, pentru că i-ar fi tentat pe politicienii greci să exporte violenţa peste hotare.

Istoria nu este făcută din pietre sau din cuvinte, ci din oameni. A existat oare vreodată o regină pe nume Elena, şi din cauza ei au plecat pe mare o mie de corăbii? A existat oare un războinic pe nume Ahile, care la mânie ucidea mii de oameni? Oare Enea a îndurat suferinţele unui război devastator numai pentru a avea satisfacţia de a râde la urmă ca

rege? Dar Hector, Odiseu, Priam, Paris, Hecuba, Agamemnon, Menelau şi Thersit? Au existat, sau au fost inventaţi de un poet? Nu ştim, dar numele sunt printre cele mai uşor de transmis prin tradiţia orală, ceea sporeşte probabilitatea că aparţineau unor persoane reale. În afară de asta, am putea afirma că, dacă eroii lui Homer nu au existat, ar fi trebuit să-i inventăm. Poate că Ahile însuşi nu a existat, dar războinicii greci foloseau aceleaşi tactici în ceea ce priveşte jefuirea cetăţilor sau lupta pedestră împotriva carelor. Nu are importanţă dacă din cauza frumoasei Elena au plecat pe mare o mie de corăbii sau nu, reginele din Epoca Bronzului aveau o putere însemnată, iar regii se războiau pentru a încheia alianţe şi căsătorii. Poate că Priam n-a domnit niciodată la Troia, dar regii Alaksandu şi Walmu – da, iar conducătorii anatolieni au dus un trai foarte asemănător cu cel al lui Priam, aşa cum îl descrie Homer, de la relaţiile cu nobilii aroganţi până la practica poligamiei. Prin urmare, această carte va vorbi despre personajele lui Homer ca despre nişte oameni din viaţa reală. Cititorul va trebui să nu uite că existenţa lor este plauzibilă, dar nedovedită. Descrierea lor se bazează pe Homer şi, atunci când este posibil, pe detalii oferite de arheologie, epigrafie, artă etc.

Acestea fiind spuse, vă propun s-o întâlnim pe eroina principală. Este un personaj ce sintetizează spiritul epocii în care a trăit, iar noile dovezi sporesc şansele ca ea să fi existat într-adevăr. Şi să fi fugit de acasă pentru a se duce în cetatea bătută de vânturi, de Boreas, situată pe ţărmul mult-râvnitei strâmtori, acolo unde războinicii furau vite şi vânau oameni.

---

3. În 2021 s-au împlinit 150 de ani (n. tr.).

4. Campion, termen provenit din latina târzie; în Evul Mediu occidental, cel care luptă în numele altcuiva (n. red.).

1
RĂZBOI PENTRU ELENA

E a este scânteia care a pornit războiul. Elena este îmbrăcată[1] într-o tunică (*chiton*) şi pe deasupra poartă un *peplos*[5] din stofă de lână uşoară, ţesută cu îndemânare de sclave, cu dungi negre, gri-maronii şi purpurii, moale şi strălucind de la uleiul cu care e tratată. Partea de sus este îndoită şi îi acoperă ca un fel de mâneci braţele, dar lasă la vedere pielea antebraţelor, de culoarea perlei. La încheieturi poartă brăţări de aur în spirală. Două fibule de aur prind pe umeri veşmântul şi îi împodobesc decolteul. Corsajul mulat şi centura de aur îi scot în evidenţă sânii generoşi. Chipul îi este încadrat de părul lung, dat cu ulei pentru a-i oferi strălucire şi prins cu o panglică împodobită cu bijuterii. Are o coafură elegantă: cârlionţi prinşi cu agrafe şi zulufi pe frunte şi bucle lungi, lucioase, care îi cad până în talie. Slujnicele îi aranjează părul roşcat în fiecare dimineaţă şi în fiecare seară cu piepteni de fildeş. Obrajii ei strălucesc; sunt sănătoşi, dar au şi puţin fard roşu, iar ochii luminoşi sunt scoşi în evidenţă de kohlul aplicat cu grijă. Este delicat parfumată cu o esenţă de ulei de iris şi garoafă. Dragostea se ţine după ea ca un căţeluş, ca să citäm un proverb hitit.[2]

În seara aceasta însă, o urmăreşte un bărbat. Paris, prinţul Troiei, a venit în Grecia; a construit corăbii noi special pentru această ocazie. Ştie că trebuie să facă o impresie bună, pentru că Troia şi Grecia erau rivale, şi grecii ştiau să profite de orice semn de slăbiciune. De asemenea, Paris trebuia să se arate cât mai diplomat. Acceptând ospitalitatea regelui Spartei, Menelau, Paris avea obligaţia tacită să se comporte ca un gentleman. Dar în dragoste şi în război totul e permis.

Imaginaţi-vă prima întâlnire dintre Elena şi Paris, la un banchet oficial în onoarea lui, fără îndoială în palatul lui Menelau[3], care se înălţa cu siguranţă printre pini, pe dealurile bogate ale Lacedemoniei, ţinutul dimprejurul Spartei[4]. Oaspeţii stau în sala tronului, o încăpere înaltă, cu patru coloane în jurul vetrei centrale, din care fumul se ridica şi ieşea printr-o deschizătură în tavan.[5] Străji înarmate stau pe lângă pereţii împodobiţi cu fresce reprezentând scene cu lei care vânează căprioare şi grifoni stând de pază. După o procesiune şi ofrande aduse zeilor, oaspeţii se aşază pe scaune cu ţinte de argint. Paris stă pe locul de onoare, între rege şi regină.

Paris şi Menelau erau îmbrăcaţi probabil cu tunică de in şi pe deasupra cu mantie dintr-o ţesătură fină de lână, prinsă cu centură. Menelau avea probabil o diademă, preferată de greci ca semn al regalităţii, în timp ce Paris purta tiara cu coarne a regilor din

Anatolia. Fiecare avea un inel de aur cu pecete. Menelau purta probabil părul lung până la umeri şi o barbă scurtă, fără mustaţă. Paris s-ar putea să fi fost ras după moda hitită, dar cu părul lung prins într-o coadă la spate. Regii şi nobilii greci purtau sandale de piele, în vreme ce Paris era încălţat cu cizme, ca un rege anatolian.

Servitori desculţi zoreau de colo-colo cu opaiţe cu ulei şi ulcioare şi cupe de aur şi argint pentru ritualul spălării mâinilor. Apoi este adusă mâncarea. Miere, smochine şi pâine, dar şi cea mai fină carne din cămările regale: miel, ied, porc, iepure, căprioară sau porc mistreţ. Pentru un oaspete de vază aparţinând unei case regale, se servea peşte. În Grecia, şi oamenii simpli aveau carne pe masă, dar peştele era hrana regelui. Pescuitul era o muncă grea, transportul pe uscat era scump, iar peştele nu era la fel de uşor de păstrat precum carnea.

Ca să alunece mai bine, mâncarea era însoţită de alcool. Băutura preferată era un fel de cocktail, amestecat într-un vas mare, de vin, bere şi hidromel, probabil cu gust de răşină de pin; vinul cu răşină era deja popular în Grecia în Epoca Bronzului. Petrecăreţii beau din cupe cu două toarte şi cu picior, puţin adânci, făcute fie din cea mai fină ceramică pictată, fie din argint sau aur. Un aed, care cânta din liră, îi distra pe participanţii la banchet cu un cântece eroic. Poate că Elena şi Paris au schimbat primele cuvinte în timp ce la masă se serveau smochine şi miel.

Pesemne că au vorbit în limba greacă. Limba vorbită la Troia era probabil luvita, principala limbă din sudul şi vestul Anatoliei, ori palaica, principala limbă din nord. Ambele erau limbi indo-europene, strâns înrudite cu hitita. Însă limbile străine erau cu siguranţă foarte răspândite într-un nod comercial precum Troia, mai ales greaca, vorbită de negustori şi de olari, ca şi de aristocraţii care încheiaseră căsătorii cu nobilii anatolieni. Se pare că elita Troiei era bilingvă: aveau nume în ambele limbi, ca şi Paris însuşi – poate că Homer a redat în greacă un nume luvit, *Pari-zitis*[6]; numele grecesc era Alexandru. Elita din Troia era în largul ei în lumea greacă şi în afara ei, inclusiv în palatul lui Menelau.

De fapt, se pare că grecii şi troienii aveau relaţii de prietenie şi au rămas prieteni timp de mai multe generaţii, pentru că aceste legături erau benefice pentru afaceri şi erau prestigioase. Să ne gândim la regatul grec Pylos, de la vest de Sparta, unde textele în Liniar B menţionează un comandant militar numit „Troianul“[7] şi o persoană care luase în arendă un lot de pământ numită „Femeia troiană“[8]. Aceste nume s-ar putea să fi fost date pentru a marca o prietenie internaţională, la fel cum mai târziu un atenian prieten al Spartei l-a numit pe fiul său „Lacedaemonius“[9], adică „Spartanul“.

Unele surse antice insistă că Menelau urma să plece în străinătate: o afacere urgentă îl chema în Creta. Dacă a lăsat-o într-adevăr pe Elena singură cu Paris, atunci Menelau a fost un soţ nesăbuit – sigur cunoştea povestea lui Cronos, care avusese încredere în Rhea, iar ea profitase de el ajutându-şi fiul, pe Zeus, să-l înlăture pe bătrân. Menelau ar fi trebuit să fie mai atent la sentimentele Elenei; alţii au fost cu siguranţă.

O remarcă indiscretă a unui ambasador grec, o scrisoare de la o iscoadă, un cântec obscen dintr-o tavernă din Troia: vreo astfel de aluzie la nefericirea Elenei l-ar fi putut îndemna pe Paris să acţioneze. Regina Spartei avea ochi alunecoşi, iar Paris dorea să se facă remarcat. Iubea femeile, şi se purta cu ele cu aceeaşi îndemânare cu care-şi mânuia faimosul arc. Dar cu Elena şi-a găsit naşul.

După spusele lui Homer, Elena era pasională, inteligentă şi manipulatoare. Ne povesteşte că era destul de iute de mână cât să verse o poţiune în băutura unui bărbat fără ca acesta să observe. Avea un fel aparte de a se rezema de spătarul scaunului şi de a-şi întinde picioarele pe un taburet, ca şi cum ar fi fost un judecător gata să pronunţe sentinţa ori o pisică gata să sară. Chiar dacă era favorita Afroditei, zeiţa iubirii, Elena nu era jucăria nimănui. Deşi tânără – împlinise douăzeci de ani –, Elena nu era lipsită de experienţă. Era prinţesă, fiica regelui Tindar al Spartei ori, în unele versiuni ale mitului, fiica lui Zeus; mama ei era Leda sau Nemesis.

Acesta este mitul, dar puterea anumitor regine din Epoca Bronzului este un fapt istoric. Şi nicăieri nu e mai adevărat decât în Anatolia. Ţinut al zeiţei-mame, Anatolia era veritabila patrie a femeilor puternice. Arheologia nu a documentat încă o regină puternică în Grecia; în situaţia curentă a dovezilor, trebuie să privim spre est ca s-o găsim. Şi poate că aşa a făcut şi Elena. Probabil că era ambiţioasă, şi a văzut Troia ca pe un loc ce îi oferea libertate şi putere.

Paris al lui Homer este arătos şi îndrăgostit. Este stilat, sprinten, atletic şi un arcaş talentat. Istoria dă credibilitate acestei imagini a lui. Anatolienii erau arcaşi faimoşi. Troia era mai veche decât orice altă cetate din Grecia, aşa că troienilor le era uşor să folosească farmecul Lumii Vechi când erau pe ţărmul îndepărtat al Mării Egee. Dar pe cealaltă faţă a monedei se află stereotipurile greceşti referitoare la efeminaţii orientali, şi, într-adevăr, Homer îl prezintă pe Paris cam laş în bătălie. Nu există îndoială că Paris cel adevărat era fermecător şi escroc, ceea ce cu siguranţă nu era neobişnuit într-o ţară de samsari de cai.

Dar „farmecul“ nu este cuvântul care ne vine în minte în cazul lui Menelau. Elena îi laudă inteligenţa şi frumuseţea, dar asta numai după ce fusese târâtă de la Troia înapoi la Sparta şi dorea să-i reintre în graţii, deşi el nu se mai lasă păcălit[10]. Fără îndoială că descrierea lui Menelau din *Iliada* este mai aproape de adevăr. Era un războinic vânjos, avea părul roşu, uşor de remarcat. Era un vorbitor simplu şi direct.[11] Nu ştim nimic despre felul în care cânta la liră ori despre cum se descurca la dans, aşa cum ştim despre rivalul lui, Paris[12]. În luptă, Menelau era mediocru, incapabil să ia gâtul duşmanului, ca să nu mai vorbim despre înfruntarea campionului Hector – aşa cum a pretins mai târziu că ar fi făcut-o. Era genul de războinic pe care textele egiptene îl numesc „slab“ ori „vrednic de dispreţ“[13]. Zeul Apollo îl caracterizează printr-o insultă devastatoare: Menelau este un „suliţaş moale“[14]. Era, de fapt, uşor ridicol.

Ea pune pe seama unei pasiuni de nestăpânit decizia de a-şi părăsi casa, soţul şi fiica, Hermione, pentru Paris. Dar aşa spun şi împătimiţii de jocuri de noroc când povestesc cum au pierdut o sumă mare de bani. Adevărata Elena, se poate bănui, ştia exact ce făcea.

Nici Paris nu era înnebunit de dragoste. Răpirea Elenei s-ar putea să fi avut mai mult de-a face cu politica decât cu dorinţa. Luând-o pe Elena, Paris a făcut un raid fără vărsare de sânge în teritoriul inamic. Poate că nu avea o bună reputaţie, dar nu era un om neînsemnat: ţinta lui era să o folosească pe Elena ca să obţină o poziţie importantă în casa regală a Troiei, iar pentru ţara lui, o poziţie pe scena internaţională. Până la urmă, şi scopul ei era să se folosească de el, aşa că acest cuplu adulterin semăna mai degrabă cu Juan şi Evita Perón decât cu Romeo şi Julieta.

Cititorul modern îl priveşte cu scepticism pe Homer. Cu siguranţă, un eveniment de

anvergura Războiului Troian trebuie să fi fost ceva mai mult decât un caz de răpire a unei neveste. Şi în Antichitate unii gândeau la fel, iar istoricul grec Herodot[15] (cca 485 – cca 425 î.Hr.) cita opinia că grecii s-au purtat prosteşte făcând atâta caz de Paris şi Elena şi pornind la război pentru asta. Şi aşa ar fi fost, dacă singura cauză a Războiului Troian ar fi fost frumoasa soţie a lui Menelau. De fapt, grecii aveau multe motive să pornească la război împotriva Troiei, implicând atât politica internă, cât şi politica externă.

Cu toate acestea, Homer nu se înşală, ci este pur şi simplu autentic. Epoca Bronzului era o epocă în care lucrurile erau înfăţişate mai degrabă în termeni personali decât abstracţi. În loc de dreptate, securitate sau orice altă problemă care ar face parte astăzi dintr-o dezbatere despre război, în Epoca Bronzului exista tendinţa de a vorbi despre familie şi prietenie, crimă şi pedeapsă. Regii din Orientul Apropiat proclamau în inscripţiile lor[16] că luptau pentru a se răzbuna pe duşmanii lor şi pe rebeli; luptau cu aceia care se lăudau sau care îi duceau cu vorba ori cu aceia care nu respectau hotarele sau îşi ridicau arcul împotriva aliaţilor regelui; ei luptau pentru a-şi lărgi hotarele şi a aduce daruri prietenilor loiali. Un rege hitit spune[17] că duşmanii lui l-au atacat când a urcat pe tron pentru că îl considerau tânăr şi slab – greşeala lor! Aliaţii sunt vasali ai regelui, obligaţi să aibă aceiaşi prieteni şi duşmani ca regele.

Să luăm în considerare un exemplu din Canaan din anii 1300 î.Hr.[18] Atunci când fiii conducătorului din Shechem i-au cerut unui înalt demnitar din Megiddo să se alăture campaniei lor militare împotriva cetăţii Jenin, ei au pus problema în termeni personali: cauza războiului, au spus, era uciderea tatălui lor de către locuitorii din Jenin. Dacă nu ar fi vrut să-i ajute, ar fi luat-o tot personal, iar fiii ar fi devenit duşmanii cetăţii Megiddo.

În consecinţă, trebuie să ne aşteptăm ca în Epoca Bronzului cauzele Războiului Troian să fie exprimate în termeni personali: asasinat, rebeliune sau chiar răpirea soţiei, mai degrabă decât agresiune, competiţie, resentiment, lăcomie şi insecuritate, aspecte care au stat la baza Războiului Troian. Dar aceşti factori existau. Pot fi identificaţi în descoperirile arheologice greceşti şi troiene şi în documentele hitite şi nu numai din Orientul Apropiat. Să începem cu textele.

Ambele tabere au văzut cum conflictul între Troia şi Grecia devenea iminent. Textele hitite vorbesc despre un val tot mai mare de tulburări în anii 1200 î.Hr. În jurul anului 1280 î.Hr., Troia a renunţat la politica ei tradiţională de izolare trufaşă şi a încheiat o alianţă cu hitiţii. Regele Troiei, Alaksandu[19], era foarte bogat, dar nu avea suficientă putere militară pentru a-şi apăra pământurile, oraşele, podgoriile, locurile de treierat, câmpiile, vitele şi oile, fără a mai pomeni soţia, concubinele şi fiii – ca să folosim termenii tratatelor hitite. Hitiţii, în schimb, căutau mereu aliaţi în vestul turbulent al Anatoliei, o regiune care îi distrăgea de la principalele interese din sud şi est.

Aşa că Troia a devenit ceea ce hitiţii numeau un „slujitor războinic“[20], adică un stat vasal al hitiţilor cu responsabilităţi militare, având în schimb promisiunea protecţiei militare hitite. Dar, odată cu trecerea timpului, puterea hitiţilor a intrat în declin, probabil din cauza unui război civil între diversele ramuri ale dinastiei conducătoare. Şi grecii puneau presiune pe Troia, aşa cum se poate vedea dintr-o scrisoare din circa 1250 î.Hr.

trimisă de regele din Ahhiyawa – adică Grecia – către regele hitiţilor. Destinatarul era probabil Hattushilish III (1267–1237 î.Hr.). Numele regelui grec care a trimis scrisoarea nu este cunoscut. Probabil că domnea la Theba. Un cercetător a descoperit în text o referire la un nume faimos în mitologia greacă: Cadmos[21], primul rege legendar al Thebei. Totuşi, cea mai mare parte a oamenilor de ştiinţă resping această ipoteză.

Subiectul scrisorii este controlul asupra insulelor de pe coasta Anatoliei, probabil insulele din nord-estul Mării Egee Lemnos, Imbros şi Samothrace. Cu mult timp în urmă, spune scrisoarea, Cadmos şi-a măritat fiica cu un rege anatolian care stăpânea aceste insule. Conform regelui grec, insulele îi aparţineau lui, nu hitiţilor. Să remarcăm că, după moda tipică Epocii Bronzului, afacerea este exprimată în termeni personali şi familiali. Problema nu este legea internaţională, ci moştenirea.

Să observăm, de asemenea, că orice conflict între Grecia şi Hatti referitor la aceste insule trecea chiar prin Troia. Şi mai era un conflict, care se punea la cale în sud. Fratele regelui grec, un bărbat pe nume Tawagalawa[22] – Eteocle, în greacă? –, făcea presiuni din Milet, ajutând un rebel hitit şi încercând să-l facă pe Hattushilish III să-i dea lui Tawagalawa/Eteocle un fief în Anatolia de vest. Nu la multă vreme după aceea, un alt rege al Troiei, pe nume Walmu[23], a fost obligat să fugă din cetate, se pare că după o lovitură de stat. Pentru că Walmu era vasalul lui, regele hitit Tudhaliya IV (1237–1228 î.Hr.) a vrut să-l repună pe tron. Dar Walmu se afla în mâinile unui alt rege, vecin cu Troia. Nu ştim cum au evoluat lucrurile şi putem doar să ne întrebăm de ce avusese loc lovitura de stat la Troia. A fost pur şi simplu o luptă pentru putere, ori a fost vorba despre un principiu? Şi acest principiu avea oare legătură cu relaţiile dintre troieni şi greci?

Numele grecesc al lui Paris – Alexandru – ar putea însemna că descindea din regele Alaksandu, care a încheiat alianţa Troiei cu hitiţii. Cu siguranţă, misiunea lui Paris s-a confruntat cu o problemă similară: cum ar putea Troia să dobândească securitate maximă cu un cost minim şi fără un risc prea mare? Răspunsul său a fost să-şi trateze duşmanul ca pe un şef de bandă rivală, a cărui putere depindea de onoarea lui şi a cărui onoare însemna să-şi controleze femeia cel puţin. Uluiţi şi luaţi pe nepregătite, grecii certăreţi trebuiau fie să se unească – ceea ce era în sine un lucru deloc neînsemnat – şi să poarte un război crâncen, fie să accepte un foarte mare şi uşor dobândit triumf al Troiei. Paris s-a dovedit foarte abil.

Însă şi Menelau cunoştea regulile. El s-a dus la război nu pentru că patul lui rămăsese gol, ci pentru că viitorul îi era nesigur. Paris îi pusese coarne regelui şi, în plus, abuzase de ospitalitatea lui. Troianul se purtase ca un jucător care trişează fără jenă sub ochii proprietarului cazinoului. Dacă nu îl pedepsea pe Paris, Menelau putea fi considerat o ţintă uşoară. Pentru că el conducea Sparta prin căsătorie, nu prin naştere; dacă nu o obliga pe soţie să se întoarcă, ar fi putut fi nevoit să înfrunte un rival la tron. Însă Menelau avea o mare problemă: vistieria era aproape goală, din cauza Elenei, care fugise la Troia cu o adevărată comoară.

Nu se ştie cât a luat cu ea Elena; cu siguranţă nu bani gheaţă, de vreme ce monedele nu fuseseră încă inventate. Comoara includea cel puţin zestrea ei, care trebuie să fi fost substanţială, fiindcă era prinţesă moştenitoare. Cine ştie ce altă pradă au luat ea şi Paris când au plecat – era vorba cu siguranţă de bogăţii nemaivăzute. Aurarii greci erau faimoşi,

şi capodoperele lor se numărau printre cele mai bine cotate pe piaţa internaţională. Regilor greci şi reginelor le plăceau vasele şi cupele de aur şi argint, pumnalele de bronz incrustate cu aur, cerceii de aur masiv, inelele de aur masiv cu chihlimbar sau lapislazuli, fibulele de argint decorate cu capete de aur, plăcuţele şi pieptenii de fildeş, diademele şi brăţările de aur, colierele de aur cu pandantive din pietre preţioase. Erau lucrate cu o mulţime de torsade şi rozete şi decorate cu o galerie de frunze de iederă, brânduşe, scuturi în formă de opt, tauri, lei, vânători, zei şi preoţi. Era o colecţie adunată de generaţii, visul oricărui hoţ.

Aşadar, Paris nu numai că a şters-o cu regina Spartei, ci şi cu vistieria acesteia. Mai târziu, Paris descrie Războiul Troian ca pe o luptă

pentru-Elena şi-odoarele toate.[24]

Agamemnon repetă aceste cuvinte. Homer era mult prea pragmatic pentru a reduce războiul la o poveste de iubire.

Şi politica regională a jucat un rol. Mycene, unde domnea Agamemnon, era cel mai puternic regat din Grecia, dar celelalte state greceşti puteau urma căi proprii, iar în cultura războinicului din epocă asta însemna sânge. În jurul anului 1250 î.Hr., marea cetate Theba fusese prădată de o armată care, deşi în mare parte provenea din alte regate greceşti, îşi avea rădăcinile într-o dispută dinastică tebană. Cu siguranţă că Agamemnon ar fi preferat să-i unească pe greci împotriva Troiei decât să-i vadă luptându-se între ei.

Pe scurt, dacă întrebarea referitoare la Războiul Troian este „Ce legătură are dragostea cu asta?“, răspunsul este probabil „Nimic“.

Elena era adorată ca o zeiţă la Sparta, dar prin alte cetăţi părerile erau împărţite. Atenianul Eschil[25] vorbea fără îndoială în numele mai multora când a etichetat-o pe femeia care a provocat Războiul Troian cu următoarele calambururi: „Helandros“ şi „Helenaos“ – „Elena ucigaşa de bărbaţi“ şi „distrugătoarea de corăbii“. Cu toate acestea, prinţesa moştenitoare a Spartei fusese o logodnică foarte curtată – căci zestrea ei era regatul.

Şi Menelau se născuse într-o familie regală – era fratele regelui Agamemnon din Mycene –, dar Menelau nu moştenise domnia. În societatea hitită era posibil ca un bărbat să se căsătorească[26] cu o prinţesă din familia regală şi astfel să câştige tronul, şi probabil că acest lucru era valabil şi pentru Grecia[27]. De obicei se întâmpla numai dacă un rege nu avea băieţi, dar Elena avea doi fraţi, Castor şi Polydeukes (Polux la romani). Poate că ei, la fel ca Telemah din *Odiseea*, erau prea tineri pentru a moşteni tronul, sau mai plauzibil este că Tindar a decis că era mai bine să îi ignore pentru a face o alianţă între familia lui şi puternica dinastie vecină.

Sparta era bogată şi prosperă. Laconia (valea în care se află Sparta) deţinuse multe comori în Epoca Bronzului, cum ar fi cele două cupe elegante din aur masiv descoperite într-un mormânt din satul numit Vapheo. Aceste capodopere din secolul al XV-lea î.Hr. sunt decorate cu scene în care sunt prinşi tauri. La Amyclae, lângă Sparta, se afla o locuinţă din Epoca Bronzului; aici, secole mai târziu, a fost înălţată o structură numită Menelaíon, un altar în cinstea lui Menelau şi a Elenei. Mulţi specialişti consideră că palatul lui Menelau şi al Elenei se afla acolo. Între timp, recentele săpături din nordul Laconiei, lângă satul Pellána, au scos la lumină o necropolă din Epoca Bronzului, în care

se află morminte-stup, sau morminte cu *thólos*, mari şi impozante – cele mai mari astfel de morminte descoperite vreodată. În apropiere se află o colină sub care arheologii cred că s-ar putea găsi chiar palatul lui Menelau şi al Elenei. Această teorie este încă nedovedită, dar marile morminte de la Pellána dovedesc încă o dată că Laconia era prosperă în Epoca Bronzului.

Însă Laconia nu era Troia. Menelau era un războinic provincial, în vreme ce Paris era un prinţ cosmopolit. Troia era cetatea luminii şi a vieţii, situată în punctul de întâlnire al întregii lumi. Şi era un ţinut potrivit pentru o femeie. În Epoca Bronzului, femeile din Anatolia se bucurau de mai multă libertate şi putere decât semenele lor din Grecia micenianã. Dovezile furnizate de arheologie, epigrafie şi de Homer concordă. Să luăm în considerare o recentă şi remarcabilă descoperire făcută de arheologi la Troia: un disc de bronz, convex pe ambele părţi, cu un diametru de nici 2,50 cm şi cu o grosime de doar 1,30 cm. Cântăreşte numai 115 g. Cu toate acestea, oferă o perspectivă importantă asupra societăţii din Troia. Fiecare parte a discului este incizată cu înscrisuri, ceea ce arată că era un sigiliu. Sigiliul troian a fost folosit ultima oară prin circa 1150–1100 î.Hr., dar era probabil o moştenire. Stilul lui nu mai era la modă după 1200 î.Hr., şi suprafaţa uzată sugerează o folosire îndelungată. Sigiliul ne-ar putea vorbi despre lumea lui Priam.

Practica sigilării era curentă în Orientul Apropiat antic, inclusiv în Anatolia. Sigiliile erau folosite pentru a însemna acte de proprietate, hotărâri judecătoreşti, tratate, decrete regale, chiar şi „plicurile“ de lut în care erau păstrate contractele. Sigiliile erau de asemenea importante pentru comercianţi, care le foloseau pentru a marca recipientele şi diversele mărfuri. Dacă sigiliul era rupt, însemna că recipientul fusese deschis. Pus pe un produs, sigiliul unui negustor respectat, atunci, ca şi acum, era o garanţie a calităţii.

Sigiliul troian atrage atenţia din două motive. Mai întâi, este singura scriere din Epoca Bronzului descoperită la Troia. În al doilea rând, sigiliul este gravat pe ambele părţi. Pe o parte se află numele unui bărbat, care era un scrib, în vreme ce pe cealaltă parte se află numele unei femei, probabil soţia lui. Sistemul de scriere este cel hieroglific luvian, aşa cum era de obicei în Anatolia din Epoca Târzie a Bronzului. Bronzul este prea uzat pentru ca să citim numele, dar semnele pentru „bărbat“ şi „femeie“ sunt clare. Pe scurt, sigiliul atestă într-un anumit grad libertatea şi egalitatea femeilor.

Iar acest lucru nu este neobişnuit pentru Anatolia din Epoca Bronzului. În regatul hitit, de exemplu, nu era deloc neobişnuit pentru cuplurile căsătorite, regi sau oameni simpli, să folosească pietrele cu sigilii cu numele soţului pe o parte şi al soţiei pe cealaltă parte. O femeie hitită putea chiar să aibă un sigiliu propriu.

În lumea greacă nu exista nimic similar cu sigiliul soţ–soţie găsit la Troia. În timp ce sigiliile erau instrumente ale comerţului în Anatolia, în Grecia acestea erau utilizate în principal ca ornamente. Deşi funcţionarii greci ştampilau bunurile din depozite cu sigilii, în general grecii îşi afişau sigiliile ca pe nişte bijuterii, ca însemne ale bogăţiei, purtându-le la gât. Sigiliile greceşti nu erau gravate cu înscrisuri. Uneori erau gravate pe ele femei, dar bărbaţii predominau, şi asta părea să fie în spiritul culturii miceniene.

La Homer, pe bărbaţii troieni, precum Hector, îi interesează opinia femeilor din Troia. Când soţia lui, Andromaca, îi cere să plece de pe câmpul de bătălie de dragul ei şi al copilului lor, Hector răspunde:

De-astea avea-voi eu grijă, de toate, femeie: căci tare
Mult mă sfiesc de troieni şi troiene cu straie prelunge,
De-ar fi să fug ca un laş, rătăcind pe afară din luptă.
Nici nu-mi îngăduie gândul, odată ce dârz învăţat-am
Veşnic să fiu, printre primii troieni, pururi falnic in luptă,
Slava părintelui meu apărând, ca şi mândra mea slavă![28]

Grecii lui Homer nu arată nici o preocupare pentru ce gândesc femeile lor.

Istoria hitită este punctată de carierele unor femei puternice din familia regală. Da, marele rege hitit, ca şi alţi monarhi anatolieni, practica poligamia. Însă puterea soţiei principale putea fi enormă, mai ales dacă ea se ocupa de creşterea şi încheierea căsătoriilor tuturor copiilor regali. Cea mai mare regină hitită avea aceste puteri şi multe altele: este vorba despre regina Puduhepa[29], soţia regelui Hattushilish III. Puduhepa provenea dintr-o familie nobilă de mari preoţi din sudul Anatoliei şi avea să joace un rol esenţial în religia hitită. S-a implicat de asemenea în legislaţie şi diplomaţie. Avea un sigiliu comun cu soţul ei, precum şi propriul sigiliu independent. De exemplu, atunci când Egiptul şi hitiţii negociau un tratat de pace, înregistrat pe o tăbliţă de argint, sigiliul regelui Hattushilish apărea pe o parte a tăbliţei şi sigiliul reginei Puduhepa apărea pe cealaltă parte. Ea coresponda de pe poziţii de egalitate cu faraonul Ramses II.

Grecia din Epoca Bronzului oferă imaginea unei regine puternice precum regina Arete din *Odiseea*, care domnea în regatul probabil fictiv Feacia, dar altfel nu erau acceptate regine precum Puduhepa sau egalitatea de gen. Era o lume în care căpeteniile şi regii le numeau pe cele cu care împărţeau patul „daruri“[30] şi le schimbau ca pe nişte obiecte. Elena, deci, nici nu a acceptat, nici nu a protestat; reacţia Elenei, s-ar putea spune, a fost să rămână pasivă.

Din Sparta, cei doi îndrăgostiţi au fugit pe corăbiile lui Paris, încărcate cu tezaurul. Se grăbeau, dar au găsit timp să se oprească la Cranae, o insulă situată în largul coastei, unde şi-au consumat pasiunea, după cum spune tradiţia. Apoi au început traversarea Mării Egee. Pe când se apropiau de coasta anatoliană, Elena nu putea să nu observe cum străluceau în lumină turnurile Troiei. După ce au debarcat în portul Troiei, a văzut, probabil, în timp ce se plimba prin oraş, lanurile de grâu de pe colinele din depărtare. Spre deosebire de strămoşii lor, care se hrăneau cu orz şi linte, troienii prosperi din vremea lui Paris cultivau grâu din abundenţă.

Când a ajuns în cetate, cu siguranţă că a găsit-o străină şi fascinantă. La porţile cetăţii se aflau stele, pietre ridicate în cinstea zeilor, un obicei comun anatolian, nu şi grecesc. O altă trăsătură tipic anatoliană era priveliştea care o aştepta în interiorul zidurilor de lemn: un oraş în jurul unei citadele fortificate. Dincolo de porţile impozante ale Troiei, Elena a descoperit probabil un oraş agitat, cu străduţe înguste, dar şi cu străzi pavate prevăzute cu rigole, o cetate cu altare, pieţe, curţi, cuptoare şi case construite din piatră, chirpici şi lemn.

În zori şi la apus, oraşul răsuna de zgomotul făcut de vaci şi oi şi de văcarii şi păstorii care le duceau la păscut şi le aduceau înapoi. În timpul zilei se auzeau strigătele negustorilor, glasurile sclavelor şi gospodinelor care se duceau cu rufele la râu şi hohotele de râs ale copiilor. Noaptea se auzeau clinchetul vaselor la cină, paşii pazniculuide noapte

şi cântul lăutei amestecat cu al flautului. Iar în după-amiezile fierbinţi de vară, când toată lumea îşi făcea siesta, în oraş nu se auzea nici un sunet.

Oraşul de jos era atât de înghesuit, încât casele atingeau zidul citadelei, sau Pérgamos, cum îi spune Homer. Pérgamos se înălţa la aproximativ 30 m deasupra câmpiei, o fortăreaţă de 2.000 m², protejată de ziduri cu o circumferinţă de 350 m şi cu o înălţime de 9 m. Cărarea în serpentine care urca din oraşul de jos au dus-o pe Elena la palatul regal din vârful dealului.

Pesemne Elena divorţase oficial de Menelau. Legea hitită îi permitea unei femei să iniţieze procedura de divorţ, iar societatea nu privea cu ochi buni adulterul. *Scrisorile de la Amarna*, de exemplu, consideră o femeie fără soţ[31] drept un simbol al pustiirii, delăsării şi inutilităţii – un câmp nearat. Paris a salvat-o pe Elena de o asemenea soartă. Cei doi trăiau cu stil: casa lor frumoasă de pe Pérgamos era construită de cei mai buni meşteri din Troada. Acolo se odihneau într-un dormitor parfumat, cu un plafon înalt, boltit. Ea era ajutată de un grup de slujitoare troiene, pe care le îndruma în treburile casei, precum ţesutul, de exemplu. Se bucura de toată libertatea unei prinţese anatoliene, ca şi de plăcerile cosmopolite ale vieţii într-un oraş mare, aflat la răscrucea unor rute comerciale internaţionale. Unii dintre nobilii de la Troia au cârtit, nemulţumiţi de prezenţa ei, dar regele Priam era apărătorul ei, iar ea îl numea tată. Exista o singură problemă: braţul lung al soţului ei legitim.

Căsătoria dinastică aranjată era esenţială în diplomaţia Epocii Bronzului. O căsătorie era, efectiv, un tratat. Să-l luăm, de exemplu, pe Madduwatta, un viclean rege hitit vasal din vestul Anatoliei, care a trăit în jurul anului 1400 î.Hr. Madduwatta a măritat-o pe fiica lui cu regele Kupanta-Kurunta[32] din Arzawa, ţinutul vecin. A fost începutul unei alianţe între doi foşti duşmani, aşa cum a spus marele rege hitit, destul de supărat. Cum ar fi putut să aibă încredere ca Madduwatta să susţină interesele hitite împotriva lui Kupanta-Kurunta, acum, că ultimul era ginerele lui Madduwatta?

Dacă o căsătorie regală era o alianţă, seducerea unei prinţese era un act de război. Legea hitită foloseşte o imagine sugestivă pentru un bărbat care fuge cu o femeie fără consimţământul familiei acesteia: „Ai devenit un lup“[33]. Asta însemna de fapt că era alungat. Adulterul[34] era considerat o infracţiune şi mai gravă, iar legea hitită îl ierta pe soţul care îşi omora soţia şi pe iubitul ei dacă îi prindea asupra faptului. Dar, în timp ce un bărbat care răpea soţia altui bărbat primea pedeapsa cu moartea, un bărbat care seducea soţia altui bărbat era achitat; în acest caz, numai soţia era executată. Dacă legea greacă sau troiană erau similare, Elena va fi ştiut că îşi pune viaţa în pericol fugind cu Paris. Ori nu îi păsa, ori se aştepta să scape nepedepsită.

Şi nu era doar o utopie. Pare incredibil că Elena ori Paris s-au gândit că ar fi putut ataca instituţia căsătoriei regale fără să işte un război. Însă exista un precedent. Faraonul egiptean Ay nu se jenase să-l asasineze pe prinţul hitit Zannanza[35], în drum spre căsătoria aranjată a lui Zannanza cu Ankhesenamon, regina văduvă a tânărului faraon Tutankhamon. Tatăl prinţului asasinat, regele Suppiluliuma I (1344–1322 î.Hr.), era unul dintre cei mai puternici regi hitiţi. Totuşi a reacţionat cu un atac de rutină asupra posesiunilor egiptene din sudul Siriei. Mii de prizonieri au fost duşi la Hattusha, dar acesta nu a fost un tur de forţă. Suppiluliuma nici măcar nu a luat parte la campanie, poate pentru

că se confrunta cu alte ameninţări la hotarele de nord şi de est. Pe scurt, răspunsul hitit a fost doar un raid punitiv, echivalentul din Epoca Bronzului al câtorva rachete de croazieră trase peste graniţă. Faraonul a răsuflat probabil uşurat.

Cât despre greci, una era să amenințe că invadează Troia, şi cu totul alta să o ducă la bun sfârşit. Imaginaţi-vă reacţia lui Priam la vestea răpirii Elenei: indiferent dacă era sau nu îngrijorat, Priam se îndoia probabil că o armată greacă va îndrăzni vreodată să apară sub zidurile Troiei. Dacă grecii veneau totuşi, ar fi fost prea târziu pentru regrete, deoarece prestigiul lui Priam ar fi fost distrus dacă dădea înapoi. Priam credea cu siguranţă că aliaţii Troiei şi zidurile ei făceau cetatea inexpugnabilă. Grecii nu ar fi reuşit decât să efectueze câteva raiduri şi apoi s-ar fi certat pentru pradă şi s-ar fi întors unii împotriva celorlalţi. Cu siguranţă, expediţia s-ar fi întors acasă după câteva luni, în vreme ce Paris urma s-o păstreze pe Elena. La fel ca faraonul Ay în povestea cu Zannanza, Priam se aştepta probabil să plătească un preţ, dar nu prea mare.

Oricum, lui Agamemnon nu îi va fi prea uşor să-i convingă pe ceilalţi greci să participe la un război important şi riscant împotriva Troiei. O tradiţie, nemenţionată de Homer, înregistrează un jurământ pe care se presupune că îl făcuseră toate căpeteniile din Grecia, de a susţine revendicarea de către Menelau a Elenei, despre care se spunea că este cea mai frumoasă femeie din lume, fără a vorbi despre faptul că era cea mai râvnită moştenitoare din Grecia. Pragmaticul istoric Tucidide respinge această poveste.[36] El spune că grecii l-au urmat pe Agamemnon nu ca să-i facă o concesie, ci pentru că se temeau de puterea lui.

Fără îndoială că Agamemnon era capabil să-i oblige, dar analiza lui Tucidide este unilaterală. Regele din Mycene avea zeii de partea lui. În Epoca Bronzului, războiul era considerat în general un spectacol divin de aplicare a legii: prin război erau pedepsiţi criminalii care îi ofensaseră pe zei. Hitiţii dăduseră acestei concepţii o nouă perspectivă şi îşi imaginau războiul ca pe un proces în faţa zeilor[37], care îl vor favoriza pe unul dintre reclamanţi, oferindu-i victoria. În faţa grecilor, Paris violase de două ori legile zeilor, mai întâi comiţând adulterul, şi a doua oară abuzând de generozitatea gazdei sale. Căpeteniile grecilor aveau responsabilitatea clară de a-i răzbuna pe zei pornind războiul împotriva Troiei dacă Elena şi tezaurul nu erau înapoiate. Dacă nu procedau aşa, erau expuse pedepsei divine.

Până şi cel mai ascultător pios ar fi obiectat dacă era trimis să se arunce asupra zidurilor puternice ale Troiei, dar existau compensaţii. Regii greci ştiau fără îndoială că războiul îi va ţine pe luptătorii lor ocupaţi şi departe de tulburările de acasă. Iar posibilitatea de a prăda ţinuturile Troiei oferea o perspectivă atrăgătoare. Invaziile din Epoca Bronzului presupuneau de obicei expediţii de jaf, ca acelea efectuate în timpul regelui hitit Hattushilish I (1650–1620 î.Hr.), ale cărui armate au prădat[38] vitele şi oile ţăranilor inamicului anatolian. Fără îndoială că grecii se bucurau că vor avea şansa de a face la fel în Troada şi pe insulele din apropiere.

Se pare că nu-şi făceau probleme în legătură cu pretextul războiului, de vreme ce în Epoca Bronzului nu se punea problema de *casus belli*. Cucerirea era o recompensă. Aducea glorie, onoare şi o ocazie, atât pentru rege, cât şi pentru omul de rând, să se laude cu ceea ce hitiţii numeau „fapte bărbăteşti“[39]. Cei victorioşi se bucurau de asemenea de

pradă, atât neînsufleţită, cât şi umană. Prinşii de ambele sexe erau vânduţi ca sclavi. În timpul domniei lui Hattushilish III, de exemplu, şapte mii de supuşi hitiţi au fost strămutaţi[40] din Lycia (sud-vestul Anatoliei) în Grecia.

În Epoca Bronzului, femeile erau adesea considerate o marfă. Victoriosul rege Zimri-Lin din Mari[41] (în Siria, 1789–1752 î.Hr.) a adus femei captive pentru a fi ţesătoare şi partenere în harem. În anii 1300 î.Hr., un faraon i-a poruncit unui vasal din Canaan să-i cumpere patruzeci de „nespus de frumoase“ paharnice[42]; el a trimis argint cântărind 1.600 de shekeli, 40 per femeie, ca şi o escortă de arcaşi pentru a le aduce în Egipt. În regatul grec Pylos, femeile jucau un rol important în prelucrarea lânii; tundeau oile, torceau şi ţeseau lâna. Tăbliţele în Liniar B din jurul anului 1200 î.Hr. identifică aproximativ 1.500 de femei şi copii care făceau aceste meserii. Unii veneau din locuri situate la nord şi la sud pe coasta Anatoliei, ca şi din insulele din Marea Egee. Alţii sunt numiţi „prizonieri“[43], şi se poate presupune că fuseseră prinşi în timpul raidurilor jefuitorilor greci. Nu este de mirare că, secole mai târziu, istoricul grec Herodot remarca[44] faptul că răpirea de soţii era un vechi obicei atunci când Paris a fugit la Troia cu Elena.

Elena nu a fost cauza, ci pur şi simplu ocazia războiului. Seducând o prinţesă greacă, Paris din Troia se amestecase în politica regatelor greceşti şi umilise un bărbat puternic. Era periculos să răneşti un duşman fără să-l distrugi; aşa cum spune una dintre *Scrisorile de la Amarna*, când o furnică este atacată[45], ea muşcă, şi muşcă mâna omului care a atacat-o. Şi aici mai sunt şi motivele subiacente ale războiului: resentimentul, lăcomia şi dorinţa de putere. Troia avea tot ce îşi doreau inimile rapace ale grecilor. Dacă Paris ar fi fost din cine ştie ce târg obscur, şi nu din Troia, atunci regele ar fi găsit puţini temerari pentru misiunea de a răzbuna zeii şi a apăra onoarea lui Menelau. Dar Agamemnon i-a mobilizat pe greci să atace o mină de aur.

Şi aşa, portul Aulidei s-a umplut de corăbiile negre cu care grecii voiau să pornească la război.

---

5. *Chitonul*, scurt de obicei, dar şi lung, era purtat pe corp, un dreptunghi de pânză, în general de lână, cusut pe o parte şi ţinut pe umeri de fibule (agrafe sau broşe). *Peplosul* – un dreptunghi mare de pânză – nu era cusut, ci drapat şi ţinut pe umeri de fibule şi în talie de o centură (n. tr.).

2
CORĂBIILE NEGRE PORNESC LA DRUM

Regele întregii Argolide şi al multor insule stă pe ţărmul stâncos, privindu-şi flota. În faţa lui, în port, se află sute de corăbii de lemn; au coca dată cu smoală, sunt încărcate cu oameni şi provizii, pregătindu-se să-i nimicească pe regele Priam şi pe locuitorii Troiei. Aşa ar trebui să ni-l imaginăm pe regele Agamemnon, fiul lui Atreu, în ajunul plecării grecilor la război.

Dealurile răsună de strigătele căpitanului portului şi ale căpitanilor. Caii nechează, grav, ferm şi insistent. Marinarii înjură şi, din când în când, se-aude cum pocneşte un băţ pe spinarea vreunui slujitor leneş. Preoţii mormăie ceva între ei, bivolii mugesc şi departe, prin zgomot, se aude sunetul valurilor sărate care se izbesc de corăbii.

Agamemnon este mai înalt decât servitorii. Este un bărbat masiv, sănătos şi musculos[1]. Homer îi descrie umerii largi, precum ai unui campion la aruncarea suliţei, şi ca rege se presupune că era bine hrănit şi înalt – aproape 1,80 m înălţime, dacă judecăm după scheletele descoperite în mormintele regale de la Mycene. Era o statură impozantă pentru acea epocă, când un grec obişnuit avea numai aproximativ 1,65 m. Este un războinic călit în lupte, dar dacă Agamemnon are unul sau două oase rupte din bătăliile trecute nu o arată, pentru că fracturile au fost tratate de medicul palatului şi astfel s-au vindecat perfect. Are părul lung şi ochii pătrunzători, în care se pot desluşi patima, puterea şi hotărârea. Poartă barbă, are dinţii albi şi strălucitori. Este îmbrăcat într-o tunică moale, nouă, peste care poartă o mantie lungă, drapată. În picioare are sandale din piele fină. O spadă incrustată cu argint atârnă de o curea trecută peste umeri. În nopţile de nesomn, spune Homer, când îl copleşesc grijile, Agamemnon are obiceiul să înlocuiască mantia cu o blană de leu, semn al puterii sale.

Era cel mai mare rege din Grecia. Potenţialii rivali domneau în Pylos şi Tirynt, dar Sparta era în mâinile fratelui său mai mic, iar puterea Thebei fusese distrusă în timpul unui război civil în urmă cu o generaţie. Nu e de mirare că Homer rezervă pentru Agamemnon titlul *ánax*, adică termenul din Epoca Bronzului pentru rege: *wánax*. Agamemnon era bogat şi avea o armată mare şi o flotă. Centrul stăpânirii sale era situat în nord-estul Peloponesului, dar ea se întindea şi pe insulele din Marea Egee, probabil până la Rhodos în răsărit.

Homer îl descrie pe Agamemnon drept arogant, asemenea multor regi din Epoca

Bronzului, ale căror monumente îl invitau pe cel puternic să le contemple operele şi să piardă speranţa[6]. Să îl luăm, de exemplu, pe regele din Mari (Siria), Iahdun-Lim (1820–1798 î.Hr.), care se descrie într-o inscripţie drept „cel ce deschide drumuri[2], construieşte ziduri, clădeşte stele care (îi) proclamă numele, oferă abundenţă şi prosperitate poporului său, cel care face tot (ce este necesar) să apară pe pământul lui, rege puternic, tânăr magnific“. Fără îndoială că Agamemnon avea o părere la fel de bună despre sine. Dar nu era un autocrat.

Regatul lui Agamemnon era tipic pentru epoca lui: era mai degrabă o proprietate decât un stat, adică era în esenţă o mare gospodărie. Palatul regal avea încăperi mari, luxoase, dar cea mai mare parte a spaţiului era dedicat atelierelor, depozitelor şi armurăriei. Era o proprietate mare în jurul unui palat care producea obiecte de lux pentru *wánax*, care le vindea ori le oferea în dar. Materia primă pentru ateliere era obţinută de la supuşii regelui, care îşi plăteau dările în acest fel.

Mai important, din punct de vedere militar, e că palatul producea platoşe de bronz şi vârfuri de săgeţi, manufactura şi întreţinea care de luptă şi ţinea cai în grajduri. *Wánax* controla un corp de conducători de care de luptă şi de arcaşi şi probabil unul de infanterişti. În orice caz, în pofida puterii sale, *wánax* probabil că nu avea monopol asupra forţei militare a regatului său.

Jurisdicţia regelui era mai puternică pe proprietăţile funciare ale regelui, concentrate în jurul palatului. Restul teritoriului era condus de bărbaţii importanţi pe plan local, *bazileii*, care fără îndoială aveau propriii susţinători înarmaţi. *Wánax* putea aduna o armată şi o flotă din oamenii lui, dar pentru o campanie cu adevărat mare el avea nevoie de sprijinul bazileilor. Pe scurt, *wánax* era puternic doar datorită capacităţii sale de a-i domina pe bazilei, cu vorba bună sau cu fapta.

Şi avea lucruri mai bune de făcut decât să înveţe sistemul de scriere asemănător unui rebus pe care noi îl numim Liniar B. Homer este foarte criticat de specialişti, care îi reproşează absenţa totală din epopei a tăbliţelor în Liniar B. Însă Liniarul B era folosit strict pentru probleme administrative. Spre deosebire de hitiţi ori egipteni, grecii micenieni nu scriau pe monumente, pietre de hotar, picturi murale sau pietre de sigiliu. Prin urmare, un *wánax* precum Agamemnon se prea poate să fi cunoscut Liniarul B aşa cum cunoştea regina Victoria stenografia.

Dar exista un text pe care puternicul rege-l va fi învăţat probabil, şi anume versurile cântate de aezi la petrecerile de la palat; arta micenian ne arată că aezii l-au precedat pe Homer cu câteva secole. Poezia oferea şansa nemuririi. Agamemnon avea deja onoruri, putere şi glorie ca „regele mare cu sceptru“[3], – termenul este al lui Homer, dar sceptrul regal era deja un simbol al puterii în Sumer[4], cu 2000 de ani înaintea Războiului Troian. Agamemnon avea multe, dar acum nu-i mai era de-ajuns.

Grecia toată a început să fiarbă când solii trimişi de *wánax* au pornit să-i cheme pe ceilalţi regi la luptă. Ţăranii lui Agamemnon trebuiau să se arate bucuroşi când oamenii regelui îi chemau la oaste. Fără îndoială că monarhii greci au fost mai greu de convins: Troia era o fortăreaţă inexpugnabilă, şi numai un nebun ar fi încercat s-o cucerească. Nu este de mirare ce spune Homer despre Agamemnon şi Menelau: „o lună-ntreagă am tot străbătut noi întinderea mării“[5], înainte ca Odiseu să accepte să se alăture expediţiei. Dar

până la urmă, teama a fost învinsă, iar lăcomia, setea de glorie şi de pradă au câştigat. Aşa că au venit la Aulis cei mai buni dintre greci, aşa cum poate nu se adunaseră niciodată mai înainte.

Erau acolo Nestor, bătrânul rege din Pylos şi cel mai elocvent dintre greci; Odiseu, şiretul rege din Ithaca, Zacynthos şi alte insule; Filoctet, marele arcaş din ţinutul aspru din jurul Munţilor Ossa şi Pelion; Menelau, fratele lui Agamemnon şi regele Spartei; Diomede, campionul, „cel tare la strigăt“[6] şi cel mai tânăr general din armata grecilor, care conducea un contingent din Argos şi Tirynt; Aiax, fiul lui Telamon din Salamina, aşa-numitul Aiax cel Mare, cunoscut ca zidul de apărare al grecilor; Aiax, fiul lui Oileu din Locris, numit Aiax cel Mic, un bărbat agresiv şi înflăcărat, mereu pus pe harţă; şi neînfricatul Protesilaos din Tesalia. Un alt grup atestă pătrunderea anterioară a grecilor în Marea Egee: Idomeneu din Creta, insula pe care armatele grecilor o luaseră cu forţa de la minoici; Tlepolemos, fiul lui Heracles, o brută care îşi omorâse unchiul pe continent şi se mutase în Rhodos, precum şi oameni din celelalte insule din Dodecanez, situate în sud-estul Mării Egee. În cele din urmă, să ne întoarcem pe continent, unde se afla cel mai mare războinic din Grecia, cel mai bun dintre greci, prinţul din Fthia, comandantul fioroşilor războinici numiţi mirmidoni: Ahile.

Poate că sunt cu toţii de domeniul ficţiunii, dar ca grup ei reprezintă arta războiului din Epoca Bronzului. Mâinile lor încercate în bătălii erau pline de sânge şi de bătături – căci erau şi hoţi de vite. Puteau călca duşmanul în picioare ca pe un covor, dar şi să calmeze nervii unei armate care şovăie. Cunoşteau caii ca nişte grăjdari şi corăbiile ca nişte cârmaci, dar cei mai mulţi dintre ei cunoşteau mai ales oamenii şi ştiau cum să-i conducă. Puteau fi la fel de moi ca pasta de unt şi miere[7] cu care asirienii lipeau cărămizile de chirpici ori la fel de duri ca trunchiurile noduroase ale unui măslin bătrân. Ştiau ce soldaţi să recompenseze cu inele de argint şi pe care să-i pedepsească cu închisoarea sau mutilarea.[8] Puteau să-i facă pe oameni să-i urmeze pe jos în timp ce ei mergeau în carele de luptă[9] şi să se bată pentru onoarea de a lupta alături de ei.

Puteau să rupă lancea unui inamic sau să-l amăgească cu vorbe. Ştiau de câtă făină este nevoie pentru a hrăni o armată şi câte lemne trebuiau pentru a incinera un cadavru. Ştiau cum să ridice o tabără sau cum să lanseze la apă o corabie, cum să interogheze o iscoadă sau cum să trimită un informator. Puteau să încordeze un arc şi să rupă un lingou de cupru ca pe o trestie ori să arunce o suliţă şi să străpungă cusătura din platoşa inamicului. Nu-i speriau noroiul şi zăpada, valurile înalte sau ploaia torenţială. Puteau să evalueze o piatră de lapislazuli cu ochiul unui bijutier ori să rupă gâtul unui negustor cu mâinile unui călău. Puteau să curteze o lăptăreasă ori să violeze o prinţesă. Se delectau cu ambuscadele după căderea serii şi cu atacurile de la amiază. Se temeau de zei şi se-mbătau cu mirosul morţii.

Cunoşteau războiul în toate felurile lui sângeroase, dar împărtăşeau un singur vis: să se întoarcă acasă de la Troia în corăbii care să scârţâie din toate încheieturile de greutatea prăzii. Ahile spune că a jefuit nu mai puţin de douăzeci şi trei de oraşe în timpul Războiului Troian, iar Odiseu se numeşte pe sine cu mândrie „jefuitorul de cetăţi“[10]. Era un nume potrivit pentru felul în care se purta războiul în Epoca Bronzului şi un îndemn pentru comandanţii lui Agamemnon. Odiseu şi Ahile sunt ecoul unor secole de

predecesori în Anatolia din Epoca Târzie a Bronzului. Puţin înainte de 1400 î.Hr., un grec numit Attarissiya[11] în limba hitită – în greacă, poate Atreus – a debarcat pe coasta anatoliană. A pornit la război şi a prădat sud-vestul Anatoliei cu o sută de care de luptă şi cu mulţi pedestraşi. Apoi a plecat pe mare şi a continuat să jefuiască Ciprul. Şi tatăl lui Agamemnon se numea Atreu, sau poate că cei doi bărbaţi erau rude. Peste aproape 200 de ani, în 1250 î.Hr., un general luvian pe nume Piyamaradu[12] efectua raiduri continue pe teritoriul regilor vasali ai hitiţilor din Anatolia de vest. Piyamaradu avea consimţământul tacit şi poate şi ajutorul unui prinţ grec din Milet: numit Tawagalawa în limba hitită, acest grec ar putea fi Eteocles, un prinţ teban mitic, sau poate Teucros, aşa cum se numea fratele lui Aiax cel Mare.

Fiecare dintre generalii lui Agamemnon era conducătorul unei cete de războinici; în limba greacă ceata de războinici se numea *laós*, termen comun la Homer. Războinicii erau uniţi prin legături personale puternice. Vedem asta, de exemplu, atunci când Homer subliniază loialitatea mirmidonilor faţă de Ahile. Tăbliţele în Liniar B se referă[13] la un grup de demnitari regali ca la „adepţi/partizani“ şi la comandantul *laós*-ului ca la „bărbatul care adună ceata de războinici“. Aceasta din urmă este, posibil, *lawagetás* din Grecia micenian㠄 iar unii specialişti consideră că numele lui Laerte, tatăl lui Odiseu, este doar o contracţie a acestui cuvânt. Noi, ca şi grecii de mai târziu, avem tendinţa să ne gândim la armată ca la o instituţie şi la război ca la o desfăşurare de forţe – oameni şi material –, dar Homer şi grecii din Epoca Bronzului obişnuiau să se gândească la ambele în termeni personali. De exemplu, cuvântul grec din epoca clasică pentru armată, *stratós*, înseamnă „tabără“, iar cel pentru război, *pólemos*, înseamnă „luptă a unor războinici sau trupe adverse“. Însă atât Homer, cât şi textele în Liniar B evită aceşti termeni, preferând în schimb „ceată de războinici“ şi „spirit al războiului“ sau „zeu al războiului“ (Ares). Aşadar, armata care s-a adunat la Aulis era, în adevăratul sens al cuvântului, o adunare a cetelor de războinici şi a căpeteniilor lor.

Era de asemenea o adunare de soldaţi. Documentele din Epoca Bronzului tind să se refere la armată ca la „infanterie şi care de luptă“[14], dar asta simplifică prea mult lucrurile. În jurul anului 1200 î.Hr., o armată bine echipată avea o varietate de luptători, inclusiv infanterie grea şi infanterie uşoară, care de luptă, arcaşi, aruncători cu praştia, specialişti în asedierea cetăţilor (oamenii cu scările, cei care executau lucrările de fortificaţii şi cei care mânuiau berbecul şi turnurile de asediu), iscoade, spioni, trâmbiţaşi şi purtători de stindard. Fiind o putere navală, grecii aveau şi cârmaci de corăbii, şefi de echipaj şi o mulţime de marinari, ca şi marinari-soldaţi capabili să mânuiască lănci lungi în luptele pe mare.

Numărul celor care alcătuiau personalul auxiliar nu era deloc mic. Poziţiile de elită erau deţinute de preoţi, clarvăzători; medici, care trebuiau să facă şi pe veterinarii, scribi şi crainici. Cei mai mulţi erau tâmplarii, constructorii de corăbii, rotarii, grăjdarii, ciobanii, măcelarii, bucătarii, cei care se ocupau de vin, fierarii şi meşterii în prelucrarea altor metale, reparatorii şi sclavii care se ocupau de tot felul de treburi, de la cultivarea pământului la cusut sau întreţinerea latrinelor. Poate că erau şi câteva concubine şi prostituate, dar, având în vedere noile surse de femei de la răsărit, ai fi părut neîncrezător în forţele proprii dacă aduceai prea multe tovarăşe de pat la Aulis.

Aulis se află pe dealurile stâncoase de la poalele Muntelui Messapion, care se înalţă la 1.021 m deasupra nivelului mării (Golful Eubeea). Santinelele priveau în jos de pe munte, şi într-o bună zi aveau să aprindă unul dintre focurile din sistemul de semnale luminoase[15] care se întindea de la Muntele Ida până în Argos, anunţând căderea Troiei. Jos, pe ţărm, la Aulis, un oraş micenian se înălţa pe o culme stâncoasă ce separa două porturi. Ele făceau din Aulis cel mai bun port din nordul Beoţiei, iar Beoţia era locul logic de întâlnire a flotei greceşti. Regiunea se află la jumătatea drumului dintre Mycene, casa celui mai mare rege al Greciei, Agamemnon, şi Fthia, căminul celui mai mare războinic, Ahile. Beoţia era un ţinut prosper, bogat în războinici pentru expediţia la Troia. Cetatea Aulidei este orientată spre est; de acolo sunt trei zile pe mare până la Troia, când vântul este favorabil.

Se ştie bine că vântul nu le-a fost favorabil grecilor. Aulis era cetatea sacră a lui Artemis, zeiţa vânătorii. Agamemnon era obişnuit mai întâi să poruncească şi după aceea să se gândească; nu avea nici isteţimea, nici răbdarea unui bun vânător. Nu este surprinzător că a mâniat-o pe zeiţă.

Homer nu spune nimic despre incident; de fapt, el sugerează că nu s-a întâmplat nimic. Dar povestea Ifigeniei este păstrată în alte surse.[16] Precum ceilalţi zei olimpieni, zeiţa Artemis este numită în textele în Liniar B; tot de acolo aflăm şi de o anume „preoteasă a vânturilor“[17], obiect al unui cult care era probabil important pentru marinari precum grecii.

Poveştile diferă în legătură cu felul în care Agamemnon a ofensat-o pe Artemis, omorând unul dintre animalele ei sacre, nerespectând promisiunea de a aduce un sacrificiu special ori pur şi simplu lăudându-se. Grecii, ca alte popoare din Epoca Bronzului, ofereau ofrande substanţiale zeilor, de la boi, oi şi porci la vin, grâne şi lână. În orice caz, Artemis era mânioasă, aşa că a ţinut flota greacă blocată în port, cerându-i vântului din nord, Boreas, să sufle. Nu era ceva neobişnuit ca Boreas să vuiască timp de două săptămâni în timpul verii. La Aulis era un contracurent puternic, care multiplica efectul vântului.

Ca s-o îmbuneze pe zeiţă şi ca să oprească vântul, se spune că Agamemnon a consimţit fără strângere de inimă la uciderea fiicei sale, Ifigenia. Deşi nu poate fi verificată, povestea este plauzibilă. Partenerii comerciali ai Greciei din Siria şi Canaan practicau sacrificarea copiilor, mai ales în momente de tensiune extremă. Micenienii au împrumutat multe obiceiuri din Orientul Apropiat, ca şi minoicii, iar miturile grecilor sunt pline de poveşti despre sacrificii de copii. Arheologia nu a dovedit adevărul miturilor, dar a descoperit probe circumstanţiale spectaculoase.

În Creta, lângă palatul din Knossos, săpăturile au scos la iveală oasele a patru copii, toţi perfect sănătoşi. Doi pot fi identificaţi, după dinţi, ca având în jur de zece ani. Oasele lor au fost tăiate cu un cuţit aşa cum sunt tăiate oasele animalelor de satârul unui măcelar. Este oare un caz de canibalism? Şi dacă este aşa, făcea parte dintr-un ritual religios? Un alt caz provine de la o depărtare de aproximativ 6 km, de pe coasta unui munte situat la sud de Knossos, lângă satul Arkhanes. Aici a fost descoperit un templu, în interior se aflau trei schelete umane, doi bărbaţi şi o femeie. Câteva obiecte, cum ar fi un pumnal de bronz şi oasele decolorate (semn al morţii prin pierderea de sânge), sugerează sacrificiul uman. Deşi nu sunt dovezi sigure, ele sugerează realitatea sacrificiului uman în Creta Epocii Bronzului. Adevărul este că această dovadă este minoică, şi nu miceniană, dar micenienii

au împrumutat multe de la predecesorii lor. A făcut-o oare şi Agamemnon?

Agamemnon avea o nevoie disperată să recâştige favorurile zeilor, pentru că se confrunta cu o problemă care era politică, dar şi meteorologică. Ştia la fel de bine ca oamenii lui că un bun general trebuie să aibă noroc. Cu cât bătea mai multă vreme vântul, cu atât era mai clar că Agamemnon nu avea noroc. Pentru a-şi însufleţi oamenii şi a se bucura de atenţia zeilor, Agamemnon a dorit probabil să facă un lucru îndrăzneţ. Aici îşi face intrarea în scenă Ifigenia.

Legenda spune că venea de la Mycene, împreună cu servitoarele ei, într-o căruţă trasă de catâri – un mijloc de transport comun în Epoca Bronzului –, crezând că a fost chemată la propria nuntă. Un altfel de altar i se pregătise însă. Fără îndoială că fata se aşteptase la ospăţul, muzica şi dansul care marcau o nuntă regală. Imaginaţi-vi-o, în schimb, îndreptându-se către masa de sacrificiu: cu braţele albe, acoperită de văluri, îmbrăcată în veşmintele strălucitoare ale unei mirese, la fel de agilă ca însăşi Artemis şi înspăimântată la vederea locului gol în care ar fi trebuit să se afle un animal adus la tăiere. Omorându-şi propria fiică, Agamemnon îşi dovedea dedicarea neînduplecată faţă de cauză, prin aceasta încurajându-i şi îngrozindu-i pe ceilalţi. Oare a avut remuşcări în timp ce mai întâi şi-a spălat mâinile, apoi a scos cuţitul care atârna lângă teaca spadei, a ridicat lama de bronz către gâtul fiicei sale şi, în cele din urmă, a văzut cum ţâşneşte sângele? Sau Artemis a salvat-o pe Ifigenia în ultimul moment şi a pus în locul ei o căprioară, aşa cum afirmă unele versiuni ale poveştii? Tot ce ştim este că vântul a stat.

Şi astfel regele Argolidei şi al mai multor insule şi-a inspectat flota. Fără să-şi dea seama, Agamemnon avea în faţa ochilor una dintre minunile civilizaţiei antice greceşti. Era tehnologică, era sângeroasă şi era nouă: era la fel de revoluţionară din punct de vedere militar ca şi cealaltă invenţie din Epoca Bronzului, carul. Anii 1300 şi 1200 î.Hr. au fost o epocă măreaţă a inovaţiei pe mare. Grecii din această epocă erau prima putere maritimă din istoria continentului european. Poate că au deprins cunoştinţele tehnice ale construirii de corăbii şi ale navigaţiei de la insularii din Marea Egee, mai ales de la minoicii din Creta, ei înşişi mari navigatori, dar grecii au clădit o flotă în porturile de pe continent şi au inventat o corabie nouă: galera[18].

Galera este o corabie iute de lemn, cu vâsle, folosită mai ales în război ori piraterie. Corăbiile miceniene erau uşoare şi svelte. Chila era îngustă, aşa cum dicta hidrodinamica, dreaptă şi joasă, pentru a reduce rezistenţa vântului şi a uşura tragerea pe ţărm. Un cârmaci stătea la pupa şi mânuia o singură vâslă foarte mare. (Iată că Homer dă corect acest detaliu din Epoca Bronzului; în vremea lui, galerele foloseau o cârmă cu vâslă dublă.) Coca era decorată cu doi ochi pictaţi la prova şi probabil şi cu o imagine a numelui corabiei – un leu, grifon sau şarpe[19]. Pe stâlpul etravei era sculptat un cap de pasăre.

Galera s-a bucurat de mare succes, aşa că forma ei a rămas standardul în Marea Mediterană în toată epoca romană. Însă galerelor din Epoca Bronzului le lipsea o îmbunătăţire care a marcat succesoarele clasice greceşti şi romane: pintenul. Acesta nu a fost inventat decât secole mai târziu, posibil în vremea lui Homer. Bătăliile navale din Epoca Bronzului nu se decideau prin folosirea pintenului, ci prin lăncile, săgeţile şi spadele membrilor echipajului şi prin atacarea duşmanului de la o distanţă mai mare sau în lupta corp la corp.

Galera putea folosi pânzele, dar cel mai sigur mod de a se deplasa repede era cu ajutorul vâslelor. Cea mai obişnuită navă de război de la Aulis era probabil pentecontera, o corabie cu 50 de vâslaşi, de aproximativ 27 m lungime, cu 25 de vâslaşi de fiecare parte a cocii. La Aulis erau de asemenea corăbii cu 20 de vâsle, fiecare cu două rânduri de câte 10 vâslaşi pe o cocă estimată la circa 10 m lungime.

Grecii din Epoca Bronzului aveau un avantaj în luptele pe mare datorită corăbiilor lor şi cunoştinţelor tehnice. Precum rachetele, avioanele ori tancurile de azi, galera oferea o anumită mobilitate strategică. Ca în războiul modern, cheia luptelor din Epoca Bronzului era „să ajungi acolo cel dintâi cu cei mai mulţi oameni“[20]. O flotă rapidă îi permitea unui rege să domine un teatru de război prin deplasarea oamenilor şi materialului dintr-un loc într-altul înaintea inamicului.

Iar flotele miceniene erau într-adevăr bine conduse. Oamenii regelui recrutau vâslaşi din oraşele regatului. Vâslaşii erau plătiţi, uneori cu loturi de pământ, iar regele se îngrijea de familiile lor în timp ce aceştia erau pe mare. O meritau cu prisosinţă, pentru că, pe lângă vâslit, aceşti oameni şi luptau pe mare şi, după ce corăbiile ancorau la ţărm, deveneau infanterişti. Dacă judecăm după ambarcaţiunile egiptene de pe Nil din Epoca Bronzului, vâslaşii greci erau nevoiţi să îndure o disciplină dură: în Egipt, biciul şi ciomagul[21] erau folosite zilnic la bordul unei corăbii.

Regatele greceşti aveau şi marinari de profesie, precum cârmacii şi cântăreţii din flaut (care ţineau ritmul pentru vâslaşi), ca şi ţesătorii de vele[22] şi alţi specialişti. Arhitecţii navali supravegheau echipele de tâmplari şi dulgheri pricepuţi la construirea şi întreţinerea galerelor. O echipă de 12 tâmplari, supravegheaţi de un arhitect, avea nevoie în Epoca Bronzului de şase luni[23] pentru a construi o galeră, aşa cum estimează un expert.

Datorită acestei activităţi navale frenetice, grecii erau pasionaţi de corăbii. Îşi botezau copiii „Faimoasa corabie“ şi „Vânt din pupa“[24]. Tăbliţele în Liniar B menţionează numele a peste 500 de vâslaşi. Scribii mâzgăleau schiţe de corăbii, în timp ce artiştii creau imagini mai sofisticate ale aceloraşi corăbii pe pietre preţioase, vase şi stele. Şi apoi mai este Homer. Dacă şi-a compus poemele în anii 700 î.Hr., lumea maritimă pe care o descrie – şi o descrie în detaliu – este mai apropiată de cea din Epoca Bronzului. *Iliada* este o epopee a războiului pe uscat, însă forţa maritimă apare în repetate rânduri în poveste ca o structură de rezistenţă; fără forţa maritimă, toată ţesătura poemului s-ar destrăma.

Fără corăbiile lor, grecii nu ar fi putut să-şi aprovizioneze armata de la Troia, nici să organizeze expediţii de jaf în oraşele inamicului de pe coasta Troadei şi din insulele Tenedos şi Lesbos; de fapt, nu ar fi putut să pornească războiul cu Troia. Iar adevărul despre Grecia, pământul oamenilor mării, este spus clar şi repetat, în cele mai neaşteptate locuri. Iată, de pildă, că unul dintre oamenii descoperiţi în Creta, care s-ar putea să fi fost victima unui sacrificiu uman, purta un sigiliu pe un şiret în jurul încheieturii, iar pe piatră era săpată imaginea unei corăbii.

În Aulida se strânseseră puzderie de nave şi de oameni. Dar oare erau acolo cu adevărat 1.184 de corăbii, numărul uriaş pe care ni-l dă Homer? Sau 102.000 de oameni la bord, aşa cum a calculat Tucidide (cca 460–397 î.Hr.), istoricul atenian care era şi amiral? Şi oare troienii şi aliaţii lor aveau 50.000 de oameni, aşa cum susţine Homer?

Puţin probabil. Hitiţii au avut 47.500 de oameni în bătălia de la Kadesh, în 1274 î.Hr.

Este una dintre cele mai mari armate din Epoca Bronzului menţionate în textele istorice. Nu avem cifre asemănătoare pentru corăbii, dar se spune că, în 1187 î.Hr., Ugaritul[25], o mare putere navală, avea mai bine de 150 de corăbii. Dacă este adevărat, atunci, în jurul anului 1200 î.Hr., o coaliţie a grecilor ar fi putut aduna sute de corăbii la Aulis – dar nu 100.000 de oameni. O asemenea desfăşurare de forţe într-un război prelungit pare dincolo de mijloacele societăţii din Epoca Bronzului.

O cifră mult mai modestă este mai plauzibilă şi putem presupune următoarele, bazându-ne pe cunoştinţele pe care le avem: săpăturile de la Troia estimează o populaţie totală a cetăţii la 5.000-7.500 de persoane. În societăţile preindustriale, în mod tipic, puţin peste 20% din populaţie sunt bărbaţi la vârsta stagiului militar (18–49 ani); prin urmare, 1.125–1.700 de troieni. Să coroborăm asta cu spusele lui Agamemnon din *Iliada*, că armata greacă depăşea cu mult numărul de soldaţi troieni care trăiau în cetatea Troia – de fapt, proporţia este mai mare de zece la unul. Problema este, continuă Agamemnon, că troienii au aliaţi alături de ei, „care m-au îndepărtat de pe calea mea[26] şi mă împiedică să cuceresc fortăreaţa locuită a Ilionului, indiferent cât de mult îmi doresc asta“. După această estimare, armata greacă era mai mare de 11.250–17.000 de oameni. Deci, după o estimare moderată, fiecare tabără avea o armată de aproximativ 15.000 de oameni.

Pentru a duce 15.000 de oameni la Troia, probabil că grecii au avut nevoie de 300 de pentecontere, presupunând că fiecare om vâslea. Unele dintre corăbii erau probabil mai mici decât penteconterele, adică erau corăbii cu douăzeci de vâsle, iar unele erau mai mari, adică nave comerciale, deci „în jur de 300“ este o estimare plauzibilă a numărului de corăbii greceşti care au plecat din Aulis spre Troia.

Este posibil ca grecii să fi avut câteva nave comerciale la Aulis, deşi par să fi lăsat comerţul în seama corăbiilor şi căpitanilor levantini. Epava de la Ulu Burun este sugestivă pentru priorităţile grecilor. Atunci când corabia s-a scufundat în largul coastei de sud-vest a Anatoliei, în circa 1300 î.Hr., ea transporta de toate, de la lingouri de cupru la colţi de hipopotam, dar numai un singur produs grecesc: arme (două seturi de lănci, spade şi pumnale). Cu toate acestea, navele comerciale erau foarte potrivite pentru transportul oamenilor, animalelor şi proviziilor, de aceea probabil că grecii au cumpărat ori au construit câteva pentru expediţia la Troia. O corabie comercială din Epoca Bronzului putea să transporte până la 250 de oameni, şi este clar de ce în Egiptul faraonilor erau folosite corăbiile negustorilor[27] pentru a transporta soldaţi, dar şi cai şi care de luptă. Homer spune că Eumelos din Tesalia (Grecia centrală) şi-a adus iepele fără pereche la Troia, şi cu siguranţă găsise o navă comercială potrivită.

Poate că navele comerciale erau folosite şi pentru a transporta arme şi armuri, ca şi ceva provizii de alimente şi apă. Dar nu mai mult de o cantitate limitată, pentru că armatele antice se aşteptau să trăiască din cele oferite de teritoriul inamicului. Ideal era să procedeze ca armata faraonului egiptean Thutmes III (1504–1450 î.Hr.) în nordul Siriei. După ce a obţinut victoria acolo, oamenii lui au găsit fructe în pomi[28], grâne gata treierate şi vase mari pline cu vin. S-au îmbătat ca la o petrecere de acasă, din Egipt.

Şi a venit, în fine, ziua în care urmau să plece din Aulis, fie că erau treji sau nu. În zori, sufla un vânt favorabil. Cocile negre ca smoala fuseseră verificate cu mare grijă să nu aibă găuri. Echipamentul fusese aşezat cât mai bine, caii aduşi la bord, nutreţul fusese

strâns, iar oamenii erau pregătiţi. Mai trebuia doar ca zeii să primească sacrificiile căpeteniilor. A fost înălţat un altar lângă un izvor, sub un platan, şi au fost aduşi taurii la tăiere.

Apoi, după ce totul a fost pregătit, s-a arătat un semn de rău augur – menţionat de Homer. Un şarpe s-a târât pe altar şi pe copac, unde, pe o ramură, într-un cuib, a găsit o vrabie cu opt pui şi i-a ucis. Apoi şarpele s-a prefăcut în piatră. O explicaţie raţională a fenomenului ar fi că fiara a murit pe loc. Oricum, numai Zeus o putea face: toţi cei de faţă ştiau asta, şi au fost îngroziţi.

Profetul Calchas, fiul lui Thestor, a rupt vraja. Imaginaţi-vă că purta o mantie lungă, că avea o cunună de frunze de dafin în păr şi în mână un toiag legat cu panglicile zeului Apollo, pe care îl slujea. Se comporta cu demnitatea cuiva apropiat de zei şi cu precauţia omului care îi dăduse lui Agamemnon vestea că fiica lui trebuia să fie sacrificată.

Divinaţia – prezicerea viitorului pe baza fenomenelor naturale – era ceva comun în Epoca Bronzului. Păsările erau importante semne, mai ales în Anatolia, şi la fel şerpii. Prevestirea de rău augur de la Aulis însemna, a explicat Calchas, că îi aştepta un lung şi greu război. Se vor lupta timp de nouă ani, dar în al zecelea vor obţine recompensa: victoria deplină. Căpeteniile au hotărât să pună accentul pe lucrul pozitiv: victoria finală.

Şi astfel, în cele din urmă, căpeteniile s-au urcat pe corăbii, iar flota a pornit. Dimensiunile expediţiei erau extraordinare, dar navigaţia în sine era un lucru obişnuit. Homer descrie bine o asemenea scenă:

> Dar când sosi, de cu zori, Aurora cea trandafirie,
> Iarăşi purces-au pe cale, aheii, spre tabăra largă,
> Iar lor un vânt cu priinţă le dete Arcaşul Apollon.
> Sus ridicară catargul şi pânzele dalbe-nălţară,
> Vuitul umflă chiar în mijlocu-i pânza: la proră talazul
> ’Nalt, purpuriu, a vuit viforând sub corabia-n zboru-i,
> Ce alerga peste valuri, brăzdându-şi în goană cărarea.[29]

Atunci când vântul nu mai bătea, oamenii vâsleau. Erau aşezaţi pe bănci de-a lungul corabiei, adăpostiţi de două galerii deschise, bine ventilate, cu prelate de piele, aflate pe puntea deschisă. De obicei erau 25 de oameni pe o parte, şi fiecare dintre ei mânuia o vâslă. Cerealele oamenilor erau păstrate în saci de piele, apa şi vinul în vase de lut ori în burdufuri de piele. Echipamentul lor se afla sub bănci. Dacă trebuiau să lupte, oamenii se înarmau cu scut, lance şi spadă şi înfruntau duşmanul; dar acum nu avea cine să-i provoace: aveau cea mai mare flotă din lume.

După ce au plecat din Aulis, corăbiile au trecut probabil prin canalul dintre coasta Greciei şi insula Eubeea şi apoi s-au îndreptat spre est, navigând de la o insulă la alta; Sporade, Lemnos şi Imbros. De acolo, corăbiile negre nu mai aveau de parcurs decât 20 de mile marine până la Troia.

Grecii aveau o mulţime de griji când au ajuns acolo: să găsească locul bun pentru acostare; să se protejeze de praştiile, lăncile şi săgeţile războinicilor din armata troiană, care cu siguranţă îi vor aştepta; să asigure sursele locale de hrană, nutreţ şi apă; să facă rost de ceva pradă uşoară pentru ca oamenii să fie mulţumiţi. Însă era ceva care nu-i

îngrijora pe greci – flota Troiei. În mod surprinzător, în pofida aşezării sale pe ţărmul mării şi a dependenţei sale economice de comerţul maritim, Troia nu avea o flotă, sau cel puţin nu una semnificativă.

Era mai mult decât o slăbiciune de moment; era o vulnerabilitate majoră pentru troieni. Pentru că ei controlau marea, grecii puteau întreprinde raiduri pe coasta inamică după pofta inimii. Dacă ar fi avut o putere navală la fel de competitivă, Troia ar fi putut să poarte războiul cu grecii printr-o ofensivă dincolo de Marea Egee, în inima Greciei. Fără flotă, troienii erau în mod continuu obligaţi la defensivă strategică. Agamemnon s-a simţit probabil ca regele hitit Hattushilish III, care spusese că el poate „să arunce o privire“[30] în ţara duşmanului, dar duşmanul nu putea să arunce o privire în ţara lui.

Aici este un paradox: Troia era un port la mare, dar nu putea să lupte pe mare. Fondată de oameni de pe continent care se uitau spre *exterior* la mare, se îmbogăţise oferind marinarilor un adăpost de vreme rea, dar nu îşi construise o flotă proprie. Troienii se potrivesc descrierii popoarelor din Epoca Bronzului, despre care Tucidide spune: „deşi locuiau în zonele joase, nu erau marinari“[31] – cel puţin nu când era vorba să lupte pe mare. Fără îndoială că troienii aveau ambarcaţiuni, dar nu de calitatea corăbiilor de război ale grecilor şi nici în număr suficient de mare să se înfrunte cu acestea.

De exemplu, când Paris s-a dus la Sparta să o ia pe Elena, el avea corăbii special făcute pentru călătorie. Constructorul era Fereclos, fiul lui Tecton şi nepotul lui Harmon. Fereclos era un meşter extraordinar, descris aşa de Homer: „cu mâinile, ştia să facă multe lucruri complicate şi meşteşugit lucrate“[32]. Într-adevăr, numele lui înseamnă „cel faimos“, fiul „constructorului“ şi nepotul „tâmplarului“. Homer spune:

> Meriones îl ucise pe Fereclos, fiul lui Tecton,
> Cel al lui Harmon, adânc priceputul la lucruri măiastre
> De întocmit: căci grozav îl iubise chiar Pallas Athena.
> El era cel ce-i făcuse şi navele lui Alexandru,
> Începătoare de rele, ce-aduseră Troiei năpasta,
> Dar şi lui însuşi, căci, biet, nu ştiuse a Cerului vrere.[33]

Fereclos i-a construit lui Paris „corăbii bine echilibrate“[34] pentru fugă. Aluzia este că ambarcaţiunile aflate la îndemână la Troia nu se comparau cu flota lui Menelau.

Troia nu prea avea motive să construiască o flotă. Intermediarii nu au nevoie să plece peste hotare după pradă. Corăbiile de război nu îi atrăgeau pe nişte oameni care puteau aduna bogăţie, glorie şi securitate din creşterea cailor.

Arheologia, precum şi mitul spun că troienii au descoperit târziu caii. Mitul consideră caii de la Troia un dar al lui Zeus. Săpăturile arheologice o demonstrează: calul nu era originar din Troia, ci a apărut acolo în jurul anului 1700 î.Hr., târziu, conform standardelor din Orientul Apropiat, dată după care oasele de cal au fost găsite din abundenţă printre ruine. Troienii s-au ataşat de cai cu zelul convertiţilor. Homer spune că Priam avea grajduri regale la Troia şi o herghelie lângă cetatea Abydos din Dardanele. Andromaca hrăneşte caii soţului ei, Hector, cu grăunţe şi vin, în timp ce Pandaros merge mai departe, luptând pe jos pentru ca armăsarii lui să nu piardă ora mesei.

Aceştia erau prinţi care ar fi putut sta în rând cu marea aristocraţie a epocii, chiar şi cu hitiţii cei atât de pricepuţi la cai, puternicii aliaţi ai Troiei. Şi, precum hitiţii, troienii nu erau în stare să vadă dincolo de coama calului. Înconjuraţi de uscat în Anatolia centrală, hitiţii obişnuiau să-şi imagineze coasta drept marginea lumii. Regii hitiţi se lăudau că şi-au extins regatul până la „marginea mării“[35], ca şi cum nimic nu se mai fi aflat dincolo de ea. Tratatul lor cu Troia, de exemplu, nu spune nimic despre corăbii, în timp ce menţionează în mod special obligaţia Troiei de a trimite infanterie şi care de luptă la Hatti dacă e nevoie. Calul era rege, însă pericolul a venit pe mare.

După spusele lui Homer, cu o generaţie înainte de Războiul Troian, regele Laomedon din Troia i-a promis lui Heracles că îi dă armăsari din spiţa celor primiţi odinioară de la Zeus dacă scapă Troia de un monstru marin. Heracles a ucis fiara, dar Laomedon nu şi-a respectat promisiunea. Mânios, eroul a atacat cetatea şi „străzile s-au umplut cu văduve“[36].

Adevărat, Heracles avea numai şase corăbii, dar Tlepolemos, fiul lui Heracles, se lăuda că tatăl lui a distrus Troia, şi dovezi din Ugarit susţin asta. Într-o scrisoare din jurul anului 1200 î.Hr., ultimul rege din Ugarit, Ammurapi[37], se plângea că un inamic a provocat mari distrugeri în ţara lui cu numai şapte corăbii. Echipajele de pe cele şase corăbii ale lui Heracles se ridicau probabil la doar câteva sute de oameni şi nu puteau să cucerească o cetate cu ziduri puternice precum Troia, dar oraşul din port, casele ţăranilor şi alte aşezări neapărate de ziduri din Troada erau la cheremul lor. Şi cine ştie? Împinşi de faimosul temperament vulcanic al lui Heracles, au găsit poate un punct slab în ziduri.

Ar fi putut avea chiar ajutor venit de la prieteni din interiorul zidurilor Troiei. Nu era nevoie să fie numeroşi; troienii vor fi tresărit de fiecare dată la vederea corăbiilor miceniene, ştiind prea bine violenta cultură micenian ă. Oare câţi negustori micenieni nu se transformaseră în jefuitori când, precum Heracles, fuseseră înşelaţi?

Şi erau într-adevăr negustori micenieni la Troia. De fapt, arheologii au descoperit atât de multă ceramică micenian ă în sit, atât importuri, cât şi imitaţii făcute din lut local, încât, dacă nu am şti mai multe, am putea crede că acolo era o colonie micenian ă, nu Troia. Unul dintre cele mai elocvente semne ale comerţului micenian provine dintr-un mormânt descoperit într-o necropolă din portul Troiei: este o piatră de sigiliu cu o faţă stilizată, cu gura larg căscată. Stilul este tipic micenian, şi poate că sigiliul aparţinea unui negustor, care îl folosea pentru a marca mărfurile. Cineva de la Troia făcea afaceri cu oameni ca el. Cineva – poate un troian, poate un imigrant – făcea negoţ cu micenienii cu textile, cai sau sclavi. El ar fi putut să deschidă porţile pentru oamenii lui Heracles. Să ne gândim la Antenor din *Iliada*, un troian bătrân care le ţinea partea grecilor şi care propusese ca Elena să fie trimisă înapoi la ei. Când Troia a fost jefuită, el a fost cruţat – unii spun că asta s-a întâmplat fiindcă de fapt el deschisese poarta cetăţii pentru duşmani.

Investind în puterea pe uscat în defavoarea puterii maritime, troienii au făcut o alegere înţeleaptă – sau aşa credeau. S-ar putea foarte bine ca troienii să fi avut suficiente nave de război pentru a-şi exercita puterea în insulele din apropiere, dar nu puteau să se lupte cu flota imensă a grecilor. Strategii troieni s-au gândit probabil că fortificaţiile de pe uscat erau suficiente pentru a respinge orice invazie de pe mare.

Troia nu este singurul exemplu din istorie al unui stat situat pe malul mării, dar fără o flotă puternică. Japonia, de exemplu, este o ţară insulară care a avut o infanterie şi o

cavalerie extraordinare, dar nu a avut niciodată o flotă înainte de sfârşitul anilor 1800. Japonia nu a fost un stat de comercianţi, dar istoria înregistrează puteri comerciale al căror punct forte era comerţul maritim, şi totuşi nu aveau o flotă. Să luăm în considerare oraşele Ligii Hanseatice din Evul Mediu târziu, aproximativ 60 de mari oraşe comerciale din nordul Europei, în principal din Germania. Ele dominau comerţul din Marea Baltică, dar nu aveau armată sau flotă permanentă. Numai în faţa unei serioase ameninţări din partea Danemarcei, în anii 1360, au încropit o flotă, dar aceasta a durat numai câţiva ani, până când Danemarca a fost înfrântă. În anii 1400, noile state din nordul Europei, cum ar fi Suedia şi Polonia, au întrecut cu uşurinţă mica forţă navală care exista în dezorganizata Ligă. Un alt caz este cel al Ţărilor de Jos: au fost un gigant al comerţului maritim în anii 1650, dar aveau doar o mică flotă, care a fost înfrântă de flota engleză. Dacă olandezii şi-ar fi întărit flota la timp, New Yorkul ar putea fi încă Noul Amsterdam, aşa cum a fost până când flota engleză l-a cucerit în 1664.

La fel ca Troia, Ţările de Jos şi oraşele hanseatice erau bogate şi nerealiste. Toate s-au confruntat cu tentaţia de a-şi plasa resursele în lucruri productive sau prestigioase, şi nu în lucruri necesare. Au greşit.

Agamemnon nu a făcut aceeaşi greşeală. Regele Argolidei şi al mai multor insule a construit o maşină de război pentru orice eventualitate. Argolida, un ţinut pe care Homer îl numeşte „al cailor mândri“[38], apărată de carele de luptă, în timp ce insulele erau păzite de flota greacă. Modul în care grecii se războiau era versatil, şi aşa fusese timp de secole. Acum, când Agamemnon se afla în nava-amiral, flota de corăbii negre înfrunta valurile mării. Cu fiecare mişcare, ne putem imagina, mâinile pline de bătături ale vâslaşilor se încordau pe vâslele de lemn, în timp ce grăjdarii le şopteau cailor priponiţi să nu se teamă de mare. Sclavii verificau carele – să nu se dezlege din pricina valurilor –, iar talazurile le provocau unora rău de mare, în vreme ce pe alţii îi făceau să viseze la aur. Războinicilor le era dor de soţiile lor, marinarii înălţau rugi lui Poseidon, iar vreun lup de mare mai trăgea o duşcă de vin dintr-o ploscă din piele de capră. Corabia mergea înainte, iar harpiile morţii îi deschideau calea, scrutând Câmpia Troiei.

---

6. Vers din poemul *Ozymandias* de Shelley. Ozymandias este numele grec al faraonului Ramses II (n. tr.).

3
OPERAŢIUNEA „CAP DE POD“

Helios, Soarele, cel care vede totul şi îi cunoaşte pe zei, îşi începe călătoria la răsărit, în carul lui cu patru cai, colorând cerul într-un albastru transparent şi marea în albastrul florilor de nu-mă-uita. Pescăruşii zboară spre stâncile Peninsulei Gallipoli, dincolo de Dardanele, spre nord, încadrate de culmile golaşe ale insulelor Imbros şi Samothrace în nord-vest. Scena este întregită de colinele brune ale insulei Tenedos la vest, de Câmpia Troiei unduitoare la est şi de crestele Muntelui Ida înălţându-se fantomatice departe, în sud. O scenă bucolică, aşa ne-o putem imagina. Şi se iveşte flota greacă.

Corăbiile negre acoperă marea precum caii la potou pe hipodrom. Pământul este neclar la început, şi apoi, pe măsură ce navele se apropie, dezvăluie câmpii şi tufişuri, iar mireasma dimineţii îi înviorează pe oamenii de la bordul corăbiilor. Dacă nu ar fi tras la rame, poate că grecii ar fi strigat, ca un ecou al strigătului mânios al unui rege hitit: „Iată, sosesc soldaţii şi carele din Grecia!“[1] Privind la mare, până şi cel mai viteaz troian, cu platoşa lui de bronz, ar fi tremurat la vederea vâslelor din lemn de brad lustruit, care-mpingea corăbiile precum păsările de pradă pe ţărmul Anatoliei. Momentul e hotărâtor.

Nimeni nu e surprins: troienii au fost avertizaţi, şi trupele lor sunt pregătite să împiedice duşmanul să acosteze pe solul fertil al sacrului Ilion. Ei aşteptau, la fel ca numeroşii soldaţi ciprioţi care îi aşteptau pe invadatorii veniţi pe mare ai regelui hitit Suppiluliuma II[2] (1207–? î.Hr.) când aceştia au debarcat pe insulă. Plaja este înţesată de apărători. Ce spune Homer despre o adunare ulterioară a forţelor troiene se aplică cu siguranţă şi la acea zi:

> Sunt prin cetatea cea largă-a lui Priam noian de prieteni
> În ajutor, dar cu limbi felurite, din neamuri şi neamuri […].
> Sfatul pe dată îl sparse, şi toţi se grăbiră la arme.
> Porţile mândre de tot s-au deschis, de ieşit-a oştirea,
> Şi pedestraşi, şi în care: un tropot grozav se încinse.[3]

În larg se află o parte a micii flote troiene; restul păzeşte un alt loc în care ar fi putut să acosteze grecii. Aşezaţi, vâslaşii aşteaptă, în timp ce arcaşii şi lăncierii cu scuturi se pregătesc pentru bătălia inegală care urmează. Deşi nu au nici o speranţă că vor înfrânge întreaga flotă greacă, ei pot cel puţin să o încetinească şi să uşureze sarcina apărării troiene de pe ţărm.

În timp ce se uită cum corăbiile duşmanului cresc la orizont, troienii de pe ţărm se pregătesc şi ei. Preoţii fac probabil ceea ce făceau preoţii hitiţi înainte de bătălie: îi invită pe zeii duşmanului la un ospăţ ritual, cu vin şi carne de oaie sacrificată, în care pun războiul pe seama agresiunii inamicului. Fără îndoială că soldaţii au sarcini mai lumeşti. Veteranii îşi verifică probabil arcul ori strâng cureaua scutului, în timp ce recruţii glumesc ca şi cum ar fi într-o excursie. Unii poate îşi doresc să poată ajunge sub platoşă ca să se şteargă de sudoare, în vreme ce alţii nici măcar nu văd cât de umflate le sunt deja mâinile din cauză că strâng cu putere lancea.

Lupta de pe plajă era pe cale să înceapă. Despre acest eveniment important, Homer spune doar că un troian l-a ucis pe primul grec care a sărit pe ţărm. Însă istoricul Tucidide[4], care a scris câteva secole mai târziu, explica, logic, că grecii au luptat şi au câştigat o bătălie la sosirea lor pe teritoriul Troiei, altfel nu ar fi putut să-şi ridice tabăra acolo. Hector, fiul lui Priam, a dat prima lovitură, aşa cum aflăm din *Ciclul epic*, poemele greceşti timpurii despre Războiul Troian, altele decât cele ale lui Homer.

Hector era un mare războinic, dar un soţ nu prea grozav. Era puternic, agil, neînfricat, tenace şi uneori egocentric şi sensibil. Hector îşi amintea prea bine cum ridicase vălul miresei sale în noaptea nunţii ca să-i ofere, cu tandreţe, o cupă de vin, dar ridica senin din umeri la gândul că soţia lui va rămâne văduvă din pricina înverşunării lui de a cunoaşte gloria pe câmpul de luptă.

Homer îl prezintă pe Hector ca pe un lăncier priceput, care putea să mânuiască spada dacă era nevoie, dar probabil că era şi un arcaş iscusit. În jurul anului 1225 î.Hr., conducătorul unui regat din vestul Anatoliei, nu departe de Troia, a poruncit să i se sculpteze portretul în basorelief pe o stâncă. Regele păşeşte cu mult curaj, cu o lance într-o mână, un arc pe umăr şi un pumnal la centură. Aşa va fi fost şi Hector.

Homer ne înfăţişează un Hector înalt şi impozant, cu o coamă de păr negru şi bogat, cu chipul frumos şi ochi care fără îndoială scânteiau din când în când, trădând un spirit neobosit şi agresiv. Probabil că nu purta barbă şi îşi prindea părul în coadă. Avea, după câte se pare, cercei de aur, o tunică brodată şi încălţări în stil hitit, cu vârful curbat. Deşi nu-i va fi fost comod sub platoşa de bronz, nu mirosea a transpiraţie, pentru că, spre deosebire de oamenii de rând, prinţii se îmbăiau în fiecare zi.

Hector este un tip bine atestat în Orientul Apropiat antic, şi anume prinţul moştenitor care dorea cu orice preţ să demonstreze că era un bun războinic. Ştia că nu putea demonstra că nu mai era un băieţandru decât conducând armate şi dând ordine. Un rege hitit i-a spus tânărului său omolog babilonian[5] următoarele vorbe: dacă nu a condus un raid armat în teritoriul inamic, curând oamenii vor spune că, la fel ca tatăl lui, babilonianul doar se laudă. Hector, dimpotrivă, avea un tată bătrân, care îl sfătuia să fie precaut.

Bătrânul rege Priam, cu părul alb şi vocea răguşită, care acum stătea mai mult în cetate decât pe câmpul de luptă, cum o făcea odinioară, încă se bucura de autoritate. Priam era inteligent, stăpân pe sine şi avea experienţă în războaie. Sub conducerea lui, fără îndoială, Troia încheiase alianţe şi avea o strategie. Ştia că apărarea era politica cea mai bună pentru Troia şi că era mai bine ca troienii să lupte cât mai departe de zidurile cetăţii. Priam cunoştea probabil vorbele regelui hitit care spusese că alternativa la lupta în câmp deschis era să rişti să te sufoci în îmbrăţişarea ucigaşă a unui asediu.[6] De aceea, a încercat

să-şi învingă duşmanul pe plajă în timp ce acesta încerca să debarce. Dacă nu reuşeau, troienii urmau să se lupte cu grecii în Câmpia Troiei, ţinându-i departe de cetate. Dacă nici această tactică nu dădea roade, atunci trebuiau să recurgă la şanţurile împotriva carelor de luptă şi la palisadele care protejau oraşul de jos – cu zidurile masive ale citadelei ca ultim refugiu. Însă nu se va ajunge niciodată la asta, căci zeii aveau să-i arate lui Priam că îi sunt prielnici, aşa cum o făcuseră întotdeauna în trecut.

Zeul furtunii – Zeus, la greci – ţinea la Priam şi la poporul lui mai mult decât la orice alt rege sau ţară de pe pământ.[7] Cunoscut în Anatolia sub nume precum Tarhunt ori Teshub, zeul furtunii era unul dintre zeii de frunte ai panteonului troian. Priam era un favorit al acestuia în mare măsură pentru că regele ştia că zeii îi ajută pe aceia care se ajută singuri. Priam nu era doar inteligent, ci şi foarte curajos pentru vârsta lui. Bătrânul rege era atât de curajos şi hotărât, că până şi un duşman se minuna de „inima de fier“[8] a lui Priam. Nimeni din părţile acelea nu era mai binecuvântat decât Priam cu avuţii sau fii.[9] Şi apoi au venit grecii.

Troienii aflaseră cu siguranţă despre venirea grecilor prin intermediul semnalelor cu focuri trimise de prietenii lor de pe insulele din apropiere, Imbros şi Tenedos. Era de aşteptat ca aliaţii să fie „paznici ai hotarelor“ şi „santinele“[10], aşa cum se stipulează adesea în tratatele hitite. Folosirea focurilor pentru semnalizare militară datează cel puţin din anii 1700 î.Hr. în Mesopotamia. Această epocă este plină de referinţe despre importanţa spionajului într-un război. Cetatea Mari avea o agenţie de spionaj şi aceasta era probabil condusă de un funcţionar care purta minunatul nume de „Micul Ţânţar“[11].

Probabil că şi troienii făceau acelaşi lucru. Homer spune că troienii foloseau oameni de veghe, probabil asemănători acelor „observatori de coastă“[12] din regatul Pylos atestaţi de tăbliţele în Liniar B. Unul dintre aceştia era fratele lui Hector, Polites. Era un alergător foarte rapid şi, fără îndoială, avea ochi ageri. Informaţiile pe care le furniza erau cu siguranţă bine-venite, chiar dacă grecii nu prea făcuseră un secret din faptul că se apropiau de Troia.

Pe drumul de la Aulis la Troia, se pare că grecii s-au oprit mai întâi pe insula Scyros şi au jefuit-o. Dacă există aici o legătură cu tradiţia epică, şi anume că mama lui Ahile îl obligase pe acesta să se umilească ascunzându-se în haine de fată pe insula Scyros pentru a scăpa de război, atunci aceasta ar fi fost pentru el o dulce răzbunare. Când grecii au atacat, în drumul spre Troia, locuitorii insulei Scyros nu aveau nici o şansă împotriva unei forţe atât de mari. Pe lângă rezolvarea problemei lui Ahile, atacul urma să ridice moralul oamenilor, care s-ar fi bucurat de prima lor victorie. A fost de asemenea un exerciţiu, care le-a permis generalilor să vadă cum se va descurca armata lor neîncercată încă.

Apoi, continuând spre nord-est, grecii au debarcat pe insula Lemnos. Insula, destul de accidentată, oferă recompense neaşteptate, precum solul lutos cu proprietăţi medicinale şi vinul roşu şi dulce. În Lemnos grecii au trăit precum zeii olimpieni, ospătându-se cu carne de vită şi bând vin după pofta inimii. Cu cât beau mai mult, cu atât se lăudau mai tare: fiecare grec putea doborî o sută de troieni, ba nu, două sute![13] Pentru tinerii războinici, a fost o ultimă ocazie de a face exces de mâncare şi băutură, dar generalii se gândeau la strategie. Lemnos era o etapă importantă pe drumul din nordul Greciei, dincolo de Marea Egee, spre Troia şi Dardanele. Lemnos era de asemenea o potenţială şi crucială sursă de

provizii pentru tabăra grecilor de la Troia, ca şi o potenţială piaţă pentru prizonierii pe care grecii urmau să-i vândă ca sclavi. Era esenţial să fie siguri de Lemnos înainte să meargă mai departe.

Escala aceasta i-a costat, dându-le troienilor timp să se pregătească. Şi chiar mai mult: tradiţia epică, în completarea lui Homer, menţionează că după Lemnos grecii au plecat în direcţia greşită. În loc să debarce la Troia, ei au ajuns cu vreo 120 de kilometri mai la sud pe coasta Mării Egee, în regiunea numită Misia. Crezând că au ajuns la Troia, au atacat armata regelui Telefos. Soldaţii regelui au vărsat sânge grecesc, dar până la urmă Telefos a fost rănit de Ahile. Mitul spunea că numai o aşchie din lemnul lăncii lui Ahile putea vindeca rana – un exemplu neobişnuit al medicinei pe bază de plante practicate de greci. Lancea uriaşă a lui Ahile era făcută din lemn de frasin, şi din scoarţa de frasin fiartă se prepară o cataplasmă bună de aplicat pe răni. În schimbul leacului, Telefos le-a arătat grecilor drumul spre Troia.

Indiferent dacă povestea este adevărată sau nu, ea subliniază precaritatea navigaţiei – şi a spionajului militar – din vechime. Dacă povestea este adevărată, înseamnă că troienii au avut şi mai mult timp să se pregătească. Căci erau într-adevăr pregătiţi pentru a-i primi pe invadatori.

Troia reunise o mare coaliţie. Unii dintre aliaţi au venit din Europa – Tracia şi Macedonia –, dar cei mai mulţi erau anatolieni. Alianţele erau esenţiale în politica anatoliană, şi multe figurează în textele hitite, aşa că lista lui Homer cu partenerii anatolieni ai Troiei este plauzibilă din punct de vedere istoric. Mai întâi vin troienii ori, mai exact, troienii şi dardanii, cu referire respectiv la populaţiile din Câmpia Troiei şi, la sud, din fertila vale mijlocie a fluviului Scamandros – patria lui Enea. Urmau oamenii din alte locuri din Troada, cum ar fi Abydos, Arisbe şi Zeleia. Apoi erau ţinuturile anatoliene de dincolo de Troada, şi anume Misia şi Frigia la est; Paflagonia, de la Marea Neagră; Maionia la sud, în valea fluviului Hermos; Caria, mai la sud, în valea fluviului Meandros; şi Lycia, în colţul de sud-vest al Anatoliei. Din armata aliată făceau parte şi hitiţi, probabil menţionaţi de Homer cu numele de halizoni din Alybe[14]. Prin urmare, aşa cum promiseseră în Tratatul Alaksandu[15], hitiţii au trimis probabil infanterie şi care de luptă atunci când Troia a avut nevoie – deşi cu siguranţă nu atât de multe pe cât ar fi dorit Troia, date fiind marile probleme cu care hitiţii se confruntau mai aproape de casă.

Totuşi Troia a creat o formidabilă alianţă. Faptul că i-a reunit pe aliaţi a fost fără îndoială o dovadă a diplomaţiei lui Priam şi a faptului că n-a fost deloc strâns la pungă, pentru că toate afacerile dintre regii din Epoca Bronzului trebuiau unse cu daruri. Iar acestea trebuiau să fie daruri de preţ: de exemplu, în anii 1300 î.Hr., *Scrisorile de la Amarna* abundă în referinţe la daruri precum bijuterii de aur şi lapislazuli, cai, care de luptă, piese de argint şi femei. Homer vorbeşte despre cupe sau lingouri de aur şi argint, trepiede de bronz, mantii brodate, bijuterii fine, arme, armuri, moşteniri de familie, vinuri vechi, catâri, cai şi femei frumoase. Şi era un obicei antic să răsplăteşti fiecare dar cu un alt dar, ca să nu mai vorbim despre ospeţele copioase care se cuvenea să fie oferite ambasadorilor.[16] Toate aceste dovezi de preţuire erau săvârşite cu o etichetă elaborată, dar uneori vălul cădea, şi un rege trebuia doar să plătească, iar plata era considerabilă. Priam şi-a amintit probabil, cu amărăciune, cum egiptenii spuneau că regele hitit a lăsat regatul

fără argint[17] ca să plătească trupele aliate care au luptat la Kadesh (1274 î.Hr.).

Hector a primit comanda armatei aliate a Troiei. În ajunul sosirii grecilor, probabil că şi-a strâns oamenii în afara cetăţii, poate pe dealul Baiteia, unde Homer ne spune că aliaţii îşi aşezaseră trupele. Era o forţă multietnică, atât de diversă, încât era o adevărată cacofonie de limbi. Homer ne spune:

> Tot la fel, ei prin oştirea cea largă dau lungă chemare.
> Nu toţi aveau doar un semn şi un strigăt, nici graiul acelaşi,
> Ci doar amestec de limbi, cu viteji fel de fel după nume.[18]

Grupurile aveau armate separate şi fără îndoială luptau precum grecii, „pe neamuri şi clanuri“[19]. Cu toate acestea, pentru a coordona operaţiunile, comandanţii troieni probabil că au inventat câteva cuvinte de comandă ori un fel de *lingua franca*.

Armata fiecărei ţări era organizată după tipul de soldaţi, dimensiunea unităţilor şi ierarhia comandanţilor, aşa cum era obiceiul în Epoca Bronzului. Unele detalii referitoare la organizarea militară au supravieţuit în textele hitite, în cele din Mesopotamia şi în cele în Liniar B, dar cea mai clară imagine provine din Egipt. Acolo, armata era împărţită în unităţi de infanterie cuprinzând de la divizii de 5.000 de oameni la grupe de 10 oameni. Unitatea tactică de bază era plutonul de 50 de oameni (cinci grupe), care făcea parte dintr-o companie (cinci plutoane) şi dintr-un regiment (două sau mai multe companii). Lanţul de comandă era alcătuit, de sus în jos, din faraon, generali, ofiţeri, soldaţi. Alături de unităţile de infanterie erau unităţile de care de luptă şi cele de războinici de elită, ca şi, atunci când era necesar, unităţi navale, un corp de comandă şi trupe străine.

Ştim foarte puţine despre structura armatelor de la Troia. *Iliada* menţionează plutoane de 50 de troieni şi companii de 100 de greci, iar tăbliţele în Liniar B enumeră ceea ce ar putea fi unităţi militare compuse din 10 până la 70 de oameni, în multipli de 10. În pofida diferenţelor, fără îndoială multe, aceste armate şi cele ale Egiptului erau probabil alcătuite din elemente de bază similare.

Logica militară dictează un număr de practici comune în armatele din Epoca Bronzului. De exemplu, cu câteva zile înainte de bătălia de la Megiddo din 1479 î.Hr., faraonul Thutmes III a ţinut un consiliu de război cu un mic grup de ofiţeri, care apoi au transmis planul către întreaga armată. În ziua în care au venit grecii, cu siguranţă că Hector a procedat la fel: a discutat planul bătăliei cu toţi comandanţii aliaţi, iar ei l-au transmis oamenilor lor, fiecare în propria limbă.

În acea primă zi la Troia, fiecare general şi-a adunat probabil oamenii şi le-a ţinut un discurs înainte de bătălie, ceea ce era deja o tradiţie pe atunci. Regele Hammurabi al Babilonului (1792–1750 î.Hr.), de exemplu, ştia cât de important era ca înainte de o bătălie să se ducă la oamenii din tabără şi „să-i facă fericiţi cu vorbe“[20]. Ori de câte ori războinicii Hana[21], deşi făcând parte din triburi nomade, mărşăluiau spre Babilon, Hammurabi le permitea să intre în cetate, unde îi trecea în revistă la paradă şi apoi mânca alături de ei. Thutmes III s-a adresat armatei sale înainte de bătălia de la Megiddo. Cuvintele lui Hector sunt tipice pentru asemenea discurs:

Haideţi dar, şi vă luptaţi la corăbii, iar care cădea-va
Fie lovit, fie-mpuns, şi-l ajunge-vor soarta şi moartea,
Cadă! Căci nu e ruşine să cazi când te lupţi pentru ţară,
Dar laşi acasă şi soaţa, şi fiii în buna lor stare,
Casa, precum şi moşia întreagă – odată ce-aheii
Duşi sunt cu nave cu tot, să ajungă în ţara lor dragă!
Astfel grăind, el curaj le dădu alor săi, vajnic suflet.[22]

Curajul era o altă temă comună a acestor discursuri, şi onoarea, şi nevoia de a se dovedi bărbat. „Fiţi bărbaţi!“ îşi îndemnau Hector şi Agamemnon soldaţii. Vorbeau o limbă care ar fi fost înţeleasă în Anatolia. Războinicii hitiţi[23] făceau legământ, jurând pe zei, să fie loiali comandantului. Altfel, se jurau ei, vor ajunge să se îmbrace precum femeile şi în loc de săgeţi să ţină în mâini fusuri. Şi adesea îşi băteau joc de duşmani numindu-i nu numai femei, ci şi măgari, vite sau câini.

Un bun general îşi întocmea discursul în funcţie de public. De exemplu, în ajunul bătăliei, Agamemnon ştia pe cine să măgulească şi pe cine să facă de ruşine. Celor dintâi le spunea lucruri precum:

Aias, voi doi, căpitani peste-argivii cu zale de-aramă,
Nu se cuvine pe voi să vă-ndemn şi nici glas să dau iarăşi:
Înşişi, voi doi îndemnaţi pe viteji să se bată cu sete![24]

Trântorii, pe de altă parte, erau admonestaţi în acest fel:

Hei, voi, argivi buni de gură, mişeilor, n-aveţi ruşine?!
Ce staţi, tembeli, uluiţi şi cu suflet de ciute fricoase
Care-au dat fuga-n câmpia cetăţii, cu mare silinţă,
Locului stând mai apoi, fără pic de tărie în suflet?![25]

Era uşor să încurajezi armata. Cu civilii era altceva. În timp ce războinicii ieşeau din Troia şi se adunau pe câmpie, veştile despre invazie s-au răspândit. Oamenii din Troia au reacţionat cu siguranţă în diverse feluri. Unii erau hotărâţi, alţii erau îngroziţi, însă cu toţii erau alarmaţi de venirea grecilor. Au lăsat boii din câmpie ori lâna din războiul de ţesut, şi au început să scruteze orizontul, aşteptând să apară corăbiile negre. Unii o blestemau pe Elena pentru că adusese invazia asupra lor. Iar alţii jurau pe zeul furtunii şi al oştirii[26] – cel dintâi zeu al Troiei, conform unui text hitit – că-şi vor susţine oastea până ce-i va alunga pe invadatori înapoi pe mare – că-i vor susţine pe bărbaţii troieni aflaţi în serviciul regelui Priam, care erau pricepuţi în mânuirea lăncii. Iar alţii erau îngrijoraţi că mai întâi grecii îi vor ţine închişi în cocină, ca pe porci[27], şi apoi duşmanii vor cuceri cetatea, ucigându-i pe troieni pe loc sau târându-i ca sclavi pe insule ori în îndepărtata Grecie. „Strigăte amare“[28] s-au auzit de pe zidurile oraşelor când pământul le-a fost invadat, aşa cum rezumă un text mesopotamian moralul civililor.

Grecii ştiau că nu se vor bucura de avantajul strategic al surprizei la debarcare, aşa că trebuiau să fie siguri că aleg un loc bun în care să coboare pe ţărm. Unul dintre secretele

unei debarcări reuşite este să aibă loc acolo unde inamicul are un punct vulnerabil. Dar geografia nu îi ajuta deloc. Există puţine plaje pe ţărmul Mării Egee între Capul Sigeion şi portul troian din actualul Golf Beşik (cca 11 km la sud), şi acele plaje se află sub nişte stânci abrupte – perfecte pentru apărători. Aşa că mai rămâneau portul şi golful care, în Epoca Târzie a Bronzului, se întindeau la sud de Dardanele pe aproape tot drumul spre cetatea Troiei. Astăzi, acel golf nu mai există, fiind astupat de aluviunile aduse de Scamandros şi afluentul lui, Simoeis. În Epoca Târzie a Bronzului, partea de vest a golfului oferea un teren acceptabil, dacă nu ideal pentru debarcare. Locul era mlăştinos şi se putea ajunge acolo numai intrând în Strâmtoarea Dardanele, cu vânturile şi curenţii săi înşelători. Exista un port mult mai bun la sud, în Golful Beşik, dar acesta era apărat de un fort situat pe o înălţime, şi cu siguranţă că troienii ocupaseră poziţia de apărare de acolo.

Prin urmare, unde au debarcat grecii? Homer nu oferă un răspuns clar, dar indiciile din textul lui sugerează partea de vest a golfului din Epoca Bronzului; cele mai bune surse elenistice şi romane sunt de acord; specialiştii moderni au păreri împărţite. Unii susţin că grecii s-au dus în cel mai bun port din Golful Beşik, adică portul troian. Însă o debarcare sângeroasă părea tot mai probabilă, şi planul pe termen scurt câştigă de obicei în faţa planului pe termen lung, aşa că înaltul comandament a optat, se pare, pentru debarcarea în golful din Epoca Bronzului. Indiferent unde au debarcat, grecii au reuşit în mod sigur să pună stăpânire până la urmă pe portul troian, ceea ce le-a permis să se aprovizioneze şi poate chiar să taxeze corăbiile care acostau în port, ceea ce troienii nu mai puteau face.

Fără îndoială că troienii şi-au poziţionat armata între cele două golfuri şi s-au pus în mişcare când au primit informaţii de la iscoade. Dacă grecii aveau noroc, troienii se mişcau încet. Grecii aveau mare nevoie de noroc, căci conducătorii lor subestimaseră duşmanul. Grecii depăşeau atât de mult ca număr contingentul din Troia, că Agamemnon era sigur că îi va zdrobi. Dar se pare că nu a înţeles nici dimensiunea, nici forţa coaliţiei armate a Troiei, cel puţin judecând după faptul că era nemulţumit de avantajul „incorect“ al Troiei în ceea ce priveşte aliaţii. Dacă este adevărat că, pentru a câştiga, un atacator are nevoie să-l depăşească pe apărător într-un raport de trei la unu, atunci şansa îi favoriza pe troieni.

Însă grecii s-au bucurat de trei avantaje când au trebuit să cucerească un cap de pod. Corăbiile lor erau, cum spune Homer, „caii mărilor“[29]: rapide, mobile şi, chiar dacă aveau puntea joasă, ofereau o platformă de pe care aruncau suliţe şi săgeţi asupra troienilor de jos. Grecii aveau experienţă în executarea unor incursiuni pe plajă; troienii nu aveau practică în asemenea operaţiuni. Grecii ştiau cum să sară pe ţărm foarte repede, apărându-se cu scutul împotriva săgeţilor duşmanului, şi cum să aducă la ţărm corăbiile în formaţie, oferindu-le astfel arcaşilor lor maximum de protecţie.

Teroarea pe care o inspirau corăbiile le dădea de asemenea grecilor un avantaj psihologic. După spusele lui Homer, armada nemaivăzută l-a făcut pe Imbrios, ginerele lui Priam, să-şi lase casa de la Pedaion şi să se refugieze îndărătul zidurilor Troiei. Şi, aşa cum scria mai târziu un general atenian din Antichitate[30], era absolut înspăimântător să urmăreşti asaltul corăbiilor duşmanului, care veneau drept spre tine purtate de valuri.

Dar cea mai importantă resursă a grecilor era calitatea infanteriei lor, coloana vertebrală a forţei lor terestre. Lancea şi spada erau armele principale. Pentru a fi sigur,

Agamemnon a avut grijă să aducă şi câteva contingente de arcaşi şi aruncători cu praştia, amintindu-şi fără îndoială de reputaţia Anatoliei de patrie a arcului. Însă principalul lui răspuns la superioritatea anatolienilor în privinţa carelor de luptă şi a arcaşilor era falanga. Era o falangă primitivă, care nu avea armura avansată, nici spiritul de echipă al falangei clasice. Dar, după standardele din Epoca Bronzului, era formidabilă: în termeni relativi, bine sudată, greu înarmată şi puternică.

Grecii luptau uneori ca războinicii shardana, ale căror imagini izbitoare ne privesc de pe basoreliefurile egiptene din anii 1200 î.Hr. şi începutul anilor 1100 î.Hr. Shardanii erau străini care luptau în propriile unităţi în armata egipteană – adică atunci când nu erau ocupaţi să atace Egiptul în corăbiile lor lungi. Aşa cum o arată basoreliefurile, shardanii luptau cu spade şi lănci, dar nu cu arcuri. Purtau tunici scurte, aveau scuturi rotunde şi coifuri cu coarne – coarne curbate, uneori cu o ţepuşă cu un disc în vârf între ele. Gărzile de corp ale lui Ramses II erau shardani. Grecii nu pot fi identificaţi cu shardanii (deşi nu este clar cine erau cei din urmă), dar, la fel ca ei, erau experţi în lupta corp la corp. Şi se pare că în armata egipteană au luptat şi războinici greci.

Recent, la British Museum a fost făcută o descoperire interesantă: dintr-un depozit a fost scos la lumină un papirus egiptean pictat din anii 1300 î.Hr. Fusese descoperit în 1936 în timpul săpăturilor care au urmat descoperirii în 1922 a mormântului „regelui Tut“ (faraonul Tutankhamon, 1334–1325 î.Hr.) şi apoi uitat. Deşi este fragmentară şi nu uşor de reconstituit, pictura arată clar o scenă de bătălie. Acolo sunt cel puţin doi războinici greci luptând, alături de egipteni, împotriva libienilor. Grecii pot fi identificaţi pentru că poartă coifuri din colţi de mistreţ – o modă menţionată de Homer[31] – şi pentru că unul dintre ei este îmbrăcat într-o tunică din piele de bivol, ţinută despre care se ştie că a existat în Epoca Bronzului în regiunea Mării Egee. Libienii aveau arcuri şi săgeţi. S-a presupus o prezenţă greacă în Egiptul din vremea lui Tutankhamon pentru că în timpul săpăturilor din anii 1930 s-a găsit ceramică micenian: acum ştim că era, cel puţin în parte, o prezenţă militară.

În general, infanteriştii greci compensau lipsa carelor de luptă, a arcurilor şi praştiilor prin coeziunea unităţii şi viteză. De asemenea, spre deosebire de shardani, grecii, ori cel puţin unii dintre ei, aveau armuri grele. Excelau în lupta în formaţie strânsă, condusă de campionii bine protejaţi de armură.

Grecii nu erau slabi în tactica luptei din car, dar carele lor se confruntau cu limite practice. În Grecia nu prea erau ţinuturi potrivite pentru cai, mai ales în comparaţie cu condiţiile din Anatolia. Corăbiile grecilor nu puteau transporta prea mulţi cai şi care. Aceşti cai erau greu de hrănit şi antrenat pe fâşia îngustă de coastă unde îşi ridicaseră tabăra, şi carele de luptă erau greu de întreţinut în tabăra aflată departe de casă. Să adăugăm şi numeroasele referiri pe care le face Homer la războinicii greci care, precum Ahile, erau „iuţi de picior“[32], adică infanterişti puternici şi rapizi ce îi atacau de pe sol, cu lănci şi spade, pe luptătorii din care, şi avem o imagine a unei infanterii sprintene şi letale, capabilă să le răspundă troienilor cu aceeaşi monedă.

Troienii erau foarte buni luptători din care, ceea ce îi va ajuta mult pe câmpia de la Troia. Carul de luptă era un vehicul cu scopuri multiple, folosit la transportul către, de la şi în jurul câmpului de bătălie, ca şi drept platformă mobilă de tragere sau pentru intimidare

pur şi simplu. Carul de luptă era în parte tanc, jeep şi transportor blindat. La fel cum caii erau dragi inimii marelui rege hitit – „trimiteţi-mi armăsarii!“[33], îi scrie regele Hattushilish III regelui din Babilon –, tot aşa erau iubiţi de Priam. De fapt, el însuşi crescuse câţiva cai[34], la fel ca faraonul Amenhotep II[35] (1427–1392 î.Hr.).

Însă bătălia de pe plajă nu s-a dus între carele de luptă. A fost o învălmăşeală. Corăbiile veneau una după alta şi oamenii debarcau încontinuu, troienii alergau să-i oprească şi grecii forţau liniile troiene, săgeţile şi suliţele zburau peste tot, aşa că nici o tabără nu a putut să ţină rândurile. Rezultatul a fost o încăierare, Homer o numeşte „o bătălie de-a valma“, în care „viteaz pe viteaz se loveau“ şi „în lupta de-aproape-a ne strânge curajul şi braţul“.[36]

La urma urmei, o debarcare pe un teren bine apărat este una dintre cele mai dificile manevre dintr-un război. Generalul atenian Demostene le-a reamintit asta oamenilor săi atunci când au trebuit să se apere în inferioritate numerică împotriva unei debarcări a spartanilor veniţi de pe mare. Anul era 425 î.Hr., locul, un avanpost din sud-vestul Greciei, iar conflictul era Războiul Peloponeziac. Demostene le-a spus oamenilor săi să nu se sperie de numărul spartanilor, pentru că, marinari experimentaţi, atenienii ştiau „că este imposibil să dai înapoi un inamic suficient de hotărât să rămână pe pământul lui“[37].

Spartanii nu au învins în acea zi din anul 425 î.Hr.; atenienii i-au împins înapoi în mare. Fără îndoială că spartanii erau la fel de duri ca oamenii lui Agamemnon. Dar plaja nisipoasă de la Troia era un teren mult mai uşor pentru invadatori decât ţărmul stâncos care i-a întâmpinat atenienii pe spartani. Iar spartanii erau cunoscuţi drept marinari de apă dulce. Incursiunile de pe mare, totuşi, erau o rutină pentru grecii din Epoca Bronzului.

Galerele din Epoca Bronzului puteau fi trase pe plajă, cu prova înainte, şi asta au făcut cu siguranţă grecii la Troia, de vreme ce această manevră genera mai multă viteză şi forţă decât dacă ambarcaţiunea era trasă cu spatele, cu pupa înainte. Cei mai mulţi apărători s-au împrăştiat la vederea unei corăbii cu prova roşie care se năpustea spre ei. Disciplina vâslaşilor şi îndemânarea cârmaciului erau decisive, şi unele corăbii loveau ţinta, iar altele nu reuşeau. Un cârmaci de primă clasă, ca Frontis, fiul lui Onetor[38], care lupta pentru Menelau, era probabil foarte preţuit. La fel, vâslaşii excelenţi, precum feacii din *Odiseea*, destul de puternici pentru a urca o corabie pe jumătate din lungimea ei pe plajă[39] – poate un caz de exagerare eroică.

În fiecare tabără comandanţii le dădeau oamenilor ordine înainte de bătălie. Săgeţile erau cel mai bun mod de a acoperi distanţa dintre corabie şi ţărm, aşa că fiecare armată încerca să-şi aşeze cei mai buni arcaşi pe poziţie. Prăştierii puteau provoca, la rândul lor, pagube; prin urmare, dacă era posibil, erau aşezaţi la o distanţă potrivită pentru a lovi. Grecii aveau să fie deosebit de vulnerabili atunci când ajungeau pe plajă, un punct pe care ofiţerii troieni l-au subliniat. Dar troienii aveau puţină experienţă în operaţiunile amfibii în care grecii excelau, aşa cum le-au amintit, probabil, conducătorii greci oamenilor lor.

Ambele tabere au făcut eforturi pentru a-i aduce în faţă pe eroii lor, adică pe nobili. Era o tactică bună şi o politică realistă, pentru că eroii erau mai bine înarmaţi, mai bine instruiţi şi mai bine hrăniţi decât soldaţii de rând. În tabăra troiană, de exemplu, un bărbat precum Euforbos, fiul lui Panthoos[40], al cărui tată era unul dintre sfetnicii lui Priam, fusese învăţat de mic cu arta de a lupta din car. Tânărul Ahile, să luăm un alt caz, fusese instruit

(conform lui Homer) de eroul Phoenix şi (conform mitului) de centaurul Chiron. Infanteristul grec sau troian, prin comparaţie, primise o instrucţie militară, ca recruţii egipteni, dar în luptă folosea probabil mai degrabă ceea ce învăţase în încăierările de stradă.

Înainte de a se îmbarca în acea dimineaţă, căpeteniile grecilor au decis ordinea în care vor veni corăbiile la ţărm, pentru că portul putea fi prea mic pentru ca toate vasele să acosteze în acelaşi timp. Comandanţii doreau poate ca trupele de elită să se afle în primul val, în acelaşi timp păstrându-i pe oamenii buni pentru etapele mai târzii ale bătăliei. Grecii se aşteptau probabil la o victorie rapidă asupra eventualelor nave troiene care le-ar fi ieşit în cale, dar ştiau că va urma o luptă dură după aceea.

În timp ce săreau din corăbiile lor, grecii s-au confruntat cu o adevărată palisadă de suliţe. Troienii aveau soarele în faţă, dar dacă ar fi putut să distingă detaliile ar fi văzut leii, taurii sau şoimii[41] pictaţi pe provele corăbiilor greceşti. Auzeau oricum zgomotul surd al lemnului pe nisip şi zbârnâitul arcurilor duşmanilor.

Câmpurile de bătălie sunt rareori liniştite, aşa cum observa şi regele asirian Salmanasar I[42] (1274–1245 î.Hr.). Dar, după cum va fi ştiut şi el, zgomotul este o armă. Homer îi înzestrează pe eroii lui cu enorme capacităţi pulmonare şi cu răgete de lei, iar asta s-ar putea să nu fie departe de adevăr. În condiţiile primitive de comandă şi control din acele vremuri, un conducător trebuia să se gândească tot timpul la comunicarea cu oamenii lui. Capacitatea de a răcni din toţi rărunchii era un avantaj practic. Totodată, un strigăt eroic ţinea loc şi de război psihologic împotriva unui inamic impresionabil. Homer descrie o bătălie care a avut loc mai târziu în cursul războiului, dar care s-ar fi potrivit foarte bine şi în acea primă zi de luptă, începând cu Hector:

> Astfel grăind, o luă înainte, iar ei îl urmară,
> Vuiet venind ca din ceruri: iar chiot dădu tot norodul.
> Iară argivii, şi ei, chiuiră şi nu-şi mai uitară
> Marea tărie, ci locului stară, troienii-aşteptându-i:
> Vuietul amândurora în slavă urca, pân’ la Zeus.[43]

Bătălia de pe ţărm a început când prova corabiei din lemn de pin s-a lovit de mal şi regele Tesaliei a sărit pe uscat. S-a întors să-şi înfrunte duşmanul. Conducerea prin exemplu personal a fost întotdeauna un factor-cheie în bătălie, dar rareori aşa cum se întâmpla în lumea ierarhizată din Epoca Bronzului. Dacă un erou nu prelua comanda, nimeni n-o făcea. Protesilaos[44], fiul lui Ificlos, a fost primul grec care a pus piciorul pe pământul troian – nu doar o mare onoare, ci şi o necesitate. Onoare de care nu a apucat să se bucure prea mult; el a fost şi primul grec ucis. Hector, prinţul moştenitor şi fiul regelui Priam, îl aştepta. Probabil că a ţintit lancea spre o cusătură din platoşa lui Protesilaos, spre gâtul lui sau către o parte neprotejată a feţei sale; în aceste locuri putea pătrunde de obicei o armă, provocând o rană fatală.

Marele Ahile se gândise să sară primul pe ţărm, dar a renunţat pentru că era convins că primul grec care va debarca la Troia va fi ucis. Fusese avertizat de mama lui, zeiţa Thetis – sau, altfel spus, până şi tipii cei mai duri se încred în instinct uneori. Şi astfel

războiul a făcut prima victimă şi prima văduvă. Acasă, în cetatea Fylace, Protesilaos a lăsat o soţie cu lacrimile doliului curgându-i pe obraji.

Oamenii din avangarda troiană au încercat, se pare, să-şi croiască drum până la corăbiile inamicului sau cel puţin să ajungă să ia ornamentul de pe stâlpul etravei ca trofeu. Însă curajosul dispus să încerce se trezea în faţa unei adevărate ploi de săgeţi şi suliţe sau era măcelărit cu spada.

A fost probabil o bătălie grea, şi totuşi nu am auzit nici un cuvânt despre rolul soldatului obişnuit. Putem fi siguri că a jucat un rol major. Când vine vorba despre soldaţii de rând, tăcerea surselor şi deformarea realităţii sunt tipice pentru Epoca Bronzului. Textele hitite şi egiptene, de exemplu, adesea spun povestea unei bătălii în acelaşi fel: marele rege sau faraonul înfrânge singur, fără nici un ajutor, mase de soldaţi inamici. Un caz extrem este versiunea oficială egipteană a bătăliei de la Kadesh (1274 î.Hr.): faraonul Ramses II ucide atât de mulţi[45] soldaţi hitiţi, încât pe câmpia de la Kadesh nu se mai putea trece din cauza sângelui şi a cadavrelor. Faraonul se bucură numai de ajutorul zeilor pentru a obţine această victorie. Cu alte cuvinte, duşmanii sunt o mulţime de soldaţi obişnuiţi, dar tabăra noastră are un singur erou inspirat de zei.

Homer şi poeţii *Ciclului epic* au o abordare similară. Ei se concentrează asupra marilor războinici şi a ajutoarelor lor divine, lăsându-l pe ascultător să îşi imagineze experienţa maselor. Deşi Homer face prea puţin pentru a-l înfăţişa pe războinicul de rând şi experienţa lui de luptă, alte surse de informaţii permit estimări corecte.

Să ne uităm la un basorelief egiptean[46] de la începutul anilor 1100 î.Hr., care descrie o bătălie pe mare desfăşurată în apropierea ţărmului. Acesta arată distrugerile care pot fi provocate de arcaşi, fie aflaţi la bordul corabiei, fie postaţi pe mal. În Epoca Bronzului, soldatul de rând risca mereu, pentru că el avea cea mai simplă armură sau nu avea deloc – uneori nu avea nici sandale[47]. Morţii cădeau, cum spuneau egiptenii, precum se-aruncă crocodilii[48] în apă. Luptând pentru a-şi croi drum pe ţărm, grecii au călcat probabil peste cadavre, adesea ale propriilor tovarăşi.

Odată ajuns pe ţărm, luptătorul grec ţintea un inamic troian. Nobilul troian cu platoşă nu era o ţintă prea bună, dar un soldat troian de rând era o pradă uşoară pentru lancea sau spada grecului – dacă avea una, ori pentru pumnii lui, dacă nu avea. Dacă un grup de soldaţi greci luptau împreună, puteau să captureze un erou troian şi îl păstrau pentru răscumpărare, cu braţele legate la spate, aşa cum se laudă un luptător grec de rând[49] într-una din rarele priviri fugare aruncate de Homer asupra soldaţilor. Dar cu siguranţă că mulţi soldaţi greci obişnuiţi au pierit de mâna eroilor troieni.

Grecii nu au fost siguri de victorie până când Ahile – de acum aflat pe ţărm – nu l-a ucis pe Cycnos, un aliat al Troiei care făcuse victime serioase în rândul grecilor. Cycnos, se spune, avea puteri supraumane, fiind unul dintre fiii zeului Poseidon, ca să folosim numele grecesc; probabil că troienii îl cunoşteau sub numele de Marele Zeu al Mării[50]. Să spui despre cineva că nu e simplu muritor, ci zeu era în Epoca Bronzului un gest de respect faţă de cei mari şi puternici[51].

Se spune că Ahile l-a strangulat pe Cycnos folosind curelele de piele de la coiful acestuia. Cycnos nu apare în Homer, ci în *Ciclul epic* – o sursă mai puţin credibilă, dar

Cycnos simbolizează atât Epoca Bronzului, cât şi legătura pe care totuşi o avea Troia cu marea.

Cycnos era regele cetăţii Kolonai (la romani Colonae), care se află pe coasta Mării Egee, în Troada, la circa 24 km sud de Troia. Situl Kolonai a fost locuit în Epoca Bronzului. Era pe malul mării, opus insulei Tenedos, o insulă care, în unele mituri, a fost populată pentru prima oară de fiul lui Cycnos. Nu mai puţin interesant, Cycnos este un cuvânt grecesc, înseamnă „lebădă“, dar el aminteşte şi de numele Kukkunni[52], un rege din Troia menţionat într-un document hitit. Nu ştim sigur când a domnit, dar Kukkunni a fost un predecesor al lui Alaksandu, care se afla pe tron în circa 1280 î.Hr. Este foarte potrivit ca un nume ce aminteşte atât de un rege troian din Epoca Bronzului, cât şi de ţărmul Mării Egee să fie folosit pentru primul bărbat care a murit pentru Troia în războiul cu grecii.

Victoria lui Ahile a fost scânteia care-a încurajat teribila infanterie a Greciei să înainteze şi i-a făcut pe troieni să se gândească la retragere şi la regrupare. Când troienii i-au auzit pe conducătorii lor strigând să renunţe şi să se întoarcă în cetate, probabil că grecii victorioşi i-au luat peste picior, numindu-i molâi, cu picioare care nu erau bune la nimic, doar să fugă, oameni care-şi aruncă arcurile şi tot ce aveau asupra lor, ba chiar şi ploştile de piele, ca să scape mai repede. Apoi grecii au luat armurile de pe cadavrele duşmanilor.

Între timp, cei ce păzeau porţile Troiei le-au deschis pentru ca soldaţii epuizaţi să se întoarcă în oraş. Pe măsură ce se răspândeau veştile despre morţi şi dispăruţi, se auzeau tot mai tare vaietele. În citadelă, Priam se întâlnea, neliniştit, cu sfetnicii săi. Pe metereze, santinelele se gândeau probabil că vor rămâne afară în noaptea aceea şi-n multe alte nopţi de atunci încolo.[53] Şi de fiecare dată când auzeau vocea unui străin strigând, încremeneau.

Grecii cuceriseră un cap de pod. După ce s-au ocupat de răniţi, au adunat morţii şi le-au mulţumit zeilor, au început să instaleze tabăra. Homer insistă că în următorii nouă ani tabăra a rămas nefortificată. Simpla prezenţă a unor eroi precum Ahile şi Aiax oferea o mai bună protecţie decât orice zid sau şanţ. Numai după ce Ahile a plecat, ofensat, grecii şi-au făcut timp pentru a-şi fortifica baza. Acest lucru este neplauzibil, dar nu imposibil: de exemplu, armata faraonului Ramses II, care îşi ridicase tabăra înainte de bătălia de la Kadesh (1274 î.Hr.), se baza doar pe o baricadă de scuturi pentru protecţie. Sparta Epocii Clasice, pentru a lua un alt caz, nu avea ziduri, bizuindu-se în schimb pe armata de elită (şi pe munţi) pentru a descuraja orice atacator. Dar când vine vorba despre Războiul Troian, verdictul lui Tucidide[54], care cunoştea Sparta, impune respect: după ce au câştigat o bătălie, imediat ce-au sosit, grecii şi-au fortificat tabăra.

Tradiţia spune că grecii l-au îngropat pe Protesilaos dincolo de Strâmtori, lângă Capul Helles, unde se termină Peninsula Gallipoli. Săpăturile din sit nu au descoperit nici o aşezare din Epoca Bronzului după 1300 î.Hr., cu aproximativ un secol înainte de Războiul Troian, deci autenticitatea tradiţiei este îndoielnică, dar semnificaţia sitului nu este. Privind spre sud de aici, grecii ar fi putut să vadă clar turnurile Troiei dincolo de Strâmtori, încoronate de palatul lui Priam şi de templele zeilor, păzite de un dublu şir de ziduri, toate sclipind în lumina dimineţii peste suprafaţa albastră a Dardanelelor.

Dar, cu mult înainte ca războinicul Protesilaos să fi fost încredinţat pământului – oriunde-ar fi –, un crainic i-a adus lui Priam veşti despre bătălie. Oare regele s-a uitat în

ochii bătrânilor înţelepţi la vestea că o armată duşmană cucerise un cap de pod pe ţărmul troian? Sau era prea ruşinat şi dezamăgit ca să-i mai asculte cum îl judecă pentru nenorocirea adusă de politica familiei lui?

Poate că Priam s-a gândit la tinereţe, aşa cum fac bătrânii: la marea bătălie de pe râul Sangarios[55], în Frigia, unde luptase şi el. Sau poate că a preferat să se gândească la viitor, la un nou început. Oricum, regele trebuia să facă faţă noilor realităţi.

Bătălia pentru capul de pod se sfârşise. Bătălia pentru Troia abia începea.

4
ASALTUL ZIDURILOR

Zăvoarele sunt trase înapoi în lăcaşurile lor şi porţile duble[1] – de lemn, placate cu metal şi foarte apropiate una de alta – s-au deschis repede. Călătorii intră în cetate, trecând rapid şi în tăcere dincolo de zidurile de apărare ale Troiei. Dacă aceste ziduri ar avea glas, ar striga. Ar da alarma şi i-ar lăsa pe generali să clameze victoria, pe fugari să ceară frânghii ca să fie ridicaţi, iar pe cei care execută lucrările de fortificaţii să scoată strigăte de luptă în timp ce lucrează cu uneltele lor de bronz. Astăzi însă zidurile sunt tăcute: o masă de piatră şi pământ în care nu se poate pătrunde fără vărsare de sânge.

Călătorii se îndreaptă în direcţia opusă celei spre care se merge de obicei dimineaţa devreme, când păstorii pleacă din oraş cu oile, caprele şi vitele. Însă acestea sunt timpuri neobişnuite: o armată duşmană şi-a ridicat tabăra pe păşunea bogată a Troiei. Homer descrie sfârşitul călătoriei; să ne imaginăm cum a decurs aceasta.

Odiseu, fiul lui Laerte şi regele Ithacăi, are constituţie de boxer[2] şi ochi de vânător. Are o barbă îngrijită şi părul lung, tăiat deasupra frunţii, pentru ca duşmanul să nu-l poată apuca în timpul luptei. Este îmbrăcat într-o tunică albă, strălucitoare, şi peste ea are o mantie groasă de lână, de culoarea purpurii, cu falduri. Faldurile sunt prinse cu o fibulă din aur, pe care este incizată o imagine cu un ogar care a prins o ciută. Expresia feţei sale este o mască, la fel de sinceră ca şi limbajul frăţesc în care scribii regali formulează ultimatumurile, la fel de înşelătoare ca şi mişcările de trupe pe timpul nopţii, prin care generalii din Epoca Bronzului câştigă avantaje asupra inamicului. Războiul este înşelătorie: nimeni nu ştie mai bine asta decât Odiseu. Tovarăşul lui de călătorie, Menelau, poate să viseze că îşi răzbună onoarea, dar Odiseu nu vrea decât să-nvingă.

Expresia de pe chipul său este o ghicitoare; nu este precum cea a lui Menelau, ai cărui ochi scânteiază de mânie. Cei doi bărbaţi merg în care separate, trase fiecare de câte doi cai, conduse de prieteni de încredere. Sunt escortaţi de un detaşament de lăncieri înarmaţi, dar nu din armata lor: ei sunt troieni şi conduc solia grecilor.

Lăncierii fac parte din trupele de elită, poartă platoşe de bronz, care strălucesc în lumina soarelui. Ei apără cetatea de greci şi pe greci de cetate. Trebuiau să le permită grecilor cu plete lungi să vadă forţa zidurilor Troiei, dar nu şi punctele vulnerabile, locurile unde era nevoie de reparaţii. Şi trebuiau să nu le permită troienilor şi soţiilor lor, cu veşminte lungi până-n pământ, să vadă cine era acum suficient de aproape pentru ca ei să se răzbune. Grecii abia ajunseseră în ţară, dar lăsaseră deja în urmă refugiaţi şi oameni

îndoliaţi.

Cei doi regi care făceau parte din solie nu au reacţionat probabil în acelaşi fel. Sângele lui Menelau fierbea la gândul că era în cetatea Troiei, unde soţia adulteră îi dezonorase numele, iar amantul ei îi punea coarne şi îi sfida pe zei. Paris încălcase legile lui Zeus însuşi, zeul care garanta regulile ospitalităţii şi îi apăra pe străini. Cât despre Odiseu, el era specialist în jefuirea cetăţilor şi o iscoadă înnăscută, cel mai şiret om din armata greacă. Ni-l putem imagina chinuit mai puţin de furie decât de curiozitate. Străzile pavate, curţile largi, statuetele exotice ale taurului care îl întruchipa pe zeul oştirii[3], femeile cu voaluri, vântul care sufla tot mai tare pe măsură ce urcau pe dealul pe care se afla Troia – nimic nu a scăpat privirii pătrunzătoare a „bărbatului cu gând iscusit“, cum îi spune Homer.

Eticheta din Orientul Apropiat antic cerea ca un rege să înmâneze o provocare oficială adversarului. Nu era bărbătesc, spunea un rege hitit[4], să începi un război cu un atac pe furiş. Grecii veniseră, prin urmare, să le dea troienilor o ultimă şansă la pace; alternativa era duşmănia şi moartea. Sau cel puţin aşa spuneau. Troienii, cu mintea lor ascuţită, ar fi trebuit să cunoască tactica hitită de a trimite un ambasador care avea două seturi de instrucţiuni, o „tăbliţă a războiului“ şi o „tăbliţă a păcii“[5]; o tăbliţă îl ameninţa pe duşman, cealaltă propunea o înţelegere, dacă inamicul refuza să se predea. Însă grecii nu erau dispuşi la compromis. De troieni depindea să facă un pas înapoi şi să încheie pacea. Merita oare să moară pentru Elena?

Odiseu şi Menelau se îndreptau spre casa lui Antenor, gazda lor. În pofida circumstanţelor, nu au uitat probabil să îi aducă daruri, printre care poate o statuetă a unui zeu, aşa cum un rege grec îi trimisese odinioară unui monarh hitit.[6] Antenor locuia într-una dintre casele cu două etaje dintr-un cartier nou, la modă, din oraşul de jos. Când Troia a fost reconstruită după un cutremur în jurul anului 1300 î.Hr., s-a pus capăt strictei segregări pe clase; oamenii bogaţi nu mai locuiau doar în citadelă, iar citadela nu mai era doar apanajul celor bogaţi.

Să ne imaginăm casa lui Antenor, cu pereţi de ipsos pictaţi şi o aripă separată, unde se afla bucătăria, cu multe vase mari (*píthoi*) îngropate în pământ în care se păstrau la rece alimentele. Într-o casă ca aceasta se aflau bijuterii de import şi sigilii de piatră, ceramică fină şi vase de argint, ca şi ţesături de lână şi fildeşuri sculptate. Poate că Antenor avea şi o figurină de bronz reprezentând un bărbat într-un gest de rugă: o piesă cu ochi mari şi nasul drept, din câte se pare opera unui meşter hitit. (Această figurină a fost recent descoperită de arheologi la Troia.)

Deşi troian, Antenor era un prieten al grecilor. Era o persoană însemnată la Troia, un bătrân om de stat, nobil şi sfetnic al regelui. Era căsătorit cu Theano, fiica lui Cisseus şi preoteasă a zeiţei Atena, semn al importanţei sociale a lui Antenor. El le ţinuse întotdeauna partea grecilor în timpul dezbaterilor troiene şi putem bănui că avea interese de afaceri, rude şi legături matrimoniale care îl aliau cu grecii. Cât despre zeiţa Atena, echivalentul troian nu este cunoscut, dar putem presupune că exista unul, de vreme ce oraşele anatoliene aveau adesea o zeiţă protectoare.

Antenor avea suficiente motive să vorbească despre pace şi fără a fi influenţat de greci: avea mulţi fii, pe care nu voia să-i vadă sacrificaţi într-un război. Aşa că, atunci când Menelau şi Odiseu au vorbit în adunarea troienilor, Antenor i-a susţinut. Grecii au cerut ca Elena şi comorile furate din Sparta să fie date înapoi.

Cei doi vorbitori greci l-au impresionat pe Antenor. Menelau avea un fizic impozant, dar nu era un bun orator. Menelau a spus ce-avea de spus, dar fără să-şi aleagă vorbele. Parcă soţia lui, Elena, s-ar fi aflat sub acelaşi acoperiş cu Paris de doar câteva minute. Menelau ştia, desigur, că toţi bărbaţii din adunare îl priveau cu dispreţ. Fiecare cuvânt putea fi considerat un semn de slăbiciune, deci nu este de mirare că omul a ţinut un discurs scurt.

Odiseu era cu totul altfel. A făcut anumite remarci cu abilitatea strategică ce îi era caracteristică. Mai întâi, a câştigat audienţa făcând pe omul simplu, de la ţară, intimidat de marea cetate cu sceptrul în mână şi cu privirea în pământ. Însă, când i-a venit lui rândul, Odiseu a început să vorbească, şi cuvintele lui s-au abătut ca o furtună asupra adunării. Cuvintele stăteau mărturie puterii lui. Viaţa lui Odiseu era războiul. Aşa îi amintise lui Agamemnon când acesta îi dojenea pe ahei:

> …chiar Zeus
> Din tinereţe ne-a dat, pân' la grea bătrâneţe, a ţese
> Numai războaie cumplite, acolo având a ne stinge![7]

Dar troienii nu i-au dat lui Odiseu ce voia. De fapt, lucrurile erau cât pe ce să fie scăpate de sub control în adunarea nedisciplinată. Partizanul războiului era un alt troian important, Antimahos. Ca şi Antenor, avea fii. Însă perspectiva cadavrelor lor pe rugul funerar nu-l înmuiase: nu putea exista capitulare în faţa grecilor. Antimahos era un bărbat cu o fire pătimaşă, dar Homer spune că a fost vorba de altceva: Antimahos fusese cumpărat de Paris cu daruri bogate, şi anume o mare cantitate de aur, provenind, fără îndoială, din tezaurul adus din Sparta.

Antimahos nu numai că adus argumente împotriva returnării Elenei ori a comorilor furate; el a spus că troienii ar trebui să-l omoare pe Menelau atunci, pe loc. Ar fi fost „ruşinos" şi „o ocară"[8], aşa cum a spus mai târziu Agamemnon. Dar ar fi fost o mişcare inteligentă. Uciderea lui Menelau nu doar că ar fi însemnat pentru greci pierderea unui lider proeminent (dacă nu şi foarte eficient), dar ar fi lipsit războiul de logica lui. Grecii s-ar fi găsit în situaţia de a se lupta pentru a o aduce înapoi pe Elena unui bărbat mort şi pentru a răzbuna un rege ucis – de fapt, doi regi ucişi, de vreme ce uciderea lui Odiseu ar fi fost şi ea o lovitură strălucită. Căci nici un grec n-avea să facă mai mult rău Troiei decât a făcut-o el, deşi troienii nu aveau cum să ştie asta pe atunci.

Până la urmă, cei doi bărbaţi s-au întors teferi în tabăra lor de lângă mare. S-au întors însă cu mâinile goale, fără Elena sau comoară. Şi nu se poate ca Priam să nu fi fost de acord. Cu siguranţă, el a primit-o bine pe regina adulteră la Troia şi a tratat-o cu multă căldură şi cavalerism, aşa cum spune Homer. În timp ce alţi troieni o învinovăţeau pe Elena pentru izbucnirea războiului, Priam a insistat că, în ceea ce îl privea, nu ea, ci zeii erau responsabili.[9] Şi niciodată nu a ridicat un deget pentru a o trimite înapoi la greci.

Dar nici nu îşi putea permite asta. Priam nu îşi putea permite luxul de a porni la război fără să ia în considerare politica internă. Nici un rege nu o făcea. Războiul civil stătea la pândă în cetăţile din Epoca Bronzului, de la oraşele din Canaan până la capitala hitită. Un mai-mare local din Canaan mărturisea că se teme de propria ţărănime[10]; un altul a fost nevoit să-şi părăsească ţara din cauza unui frate mai tânăr care îl ura[11]. În istoria hitită, populaţia unui oraş – ori numai o parte a ei – putea obliga cetatea să se predea.[12] Troia însăşi suferise din cauza unui război civil nu cu mult înainte, în anii 1200 î.Hr., silindu-l pe regele Walmu, un aliat hitit, să aleagă exilul. Deci Priam şi familia lui trebuiau să procedeze cu grijă.

Să o trimită înapoi pe Elena ar fi însemnat să admită că fusese o greşeală s-o primească la Troia de la bun început. Iar această recunoaştere ar fi putut să aducă prăbuşirea casei lui Priam. Ar fi fost o invitaţie la o lovitură de stat pusă la cale de un membru al altei ramuri a familiei regale, care nu ducea lipsă de pretendenţi, sau chiar de cineva dinafară, precum Antenor.

Între timp, susţinătorii lui Priam în adunare puteau să aducă argumente împotriva împăcării. Dacă o dădeau înapoi pe Elena şi comorile, grecii lacomi ar fi cerut mai mult. Dacă acceptau cererile ambasadorilor, puteau să-şi ia rămas-bun de la independenţa Troiei. Să fie lăsaţi duşmanii să încerce să ia cu asalt cetatea: se vor opri, fără izbândă, destul de repede. Troia nu avea nevoie decât de patriotism şi de răbdare, spuneau ei.

Aşa că Priam şi poporul lui vor accepta războiul şi vor lupta până la victorie. Şi grecii nu aveau de ales; trebuiau să-şi ascută lăncile şi să poarte războiul cu tot ce aveau. Menelau radia poate la gândul răzbunării şi al dulcii miresme a morţii. Dar zidurile masive ale Troiei umbreau probabil gândurile lui Odiseu, care era un om pragmatic.

Întrebarea cu privire la ce vor fi făcut în continuare – cum vor fi luptat – este mult mai dificilă decât poate părea. Nu există un răspuns direct în *Iliada*, care se concentrează asupra penultimei părţi a războiului. O altă epopee antică, *Cypria*, vorbeşte despre fazele precedente ale războiului. Însă doar câteva rânduri din acest poem au supravieţuit, iar *Cypria* este mai puţin de încredere decât Homer. Din fericire, Homer oferă indicii despre luptele de dinainte.

Primul indiciu provine dintr-o replică a lui Poseidon, zeul mării, al cailor şi al cutremurelor de pământ. Chiar şi personajele mitologice precum zeii oferă mărturii în favoarea autenticităţii lui Homer. Popoarele antice erau foarte religioase. În Epoca Bronzului, de exemplu, în relatările hitite şi egiptene zeii au întotdeauna un rol în campaniile militare. Nici un scrib hitit nu s-ar fi gândit să relateze despre o victorie fără să le mulţumească zeilor pentru că mergeau în fruntea armatei şi astfel garantau succesul regelui. Nici un ambasador nu ar acceptat un tratat dacă nu ar fi avut drept martori mai mulţi zei. În poemul despre bătălia de la Kadesh (1274 î.Hr.), faraonul Ramses II declară că zeul Amon i-a vorbit şi l-a trimis la luptă.

Chiar şi în perioada de glorie a raţionalismului Greciei clasice – şi mai târziu – zeii şi eroii erau văzuţi de obicei în toiul bătăliei. Uneori simpla lor prezenţă îi încuraja pe soldaţi. Alteori divinităţile ofereau sfaturi militare. Şi uneori chiar luptau! Contemporanii credeau că în bătăliile decisive de la Marathon (490 î.Hr.), Salamina (480 î.Hr.), Aigospotamos (405 î.Hr.) şi Leuctra (371 î.Hr.), de exemplu, au luat parte zeii şi eroii.

Pe câmpia înşelătoare a Troiei, singura certitudine o reprezentau zeii. Oamenii aveau nevoie să creadă că zeilor le păsa de soarta lor, fiindcă alternativa era singurătatea morţii. Prin urmare, versurile lui Homer care ne povestesc despre Olimp nu sunt nişte figuri poetice, ci o fereastră către sufletul războinicului grec antic. Şi când Homer citează vorbele unui zeu, probabil că ne relatează ce pretindeau oamenii că au auzit atunci.

În al nouălea an al războiului, încercând să le dea curaj grecilor când cursul bătăliei le era nefavorabil, Poseidon îi critică aspru pe duşmani. Al nouălea an, adică, după estimarea lui Homer: am văzut deja că în realitate războiul a fost mult mai scurt. Cum puteau grecii să-i lase pe troieni să-i împingă înapoi la corăbii, întreabă el, când troienii se comportau de obicei ca nişte cerbi speriaţi? Troienii alergaseră prin păduri parcă temându-se de lupi; fiinţe slabe, cărora le lipsea curajul de a se bate. Niciodată nu voiau să stea şi să ţină piept forţei armate a grecilor.[13]

Ahile se plânge şi el. Spune că până atunci Hector nu a dorit niciodată să lupte departe de ziduri şi că nu mergea mai departe de stejarul de lângă Porţile Schee, poarta principală a Troiei. Acolo putea fi ajutat de soldaţii din turnurile aflate de o parte şi de alta a porţii. Chiar şi aşa, adaugă grecul, o dată Hector abia a scăpat de atacul lui Ahile.[14] Hera împinge lucrurile mai departe: ea spune că, atunci când a venit la Poarta Dardană, Hector nu a îndrăznit să iasă în afara zidurilor – probabil pentru că această poartă secretă nu avea bastioane de apărare.[15]

Este o exagerare, dar troienii s-au aflat, într-adevăr, în cea mai mare parte a războiului în apărare, lăsând atacurile în seama grecilor. Poate că unii troieni erau laşi, aşa cum spune Poseidon, dar majoritatea erau buni strategi. Ca şi alţi războinici din Orientul Apropiat antic, ştiau că a ieşi afară din cetate şi a lupta arăta mai bine retoric decât strategic.

Troienii aveau posibilităţi limitate. Din punct de vedere tactic, puteau să reducă numărul grecilor cu raiduri de gherilă – şi îi putem acuza pe troieni că au întreprins prea puţine. Însă aveau dreptate să evite un asalt frontal asupra taberei grecilor. Troienii depindeau de aliaţi, şi deci erau nevoiţi să evite victimele; pierderile importante i-ar fi făcut pe aceşti aliaţi să renunţe şi să se întoarcă acasă. Rămânând în defensivă strategică, troienii se înclinau în faţa realităţilor războiului din acele vremuri.

Epoca Târzie a Bronzului cunoştea trei moduri de a cuceri o cetate fortificată[16]: asalt, asediu ori şiretlic. Asaltul însemna să escaladeze zidurile cetăţii cu ajutorul scărilor, să pătrundă dincolo de ziduri ori de poartă cu berbeci, cu ciocane şi topoare ori să sape tuneluri pe sub ziduri. Asediul însemna să încercuiască zidurile cetăţii, împiedicând pătrunderea proviziilor în interior şi înfometându-i pe apărători pentru ca aceştia să se predea. Şiretlicul însemna orice păcăleală sau înşelătorie, uneori coordonată cu trădătorii din interiorul zidurilor, prin care se putea obţine controlul asupra cetăţii.

Fiecare dintre aceste tactici era dificilă şi periculoasă. A pătrunde dincolo de ziduri însemna ca mai întâi să ajungi la ele, iar asta însemna fie să câştigi o bătălie importantă împotriva armatei care apăra Troia, fie să organizezi un atac-surpriză. În cursul anilor de lupte intermitente pe Câmpia Troiei, grecii au ajuns la ziduri doar de câteva ori, dar întotdeauna troienii i-au respins rapid, forţându-i să dea înapoi. Troienii cunoşteau bine proverbul mesopotamian[17] care spunea că porţile puternice nu pot salva o cetate dacă nu

sunt apărate de o armată puternică. Carele de luptă erau „arma secretă“ a Troiei şi, aşa cum ştia prea bine Odiseu, când oamenii strunesc bidivii iuţi[18], ei pot decide rezultatul unui război între forţe egale – şi-l pot decide într-o clipită. Nu este de mirare că, atunci când şi-a luat rămas-bun de la soţia sa, Penelopa[19], în ziua în care a plecat la război, Odiseu i-a spus că se aşteaptă ca mulţi greci să nu se mai întoarcă niciodată acasă.

Grecii nu aveau căi de aprovizionare de acasă care să-i susţină. Mulţi războinici greci erau nevoiţi fie să plece pe mare în raiduri ca să aducă hrană, fie să se stabilească şi să cultive pământul în Peninsula Gallipoli sau de cealaltă parte a Dardanelelor. Tucidide este sursa[20] acestei informaţii, şi cumpătatul istoric ar putea avea dreptate, pentru că şi mai târziu armatele greceşti au făcut acelaşi lucru când a fost necesar. Având în vedere că grecii nu erau în stare să adune toţi oamenii pentru un mare atac, Războiul Troian nu putea fi decât sângeros şi frustrant. Nu este de mirare că Odiseu l-a numit mai apoi „o cale odioasă[21] poruncită de marele Zeus pentru a-i duce pe mulţi oameni la pieire“.

Se vorbeşte adeseori despre asediul Troiei, dar, de fapt, nu a avut loc nici un asediu. Grecii nu au încercuit niciodată cetatea. Nu au construit palisade ori şanţuri, ca să taie legăturile Troiei cu restul lumii pe uscat, pentru că nu au putut. Nu aveau superioritatea numerică pentru a încercui cetatea fără să rişte un contraatac troian zdrobitor. Apărătorii troieni erau, cum spune Odiseu într-un alt context, „câtă frunză şi iarbă-i pe câmp primăvara“[22].

În trei ocazii înainte de ultima fază a războiului, grecii au ajuns la zidurile cetăţii şi aproape au reuşit să le ia în stăpânire, într-un loc aflat lângă un anumit smochin sălbatic, nu departe de poarta de vest. Dacă armatele din Epoca Bronzului ar fi avut un manual operativ, acolo ar fi scris că e nevoie de o stratagemă ca să cucereşti zidurile inamicului: un atac-surpriză în timpul nopţii ori o diversiune care să atragă armata în altă parte şi să lase zidurile neprotejate. Conducătorii hitiţi Pithana şi fiul lui, Anitta (anii 1700 î.Hr.?)[23], au luat cu asalt pe timpul nopţii o cetate inamică. Nu ştim dacă grecii au folosit asemenea tactici sau dacă au optat pentru o cale mai directă, şi anume să câştige o bătălie aprigă şi apoi să se îndrepte spre Troia. În orice caz, au descoperit un punct slab în fortificaţii, poate acel punct din zidul de nord-vest, unde o fostă poartă fusese umplută cu moloz, care începea să se taseze. Acolo, sub conducerea celor doi bărbaţi pe nume Aiax – Aiax fiul lui Telamon şi Aiax fiul lui Oileu sau Micul Aiax –, Idomeneu, Diomede, Agamemnon şi Menelau, cei mai buni războinici greci, aproape c-au pecetluit soarta Troiei.

Sursa acestei informaţii nu este un războinic, ci o femeie: soţia lui Hector, Andromaca. Ea stătea pe atunci cu soţul ei lângă Porţile Schee din zidul troian, şi doamna, hotărâtă, i-a dat un sfat militar. La fel ca Josephina spunându-i lui Napoleon cum să invadeze Rusia: o dovadă în plus a relativei libertăţi de care se bucurau femeile troiene. Un critic literar din Grecia antică[24] a vrut chiar să şteargă aceste rânduri ca nefiind ale lui Homer, pentru că nu putea să creadă că Andromaca i-ar fi dat lecţii de strategie soţului ei. Însă Andromaca nu era grecoaică. Ea spune:

> Iară oştirea-ţi orânduie lângă smochin, chiar acolo
> Unde-i mai slabă cetatea şi zidu-ar putea da vreo cale:
> Căci, de trei ori, pe acolo-ncercat-au să intre vrăjmaşii

Aprigi, cu Aias, cei doi, şi cu Idomeneu cel de seamă
Şi cu Atrizii-amândoi şi cu fiul viteaz al lui Tydeus [Diomede] –
Ori că le-a spus cineva, ştiutor care-i prorocirea,
Ori, poate, sufletul lor îi îndeamnă şi-ndreaptă-ntr-acolo![25]

O femeie ca Andromaca avea probabil cel mai mult de pierdut dacă cetatea era prădată, pentru că ar fi ajuns sclava şi amanta unuia dintre învingători. Sigur că ne întrebăm dacă spusele ei referitoare la cele trei încercări de pătrundere în cetate nu sunt doar exagerare eroică. Dar chiar şi o singură încercare de a trece de ziduri i-ar fi speriat foarte tare pe troieni.

Deşi grecii aveau multă experienţă în cucerirea cetăţilor, punctul lor forte era atacul de pe mare. Ne putem întreba dacă erau la fel de buni precum experţii în asalturi pe uscat, asirienii, egiptenii şi hitiţii.

Escaladarea zidurilor unei cetăţi era o operaţie de elită, iar Andromaca îi numeşte clar pe campionii greci care vor conduce asaltul. Agamemnon şi Menelau, fraţi, regi şi fii ai lui Atreu, au fost deja prezentaţi. Dacă nu erau cei mai mari războinici greci, erau totuşi luptători puternici şi lideri politici importanţi. Prezenţa lor într-o încercare de a escalada zidurile Troiei nu este o surpriză. Ceilalţi patru atacatori, cu toţii războinici de seamă, sunt, respectiv, cel mai bun luptător corp la corp al grecilor, cel mai violent ucigaş, un veteran al unui recent asalt încununat de succes asupra unei cetăţi şi un bărbat mai în vârstă, cu experienţă, dar de care se puteau lipsi. Cu siguranţă conta şi că ultimii doi aduseseră cele mai mari contingente la Troia, după Agamemnon şi bătrânul Nestor. Odiseu, un războinic polivalent şi bine-cunoscut jefuitor de cetăţi, nu este menţionat ca participând la asaltul asupra zidurilor. Dar troienilor le era greu să-l identifice pe Odiseu într-o mulţime pentru că era mai scund decât unii dintre ceilalţi eroi greci, deci poate că Andromaca nu-l văzuse. Iată-i pe ceilalţi conducători din echipa de asalt:

Idomeneu era fiul lui Deucalion şi regele Cretei, insula care, cu două secole mai înainte, se numărase printre primele cuceriri ale grecilor. Era un războinic dur, care ducea în bătălie un scut uriaş în formă de opt, făcut din piele, cu un cadru de bronz şi susţinut de două tije. Deşi nu mai era în floarea tinereţii, încă îi plăcea să lupte şi era cunoscut ca mare lăncier. Pe lângă pereţii colibei sale erau înşirate lănci, scuturi, coifuri şi platoşe luate de la troienii pe care îi omorâse. Era o modestă versiune a celor mai bine de o mie de arme şi armuri, inclusiv două care de luptă suflate cu aur, pe care faraonul Thutmes III le luase când cucerise Megiddo în 1479 î.Hr.

Scuturile în formă de opt ca ale lui Idomeneu le păreau cercetătorilor mai vechi anacronice, de vreme ce se credea că au ieşit din uz în jurul anului 1500 î.Hr. Dar nu de mult a fost descoperit un fragment de ceramică pictată[26] care arată că aceste scuturi erau încă în uz în anii 1300 î.Hr., aşa că puteau să se afle pe câmpul de luptă în timpul Războiului Troian.

Aiax fiul lui Telamon din Salamina nu era un geniu, ci un uriaş însetat de sânge care nu s-a dat niciodată înapoi de la luptă. Printre greci numai Ahile era mai mare de statură şi mai puternic decât Aiax, iar Idomeneu credea că Aiax îl putea înfrânge pe Ahile[27] în lupta corp la corp, deşi nu era la fel de iute ca Ahile la alergare. Aiax va lupta mai apoi cu

Hector, cel mai mare războinic al Troiei, de la egal la egal. Aiax nu era un om obişnuit, ci era falnic ca un zid, de aceea îl numeau „meterez pentru ahei“[28]. Mergea la luptă purtând o armură care îi proteja tot corpul şi ducea cu el un scut uriaş, dreptunghiular, un scut-turn, confecţionat din şapte straturi de piele, cu margini de bronz. Majoritatea scuturilor-turn zugrăvite în arta miceniană sunt acoperite cu piele de vită, dar unele par a fi metalice, aşa că descrierea lui Homer poate fi corectă. Arma obişnuită a lui Aiax era lancea, dar era destul de puternic ca să ridice o bucată mare de marmură, să o balanseze deasupra capului şi apoi să o arunce peste un troian cu suficientă forţă ca să-i sfărâme coiful şi să-i zdrobească ţeasta.

Aiax fiul lui Oileu din Locris nu se putea lăuda cu forţa tovarăşului cu acelaşi nume, aşa că era numit Aiax cel Mic. Însă nu era deloc mai prejos când venea vorba de încăierări. Era un bătăuş slobod la gură, iute la mânie şi veşnic pus pe harţă. Este amintit în *Ciclul epic* târând-o pe Cassandra de la altarul Atenei ca s-o siluiască. Cine ar fi fost mai potrivit decât această brută ca să conducă primul val dincolo de ziduri?

Diomede, fiul lui Tydeus, era regele Argosului. Ca şi Odiseu, cu care făcea echipă din când în când, Diomede era un războinic destoinic. Şi, deşi era cel mai tânăr campion grec din *Iliada*, Diomede excela în luptă. Homer detaliază episodul sângeros în care Diomede l-a omorât pe marele arcaş troian Pandaros, fiul lui Lycaon, şi era cât pe ce să-l ucidă şi pe Enea şi chiar i-a rănit pe Ares şi Afrodita – ceea ce denotă, desigur, că era nesăbuit pe câmpul de luptă. Războinicii au rănit zeiţe cel puţin de la *Ghilgameş* încoace – o epopee sumeriană cu rădăcini în anii 2000 î.Hr.

Diomede era un favorit al Atenei, aşa cum Hattushilish III (1267–1237 î.Hr.) era favoritul zeiţei Ishtar[29], despre care o inscripţie asiriană spune că era „doamna războiului şi a luptei“[30]. În cazul regelui hitit, Ishtar era peste tot în timpul bătăliei, ba mergând în faţa lui Hattushilish, ba ţinându-l de mână. La fel, Diomede s-a simţit probabil ca şi cum ar fi fost apărat în luptă de teribila *egidă* (scut din pielea caprei Amalteea) a Atenei.

Diomede purta o armură de bronz, coiful lui era probabil tot de bronz, cu o creastă din păr de cal, iar scutul lui era în formă de opt. Era un veteran, luase parte la expediţia care a distrus în final cetatea Theba; tatăl lui, Tydeus, pierise în timpul unei încercări anterioare, care nu se bucurase de succes. Dar nu a avut o moarte glorioasă, aşa cum spune tradiţia epică. Tydeus a omorât un războinic teban, Melanippos, dar a fost rănit mortal, la rândul lui. Fiind pe moarte, Tydeus a cerut să i se dea capul lui Melanippos şi i-a mâncat creierul. Zeii îi apreciau pe războinicii care se bucurau de izbândă, dar canibalismul nu era deloc pe placul lor: mitul spune că Atena l-a pedepsit pe Tydeus şi şi-a retras promisiunea de a-i dărui nemurirea.

Pentru a cuceri o cetate cu ziduri era necesar să foloseşti scări mobile, luptători apăraţi de scuturi şi arcaşi care să îi acopere pe atacatori; şi prăştierii erau de folos. În Epoca Târzie a Bronzului arta asaltului avansase considerabil. Berbecii şi turnurile de asediu erau acum comune în Orientul Apropiat antic. Berbecul era, în forma cea mai simplă, o bârnă lungă cu vârf de metal. Un turn de asediu le permitea arcaşilor atacatori să tragă în apărătorii de pe parapete, protejând astfel oamenii care manevrau berbecul de dedesubt. O altă inovaţie erau roţile puse la scările de escaladare, aşa cum făceau egiptenii. Uneori, atacatorii construiau o rampă de pământ până la zid. Şi nu era ceva

nemaivăzut să sapi un tunel pe sub ziduri şi să pătrunzi în cetate pe dedesubt.

Arhitecţii militari au încercat întotdeauna să fie cu un pas înaintea ultimei realizări în tehnologia asaltului, iar zidurile Troiei erau clădite după ultimele tehnici. Cetatea avea două rânduri de ziduri, un perimetru exterior care proteja oraşul de jos şi o citadelă interioară în care se puteau retrage apărătorii. Cu o circumferinţă de aproape 1,60 km, zidul exterior[31] era mai dificil de apărat decât circuitul compact al citadelei.

Zidul exterior consta dintr-o fundaţie de piatră peste care erau puse cărămizi de chirpici. Cărămizile, făcute dintr-un amestec de lut, paie şi bălegar şi uscate la soare, erau ieftine şi uşor de confecţionat. Cărămizile de chirpici amortizează şocul unui berbece, dar din nefericire sunt vulnerabile în faţa geniştilor inamici, care pot săpa în el; aşadar, cu cât este mai înaltă fundaţia de piatră, cu atât mai bine.

În *Iliada*, grecii au construit un parapet din lemn şi piatră pentru a-şi proteja tabăra. L-au înconjurat cu un şanţ adânc, în care au aşezat ţăruşi. Zidul exterior al Troiei era înconjurat şi el de o palisadă de lemn şi de un şanţ, săpat în piatră, de până la 2,40 m adâncime şi 3-3,35 m lăţime. La intervale şanţul era întrerupt pentru a avea acces la porţi. Şanţul grecilor era construit pentru a opri carele de luptă şi fără îndoială că şi şanţul troian avea acest scop, dar el putea opri şi turnurile de asediu şi făcea dificilă utilizarea berbecilor peste tot, cu excepţia porţilor.

Şanţul proteja zidul exterior înainte de circa 1300 î.Hr., dar în anii 1200 î.Hr. fusese umplut cu pământ, cioburi şi oase de animale. Acest fapt nu avea un sens militar, cu excepţia cazului, puţin probabil, în care fragmentele ceramice şi oasele erau suficient de ascuţite pentru a servi drept capcane (obstacole pentru cavalerie). Poate că şanţul fusese umplut din motive sanitare, pentru că apa de ploaie putea reprezenta un loc în care se înmulţeau ţânţarii, care provocau malaria. Poate că troienii nu cunoşteau cauza bolii, însă observaseră o corelaţie între declanşarea ei şi şanţ. Cea mai probabilă explicaţie este că oraşul de jos prosperase şi se mărise. Un al doilea şanţ a fost descoperit, la circa 90 m sud-est de primul; probabil că a înlocuit primul şanţ ca barieră defensivă.

Oricum, troienii nu erau dispuşi să cedeze oraşul de jos fără luptă, mai ales după ce se mutaseră acolo cetăţenii bogaţi, în anii 1200 î.Hr. Zona ar fi putut să supravieţuiască unui atac, deoarece avea apă potabilă dintr-o fântână aflată în masivul Bastion de nord-est. Pietre de praştie şi arme de metal au fost descoperite în dărâmăturile provocate de distrugerea din circa 1200 î.Hr. a Troiei VIi (cunoscută mai înainte ca Troia VIIa). Toate acestea ar putea fi foarte bine dovada unei apărări eşuate. Dar, după ce făcea o breşă în zidul exterior, inamicul ar fi trebuit să se lupte în oraşul de jos şi în labirintul de străzi înguste ale acestuia. Apoi urma o provocare şi mai mare: Fortăreaţa Troia.

Citadela Troiei, numită Pérgamos, se ridica la circa 30 m deasupra câmpiei, un bastion de 2.000 m^2. Apărătorii puteau să depoziteze acolo mâncare şi puteau de asemenea să se bazeze pe apa dintr-un izvor subteran, la care se ajungea printr-o reţea de tuneluri săpate de om la adâncimea de 150 m în stâncă.

Pérgamos era protejată de una dintre cele mai bune fortificaţii din lume: ziduri circulare lungi de 350 m, care aveau aproximativ 10 m înălţime şi o grosime de peste 5 m. Baza zidului era din piatră şi avea circa 6 m înălţime, cu o suprastructură de chirpici de alţi circa 4 m înălţime. Pe ziduri se afla un pasaj pentru apărători, protejat de un meterez la

nivelul pieptului. Baza de piatră a zidului era în pantă spre exterior, interzicând deci atacatorilor un unghi mort inaccesibil săgeţilor apărătorilor.

Porţile erau construite cu o tehnologie avansată. Poarta de sud, probabil principala intrare în cetate, se ridica în spatele unui enorm turn construit în anii 1200 î.Hr. Cu o înălţime de peste 9 m, turnul era visul oricărui apărător. Poarta de est avea un pasaj de intrare care îi obliga pe atacatori să pătrundă într-o curte îngustă între două ziduri şi apoi să cotească scurt înainte de a ajunge la poarta propriu-zisă. În anii 1200 î.Hr., curtea era cu cel puţin circa 18 m mai lungă şi au fost adăugate un turn masiv de apărare şi un fel de poartă principală. Impozantul Bastion de nord-est profita de o faleză naturală şi se ridica la aproximativ 12 m, cu o lăţime de aproximativ 18 m. Probabil că bastionul flanca o poartă din zidul oraşului de jos, aşa cum un turn flanca Poarta de sud din zidul citadelei.

Numai o luptă necruţătoare şi sângeroasă ar fi putut să-i ducă pe greci dincolo de ziduri la Troia. Imaginaţi-vi-l, de exemplu, pe Diomede în toiul luptei, un leu furios, conducându-şi oamenii într-o şarjă către metereze.

Atacul asupra zidului ar fi fost un spectacol de nedescris; atacatorii şi apărătorii deopotrivă ar fi fost copleşiţi de imagini şi zgomote cumplite. Ne putem imagina zbârnâitul corzilor arcurilor, zumzetul suliţelor în mişcare, fâşâitul praştiilor, izbiturile proiectilelor lovind scuturile care apărau spatele soldaţilor în timp ce escaladau scările, izbiturile scărilor care cădeau pe ziduri, bufnitura berbecului în uşile porţii, icnetele apărătorilor în timp ce încercau să amortizeze lovitura şi să ţină uşile în loc, gemetele răniţilor, plesniturile de bici pe spatele cailor şi nechezatul animalelor înfricoşate, sunetul strident al trompetei anunţând un ultim atac şi foşnetul stindardului cetăţii care flutura în vânt deasupra zidurilor. Şi se mai auzeau cu siguranţă şi alte sunete, nu mai puţin terifiante: pocnetul unei curele de scut care se rupe, geamătul unui om pe moarte. Şi imaginaţi-vă, printre toate acestea, strigătul de luptă al lui Diomede, un muget care venea de undeva din adâncul inimii lui.

Pe când grecii căutau gloria şi troienii îşi apărau casele şi familiile, crudul zeu al războiului, Ares, se bucura de şirul lung de victime. Un războinic grec singuratic putea să ajungă până sus, la parapete, să urce treptele scării, cu mâinile pline de băşici, şi apoi să străpungă cu lancea un apărător troian înainte de a fi înjunghiat la rândul lui. Oamenii răniţi cădeau de pe metereze şi de pe scările de escaladare. Cadavrele zăceau în mormane însângerate[32], unii cu mâinile tăiate, unii decapitaţi, unii cu pântecul larg deschis. Muştele bâzâiau în jurul lor sub soarele arzător şi se adunau în gurile şi în urechile lor.

Totuşi grecii nu au reuşit să cucerească cetatea. Troia a rămas de neclintit.

5
RĂZBOIUL MURDAR

Ziua este pesemne însorită, o zi obişnuită cu soare în Golful Edremit. Să ne imaginăm cerul şi marea ca o cascadă de flori sălbatice albastre, brânduşe, anemone, cicoare, campanule. Pajiştea este un ocean de iarbă punctat de insule de tufe de ienupăr şi de un ulm umbros. Aici, nu departe de împăduritul Munte Plakos, se-aud doar fluierul ciobanului şi behăitul oilor albe. Vitele rumegă-n tăcere. Sunt şapte păstori, toţi fii ai regelui Eetion din Theba Hypoplakia (Theba de sub Plakos), o cetate de la capătul golfului. Sunt fraţi vitregi, căci mamele lor fuseseră soţiile lui Eetion. Nu sunt chiar săraci aceşti prinţi care au grijă de animale, de vreme ce turmele sunt bogăţia regatului, şi din fericire sunt liberi, departe de curte şi de grijile ei. Ne putem închipui că se gândesc doar la jocuri, cai, vin şi cum să găsească servitoare disponibile – când deodată apare un mistreţ furios, ieşind în fugă din pădure.

Adică pare a fi mistreţ, dar de fapt este un bărbat. Splendidul Ahile – cel iute de picior, egalul lui Ares, zeul războiului – este acoperit cu bronz şi are un scut şi-o lance uriaşă din lemn de frasin cu vârf de bronz. Este un bărbat masiv şi vine către băieţi cu o viteză ce pare imposibilă. Strigă ceva în greacă – cuvintele sunt străine, dar tonul este înspăimântător – şi îşi aruncă lancea în cel mai apropiat păstor, îi străpunge gâtul, apoi îşi scoate spada şi începe să taie. Ei nu apucă nici să se ascundă, nici să ceară îndurare, nici să ofere o răscumpărare, nici să lupte la rândul lor. Şapte prinţi neînarmaţi, şapte leşuri şi un uriaş năduşit, gâfâind, mânjit cu sângele victimelor. Acuma este mai bogat cu o cireadă de vite frumoase şi o turmă de oi.

Cel puţin aşa spune Homer povestea. Adevăratul Ahile era, fără îndoială, însoţit în raidul respectiv de oamenii lui, mirmidonii, camarazii credincioşi care iubeau războiul şi luptau cu ferocitate.

Ne-am aştepta ca Ahile să fie însoţit de mâna lui dreaptă, Patroclu, fiul lui Menoitios. Patroclu juca în rândul mirmidonilor un rol asemănător cu cel jucat în armata egipteană de generalul Horemheb, care era „Singurul tovarăş, cel care era la picioarele stăpânului pe câmpul de luptă în acea zi în care au fost omorâţi asiaticii“[1]. Cu alte cuvinte, Patroclu era adjunctul lui Ahile şi mare comandant de oaste. Era necruţător pe câmpul de bătălie, dar blând în rest, fiindcă mai învăţase câte ceva din copilărie, când ucisese un tovarăş de joacă într-un acces de furie în timpul unui joc de zaruri. Scriitorii greci au spus mai târziu că Ahile şi Patroclu erau iubiţi, şi poate chiar erau, însă Homer nu spune asta.

Ahile este personajul principal din *Iliada* lui Homer. Autorul ne face să ne concentrăm atenţia asupra personajului, când ocrotitor, când însetat de sânge, din presupusul an al nouălea al războiului. Dar ne oferă şi imagini fugare din primele zile, când Ahile era mai puţin sentimental, mai pragmatic şi mai eficient.

Homer nu spune nimic despre celebrul călcâi. Nici nu menţionează povestea conform căreia mama lui Ahile, Thetis, şi-a îmbăiat copilul în râul Styx şi i-a făcut aproape tot corpul invulnerabil, cu excepţia călcâiului de care îl ţinea. Aceste detalii sunt probabil adăugiri târzii la poveste. Ahile al lui Homer primeşte mult ajutor de la zei, dar este muritor.

Ca şi ceilalţi mari generali ai Greciei, Ahile avea o înclinaţie pentru asimetrie. Grecii luptau războiul în două dimensiuni, pământ şi mare, ceea ce îi încuraja să gândească creativ. Troienii acţionau ca şi cum scopul politicii lor ar fi fost să distrugă forţa militară a inamicului. Ţelul grecilor era să distrugă *toate* sursele de sprijin ale statului ostil, inclusiv economia, şi chiar prestigiul acestuia. Iar Ahile era unealta distrugerii.

Ahile venea din Fthia, o regiune din Grecia centrală aflată la marginea civilizaţiei greceşti din Epoca Bronzului. El întruchipa tot ce era mai bun şi mai rău în acea epocă, splendoarea şi violenţa acesteia. În toată armata grecilor nimeni nu se putea compara cu Ahile când venea vorba despre chip sau trup.[2] Era înalt şi ieşea imediat în evidenţă, iar faţa lui frumoasă era înconjurată de o coamă de păr lung, blond-cenuşiu. Modestia nu era o virtute eroică, iar Ahile era de acord cu asta. Spune despre sine că este mare şi chipeş[3] şi adaugă:

> Eu, cel slăvit, decât care-ntre-aheii cu zale de-aramă
> Nu e războinic mai tare, ci doar pe la sfaturi vreunii![4]

Ahile era temperamental, dar când avea chef nu se mai sătura de luptă. Lupta era calea către ceea ce îşi dorea orice erou: faimă, glorie şi onoare.

În ceea ce Homer numeşte al nouălea an al războiului, Ahile pretindea că a distrus[5] nu mai puţin de 23 de cetăţi, ceea ce ar însemna aproximativ 2,5 atacuri anual. Dacă numărul 23 este o exagerare, nu e deloc neobişnuit pentru o hiperbolă din Epoca Bronzului. De exemplu, regele Anum-Hirbi[6] (cca 1800 î.Hr.), din estul Anatoliei, se plângea că duşmanul a distrus 12 dintre oraşele lui, iar textele hitite înregistrează afirmaţii similare. Dacă grecii speraseră la început să sperie Troia, iar aceasta să se predea după ce au acostat, au dat greş. Dar, pe când Troia şi-a făcut o strategie de apărare avansată, grecii au adoptat o contrastrategie de strangulare lentă. Au organizat raiduri în teritoriul troian, mai ales dincolo de Câmpia Troiei, bine apărată, şi au recurs la două feluri de operaţii: ambuscade împotriva civililor în afara zidurilor Troiei şi asalturi asupra aşezărilor troiene şi a cetăţilor din apropiere prietene cu Troia.

Tabăra greacă de la Troia avea mai multe funcţii, şi una dintre ele era cea de bază navală: era un punct de plecare convenabil pentru atacuri. Pentru că aveau control asupra mării, grecii puteau lovi în voie lunga linie de coastă troiană. Aşa că au jefuit oraşe, au răpit femei troiene, au luat comori şi vite, au ucis o parte dintre bărbaţii de frunte, au cerut răscumpărări pentru alţii şi i-au vândut pe restul – cei mai mulţi – ca sclavi pe insulele

Lemnos, Imbros şi Samos.

Grecii nu erau singurii piraţi[7] din acea vreme. Faraonul Amenhotep III (1382–1344 î.Hr.), de exemplu, a avut necazuri cu piraţii shardani. Lycienii din sud-vestul Anatoliei erau un alt neam despre care se ştia că practică pirateria. În timpul faraonului Akhenaton (1350–1334 î.Hr.), fiul lui Amenhotep, Egiptul a fost invadat de piraţii lycieni, care au cucerit oraşe egiptene ani la rând; Akhenaton a acuzat un rege cipriot că le oferea ajutor lycienilor.

Expediţiile de jaf ale grecilor, despre care *Iliada* oferă multe amănunte, aveau câteva scopuri. Prada întărea moralul soldaţilor greci nehotărâţi. Raidurile reprezentau o schimbare în viaţa monotonă din tabără. Mai important, ele procurau hrană şi nutreţ trupelor greceşti prost aprovizionate. De exemplu, Odiseu şi oamenii lui au atacat şi prădat cetatea Ismaros, din Tracia, aliata troienilor. Şi asta în drum spre casă.

În Epoca Târzie a Bronzului, vitele erau o pradă valoroasă. Textele egiptene, mesopotamiene şi hitite[8], de exemplu, le înşiră adesea ca pe nişte prăzi de război mult râvnite. La greci, un raid pentru vite, cai şi oi era o întreprindere onorabilă, profitabilă şi violentă. Când Attarissiya (Atreu?)[9] a atacat regatul Madduwatta, din sud-vestul Anatoliei, în jurul anului 1400 î.Hr., a luat vitele şi oile. Homer menţionează diverse războaie din Grecia purtate pentru furtul de vite, şi adeseori nobilii mureau în timpul acestora. Fratele Elenei, de exemplu, prinţul spartan Castor, a fost omorât într-un asemenea raid. Furtul vitelor putea perturba economia şi societatea inamicului. De exemplu, un anume Melanippos, fiul lui Hiketaon[10], era rudă cu Hector şi un personaj important din oraşul Percote, de pe ţărmul Strâmtorii Dardanele. Atunci când grecii au venit după vitele lui, prudent, el a fugit la Troia şi a fost găzduit de Priam. Melanippos şi-a salvat pielea şi a luptat în armata troiană, dar nu a mai fost o forţă a legii şi ordinii în Percote – presupunând că oraşul a supravieţuit vizitei grecilor.

Şi sclavia era lucrativă. Sclavii anatolieni erau apreciaţi în Grecia, fără îndoială în parte datorită stereotipurilor referitoare la orientalii supuşi, comune şi în Grecia clasică. Însă anatolienii se vindeau cu preţuri ridicate în Epoca Bronzului dintr-un motiv mai practic: în general, erau mai bine educaţi, mai sofisticaţi şi mult mai îndemânatici decât grecii obişnuiţi. Civilizaţia avea rădăcini mai adânci în Orient decât în Grecia; scrisul şi cititul erau mai răspândite, ca şi oraşele. Mitul spune că grecii au importat ingineri din Lycia[11] pentru a construi uimitoarele ziduri ale cetăţii Tirynt, din Peloponez.

Ahile a descris odată atacurile împotriva cetăţilor aşa: „a te război împotriva altor bărbaţi pentru femeile lor“[12]. Dar el vorbea cu Agamemnon atunci, şi era supărat din cauză că se certaseră pentru o femeie. Femeile captive figurează la loc de frunte pe listele cu prăzi egiptene şi hitite[13], ca şi pe tăbliţele în Liniar B care inventariază averea regilor greci.[14] Şi totuşi, femeile erau numai o mică parte a prăzii luate de greci.

Până la urmă, asalturile asupra celorlalte cetăţi au făcut rău Troiei, care avea legături matrimoniale şi probabil de prietenie şi alianţă cu cel puţin câteva dintre ele. Unele îi dăduseră Troiei „daruri“ scumpe de aur şi argint, altele poate că vânduseră provizii cetăţii asediate. Dintre oraşele prădate de Ahile, 11 erau în vecinătatea Troiei[15]. Atacurile grecilor i-au hărţuit pe civili, au lezat onoarea troienilor şi i-au decimat pe aliaţii vulnerabili. Pentru că nu erau în stare să asedieze Troia, grecii au pedepsit-o indirect.

Oare câţi oameni îşi părăsiseră ţinutul pentru a se pune la adăpost în spatele zidurilor Troiei, precum Melanippos din Percote? Până la urmă, numai aceia care, ca şi el, aveau o familie la Troia care să-i întreţină, să le ofere hrană şi adăpost în marea cetate. Cei mai mulţi oameni probabil că trebuiau să se bazeze pe fortăreţele locale, care nu se comparau cu meterezele Troiei, sperând ca grecii să nu vină în colţul lor de Troadă. Erau însă cu siguranţă ceva refugiaţi[16] la Troia, surplus de populaţie care nu putea decât să mărească presiunea asupra infrastructurii oraşului.

Nu este nevoie să o spunem, grecii considerau că nu încălcau regulile dacă îi atacau pe civilii troieni care se aventurau în afară cu treburi, chiar şi pe femeile care se duceau la izvor după apă. Homer menţionează două izvoare ale fluviului Scamandros:

> Iar lângă ele sunt pietrele largi de lăut, chiar alături,
> Mari şi frumoase, pe care veşmintele cele slăvite
> Le curăţau a troienilor soaţe şi fiice frumoase,
> Mai înainte, pe pace, şi până să vină aheii.[17]

La fel ca în *Epopeea lui Kirta* (anii 1300 î.Hr.) din Canaan, în care femeile fugeau din păduri, de pe câmpurile de treierat, de la izvoare şi fântâni pentru ca să se adăpostească în cetăţi şi oraşe când duşmanii invadau ţara „ca lăcustele“[18].

Nu ştim nimic despre expediţiile troiene pentru apărarea cetăţilor pe care le atacau grecii. Fie că le lipseau resursele de a proteja alt spaţiu, cu excepţia teritoriului din imediata apropiere, fie Homer a omis detaliile. Arheologia ne arată că două oraşe de la marginea sudică a Câmpiei Troiei erau fortificate. Acestea erau situate la intrarea într-o trecătoare care ducea spre sud printre dealurile din masivul Muntelui Ida. Teoretic, troienii ocupau aceste forturi şi le ţineau pentru a-i ataca pe grecii care călătoreau pe uscat. Dar se pare că grecii nu aveau de ce să-şi facă griji departe de Troia, la periferia Troadei. Cucerirea Troiei cerea un efort susţinut; cucerirea Thebei Hypoplakia era floare la ureche.

La mai mulţi ani după război, regele Nestor din Pylos îşi aminteşte că Ahile era cel mai iscusit în raidurile de pe mare. Şi trebuie să fi fost bun, de vreme ce Nestor s-a ales, în urma unui asemenea raid pe insula Tenedos, cu minunata Hecamede, care i-a devenit însoţitoare, servitoare şi tovarăşă de pat. Era de-o frumuseţe rară, avea un păr minunat şi era fiica unui om de seamă, pe nume Arsinous.

Unele mituri din epoca romană[19] numesc 17 cetăţi pe care se presupune că le-a prădat Ahile şi adaugă că mai erau „multe altele“. Dar această sursă târzie nu este de încredere. Este mult mai bine să ne încredem în *Iliada*, care specifică şase dintre cetăţile jefuite de Ahile: în afară de Theba Hypoplakia, au fost Lyrnessos şi Pedasos, ambele în Troada, şi Lesbos, Tenedos, Scyros, toate insule, şi probabil că era vorba despre oraşul principal în fiecare caz, aşa cum specifică Homer în cazul insulei Scyros. Pe coasta de est a insulei Lesbos, săpăturile au scos la iveală la Thermi[20] o cetate din Epoca Bronzului, care a fost distrusă violent în anii 1200 î.Hr. Dintre toate aceste insule eroii greci s-au ales cu câte o femeie frumoasă: pe lângă Hecamede, oferită lui Nestor, au mai fost Ifis, o femeie din Scyros, care a împărţit patul cu Patroclu, şi Diomedeia, fiica lui Forbas din Lesbos, care se culca cu Ahile (cel puţin în absenţa favoritei sale, Briseis). Printre multele trofee din

colecţia lui Agamemnon se numărau şapte femei frumoase din Lesbos.

Putem presupune că armele folosite în atacurile împotriva insulelor erau lăncile navale, pe care grecii le aveau pe corăbiile lor pentru luptele pe mare. Erau lănci lungi, după câte se pare de aproximativ 12 m, cu mânerul din segmente îmbinate cu inele de fier şi cu vârf de bronz. Bătăliile navale din Epoca Bronzului nu sunt bine documentate, dar este clar că era vorba de atacuri asupra marinarilor mai degrabă decât de a distruge corăbiile. Acest lucru este sugerat de recent descoperitele imagini fragmentare de pe vase greceşti din anii 1100 î.Hr.

Probabil cel mai timpuriu înregistrată bătălie navală a avut loc între corăbiile hitite şi cipriote[21] în timpul domniei regelui hitit Suppiluliuma II (1207–? î.Hr.). Însă nu au supravieţuit detalii: cam în acelaşi timp, circa 1187 î.Hr., a avut loc o bătălie între corăbiile egiptene şi cele ale popoarelor mării, şi aceasta este bine ilustrată pe un basorelief egiptean.[22] Navele din ambele tabere transportă arcaşi şi soldaţi înarmaţi cu lănci, spade şi scuturi. La prova corăbiilor popoarelor mării se află stâlpi terminaţi cu protuberanţe în formă de cap de raţă, stâlpi folosiţi probabil pe post de berbece. Egiptenii sunt susţinuţi şi de arcaşi aflaţi pe ţărm. O sursă diferită, imaginile minoice şi miceniene de asedii, ne arată corăbii care se apropie de cetăţi fortificate şi oameni care se înecă, probabil răniţi în bătălie.

Pe continent, Lyrnessos şi Pedasos au fost cucerite odată cu Theba Hypoplakia, în cadrul aceleiaşi operaţiuni. Ordinea în care au fost atacate cetăţile nu este cunoscută. Nici unul dintre situri nu a fost identificat sigur, dar Homer oferă unele indicii, aşa că se poate estima, pe baza informaţiilor, că toate cele trei cetăţi se aflau pe ţărmul de nord al Golfului Edremit.

Fără îndoială că, după ce i-a ucis pe prinţi, Ahile s-a aflat în fruntea grecilor care au jefuit Theba Hypoplakia. În teorie, grecii ar fi putut ajunge la cetate pe jos din tabăra lor de la Troia, dar între acestea se află un teren accidentat. Era mai uşor, mai repede şi mai ieftin să se ducă acolo pe mare. Era şi mai sigur, de vreme ce troienii nu puteau opri flota greacă.

Situat în Misia, oraşul a dat numele câmpiei, numită pe atunci Câmpia Thebei (azi, câmpia Edremit). Ahile vorbeşte despre „cetatea sfântă a lui Eetion“[23], după regele acesteia. Probabil că Eetion nu este un nume grec; Homer îi numeşte cilicieni pe oamenii conduşi de Eetion (a nu se confunda cu bine-cunoscuţii cilicieni din sudul Anatoliei). Plakos, la poalele căruia se afla Theba, era un munte împădurit, poate o culme a Muntelui Ida.

Pentru a cuceri Theba Hypoplakia, Ahile avea nevoie de nişte corăbii şi de suficienţi oameni cât să cucerească un oraş destul de mare fără să golească tabăra greacă de oamenii care ocupau capul de pod, lăsând-o vulnerabilă la un atac. Troienii nu au profitat de slăbiciunea temporară a inamicului. Nu ştim dacă au ratat această şansă sau dacă grecii au avut grijă să păstreze destule trupe în tabără, trimiţând numai mici grupuri în afară. O altă posibilitate este o înşelătorie care s-a bucurat de succes: de exemplu, grecii ar fi putut să aprindă mai multe focuri noaptea pentru a ascunde absenţa celor plecaţi.

Specialiştii presupun, pe baza informaţiilor, că Theba Hypoplakia era un oraş cu 1.000 de locuitori, care putea aduna în jur de 300 de luptători. Deşi Theba Hypoplakia este

descrisă ca având „înalte porţi“[24], fortificaţiile cetăţii nu se puteau compara cu cele ale Troiei. Să ne imaginăm că grecii se bucurau de o superioritate de trei la unu: un avantaj confortabil, dacă nu uriaş. În acest caz, grecii aveau nevoie de 900 de oameni sau de 18 pentecontere, presupunând că soldaţii vâsleau. Pe lângă lăncieri, armata greacă avea nevoie de arcaşi şi prăştieri, care să ofere acoperire soldaţilor ce asaltau cetatea. Au avut, de asemenea, scări, pe care să urce veteranii la începutul asaltului. În cel mai bun scenariu, au adus probabil un berbece. În orice caz, misiunea de la Theba Hypoplakia a fost un succes: „Şi-am pustiit-o, şi pradă luarăm, de toate, de-acolo“[25], a spus Ahile după aceea.

Au tras corăbiile lungi de pe ţărmul de la Troia şi s-au îndreptat spre sud. Au înconjurat probabil coasta stâncoasă de la Capul Lekton, cu vâslele lovind ritmic apa. S-au îndreptat spre est, de-a lungul ţărmului de sud al Troadei, având la tribord insula Lesbos, strălucind în lumina amiezii. Au trecut pe lângă dealurile acoperite cu tufişuri şi stâncile cenuşii şi abrupte; în depărtare se auzeau răgetele măgarilor. Au trecut probabil pe lângă ravenele uscate în lunile de vară; zăpada se topise de mult pe versanţii Muntelui Ida. În cele din urmă, au ajuns în Misia. Mirmidonii au sărit de pe corăbii pe când acestea ancorau, urmându-şi căpetenia, pe Ahile, către acropola înconjurată de ziduri de pe dealul din faţă.

Când grecii au cucerit Theba Hypoplakia, Ahile l-a ucis pe regele Eetion. Se spune că Ahile a arătat respect trupului regelui, pe care l-a incinerat alături de armură şi apoi l-a înmormântat sub o movilă de pământ. Având în vedere practica obişnuită de a scoate armura duşmanului ucis, acest gest denotă un mare respect faţă de cel decedat. Gestul lui Ahile a fost oare un semn de respect faţă de rudele lui Eetion? Ginerele regelui era Hector, care se căsătorise cu fiica lui Eetion, Andromaca, şi o luase cu el la Troia. „Troienii către mine nu au nici o vină“[26], spune Ahile protestând în faţa lui Agamemnon. Vorbea la mânie, dar felul cavaleresc în care se purtase faţă de regele mort Eetion sugerează că Ahile vorbea serios.

Cât despre ceilalţi bărbaţi din Theba Hypoplakia care au supravieţuit bătăliei, pentru puţinii bogătaşi s-a cerut răscumpărare, unii dintre cei rămaşi au fost vânduţi ca sclavi, iar restul au fost măcelăriţi. Femeile şi copiii au fost luaţi sclavi; femeile frumoase din casele nobile au devenit probabil ţiitoarele eroilor greci, în timp ce celelalte, putem bănui, au fost obligate să devină prostituate în tabără.

Grecii au luat toate comorile regelui, mai puţin armura; ştim că Ahile a păstrat două obiecte, o liră şi o greutate de fier, folosită în întrecerile atletice – în Epoca Bronzului, fierul era relativ rar şi scump. Cât despre liră, lui Ahile îi făcea plăcere să stea în cortul lui de la Troia şi să cânte la acest instrument:

> Iată,-au ajuns până la mirmidonii cu corturi şi nave,
> Unde-l aflară-ndulcind al său suflet cu lira sonoră,
> Cea preafrumoasă, măiastră, cu cruce-argintată la capăt.
> El ce din pradă-o avea, din cetate de la Eetion,
> Iară cu ea se-ndulcea, tot cântând a vitejilor slavă.[27]

Ahile a mai dobândit un cal superb, pe nume Pedasos. Cât despre regina din Theba Hypoplakia, ea a fost dată în schimbul unei răscumpărări consistente, plătită fără îndoială de ginerele ei troian. Andromaca şi Hector au luat-o la ei pe regină, dar ea a murit în casa lor „de săgeţile Artemidei“[28], adică poate în urma unui atac de cord ori a unui accident vascular-cerebral. Legătura cu troienii le-a oferit grecilor un motiv în plus pentru a prăda Theba Hypoplakia: cetatea era probabil un aliat troian, care furniza „daruri“, iscoade sau oferea un alt serviciu, deşi se pare că nu a trimis soldaţi. Distrugerea cetăţii Theba Hypoplakia a lipsit Troia de sprijin logistic şi a fost o lovitură pentru moralul troienilor.

Una dintre femeile captive era o vizitatoare dintr-o cetate din apropiere. Chryseis, fiica lui Chryses, venea din cetatea Chryse, situată în sud-vestul Troadei, la aproximativ 40 km de Theba Hypoplakia. Conform unui comentariu antic[29] la Homer, ea venise să o viziteze pe regina din Theba Hypoplakia pentru o funcţie religioasă, lucru firesc, căci tatăl ei era un important preot al zeului Apollo. Nefericita fată a fost trimisă pe o corabie în tabăra grecilor, unde i-a fost dată lui Agamemnon ca ţiitoare. Se va dovedi o hotărâre fatală, indirect responsabilă pentru cearta dintre Agamemnon şi Ahile şi consecinţele ei sângeroase. Dar la vremea respectivă grecii consideraseră capturarea lui Chryseis o adevărată lovitură.

Şi Lyrnessos a căzut în mâinile grecilor în timpul campaniei de la Theba Hypoplakia. La fel ca la Theba Hypoplakia, asaltul a început cu un raid împotriva vitelor. Ahile a fost cât pe ce să-l prindă pe un bărbat important care se afla cu vitele: Enea, fiul lui Anchise, prinţ din ramura inferioară a casei regale a Troiei, căpetenie şi-n luptă, şi în sfat. Ne putem imagina scena:

Enea se afla neînarmat undeva pe câmp, având grijă de vite, sursa bogăţiei lui, când inamicul a sosit ca din senin. Probabil că Enea a văzut deodată cum junincile lui grase şi taurii puternici îi scăpau printre degete, ca praful de aur. Dar nu era timp de jelit: dacă nu o pornea la fugă în jos pe potecile sacrului Munte Ida, cu tunica de in fluturând, cu sandalele de piele călcând peste pietre şi rădăcinile copacilor, atunci masivul războinic grec din spatele lui ar fi împlântat lancea cu vârf de bronz în spinarea troianului. Enea era un leu în bătălie, în stare să taie gâtul unui om cu suliţa, dar, cu Ahile în urma lui, a fost nevoit să alerge ca o sclavă fugară. În mod miraculos, l-a întrecut pe Ahile, pe drumul spre Lyrnessos. Enea a explicat după aceea:

> Şi-a cucerit Lyrnessos şi cu Pedasos, însă pe mine
> Zeus ocrotitu-m-a, cum îmi dădu vlagă tare în vine.[30]

Enea a scăpat de Ahile. Locuitorii din Lyrnessos nu au reuşit. Ne putem imagina că s-au luptat. Braţul grecilor[31] s-a întins peste ţinutul înconjurător şi apoi s-a abătut peste oraş[32], chiar dacă oamenii care l-au atacat nu ştiau că se numea Lyrnessos – şi nici nu le păsa. Poate că erau beţi, le era frică sau le era dor de casă, şi de aceea nerăbdători să se răzbune pentru toate acestea. Oamenii din Lyrnessos au stat în faţa porţii, neclintiţi, ca un zid de cărămizi[33]. Grecii au dezlănţuit o furtună de săgeţi şi pietre de praştie care i-au împins înapoi pe apărători. Locuitorii din Lyrnessos l-au implorat pe zeul Kurunta, stăpânul cerbilor şi protectorul lor, dar acesta îi abandonase deja. Nu au putut opri

duşmanul, care a lovit în poarta oraşului şi a aşezat scările pe ziduri. Sunetul strident al cornului, un potop de săgeţi, urletele grecilor care urcau pe metereze – şi totul s-a sfârşit. Apărătorii au murit înecaţi în sânge sau uitându-se îngroziţi la un braţ rupt ori ghemuindu-se lângă un cal în agonie cu pântecul sfâşiat de suliţă.

Grecii vor fi fost osteniţi de atâta măcel, mai ales după ce vâsliseră până la Lyrnessos sub un soare arzător. Au avut şi ei morţi şi răniţi pe care să-i îngrijească. Unii războinici îngrijeau rănile camarazilor cu ierburi şi bandaje. Un medic opera un bărbat cu o rană gravă la cap. Singura speranţă era să dreneze craniul inflamat, îndepărtând o porţiune a acestuia. Cunoscută ca trepanaţie, era o procedură antică folosită în cazuri disperate. Arareori dădea rezultate.

Ceilalţi greci se ocupau de învinşi. Trebuiau să adune vitele şi să prade bijuteriile. Toţi bărbaţii din Lyrnessos care supravieţuiseră au fost vânduţi ca sclavi pe insulele din Marea Egee. Unele femei au fost siluite pe loc, şi toate au fost luate ca pradă de război. De-acum înainte, ele aveau să care ulcioare cu apă de la fântânile grecilor, să ţească lână la războaiele de ţesut ale grecilor şi să încălzească paturile războinicilor greci care le distruseseră viaţa. Ultima amintire de acasă era imaginea bărbaţilor lor morţi dezbrăcaţi de greci, acoperiţi deja de muşte.

Ahile a ucis doi prinţi la Lyrnessos, pe Mynes şi Epistrofos, ambii morţi în lupta cu suliţele. Tatăl lor, Euenos, fiul lui Selepios şi rege în Lyrnessos, a fost probabil ucis şi el. Ahile a mai masacrat trei fraţi ai nobilei Briseis, iar aceasta i-a văzut murind, ca şi pe Mynes, care se pare că era soţul ei.

La Homer, Briseis, Elena, Andromaca şi Hecuba urmăreau bătăliile de pe ziduri. Arta minoică şi micenian ne arată şi alte femei făcând acelaşi lucru. Un basorelief de pe o cupă de argint de la Mycene[34] înfăţişează şase femei care privesc bătălia, ţesând şi gesticulând emoţionate către bărbaţii de jos. Dar oare femeile din Epoca Bronzului au jucat cu adevărat un asemenea rol important şi riscant într-un loc în care puteau fi lovite de o săgeată a duşmanului? Probabil că da. Atunci când faraonul Kamose[35] (cca 1550 î.Hr.) a urcat cu o flotă pe Nil ca să atace cetatea Avaris, a văzut femeile inamicului uitându-se la el de pe ziduri. Mai bine documentate, perioadele mai târzii ale istoriei Greciei antice oferă câteva exemple de femei pe ziduri în timpul unui asediu.[36] Nu trebuie să nesocotim ce însemna, din punctul de vedere al moralului, pentru apărători să-şi vadă soţiile pe ziduri. Într-adevăr, la Homer ambele tabere evocă femeile şi familiile pentru care se luptă. Prezenţa femeilor însemna, de asemenea, un mod de a-l lua în derâdere pe inamic.

Briseis însăşi a fost luată prizonieră împreună cu toate celelalte femei din Lyrnessos. Ea a ajuns în patul lui Ahile. În timp ce era luată, Briseis plângea. Nu putea să înţeleagă oroarea: fusese martoră morţii celor trei fraţi şi a soţului şi avea să împartă patul cu ucigaşul lor. Însă Patroclu a consolat-o. Ea i-a spus mai târziu acestuia:

> Dară tu nu m-ai lăsat, când bărbatu-mi ucise Ahile,
> Când cucerit-a cetatea zeiescului Mynes, slăvitul,
> Ca să bocesc, ci-mi spuneai că zeiescului rege Ahile
> Ai să mă dai drept soţie-a juniei, ducându-mă-n Fthia…[37]

Patroclu i-a promis lui Briseis că va fi tratată potrivit statului ei înalt, că Ahile o va duce în Grecia şi se va căsători cu ea. Era un gest generos şi fără îndoială abil. Patroclu îl cunoştea bine pe Ahile şi îşi dădea seama ca avea dinaintea lui o femeie care putea cuceri inima eroului.

Felul în care s-a comportat Ahile în timpul acestor raiduri spune multe despre legile războiului, aşa cum erau ele, în Epoca Târzie a Bronzului. Ahile ar fi putut rosti el cuvintele cu care regele hitit Hattushilish I descria o victorie: „Am zdrobit [locuitorii din] ţara Hassuwa[38] ca un leu şi ca un leu i-am ucis şi i-am făcut una cu pământul şi le-am luat toate bunurile cu mine şi am umplut Hattusha [cu ele]“. Ori, cum spunea faraonul Seti I[39] (1294–1279 î.Hr.), o clipă în care zdrobeşti duşmanul este mai bună decât o zi de sărbătoare. Pentru Seti, „a zdrobi“ însemna măcel, anihilare; însemna să umple văile cu trupuri scăldate în sânge. Şi se referă în mod specific la măcelărirea moştenitorilor şi a taţilor lor. Trupele faraonului Merneptah (1212–1203 î.Hr.) au luat peste 9.000 de mâini şi penisuri ca trofee într-o bătălie din 1208 î.Hr. cu agresorii libieni: o practică destul de comună în Egiptul din Epoca Târzie a Bronzului.[40] Regele asirian Salmanasar I (1274–1245 î.Hr.) se lăuda că a poruncit ca 14.400 de prizonieri duşmani să fie orbiţi sau, cum spun unii, le-a scos doar ochiul drept.[41] Judecând după asemenea acte, grecii nu erau din cale-afară de brutali; ei acţionau după regulile epocii.

Potrivit regulilor lui Seti, omorârea moştenitorilor era ceva de bun-simţ, şi acesta a fost motivul pentru care Ahile i-a ucis pe cei şapte fraţi de sânge regal lângă Theba Hypoplakia. Însă aceştia nu reprezentau o ameninţare imediată. Prinţii păstori vor fi avut, probabil, pumnale pentru a se apăra, dar din câte cunoaştem nu aveau alte arme. Oare Ahile şi mirmidonii au atacat şi ucis intenţionat civili? După standardele de azi, Ahile ar putea fi considerat criminal de război.

Trebuie să ne amintim însă că prinţii din Theba Hypoplakia nu erau civili, ci războinici care puteau să îmbrace armura cât ai clipi. Ahile avea tot dreptul să-i ia prizonieri sau chiar să-i omoare dacă ei continuau să opună rezistenţă sau dacă nu-i putea lăsa în paza oamenilor săi. Fără îndoială că i-ar fi păstrat pe prinţi în viaţă dacă ar fi fost posibil, deoarece practica uzuală era să nu ucizi duşmanii, ci mai degrabă să ceri o răscumpărare ori să-i vinzi ca sclavi pe una dintre insulele din Marea Egee. Ahile explică mai târziu în timpul războiului, după ce devenise mai brutal:

> Încă mai drag îmi era să am milă şi bună cruţare
> De vreun troian, iar pe mulţi i-am luat şi i-am dat peste mare.[42]

Un caz elocvent este prinţul troian Lycaon[43], unul dintre fiii lui Priam. Ahile l-a atacat prin surprindere pe flăcău într-o noapte, în timp ce Lycaon se afla în livada regelui, în afara Troiei, tăind pe ascuns ramuri de smochin folosite ca bare de protecţie la carele de luptă – cu alte cuvinte, Lycaon era într-o misiune militară. Operaţiunea lui Ahile era de supraveghere. I-a adus puţină glorie, dar potenţial mult profit, iar măreţul Ahile nu ezita să se coboare pentru a pune mâna pe un câştig.

Lycaon era o marfă de preţ; Ahile l-a cruţat pe băiat şi l-a vândut pe un preţ bun, o sută de boi, plus un dar pentru Patroclu, un vas de argint fenician pentru amestecat vinul

cu apă. Cumpărătorul a fost un nobil grec, Euneos, din Lemnos, fiul faimosului argonaut Iason. Însă, din fericire pentru Lycaon, a intervenit un prieten de familie: Eetion din insula Imbros l-a răscumpărat pe Lycaon pentru 300 de boi – ceea ce înseamnă că nobilul din Lemnos a obţinut un profit mare (presupunând că vasul de argint fenician costa mult mai puţin de 200 de boi). Odată liber, Lycaon s-a îmbarcat pe o corabie care mergea la Arisbe, cetate în Strâmtoarea Dardanele, şi apoi s-a întors acasă, la Troia.

Lycaon nu era civil, dar nu ar fi fost într-o situaţie mai bună dacă era, întrucât civilii se bucurau de puţine drepturi în timpul conflictelor din Epoca Bronzului. Dacă o cetate era cucerită şi era prins, un civil se putea considera norocos dacă era vândut ca sclav, şi nu omorât. Cel mai bine era să nu fie prins, chiar dacă asta însemna să se ascundă pe dealuri. Să-i luăm, de exemplu, pe locuitorii din Apasa[44] (probabil Efesul de mai târziu), capitala regatului Arzawa, din vestul Anatoliei, care a fost cucerită de regele hitit Murshilish II în jurul anului 1315 î.Hr. Cei mai mulţi au fugit, cea mai mare parte dintre ei pe Muntele Arinnanda din apropiere (azi probabil Samsun Dağ), clasicul Munte Mycale. Este o culme lungă şi înaltă, ridicându-se la 1 219 m deasupra nivelului mării. Murshilish spune că terenul era foarte stâncos şi plin de tufişuri, şi nu putea fi urcat călare. Deci armata lui a plecat pe urmele refugiaţilor pe jos – după câte se pare, cu regele însuşi în frunte. A fost, spune Murshilish, o bătălie împotriva muntelui, iar regele a câştigat.

Sigur că nu muntele a pierdut, ci uriaşa masă de refugiaţi din Arzawa, majoritatea, spune Murshilish, înfometaţi. Înainte de venirea iernii, locuitorii din Arzawa s-au predat, chiar dacă ştiau, fără îndoială, ce îi aşteaptă: la fel ca alţi învinşi înaintea lor, urmau să fie duşi la Hatti ca „deportaţi“, o clasă de muncitori neliberi condamnaţi la muncă necalificată – ei şi copiii lor. Murshilish spune că numărul total de deportaţi era foarte mare, numai partea regelui se ridica la 6.200 de oameni.

Oricare-ar fi fost prada pe care grecii o luau în raidurile lor, aceasta aparţinea întregii armate, nu indivizilor. Era împărţită conform numărului de oameni care participaseră la acţiune, iar liderul avea dreptul la ceva în plus. Fiecare bărbat primea partea lui, numită *géras*, „darul de onoare“ sau „recompensa“. Uneori era un dar otrăvit: luptele pentru împărţirea prăzii sunt documentate mai târziu în istoria grecilor şi la fel revoltele marinarilor legate de plata lor. Când, spre sfârşitul războiului, a izbucnit o ceartă legată de pradă în tabăra grecilor, probabil că puţini au fost surprinşi.

Raidurile erau o binecuvântare şi nu prea pentru greci. Au prelungit războiul, şi războaiele prelungite sunt adesea la fel de dificile pentru atacator ca şi pentru apărător. Poate că grecii au adunat munţi de pradă în tabăra lor de pe plajă, dar zidurile Troiei nu se clintiseră. Probabil că rezultatul a fost frustrarea, extenuarea şi furia în rândul atacatorilor. Deşi este unul dintre puţinii care au rămas optimişti, Agamemnon rezumă bine starea de spirit sumbră din armata greacă:

> Mare ocară-i aceasta – s-audă şi cei ce veni-vor –
> Cum că-ndărăt, laolaltă, asemeni şi-atâţia, aheii
> Dus-au război şi-au bătut înfruntare, zadarnic, în luptă,
> Doar cu duşmani mai puţini, iar sfârşitul şi capătul nu-l văd.[45]

6
O ARMATĂ ÎN DERIVĂ

Războinicii Epocii Bronzului erau iuţi la mânie[1], şi nu se dădeau în lături de la a-şi folosi pumnii ca să se descarce, fără să verse de sânge. Dar cum războiul nu se mai sfârşea, lucrurile începeau s-o ia razna. Comandantul suprem Agamemnon, fiul lui Atreu, şi cel mai bun dintre greci, Ahile, fiul lui Peleu, au făcut ceva mai rău decât să se fi luat la harţă. Au divizat coaliţia. Şi cel mai urât bărbat care venise la Troia nu a fost străin de asta.

Homer îl descrie aşa: Thersites era adus de spate, cu pieptul scobit, schilod, iar capul lui ascuţit era aproape chel – poate semnele unei afecţiuni congenitale a scheletului. Şi avea o gură spurcată, care se potrivea cu silueta. Precum un comic răutăcios, era specializat în insultele aduse unor oameni precum Ahile şi Odiseu, cu efect garantat în faţa mulţimii.

Şi oamenii aveau nevoie să râdă, acum mai mult ca oricând. Timp de nouă zile, o epidemie făcuse ravagii în tabără. Afectase la început catârii şi câinii, apoi se răspândise în rândul oamenilor. Infecţia a urmat cursul unor boli precum antraxul, ciuma, SARS, gripa aviară şi alte maladii care se răspândesc de la animal la om, dar nu putem identifica cu exactitate boala din scurta descriere a lui Homer. Este suficient să ştim că plaja de la Troia era plină de ruguri funerare.

Atunci când rugurile erau aprinse, coniferele[2] folosite ca vreascuri scoteau un fum care se ridica în văzduh în trâmbe. Era un „fum urât mirositor“[3], cum spunea un rege din Epoca Bronzului, de carne de om în descompunere. Până când focul nu era suficient de puternic cât să aprindă buştenii de stejar, vălătucii roşietici răspândeau miasma cărnii arse. Aşa arăta o incinerare în masă într-o zonă de război. Duhoarea era uşor de recunoscut peste întinsul câmpiei, unde vântul bătea spre cetate şi îi făcea pe troieni să plângă cu lacrimi de bucurie amară.

Nici în timpurile bune tabăra grecilor nu era o grădină de trandafiri. Mirosea a oi, capre şi vite măcelărite, a tot felul de mirodenii folosite la gătit, a tăciuni stinşi, a latrine şi bălegar, a sudoare. Erau muşte şi ţânţari şi şoareci; erau şi purici. Muşcăturile de purici se infectau din când în când. Păduchii colcăiau peste tot. Şi probabil că proliferau o sumedenie de boli minore, bolile care îi afectează întotdeauna pe călători (deşi Homer nu spune nimic despre asta), de la comuna răceală la diaree.

Malaria a fost o problemă majoră în jurul Troiei până recent. Exista oare şi în Epoca

Bronzului? Ştiinţa biomoleculară s-ar putea să ne ofere într-o zi un răspuns, dar deocamdată nu ştim. Homer poate că se referă la malarie în *Iliada*, când Priam observă cum în lunile de vară steaua numită Câinele lui Orion „aduce arşiţa cu sine la bieţii muritori, pârjolindu-i“[4] – un anotimp asociat cu malaria încă din vremea romanilor. Roma imperială a izbutit să atingă măreţia, în pofida malariei endemice. Poate că troienii au reuşit să supravieţuiască maladiei adoptând aşa-numitele comportamente de evitare în sezonul malariei, ţinându-se departe de zonele umede, de joasă altitudine, în timpul nopţii şi dormind cu ferestrele oblonite – aşa cum făceau romanii.

Vântul care bătea pe dealul Troiei proteja cetatea de ţânţari. Dar armata grecilor, care campa în zona joasă, mlăştinoasă, înfrunta un mare risc. Efectul asupra soldaţilor era foarte variat. Pentru unii, malaria s-a dovedit devastatoare, aşa cum se întâmpla în mod frecvent cu armatele nordicilor care atacau Roma. Adulţii care veneau din zone în care era răspândită malaria erau în general imuni la boală, fiindcă supravieţuiseră unor infectări repetate în copilărie.

Indiferent care era cauza epidemiei, în a zecea zi Ahile a convocat o adunare pe plaja de lângă corăbii. Acolo a izbucnit cearta. Profetul Calchas, care nu-i era prieten fiului lui Atreu, a făcut un anunţ teribil: Apollo trimisese epidemia pentru a-i pedepsi pe greci fiindcă nu îl ascultaseră pe preotul lui, Chryses, care oficia la altarul lui Apollo Smintheus din sudul Troadei.

Cu zece zile mai înainte, Chryses venise în tabăra grecilor ca să-i implore să-i dea înapoi fiica, pe Chryseis. Le-a oferit grecilor o răscumpărare generoasă, care ar fi fost acceptată fără îndoială, însă Agamemnon nu a vrut să renunţe la fată. Mai mult, el l-a ameninţat pe tatăl acesteia că îl omoară dacă nu pleacă imediat din tabăra grecilor şi nu mai pune piciorul acolo.

Episodul este tipic pentru religia din Epoca Bronzului în Anatolia de vest, o regiune cu interes special în epidemii şi tratamentul lor, adică tratamentul magic. Ritualurile hitiţilor şi ale altor popoare antice[5] folosite împotriva bolii învinovăţeau de obicei un zeu, local ori al inamicului, pentru că îi îmbolnăvea pe oameni. Hitiţii puneau izbucnirea epidemiilor pe seama mâniei zeului. Oamenii din vestul Anatoliei erau obişnuiţi cu legătura dintre zei şi boală, de vreme ce zeul local al războiului, Iyarri, era şi zeul molimei, iar el era numit „Stăpânul arcului“[6] – la fel ca Apollo „Arcaşul“[7]. În nord-vestul Anatoliei şi mai ales în Troada, Apollo era adorat ca Apollo Smintheus, zeul şoarecilor şi al ciumei. Un altar închinat lui se afla lângă cetatea Chryse cel puţin în 700 î.Hr. şi posibil şi în Epoca Bronzului.

Calchas, susţinut de Ahile, l-a pus pe rege în încurcătură. Regii din Epoca Bronzului detestau veştile proaste şi aveau tendinţa de a-l blama pe mesager. Regele hitit Hattushilish I, de exemplu, a avut o ieşire în faţa oamenilor care au raportat că berbecele lor s-a rupt în timpul unui asediu: a spus că speră ca zeul furtunii să-i şteargă de pe faţa pământului![8] Agamemnon s-a răstit la Calchas. Dar până la urmă, cu greu, regele a fost de acord să o înapoieze pe Chryseis. Apoi a dublat miza şi a cerut drept compensaţie o altă „recompensă“, adică o altă fată. „Care fată?“[9] a întrebat Ahile, îndreptându-se spre el. Şi cu asta, centrul de greutate s-a deplasat de la lupta înverşunată pentru o femeie la lupta între doi regi războinici, o înfruntare care se anunţa de mult timp. Problema aparentă era

împărţirea prăzii, dar adevărata problemă era onoarea. Dintre diferiţii eroi care concurau pentru dreptul de a fi numiţi „cei mai de vază dintre greci“[10], cea mai mare ură şi-o purtau unul celuilalt Ahile şi Agamemnon. Ahile îl acuza pe Agamemnon că lua partea leului din pradă, chiar dacă Ahile jefuise mai multe cetăţi. Agamemnon considera că Ahile este insolent şi înfumurat. Ahile nu respecta superioritatea lui Agamemnon ca rege mai mare al Greciei, în timp ce Agamemnon se simţea ameninţat de superioritatea lui Ahile ca războinic.

Prin urmare, cei doi bărbaţi au început să se insulte: Ahile a spus că Agamemnon este lacom, neruşinat şi laş. Agamemnon a contraatacat, ameninţând că o va lua pe fata lui Ahile. Apoi Ahile a plusat, ameninţând că îşi ia corăbiile şi oamenii şi se duce acasă în Fthia, la care Agamemnon a răspuns declarând oficial: o ia pe Briseis, fata care era recompensa lui Ahile.

Furios, Ahile a apucat mânerul de argint al spadei sale mari şi ascuţite şi a început să tragă arma afară din teacă. Pentru o clipă, a părut că îl va ataca pe rege. Dar a ezitat şi apoi a împins sabia la loc. A urmat un alt torent de insulte şi apoi un jurământ. Nici Ahile, nici oamenii lui nu vor mai lupta pentru greci. Ahile a aruncat pe jos sceptrul celui care prezida adunarea.

Agamemnon s-a grăbit să o dea înapoi pe Chryseis. Mai întâi, toată armata a trebuit să se purifice spălându-se, iar apoi au fost sacrificate animale, tauri şi capre, lui Apollo. A poruncit ca o corabie cu 20 de vâslaşi să fie adusă la ţărm pentru a o trimite pe Chryseis înapoi la tatăl ei. Înapoierea fiicei preotului era o misiune sensibilă, de mare prestigiu. Agamemnon a ales echipajul cu grijă, căpitan fiind Odiseu, un diplomat inteligent, şi adunând oameni care erau, spune Homer, „feciorii ahei“[11] – probabil, cu toţii nobili.

Corabia avea aproximativ 10 m lungime. Între cele două şiruri de vâslaşi au fost încărcaţi tauri ca să-i fie daţi preotului Chryses, care urma să-i sacrifice lui Apollo. Fata, Chryseis, stătea la pupa supraînălţată, pe un jilţ, sub un umbrar. Alături de ea, de Odiseu şi de cei douăzeci de vâslaşi, pe corabie se aflau fără îndoială câţiva marinari şi un văcar pentru vite; vâslaşii îşi puseseră probabil armele sub băncile pe care stăteau. Catargul era sus, cu vela nedesfăcută, iar corabia a profitat de briza care sufla uşor.

Când au ajuns în portul Chryse, oamenii au coborât catargul şi au vâslit, îndreptând corabia spre un colţ protejat al acestuia. Apoi au ancorat-o, cu pupa înainte. Pentru a ţine corabia pe loc, două ancore de piatră au fost aruncate de la prova, iar nava a fost trasă la ţărm şi bine amarată. Echipajul a aşezat o pasarelă şi a debarcat taurii. Apoi Chryseis a păşit pe ţărm. Însoţită de Odiseu, s-a îndreptat către un altar din apropiere, unde a fost predată tatălui nerăbdător.

Ceea ce a urmat a fost, din punctul de vedere al grecilor, foarte important: un sacrificiu adus zeului Apollo pentru a opri molima pe care o adusese asupra lor. Arheologia confirmă[12] descrierea lui Homer, arătând că grecii din Epoca Bronzului, precum războinicii din *Iliada*, sacrificau tauri ca ofrandă pentru zei şi, după ce frigeau carnea, o mâncau în timpul unui ospăţ ceremonial. Un sacrificiu de la Theba[13] de aproximativ 50 de animale – oi, capre, porci şi vite – se pare că a fost suficient pentru o mie de oameni!

În jurul altarului oamenii au aşezat taurii, darul grecilor; animalele care, aşa cum ar fi

observat un cinic, fuseseră prădate de la locuitorii Troadei. A urmat un ritual de spălare a mâinilor şi presărare de boabe de orz peste victime. Apoi Chryses şi-a înălţat braţele spre cer şi l-a implorat pe Apollo să-i ajute pe greci. Vitele au fost înjunghiate, jupuite, apoi tăiate în bucăţi conform ritualului. S-a făcut un foc mare, la care preotul ardea, pe altar, partea zeului – oasele, pielea şi tendoanele de la fiecare picior, toate stropite cu vin. Între timp, măruntaiele erau fripte şi mâncate de toţi participanţii la ceremonie.

Cam atât despre ritual: în acest moment, carnea – ce mai rămăsese – era tăiată şi bucăţile se frigeau înfipte în nişte furci cu cinci dinţi. S-au adus cupe şi vase mari în care vinul era amestecat cu apă. După ce vinul era amestecat cu apă, fiecare cupă era umplută până la buză, iar câteva picături din fiecare cupă erau împrăştiate pe pământ ca ofrandă adusă zeilor.

După ospăţ, tinerii greci au cântat un imn în cinstea lui Apollo şi au dansat. Homer spune că au petrecut întreaga zi în cântece şi ceremonii până la căderea nopţii. Însă, după ce au parcurs circa 40 de mile marine în corabie de la Troia la Chryse, după ce au înapoiat-o pe Chryseis, au sacrificat taurii, au fript carnea, au petrecut şi au băut, nu le mai rămăsese prea mult timp – ziua era pe sfârşite. Cântecul şi dansul au durat probabil o oră sau două, până ce oamenii extenuaţi au adormit lângă corabie.

Peanul era un cântec pentru toate ocaziile, de la război la nuntă. Cerere de izbăvire ori odă de mulţumire, putea fi elaborat sau simplu, dar întotdeauna includea o incantaţie, *Ié Paián, Ié Paián*, care era misterioasă şi veche, de vreme ce cuvântul *paian* datează din Epoca Bronzului.

Peanul nu era bacanală; trebuia să fie impunător şi demn. Poate că acest cânt urma tiparul din muzica hitită[14], conform căruia cântăreţii erau împărţiţi în două grupuri, adesea un solist şi un cor care răspundea. Un exemplu poartă chiar numele de „cântecul taurilor“, care s-ar fi potrivit scenei de la Chryse. Dar cei peste douăzeci de tineri obosiţi şi beţi, foarte fericiţi la gândul că au scăpat de molimă, probabil că nu erau prea demni.

Între timp, în tabăra grecilor, Agamemnon a trimis doi oameni să i-o aducă pe Briseis din cortul lui Ahile. În mod surprinzător, Ahile a renunţat la fată fără tărăboi.

Însă Briseis a părăsit cortul lui Ahile împotriva voinţei sale. Poate că ajunsese să se obişnuiască cu omul care o capturase, chiar să-l îndrăgească, într-un fel de echivalent antic al sindromului Stockholm. Sau poate că Briseis s-a gândit, pur şi simplu, că patul lui Agamemnon va fi mai rău decât cel al lui Ahile. Poate că fata cu ochii limpezi nu era o captivă căzută pradă disperării, ci o supravieţuitoare.

Asprii războinici greci considerau că femeile lor sunt prăzi de război. Dar putem bănui că erau capabili să se ataşeze cu adevărat. Agamemnon spune că o preferă pe Chryseis propriei soţii. Spre deosebire de vite, carne şi aur, ea era din carne şi oase. Reprezenta pentru fiul lui Atreu lumea pe care nu ajunsese s-o cunoască.

După ce Briseis l-a părăsit, Ahile s-a aşezat pe plajă şi a plâns ca un copil: lacrimi de furie, cu siguranţă, dar poate şi pentru că pierduse pe cineva. Nu era un om fericit. Însă cine poate fi fericit ştiind, ca Ahile, că era sortit să moară tânăr? Ca mulţi alţi bărbaţi din epopei, Ahile plânge fără reţineri şi des.

Unii filozofi şi critici, începând cu Platon, l-au criticat pe Homer pentru că eroii lui sunt nişte plângăcioşi. Dar, astfel, Homer respecta atât poezia, cât şi viaţa din Epoca

Bronzului. De exemplu, atât eroul mesopotamian (şi hitit) Ghilgameş[15], cât şi Teshub[16], zeul anatolian al furtunii, plâng în poemele respective; la fel şi Kirta, eroul unei epopei din Canaan[17] (anii 1300 î.Hr.); ca şi egipteanul Wenamun şi prinţul filistin Beder din Dor în povestea egipteană a lui Wenamun[18] (secolul al XI-lea î.Hr.). Iar regele hitit Hattushilish I[19] (1650–1620 î.Hr.) l-a dezmoştenit pe nepotul său şi urmaşul desemnat pentru că nu a reuşit să plângă când Hattushilish era bolnav şi se aştepta să moară.

Homer descrie cum Ahile o roagă, printre lacrimi, pe divina lui mamă, Thetis, să-l facă pe atotputernicul Zeus să intervină şi să-i distrugă pe grecii care îl dezonoraseră. Indiferent dacă credeau sau nu că un sânge divin curgea în vinele celor puternici, oamenii din Epoca Bronzului se aşteptau ca marii bărbaţi să facă presiuni asupra zeilor pentru ajutor. La urma urmei, regele era favoritul zeilor, aşa cum afirmă asirianul Tukulti-Ninurta.[20] Era zeu şi soare, aşa cum i-a spus Abi-Milki[21] din Tyr faraonului. Era copilul cerului şi un înger păzitor, aşa cum i se adresa unul dintre subordonaţi guvernatorului cetăţii Nippur din Mesopotamia.[22]

În tabăra greacă, epidemia se încheiase, dar situaţia militară era mai rea ca niciodată pentru greci. Boala provocase un număr semnificativ de victime, iar Ahile se retrăsese din luptă. Oamenii lui s-au răzvrătit, cerând să plece acasă. Mirmidonii reprezentau 5% din armata grecilor. Iar un oracol spusese că grecii nu vor cuceri Troia fără Ahile. Dar putem presupune că era vorba de o problemă mai practică, şi anume că mirmidonii erau trupe de elită. Fără îndoială, specialitatea lor era aceeaşi ca a liderului lor: viteza. Homer îl numeşte frecvent pe Ahile „iute de picior“[23]. Forţa lui Ahile era multiplicată de putinţa de a-i depăşi la alergare pe ceilalţi. Era unul dintre acei rari războinici care, pedestru, putea ucide un om aflat într-un car de luptă. Orice erou demn de acest nume trebuia să fie în stare să se lupte atât pe jos, cât şi într-un car. Dar puţini puteau să învingă de pe sol un războinic aflat într-un car: Diomede, pe jos, îl doboară pe Fegeus din carul lui; Menelau şi Antilohos, fiul lui Nestor, acţionând în echipă, au ucis un troian şi conducătorul lui de car; Hector şi Enea au plănuit să învingă doi greci aflaţi într-un car de luptă, dar ceilalţi greci au apărut la timp pentru a-i opri. În tinereţe, ca soldat pedestru, bătrânul Nestor ucisese cel mai bun luptător din car al inamicului.

Putem bănui că, în fiecare dintre aceste cazuri, eroul sau eroii au fost ajutaţi de oamenii lor. Nici măcar Ahile, cel iute de picior şi asemenea zeilor, nu putea depăşi singur un car de luptă. Dar soldaţii obişnuiţi nu puteau fi de mare ajutor dacă nu erau bine echipaţi şi antrenaţi. Arta de a conduce era cheia. Homer notează că mirmidonii erau împărţiţi în cinci batalioane, şi cei cinci comandanţi ai lor erau: doi fii de zeu, al treilea cel mai bun lăncier dintre mirmidoni, un mic rege care îl învăţase pe Ahile arta războiului şi un războinic suficient de iscusit pentru a-i da sfaturi tactice omului care conducea carul de luptă al lui Ahile. Erau mult mai buni decât simplii muritori numiţi în tăbliţele în Liniar B drept comandanţi ai companiilor de soldaţi sau ai vâslaşilor din Pylos.[24] Coeziunea unităţii avea de asemenea importanţă, şi mirmidonii erau ca unul în timpul bătăliei:

> Şirurile se-ndesiră cu-avânt, la a regelui vorbă.
> Tot precum meşterul bun ne înalţă un zid, dese pietre
> Bine-aşezând la palatul înalt, apărare de vânturi,

Astfel se strânseră-alături şi coifuri şi scuturi boltite:
Pavăză-n pavăză stau, coif la coif, om în om, toţi vitejii,
Se atingeau strălucitele chivere-nalte, cu tuiuri,
Când se-nclinau – chiar atâta de deşi se aflau între dânşii.[25]

Retragerea unui asemenea grup de elită putea demoraliza restul armatei grecilor. Trecuseră aproape două săptămâni de când Ahile se retrăsese. Atunci, Agamemnon a visat că Zeus hotărâse să le dea grecilor victoria. Oamenii din Epoca Bronzului luau visele în serios, considerându-le mesaje de la zei, la fel ca descendenţii lor din Epoca Fierului. Regele Naramsin[26] din epopeea sumeriană *Blestemul din Akkad* (cca 2200–2000 î.Hr.), de exemplu, a văzut ruina cetăţii sale într-un vis. O mie de ani mai târziu, regele hitit Hattushilish III[27] (1267–1237 î.Hr.) a avut un vis în care zeiţa Ishtar i-a promis că va avea succes într-un litigiu periculos, iar faraonul Merneptah[28] (1213–1203 î.Hr.) a primit sabia victoriei de la zeul Ptah într-un vis. După şapte sute de ani, Herodot ne povesteşte ce a visat regele persan Xerxes[29] în timpul consiliilor de război în care plănuia invazia Greciei din anul 480 î.Hr. Agamemnon a fost atât de încântat, că i-a adunat pe generali ca să le dea vestea. Aceştia au fost de acord că venise timpul să înarmeze oamenii şi să-i conducă pe câmpul de luptă. Dar Agamemnon a sugerat o mică amânare: va convoca mai întâi o adunare pentru a testa moralul oamenilor.

Oamenii, spune Homer, s-au îngrămădit la adunare ca un roi de insecte. Nouă crainici au intervenit pentru ca să se facă linişte şi regele să poată vorbi în marea adunare. Agamemnon a schimbat subiectul. În loc să spună armatei adevărul, şi anume că visase victoria, a pretins că totul se sfârşise: Zeus hotărâse că vor fi înfrânţi. Corăbiile erau într-o stare proastă, a spus Agamemnon:

Iată că şi la corăbii ni-s putrede coaste şi frânghii…[30]

Această tristă evaluare aminteşte de lamentarea unui general asirian din jurul anului 1340 î.Hr., care îi scria stăpânului său, regele hitit, dintr-un avanpost de la frontiera cu Egiptul:

De cinci luni deja, frigul mă chinuie, carele mele de luptă s-au stricat, caii mei au murit, iar soldaţii mei sunt pierduţi.[31]

Agamemnon a spus că războiul era pierdut şi că nu mai aveau de făcut decât să plece acasă:

Hai şi-om fugi pe corăbii, s-ajungem în ţara-ne dragă,
Cum nu mai văd să luăm vreodată noi Troia cea largă![32]

Agamemnon spera să-i audă pe oameni strigând „Nu!“. În schimb, oamenii l-au crezut pe cuvânt şi au alergat la corăbii, comportându-se ca nişte recruţi care fug ca să-şi salveze viaţa la primul strigăt al inamicului. Orice armată are un moment de derută. Grecii s-au transformat într-o gloată – şi nu numai grecii obişnuiţi: eroii şi regii alergau şi ei.

Numai faptul că Odiseu a înţeles rapid ce trebuie să facă a salvat situaţia. Luând sceptrul regal al lui Agamemnon, el a alergat în mijlocul mulţimii şi a restabilit ordinea.

Sceptrul era şi blazon, şi relicvă. Un simbol antic, sceptrul însemna regalitate peste tot în lumea antică, pentru regele asirian Tukulti-Ninurta[33] (1244–1208 î.Hr.), ca şi pentru Agamemnon. Sceptrul reprezenta aprobarea divină, aşa cum a afirmat Odiseu:

> Rege doar unul să fie, cu har de la fiul lui Cronos,
> Peste alţi juzi cu toiag legiuit mare rege să fie![34]

Grecii nu alcătuiau o adevărată gloată revoluţionară, în primul rând pentru că nu credeau în revoluţie. Voiau doar să se încreadă în regele lor.

Felul în care Homer relatează ce a urmat este amuzant, dar răzvrătirea era o chestiune serioasă pentru comandanţii din Epoca Bronzului.[35] Thersites exprimă cu ironie tăioasă îndoielile pe care mulţi le aveau în legătură cu regele care îl dezonorase pe cel mai mare luptător al Greciei. Thersites a vorbit cu dispreţ despre aroganţa lui Agamemnon şi şi-a bătut joc de faptul că soldaţii erau de acord şi o tolerau:

> Dar vezi, nu se cade
> Cel ce-i fruntaş să îi bage pe-ahei în bucluc, şi oştirea!
> Fraţii mei dragi, rău ajuns-aţi să fiţi, nu ahei, ci-aheence!
> Haideţi acuma pe nave, acasă şi-om merge, pe dânsul
> Să se răscoacă la Troia lăsându-l, să vadă el bine
> Dacă şi noi vreun folos şi-apărare, ori ba, îi aducem![36]

Indiferent dacă Thersites era un nobil renegat, aşa cum cred unii, ori pur şi simplu un om de rând căruia i se permisese să vorbească în adunare, ori chiar un trădător[37] instigând la nemulţumire pentru a ajuta duşmanul, el a exprimat dorul de casă resimţit de grecii de rând de la Troia. Ei erau cei care nu primeau niciodată cele mai bune bucăţi de carne, în caz că primeau carne; cei care nu gustaseră niciodată peşte; cei care mâncau de obicei bob, linte şi orz, iar asta cu siguranţă întreţea duhoarea din aer. Pentru ca mâncarea să alunece mai bine, primeau un vin prost, nu vin de calitate superioară din Tracia adus pe corăbii pentru Agamemnon în fiecare zi[38]; ei amestecau vinul cu apă în vase de lemn, nu de argint, şi beau din cupe simple de lut. Erau mici de stat, adesea aduşi de spate[39], cu dinţii stricaţi. Primeau mai puţine îngrijiri decât caii campionilor. Nu aveau niciodată parte de masaj cu ulei de măsline după o baie fierbinte, nu aveau căzi din bronz şi nici mâini moi de femeie care să îi spele pe spate. De cele mai multe ori, se spălau în apa sărată a mării şi, fără îndoială, preţuiau ocaziile în care reuşeau să se scufunde într-un râu sau un izvor limpede de munte. Nu aveau parfum pentru a acoperi mirosul de sudoare şi de piele de oaie. Nu stăteau în colibe confortabile din lemn de pin, cu acoperiş din stuf, ca eroii. Ei dormeau în corturi simple, sau pe corăbii, sau sub cerul liber, pe plajă, unde în timpul iernii se descurcau, de bine, de rău, ghemuindu-se unii într-alţii în jurul unor focuri mari. Regii se odihneau pe „piei şi-aşternuturi şi pături de in alb, subţire“[40], soldaţii dormeau „cu capul pe scut“[41]. Scaunele lor erau grămezi de tufe şi ramuri de copac, acoperite cu o piele de capră, şi le serveau şi ca pat – nu existau pături sau covoare din lână de miel pentru ei. Nu

împărţeau patul cu nişte prinţese frumoase luate sclave, ci se bucurau numai de escapade scurte la prostituatele din tabără.

Veniseră la Troia îmbrăcaţi cu o tunică, o manta ţesută în casă şi o pereche de sandale din piele netăbăcită – sandale modeste, fără şireturile care fac sandalele să se potrivească bine şi confortabil pe picior.[42] Asta dacă erau oameni liberi: sclavii erau îmbrăcaţi în zdrenţe şi umblau desculţi. Şi, după ce eroii îşi luau partea lor de pradă, ei se alegeau cu ce rămânea şi cu ceea ce puteau fura. Chiar şi aşa, era mai mult decât puteau spera să pună deoparte într-o viaţă lucrând pământul arid din Grecia, având grijă de turmele de oi şi de caprele altuia sau curăţându-i cocina de porci.

Erau vâslaşi, supraveghetori, bucătari, grăjdari şi poate chiar ţărani. Erau oamenii care trăgeau penele de lemn de sub corăbiile lungi în momentul plecării, oamenii care aruncau frânghiile şi ridicau catargele din lemn de pin. Ei mergeau în grupuri pe dealuri ca să taie stejarii cu topoare confecţionate din bronz moale, nu din fier tăios[43], adunau lemne de foc, făceau surcele, aprindeau focul şi îl întreţineau, umpleau maţe de capră cu sânge şi grăsime şi apoi le frigeau, obţinând un fel de cârnaţi; tăiau carnea; turnau vinul; umpleau ulcioare cu apă din râu pentru băut, pentru spălatul mâinilor înainte de rugi ori sacrificii şi pentru baia eroilor (le încărcau pe catâri, dacă aveau noroc, altfel cărau chiar ei ulcioarele înapoi în tabără). Se îngrijeau de cai, săpau şanţuri de apărare, tăiau stâlpi pentru palisade şi îi băteau până ce se înţepeneau în pământ, dădeau corăbiile cu catran, săpau şanţuri pentru latrine, curăţau tabăra de bălegar.[44] Adunau cadavrele, de pe care erau nevoiţi să alunge roiurile de muşte[45], şi le duceau pe rugurile funerare. Erau indispensabili pentru expediţie, dar nu reprezentau nimic în bătălie ori în sfat, aşa cum mai-marii lor aveau obiceiul să le spună.

În unele zile, posteau până la apus pentru că munceau din greu.[46] Câţiva le mai întorceau vorba stăpânilor, precum Thersites ori troienii de rând care l-au contrazis pe Hector în adunarea troiană, spre marea lui supărare.[47] Dar cei mai mulţi, putem bănui, mai degrabă apucau încheietura stăpânului şi îi sărutau mâna[48], din devoţiune sau frică. Agamemnon se aştepta ca oamenii de rând să-l onoreze ca pe un zeu.[49] Până şi un necombatant de vază precum Eurybates, crainicul lui Odiseu, era obligat să-şi petreacă ziua urmându-l pe rege şi ridicând mantia regală când Odiseu o lăsa să cadă.[50] Dacă îşi făceau treaba bine, oamenii de rând se puteau aştepta la o bătaie pe umăr. Dacă erau prinşi că nu se poartă bine, se puteau aştepta la o lovitură serioasă pe spinare sau peste umeri, cu ciomagul.

Uneori, în depărtare, grecii auzeau zarva luptelor dintre câini. Vântul aducea lătrăturile insistente, ritmice, alternând cu scheunături, ale acestor animale scheletice care se încăierau pentru un os, poate osul unui om care fusese lăsat să zacă afară, în soare, în urma unei bătălii, sau un membru uman ciopârţit în bătălie. Alteori, noaptea, când se furişau într-un raid asupra unui oraş troian, oamenii puteau auzi rugile către zeul local, implorat să-i scape de „vizita câinilor străini“[51].

> Odiseu trebuia să schimbe cursul lucrurilor. I-a spus astfel lui Thersites:
> Căci, decât tine, zic eu, nu se află-ntre toţi muritorii
> Om mai de rând, dintre-acei ce cu-Atrid au ajuns pân’ la Troia.

Ba tu, mai bine, să nu sari cu gura-ţi cea rea pe toţi regii,
Ca să-i mai umpli de-ocară, că-ntoarcerea-ţi este de grijă![52]

Odiseu a arătat că Thersites nu era singurul grec care ştia cum să influenţeze publicul. L-a ameninţat că, dacă mai aude din nou asemenea vorbe de ocară ieftină la adresa lui Agamemnon, îl va dezbrăca pe Thersites de manta şi tunică. A rostit chiar vorbe jignitoare referindu-se la organele genitale ale lui Thersites, vulgaritate rară şi surprinzătoare la Homer. Dar soldaţii nu sunt cunoscuţi pentru delicateţea lor, şi cărui soldat nu-i place să vadă că generalul este la fel de grosolan ca omul de rând? Pentru a termina cu Thersites, Odiseu l-a lovit pe spinare cu sceptrul, suficient de tare cât să-i provoace o vânătaie şi să-l facă să izbucnească în lacrimi.

Cei de faţă au început să râdă. Mai bine să râdă de Thersites ca de un caraghios decât să plângă de propria lipsă de caracter. Hitiţii cunoşteau valoarea umorului burlesc[53]: aveau sărbători în care un bărbat îl lovea pe altul peste cap de trei ori cu o bâtă sau în care un bărbat arunca tăciuni aprinşi pe capul cuiva, doar ca să râdă.

Acum, că Odiseu pusese capăt răzvrătirii cu vorbe tăioase, bine alese, era cazul să reaprindă agresivitatea oamenilor. I-a cerut crainicului să liniştească mulţimea ca să poată vorbi din nou. Mesajul a fost mobilizator şi simplu. Onoarea cerea ca grecii să rămână pe loc şi să lupte. Le-a reamintit oamenilor de profeţia lui Calchas făcută la Aulis: războiul va fi lung, dar grecii vor fi victorioşi.

Măreţul patriarh Nestor avea o voce blândă, dar când venea vorba despre război nu ezita să pună paie pe foc. A fost următorul care a vorbit. Ca şi Odiseu, a subliniat că zeii le erau favorabili, după semne: fulgerul din dreapta în timp ce corăbiile acostau prima oară la Troia fusese un semn că Zeus aproba misiunea lor. Nestor a arătat că şi el înţelegea psihologia umană, oferind un alt răspuns la întrebarea implicită „De ce luptăm?“ El a spus:

Astfel să nu mai îndemne vreunul la mersul acasă,
Până n-a fi să se culce cu-o dragă-a troienilor soaţă,
Drept răzbunare la apucătura şi jalea Elenei![54]

Nestor i-a dat de asemenea un sfat lui Agamemnon: ar trebui să adune întreaga armată, cu oamenii aranjaţi „pe neamuri şi clanuri“[55]. Era un mod de a aprecia calitatea armatei. Agamemnon s-a ridicat şi a încuviinţat prompt. Le-a spus oamenilor să mănânce, să-şi ascută spadele, să-şi pregătească armurile, să le dea nutreţ cailor şi să-şi verifice carele de luptă: urmau să meargă la război.

S-a auzit un strigăt de aprobare din rândul oamenilor; toţi s-au grăbit la corturi; au adus sacrificii zeilor, iar trupele s-au pregătit să se adune. Agamemnon şi-a chemat cei mai de încredere locotenenţi la săvârşirea ritualului: Nestor, Idomeneu, cei doi Aiax, Diomede şi Odiseu; Menelau li s-a alăturat din proprie iniţiativă. După ceremonie, aceşti comandanţi s-au răspândit în tabără pentru a supraveghea pregătirile, în timp ce crainicii îi chemau pe oameni la adunare.

Şi au venit din corturi şi din adăposturi şi de pe corăbii: scuturile lor lustruite străluceau ca focurile când mărşăluiau, iar pământul se zguduia sub paşii lor, şi au umplut

câmpia ca nişte stoluri de cocori sau lebede. Grecii s-au strâns, iar aici se află un faimos moment din *Iliada*, aşa-numitul Catalog al corăbiilor, în care poetul înşiră toţi căpitanii, regii şi ţările care au luat parte la război.

Homer nu se foloseşte de ocazie doar pentru a derula genericul, cum consideră unii critici. În schimb, el descrie o politică militară fermă, simplă şi obişnuită. De exemplu, regele hitit Suppiluliuma I[56] (1344–1322 î.Hr.) s-a oprit în sud-estul Anatoliei ca să treacă în revistă trupele şi carele de luptă înainte să meargă mai departe către ţelul lui, asedierea cetăţii Karkemish. Din Egiptul faraonic până în Războiul de Secesiune, parada trupelor, trecerea lor în revistă, unitate cu unitate, a fost un mod esenţial de a ridica moralul. Iar armata grecilor de la Troia avea nevoie, mai presus de orice armată din istorie, de restabilirea moralului.

N-a existat vreodată general îmbrăcat cu mai mare pompă, şi nici titan care să păşească pe pământ cu o mai mare mulţumire decât regele Agamemnon pe când trecea printre oamenii lui:

> Tot precum vajnicul taur, în turmă, se vede mai bine,
> Căci mai presus e-ntre vacile toate, mânate-n păşune,
> Tot aşa şi pe Atrid îl făcu Zeus in ziua aceea
> Chipeş s-arate-n mulţime, de vază-ntre toţi luptătorii.[57]

Însă Agamemnon nu era lipsit de băgare de seamă. El ştia că, în cealaltă parte a câmpiei, Hector îşi aduna şi el trupele.

Un general inteligent ştie că nu poţi suprima o revoltă în timp de război fără vărsare de sânge. Iar un cadavru îi face pe oameni să uite totul pe dată. Agamemnon nu a executat pe nimeni pentru fuga spre corăbii, dar a făcut singurul lucru isteţ pe care putea să-l facă: şi-a trimis oamenii la moarte.

7
CÂMPURILE MORŢII

Când mergeau la luptă, hitiţii cântau imnuri în cinstea zeului războiului.[1] Înainte de bătălie, cântau un vechi poem al cărui refren cere să fie înmormântaţi acasă alături de mamele lor.[2] Atunci când, în *Iliada*, troienii şi aliaţii lor se grăbesc să iasă din cetate ca să înfrunte un atac neaşteptat al grecilor, scot strigăte de luptă ca să-şi facă curaj. Grecii sunt tăcuţi, ca un boxer ce îşi păstrează energia pentru o lovitură de knock-out. Două armate care se apropie una de alta pe Câmpia Troiei, abia zărindu-se prin praful ridicat de paşii lor.

Deodată, un bărbat păşeşte în faţă printre rândurile din tabăra troiană; un alt bărbat coboară din carul său în tabăra greacă, ceea ce îi face pe troieni să se retragă. Apoi, un al treilea bărbat, un uriaş, apare în mijlocul rândurilor troienilor şi gesticulează cu lancea cea lungă. În jurul lui, oamenii se aşază pe jos, şi curând este singurul troian aflat în picioare.

Grecii cu pletele lungi încep să arunce în această ţintă perfectă cu săgeţi şi pietre. Persanii numeau penele săgeţilor „solii morţii“[3], iar arcaşii din Epoca Bronzului puteau să lovească o ţintă aflată la 3–400 de metri[4]. Se estimează că un foarte bun aruncător cu praştia[5] putea obţine o viteză de 240 km pe oră şi lovi o ţintă aflată la 50 de metri.

Homer afirmă că dintre greci mari arcaşi sunt locuitorii din Locrida şi unii dintre locuitorii din Tesalia. Şi cretanii erau arcaşi faimoşi. Locrienii aveau şi aruncători cu praştia. Cei mai mulţi arcaşi şi prăştieri luptau fără armură sau scut şi erau aşezaţi în spatele liniilor de lăncieri, cei cu arme grele. Unii erau dotaţi cu arcuri compozite, făcute din fâşii de lemn întărite cu corn şi tendoane şi mult mai puternice decât arcurile simple, de lemn.

Agamemnon le-a cerut oamenilor săi să nu mai tragă. Era clar că Hector dorea să negocieze. Troienii au propus ca în loc de o bătălie generală să se poarte o luptă între doi campioni: nimeni alţii decât Paris şi Menelau, cei de la care pornise războiul, ca să spunem aşa, şi, de fapt, cei doi bărbaţi care tocmai păşiseră în faţă în fiecare tabără (Paris apoi s-a retras repede). Dacă Menelau îl omora pe Paris, troienii aveau s-o înapoieze pe Elena şi comoara Spartei; dacă Paris îl omora pe Menelau, grecii aveau s-o lase pe Elena cu comoara la Troia. Într-un caz sau în altul, cele două tabere îşi vor jura prietenie şi grecii se vor întoarce acasă. Grecii au fost de acord, cu condiţia ca troienii să îşi arate buna-credinţă, iar Priam să iasă din cetate pe câmpul de luptă, să sacrifice doi miei şi să jure că respectă rezultatul duelului. Troienii au acceptat.

Homer arată că Paris este constrâns de fratele mai mare, durul Hector, să demonstreze că poate lupta. Hector îl insultă pe Paris numindu-l „amăgitor de muieri“[6]: bărbaţii adevăraţi se gândesc la război, nu la femei. Dojana nu era ceva nou în Orientul Apropiat. Să privim la un caz petrecut în jurul anului 1800 î.Hr., în care au fost implicaţi doi prinţi mesopotamieni, Yashmah-Addu şi fratele lui mai mare Ishme-Dagan[7], ambii fiii regelui Shamsi-Adad din Ekallatum (1814–1781 î.Hr.). Ishme-Dagan era favoritul, cel ales să-i succeadă tatălui, în timp ce Yashmah-Addu a devenit regele din Mari.

Shamsi-Adad îi scrie fiului mai mic şi îi dă vestea bună că Ishme-Dagan a triumfat în luptă şi şi-a câştigat un nume de mare general. Apoi vine lovitura: „Aici fratele tău l-a omorât pe generalul [inamic]“, scrie bătrânul rege, „în vreme ce acolo tu leneveşti printre femei“. Îi spune apoi lui Yasmah-Addu să fie bărbat şi să comande o armată împotriva duşmanilor săi. Yasmah-Addu ar fi fost înduioşat de situaţia delicată în care se afla Paris.

O întrecere între campioni era o procedură-standard în Epoca Bronzului. Puteau lupta doi regi sau doi bărbaţi voinici[8] – o alternativă mai puţin riscantă, aleasă când grecul Attarissiya a invadat sud-vestul Anatoliei în jurul anului 1400 î.Hr.[9] La Troia, lupta între campioni era potrivită nevoilor ambelor tabere. Grecii suferiseră însemnate pierderi umane în urma bolilor şi dezertărilor, iar moralul lor era la pământ.[10] Troienii se grăbiseră să iasă la luptă dintr-o adunare, având puţin timp la dispoziţie pentru a se pregăti de război.

Priam, însoţit de Antenor, a ieşit afară din cetate într-un car de luptă şi a făcut sacrificiul cerut. Dueliştii au făcut un pas înainte pe un câmp măsurat. Urmau să se lupte cu suliţele cele lungi. Era arma preferată a eroului. Mânerul era din lemn de frasin sau de măslin. Vârful era de bronz.

Paris a tras la sorţi dreptul de a arunca primul, dar suliţa lui s-a rupt în scutul lui Menelau. Menelau a avut mai mult noroc, pentru că suliţa lui a trecut prin scutul şi platoşa lui Paris. Dar sprintenul Paris s-a răsucit şi s-a ales doar cu o lovitură în coaste. Menelau a continuat cu o lovitură de spadă în coiful lui Paris, dar spada s-a rupt. Exasperat, Menelau l-a apucat pe Paris de coama coifului şi a început să-l târască spre rândurile grecilor. Însă cureaua de sub bărbie s-a rupt, şi Paris a scăpat. Era opera zeiţei lui protectoare, care dorea să-l trimită acasă la Troia, în siguranţă. Aşa spune Homer, şi nici un războinic din Epoca Bronzului nu avea de ce să se îndoiască de asta, de vreme ce fiecare rege pretindea că are un zeu protector[11] ori o zeiţă pe câmpul de luptă.

Atunci, unul dintre comandanţii troieni a încălcat armistiţiul. După spusele lui Homer, zeii l-au convins pe Pandaros, fiul lui Lycaon, unul dintre aliaţii de frunte ai Troiei, să tragă o săgeată care l-a rănit pe Menelau. Războinicii din ambele tabere au pus mâna pe arme. Aşa cum s-a întâmplat adesea în istoria războiului, un soldat indisciplinat a dat peste cap planurile generalilor.

Pandaros şi-a folosit magnificul arc compozit, făcut din coarnele unei capre sălbatice – probabil lipite pe lamele de lemn şi ranforsate cu tendoane –, cu vârfuri de aur. A proptit arcul în pământ, a luat o săgeată din tolbă şi a potrivit-o în strună. Adăpostindu-se în spatele scuturilor oamenilor săi, a prins săgeata, a încordat arcul şi a tras. Săgeata cu pene a lui Pandaros avea vârful de fier, spre deosebire de săgeţile cu vârf de bronz folosite de greci. Armele de fier existau în Epoca Bronzului în Anatolia.[12] Menelau a scăpat doar cu o rană uşoară, pentru că era protejat de centura de aur şi de platoşă.

Însă rana sângera destul de tare, şi asta l-a îngrijorat pe Agamemnon, care l-a chemat pe doctorul Machaon. În Epoca Bronzului, medicii erau şi veterinari; din acest motiv, tunicile lor de in erau de obicei pătate de sânge. Machaon a tras afară săgeata, a spălat rana de sânge şi a aplicat o alifie. Poate dintr-o rădăcină amară, aşa cum foloseşte mai apoi Patroclu pe o rană similară; un comentator antic sugera[13] că era vorba de *Achillea* (coada-şoricelului) or *Aristolochia* (mărul-lupului). Ori poate miere[14], un antibiotic natural, folosit la compresele aplicate pe răni. Un balsam – o parte miere şi două părţi unsoare (grăsime animală sau ulei de măsline) – apare pe tăbliţele în Liniar B ca antiseptic, fungicid şi antibiotic.

Menelau nu a trebuit operat, dar un medic din Epoca Bronzului avea instrumente de tăiat făcute din obsidian sau bronz, ca şi instrumente de bronz: forceps, sondă, spatulă, brici şi fierăstrău. Exista opiu pentru a calma durerea. Bandajele de in erau cunoscute în Egipt, dar singurul bandaj de care pomeneşte Homer este o bucată de ţesătură de lână care era şi veşmânt în acelaşi timp. O rană nebandajată era probabil un lucru obişnuit în tabăra grecilor.

Rana lui Menelau a fost tratată de un specialist, dar Menelau era fratele conducătorului suprem şi astfel avea acces privilegiat la numărul limitat de medici. Adesea la Homer chiar şi un campion se mulţumeşte cu un camarad ca să-i scoată din rană o suliţă sau o săgeată, aşa cum fac grecul Diomede şi aliatul troian Sarpedon mai târziu în aceeaşi zi.

Pentru că Pandaros încălcase armistiţiul pe care jurase solemn Priam, a izbucnit o luptă înverşunată. Nu fusese plănuită, şi nici Agamemnon nu ar fi putut aranja mai bine lucrurile:

> Ca, toată ziua, apoi, să ne batem, sub braţul lui Ares!
> Căci nu va fi nici răgaz mai pe urmă şi nici altă cale,
> Ci numai noaptea, lăsândă, avântul războinic l-a stinge.
> Lunga curea de la scut şiroi-va de stropi de sudoare,
> Pe luptător ocrotindu-l, iar braţul pe lance-osteni-va.[15]

Agamemnon poate părea o personalitate antipatică la Homer, însă el s-a dovedit adesea un bun general. A făcut mai multe greşeli, dar ştia cum să-şi recunoască erorile şi să schimbe macazul – repede. A renunţat la Chryseis, de exemplu. I-a lăsat pe Odiseu şi Nestor să înăbuşe revolta trupelor. A trecut în revistă trupele şi apoi le-a condus în luptă. Şi curând îşi va înghiţi vorbele, cerându-i scuze lui Ahile şi oferindu-i o răscumpărare regească, inclusiv pe Briseis, pentru ca acesta să se întoarcă pe câmpul de luptă.

Unul dintre punctele forte ale armatei grecilor era experienţa colectivă a liderilor, de la Aiax la Odiseu. I-am putea spune armata celor patruzeci de regi[16], ca oastea din Armenia Mare care i-a înfruntat pe asirienii conduşi de regele Tukulti-Ninurta (1244–1208 î.Hr.). Sau armata celor patruzeci de sfetnici, nici unul mai impunător decât Nestor, personajul lui Homer. Deşi era prea bătrân pentru a lupta, nu a rămas acasă; putea oferi sfaturi nepreţuite. În armata troiană nu exista aşa ceva. Priam stătea deoparte şi era rareori ascultat. Cu excepţia momentelor în care îşi dădea frâu liber patimii, aşa cum a făcut cu

Chryses şi Ahile, Agamemnon avea grijă să-şi consulte colegii. Şi era în stare să-l aprecieze pe acela care oferea cel mai bun sfat.

La fel ca o bătălie modernă, o înfruntare din Epoca Bronzului era complexă. Pentru a o organiza, era nevoie de informaţii precise, iar iscoadele şi spionii erau esenţiali. Înainte de a se ciocni, cele două tabere s-au îmbrâncit, s-au păcălit şi s-au fentat pentru a obţine cel mai bun teren. O armată din Epoca Bronzului era o forţă alcătuită din diverse arme: pedestraşi şi care de luptă, infanterie uşoară şi infanterie grea, arcaşi şi lăncieri. Fiecare armată încerca să profite de punctele sale forte împotriva punctelor slabe ale inamicului: de exemplu, aruncând o ploaie de săgeţi asupra trupelor înarmate uşor. Dacă armatele erau coaliţii, fiecare tabără avea ocazia să sădească nemulţumirea în cealaltă, concentrându-şi atacurile asupra aliaţilor şi lăsând liderul alianţei relativ neatins.

Putem înţelege felul în care s-a desfăşurat lupta care a urmat intervenţiei lui Pandaros după faptul că a durat toată ziua. La un semnal, cele două armate, ambele dens masate, au pornit una către cealaltă. A urmat un „bombardament“ de săgeţi şi pietre trase din praştii, deşi arcaşii şi prăştierii sunt oamenii uitaţi din *Iliada*. Rănile provocate de săgeţi erau frecvente şi adesea fatale; simpla extragere a unui vârf de săgeată ascuţit putea ucide din cauza şocului sau a infecţiei, iar durerea putea fi atroce.

Cele două falange au avansat, probabil în linie puţin curbată. Grecii şi troienii au înaintat aşa, în formaţie strânsă, cu disciplină şi rapiditate, înainte de a se ciocni. Între timp, se apropiau şi carele de luptă.

Carele îi transportau pe conducători pe câmpul de luptă şi în jurul acestuia. Erau care de lemn, uşoare, acoperite fie cu piele de vită, fie cu împletituri de răchită. Uneori erau incrustate cu fildeş şi aur, alteori erau vopsite în roşu aprins atât pentru a ieşi în evidenţă, cât şi pentru a ascunde culoarea sângelui. Roţile erau tot de lemn. La carul de luptă erau înhămaţi doi cai, iar echipajul consta dintr-un vizitiu şi un războinic. Războinicul putea lupta din car, dar de obicei cobora şi lupta pe jos. Principalul avantaj oferit de carele de luptă era mobilitatea. În al doilea rând, carul era o armă psihologică, deoarece zgomotul făcut de roţi şi vederea cailor îi puteau înfricoşa pe unii inamici. Atacul, asemănător cu al tancurilor din zilele noastre, al unei mase de care de luptă pentru a rupe liniile duşmanului a jucat poate un rol important în războaiele purtate de egipteni şi hitiţi – specialiştii nu sunt de acord –, dar nu ştim de aşa ceva la Troia. Mare parte din an, terenul era prea umed pentru care şi, în afară de asta, nici o tabără nu avea suficiente care pentru o şarjă masivă. Troia nu avea bogăţia unui imperiu, iar Grecia nu avea destui cai!

Când se înfruntau infanteriştii, cei mai buni luptători se aflau în prima linie, dacă nu cumva comandantul aruncase trupele obişnuite înaintea lor pentru a le împiedica pe acestea din urmă să fugă. Homer îi numeşte pe cei mai buni războinici „luptătorii din frunte“[17] (*prómachoi*) ori pur şi simplu „primii bărbaţi“[18]. Trupe de elită, ei trăiau într-o lume diferită de cea a soldaţilor de rând. Luptătorii de elită erau profesionişti, bine înarmaţi, bine instruiţi şi bine pregătiţi pentru şocul bătăliei. Soldaţii obişnuiţi erau recruţi, înarmaţi uşor, neinstruiţi şi prost pregătiţi pentru o luptă sângeroasă. Dacă aveau ghinion, erau nevoiţi să-i înlocuiască pe camarazii lor, atât pe cei căzuţi în luptă, cât şi pe cei care pur şi simplu erau trimişi în spate pentru a se odihni.

Oamenii din prima linie, în special campionii, aveau un set complet de arme şi

armură. Războinicul desăvârşit purta cnemide de bronz (apărători pentru gambe), o „fustă“ din fâşii de piele şi un coif cu creastă. Putea să aibă o platoşă largă de bronz, care îi apăra pieptul şi spatele şi care putea să fie completată cu piese ce îi acopereau partea de jos a feţei, gâtul, umerii şi coapsele. O alternativă era o tunică de in cu solzi de bronz care servea drept platoşă. O centură bogat împodobită, poate roşie ori purpurie şi decorată cu aur sau argint, putea fi purtată peste tunică sau platoşă. Războinicul din prima linie purta un scut mare, greu, în formă de opt sau de turn şi compus din mai multe straturi de piele întinse pe un cadru de bronz. O curea de piele susţinea scutul pe umăr şi putea să fie aşezată în diagonală peste piept. Scutul era menit să ofere protecţie totală, şi de aceea foarte puţini războinici la Homer sunt descrişi ca având şi o platoşă de metal, şi un scut. O teacă în care se afla o spadă de bronz cu dublu tăiş se afla lângă coapsa dreaptă, suspendată de o curea pe umărul stâng.

Soldaţii de rând, majoritatea în orice armată, alcătuiau variate feluri de trupe înarmate uşor. Ne putem imagina că erau îmbrăcaţi cu o tunică de in, fără armură, cu coif de piele şi „fustă“ şi cu apărători de picioare de in. Cei mai mulţi nu aveau un scut care să le protejeze corpul în întregime, ci se mulţumeau cu un scut mic, uşor şi rotund. Unii luptători erau nevoiţi probabil să se apere cu o bucată simplă, nefinisată de piele, fără cadru de bronz.

Când cele două falange s-au ciocnit, oştenii şi-au unit scuturile de piele şi au atacat cu lancea. Lancea era principala armă de mână la Troia. Spada era arma secundară, din cauză că avea tendinţa de a se rupe la plăsele. Câţiva eroi aveau probabil un tip de spadă nouă în bazinul Mării Egee, din bronz şi cu o lungime de aproximativ 75 cm, mult mai eficientă pentru tăiere decât predecesoarele. Pentru că lama avea margini aproximativ paralele pe cea mai mare parte a lungimii, spre deosebire de lama pumnalului, care mergea în unghi până la vârf, această spadă tăia bine. Lama şi mânerul erau confecţionate dintr-o singură piesă de metal, aşa că era puţin probabil să se rupă precum cele mai vechi. Aşa-numita spadă de tip Naue II era originară din centrul Europei şi a început să apară în Grecia puţin înainte de 1200 î.Hr. Era însă probabil un import rar. Auzim în *Iliada* de câţiva greci – dar de nici un troian – care să mânuiască o spadă tăioasă. În orice caz, un bărbat putea să facă multe victime cu o lance din lemn de frasin cu vârf de bronz de circa 15 cm, cu marginile curbate ca ale unei frunze – mai ales dacă se sprijinea bine pe picioare şi se încorda pentru a o arunca spre duşman.

Oamenii din fiecare tabără încercau să se măcelărească unul pe altul împungând cu lancea sau aruncând suliţa. Atunci când un om cădea la pământ, camarazii lui încercau să-i tragă corpul înapoi în siguranţă, dar inamicul încerca să-i împiedice. Să dezbrace cadavrul unui duşman îi oferea luptătorului atât prada, cât şi dreptul de a se lăuda. Prin urmare, uciderea unui om era urmată de obicei de încăierări feroce pentru cadavru şi armura lui. Din cauza unor asemenea altercaţii, oricât de strâns masate erau trupele când se întâlneau cu duşmanul, nu puteau rămâne aşa.

Probabil că duelurile nu erau ceva neobişnuit în bătăliile din Epoca Bronzului. Dar cu siguranţă nu erau atât de multe cum spune Homer. Poezia din Epoca Bronzului exagerează individualismul eroic şi minimalizează importanţa efortului de grup. Accentul pus de Homer pe duelurile între eroi reflectă mai degrabă stilul literar al Epocii Bronzului decât

modul efectiv în care se desfăşura războiul pe atunci.

În acest punct al înfruntării, troienii au dat înapoi, dar nu au fugit de pe câmpul de luptă. Aşa cum se obişnuia, s-au regrupat pentru un alt atac. Între timp, grecii nu profitau de avantaj. De fapt, pe ici, pe colo se destindeau: Homer spune că zeiţa Atena le remonta moralul, aşa cum zeul Apollo – zeul războiului Iyarri, fără îndoială – le insufla curaj troienilor. Cele două armate fiind relativ egale, bătălia a urmat un anumit ritm, fiecare tabără câştigând pe rând teren de la cealaltă.

Grecii aveau însă un mic avantaj, aşa că atenţia lui Homer s-a mutat acum asupra campionului lor, Diomede. Oricât de feroce ar fi fost, Diomede nu putea realiza prea multe fără ajutorul oamenilor lui, dar poetul îi lasă pe aceştia în planul îndepărtat. Ca primă ispravă, Diomede înfrânge, pe jos, doi nobili fraţi troieni în carul lor de luptă, omorându-l pe unul şi înfricoşându-l atât de tare pe celălalt, că acesta a lăsat în urmă atât carul, cât şi cadavrul fratelui său. Apoi Diomede măcelăreşte doisprezece războinici, numiţi de Homer, inclusiv pe Pandaros, a cărui săgeată pornise bătălia. A fost cât pe ce să-l omoare pe Enea, cel mai bun războinic al troienilor după Hector, şi îi răneşte pe zeii Afrodita şi Ares. Îşi ucide cele mai multe victime cu lancea şi suliţa, dar îşi scoate şi spada şi taie din umăr braţul unui bărbat. Din câte se pare, Diomede este unul dintre cei norocoşi care aveau o spadă de tip Naue II. Scutierul şi vizitiul lui, Sthenelos, era în spatele lui. Avea sarcina să care prada şi să fie gata să-l ducă pe Diomede la noua ţintă.

Diomede ar fi obţinut o pradă mai bogată dacă îl lăsa pe Pandaros în viaţă şi cerea o răscumpărare pentru el. Însă camarazii lui nu aveau motiv să se plângă de Diomede; căpetenie vajnică, el i-a făcut pe troieni să se retragă la fluviul Scamandros. Iar ofensiva grecilor a făcut victime teribile în rândul aliaţilor. Indiferent că grecii i-au ţintit anume pe aceştia sau nu, situaţia disperată în care se aflau l-a determinat pe Sarpedon, comandantul diviziei aliate-cheie din Lycia, să-i trimită un mesaj lui Hector: să vină cu trupele troiene, sau se va confrunta cu o mare problemă.

Hector a răspuns repede. A coborât din carul de luptă şi şi-a îndemnat troienii mergând pe jos. Ei i-au răspuns cu mult entuziasm şi s-au întors la luptă. Între timp, grecii erau şi ei mobilizaţi de comandanţii lor şi luptau fără teamă. Dar troienii i-au împins înapoi.

Atunci Enea se întoarce ca prin minune pe câmpul de luptă. Diomede îl lovise în articulaţia şoldului cu o piatră uriaşă, care îi sfâşiase tendoanele şi îi rupsese articulaţia. Dar zeii l-au luat de la Troia, l-au vindecat şi au aranjat o întoarcere miraculoasă – un caz de exagerare eroică la superlativ. În viaţa reală, Enea ar fi suferit probabil un şoc. O fractură mai puţin serioasă nu prezenta probabil o problemă pentru medicii din Epoca Bronzului, pentru că puteau să fixeze oasele în aşa fel încât să se vindece perfect.

Conduşi de Diomede, grecii şi-au regăsit spiritul de luptă. Au pătruns printre rândurile troienilor şi au început să-i împingă înapoi spre Troia. Dar, din nou, Hector a salvat situaţia mobilizând trupele. Grecii s-au retras. Era o ocazie numai bună pentru ca Hector să urmeze sfatul fratelui său, Elenaos, cel mai bun clarvăzător de la Troia, şi să se retragă repede în cetate, unde putea să o roage pe regina Hecuba să organizeze un apel special al femeilor către zeiţa pe care Homer o numeşte Atena. Fie că era adorată la Troia – popoarele antice îşi împrumutau adesea zeii –, fie că era o zeiţă orientală, o rugă

adresată unei zeiţe pentru succes militar nu era ceva neobişnuit în Anatolia. Regele hitit Tudhaliya IV[19] (1237–1209 î.Hr.), de exemplu, s-a rugat către zeiţa soarelui din Arinna ca să obţină victoria împotriva unor duşmani nenumiţi, posibil asirieni. Putem presupune că Troia avea o zeiţă protectoare, chiar dacă ea nu poate fi identificată.

Această misiune religioasă, în toiul luptei, oferă multe informaţii despre natura acestei bătălii. Ori Hector era superstiţios, ori ştia că oamenii lui erau. Povestea demonstrează cunoaşterea faptului că bătălia avea să fie intermitentă. De asemenea, subliniază realitatea că până şi cel mai curajos campion avea nevoie de odihnă din când în când.

Homer ne spune cât de însetaţi erau războinicii[20] după bătălie. Poezia de război mesopotamiană făcea apel la supremaţia minţii asupra materiei[21]: un soldat are nevoie de rezistenţă, vigoare şi viteză; el trebuie să facă în aşa fel încât mintea să-i controleze trupul.

Hector s-a întors pe câmpul de luptă însoţit de fratele său, Paris, ceea ce i-a însufleţit din nou pe troieni. Însă curând a devenit clar că, departe de a dori să continue lupta, Hector a căutat un mod convenabil de a-i pune capăt. Homer ne spune că Apollo îl făcuse pe Hector să se răzgândească, dar troianul avea motive întemeiate să ajungă la o hotărâre fără nici un ajutor de la zei. Avea nevoie de un răgaz; avea nevoie de timp pentru a se întâlni cu comandanţii lui, ca să negocieze un nou plan, precum şi pentru a-şi odihni oamenii şi a le prezenta pe scurt situaţia. Pentru că Hector primise o informaţie importantă de la iscoadele lui:

> Şi-apoi Ahile, feciorul lui Thetis cu mândre cosiţe,
> Nu e nici el iar în luptă, ci-şi coace la corturi mânia![22]

Cel mai bun şi mai onorabil mod de a-şi atinge scopul era ca Hector să provoace un grec la luptă. Lupta de unul singur avea în acel moment mai multe raţiuni. Era un mod cavaleresc de a pune capăt unei zile lungi de luptă care însângerase ambele tabere fără un rezultat clar. Ar fi întărit poziţia troienilor în faţa aliaţilor, arătând cât de curajos este Hector. Iar Hector ar fi câştigat capital politic în dezbaterea care îl aştepta. Înainte de a-şi duce armata înapoi la război, Hector trebuia să rezolve o problemă de moral urgentă. Aşa cum o va arăta o adunare chiar în acea noapte, era pusă sub semnul întrebării dorinţa poporului de a lupta.

Hector a avut grijă să nu rişte prea mult în acest ultim duel. Când Menelau luptase cu Paris, fuseseră puse în joc Elena şi comorile Spartei. Hector a oferit acum numai o înmormântare onorabilă pentru cel care pierdea. Dar nici nu trebuia să ofere prea mult, pentru că şi grecii erau la fel de bucuroşi să plece de pe câmpul de bătălie.

Aiax a fost cel care câştigat la tragerea la sorţi a campionilor dornici să lupte şi l-a înfruntat pe Hector cu spada. Se întunecase deja. Lupta a fost indecisă. Judecătorii au declarat că lupta s-a încheiat la egalitate, combatanţii au acceptat şi cei doi au făcut un politicos schimb de daruri. Obosiţi, oamenii din ambele armate s-au retras.

Lunga zi de bătălie a refăcut moralul armatei grecilor. Menelau îl făcuse de ruşine pe Paris, Aiax ripostase la provocarea lui Hector, în timp ce Agamemnon, Idomeneu, Odiseu, Eurypylos, căpetenia din Tesalia, Meriones, locotenentul lui Idomeneu, şi Antilohos, fiul lui Nestor, care făcuse echipă cu Menelau (din câte se pare refăcut în timp record după

rana primită), au reuşit să omoare mulţi oameni în luptă. Şi cine ar fi putut uita dezlănţuirea sângeroasă a lui Diomede în rândurile troienilor? Nestor cunoştea însă preţul succesului:

O, tu, Atride, şi voi, cei de seamă din oastea ahee!
Mulţi au murit dintre noi, dintre-aheii cu plete frumoase:
Sângele lor l-a vărsat la Scamandrul cu unde-n vârtejuri
Ares, avanul, iar sufletul lor poposit-a în Hades.[23]

Printre cei morţi în tabăra grecilor se numărau mulţi oameni importanţi, mai ales Tlepolemos, fiul lui Heracles, căpetenia războinicilor din Rhodos.

Între timp, troienii şi aliaţii lor ţineau o adunare furtunoasă în afara palatului lui Priam din citadelă. Antenor a propus ca Elena şi comorile Spartei să fie trimise înapoi. După baia de sânge din acea zi, a avut probabil o mulţime de susţinători. Antenor vorbea din inimă, şi le-a reamintit celor de faţă că încălcaseră un jurământ în acea zi. Rănindu-l pe Menelau după ce troienii juraseră să decidă soarta războiului printr-un duel al campionilor, Pandaros îi făcuse pe ei vinovaţi. Nimic bun nu putea ieşi din asta.

Paris a răspuns vehement, spunând că probabil zeii i-au luat minţile lui Antenor. Apoi, însă, şi-a recunoscut mai mult sau mai puţin propriul eşec în duelul cu Menelau din acea zi şi a oferit o concesie majoră: era dispus să înapoieze comorile Spartei şi chiar să adauge ceva în plus din averea lui. Dar Paris a refuzat s-o dea înapoi pe Elena. Apoi Priam s-a ridicat pentru a susţine planul lui Paris. Nu era deloc optimist în legătură cu acordul grecilor şi i-a avertizat pe oameni că trebuie să se aştepte cel mult la un armistiţiu pentru a-şi îngropa morţii. Adunarea a aprobat oferta lui Paris: înapoierea comorilor Spartei şi a ceva în plus, dar Elena va rămâne la Troia.

Oamenii s-au risipit, luptătorii s-au întors la unităţile lor. Au luat cina pe companii. După bătălie erau obosiţi, dar probabil că au hotărât să doarmă cu rândul, pentru că trebuiau să facă de pază toată noaptea.

În zori, crainicul troian Idaios le-a adus grecilor mesajul adunării. I-a găsit pe şefi adunaţi în jurul corabiei lui Agamemnon. La început, a fost ascultat în linişte. Apoi Diomede a vorbit pentru comandanţii armatei:

Ba nu primească nici unul odoare de la Alexandru,
Nici pe Elena! Se poate cunoaşte, chiar tâmp fie omul,

Cum că troienilor ceasul din urmă le este aproape![24]

Idaios s-a întors şi a raportat refuzul sfidător. Însă grecii au acceptat o încetare temporară a ostilităţilor.

Troienii au pregătit cât de iute incinerarea. Un grup de oameni a plecat pe dealuri ca să adune lemne pentru ruguri, în timp ce altul parcurgea câmpul de bătălie, pentru a-i ridica pe cei căzuţi. De vreme ce tot ce era de valoare probabil fusese deja luat, cadavrele trebuiau să fie identificate după chipuri, deja desfigurate, pentru că fuseseră lăsate peste noapte pe câmpia caldă şi jilavă. Când găseau rămăşiţe pământeşti pe care le recunoşteau,

troienii spălau sângele uscat şi urcau cadavrul într-o căruţă. Plângeau cu lacrimi amare, dar altfel îşi ascundeau durerea, deoarece Priam nu le îngăduise încă să-şi bocească morţii. Asta ne poate spune ceva despre starea precară a moralului troienilor, sau poate că ne dezvăluie hotărârea lui Priam ca troienii să nu se arate slabi în faţa duşmanului.

La sfârşitul zilei, două rânduri de ruguri au fost aprinse la capetele opuse ale Câmpiei Troiei. Troienii s-au întors în cetate, grecii la corăbiile lor. A doua zi, dimineaţa devreme, înainte de răsăritul soarelui, un detaşament de războinici greci special aleşi s-a întors la rug şi a înălţat o movilă funerară în jurul acestuia. Această lucrare era mai mult decât un gest de respect, pentru că grecii au construit imediat de-a lungul movilei o palisadă şi un şanţ pentru apărarea taberei. Poate că au profitat mai mult decât le era permis de armistiţiu, dar şi-au închipuit probabil că extenuarea inamicului le garanta siguranţa. După spusele lui Homer, întreaga construcţie defensivă a fost terminată într-o zi. A fost o sarcină greu de dus la capăt. Probabil este mai realist să ne imaginăm că grecii fortificaseră deja tabăra, iar acum au întărit liniile.

În orice caz, iscoadele troiene au văzut cu siguranţă ce făceau grecii. În noaptea aceea, în timp ce ambele armate prăznuiau, Hector şi comandanţii lui au avut timp să ia în calcul o altă schimbare în echilibrul puterilor şi să facă noi planuri. Aveau poate o scuză: se gândeau că se vor confrunta de-acum cu un altfel de război.

8
LA ADĂPOSTUL ÎNTUNERICULUI

Regii din Epoca Bronzului aveau multe năzuinţe, dar cea mai mare era speranţa că vor dobândi gloria eternă. Numai zeii puteau îndeplini o asemenea dorinţă, iar zeii nu puteau fi siliţi. Dar, fiindcă zeilor le plăcea să primească daruri, un monarh prudent îşi putea încununa domnia cu un dar de mulţumire potrivit – un monument impozant[1], poate cu o inscripţie în care să fie exprimată recunoştinţa faţă de zeii care îi aduseseră succes, viaţă lungă, prosperitate, copii şi, bineînţeles, victorie. Victoria era sămânţa nemuririi, şi era acordată de zei în multe feluri: aducându-i pe duşmani în puterea regelui sau nimicindu-i. Însă nici o victorie nu era mai dulce decât aceea care anula o iminentă înfrângere. Cu ajutorul zeilor, regele le putea face pe căpeteniile duşmane să-şi înghită trufia.

Prin urmare, poate că Hector a avut un vis în acea noapte în care rugurile funerare ardeau pe Câmpia Troiei. Grecii pierduseră mulţi războinici buni şi se retrăseseră în spatele unor ziduri slabe. Dacă prinţul troian îşi conducea acum armatele în afara cetăţii, ar fi putut să ducă focul la corăbiile grecilor. Poate că Hector şi-a imaginat că multă vreme după ce va fi urcat pe tronul lui Priam şi chiar şi după ce Astyanax îi va fi luat locul, el avea să fie cântat de poeţi ca regele care a salvat Troia.

Aşa că, atunci când soarele a răsărit în dimineaţa următoare, Hector simţea focul curgându-i prin vine. Era în fruntea unei armate care s-a grăbit să iasă pe porţile cetăţii, unii pe jos, alţii în care, toţi dornici de luptă. Grecii nu au avut de ales; au părăsit tabăra şi i-au înfruntat pe troieni în câmpie.

Timp de câteva ore, lupta a fost echilibrată, dar curând după prânz, sub cerul strălucitor care se întindea de la Muntele Ida la Samothrace, norocul s-a întors în favoarea Troiei. Grecii au luat-o la fugă. Diomede a avut totuşi curajul să-şi întoarcă carul spre duşmani şi să arunce o suliţă care l-a ucis pe cel care conducea carul lui Hector.

Dar zeii erau de partea Troiei. Homer îl înfăţişează pe Zeus însuşi pe Gargaron, cel mai înalt pisc al Muntelui Ida, privind în jos la bătălie de pe culmea bătută de vânturi. Zeul a tunat împotriva grecilor, apoi a lovit pământul în faţa cailor lui Diomede cu un fulger. Nici măcar curajosul fiu al lui Tydeus nu a putut rezista mâniei divine, aşa că s-a întors şi a fugit. Regele hitit Murshilish II[2] fusese şi el ajutat de un fulger divin în jurul anului 1316 î.Hr., pe când lupta împotriva cetăţii Arzawa, la vreo 300 de kilometri sud de Troia. Şi o rugă babiloniană[3] către zeul furtunii, bine păstrată şi descoperită în capitala hitită

Hattusha, vorbeşte cutremurată despre intervenţia zeului în luptă.

Acum Hector îşi îngăduia plăcerea uneia dintre cele mai vechi tradiţii ale războiului din Epoca Bronzului. Când nu ţeseau poveşti despre măreţia celui pe care îl înfrânseseră, căpeteniile acelor vremuri îl umileau pe duşman numindu-l câine[4], „fiul unui nimeni“[5] sau bărbat pe care zeii ar trebui să-l transforme în femeie[6]. În timp ce Diomede se retrăgea, Hector striga după el:

> …ca femeia fricoasă fugit-ai!
> Du-te dar, laşă păpuşă…[7]

Apoi Hector se întoarce către propriii soldaţi:

> Voi, lycieni, şi troieni, şi dardani ce luptaţi de aproape,
> Fiţi voi bărbaţi, dragii mei, şi-amintiţi-vă-avântu-ncleştării![8]

Feminizarea era o ameninţare prompt respinsă de un comandant din Epoca Bronzului. Regele asirian Tukulti-Ninurta (1244–1208 î.Hr.), de exemplu, îl blestema pe acela care ar fi avut de gând să profaneze noul lui templu închinat zeiţei Ishtar „să-şi piardă bărbăţia“[9].

Homer nu spune exact unde a început bătălia, dar de acum ajunsese departe de Troia. Hector găsise un nou vizitiu, şi oamenii lui au trecut fluviul Scamandros şi i-au împins pe greci înapoi la tabăra lor, peste câmpie, pe o distanţă de aproximativ 3 km de la zidurile cetăţii. Grecii au fost nevoiţi să se retragă în spatele şanţului şi al palisadei.

Deodată, inspirat de Hera şi învăluit într-o mantie purpurie, Agamemnon şi-a adunat oamenii. Purpura era culoarea regală[10] în Epoca Târzie a Bronzului; culoarea lânii, de exemplu, în care Ugaritul îşi plătea tributul datorat regelui hitit şi reginei. Agamemnon, înveşmântat în purpură, stătea pe corabia lui Odiseu, nava-amiral, în centrul taberei, şi striga cât să fie auzit de la un capăt la altul al şirului de corăbii – de la flancul păzit de vasele lui Aiax până la corăbiile lui Ahile, la celălalt flanc (nu că *Ahile* ar fi ascultat).

Provocaţi, campionii greci au contraatacat. Săgeţile lui Teucros au ucis zece troieni, inclusiv pe un fiu al lui Priam şi pe al doilea conducător de car al lui Hector. Însă Teucros nu reuşea să-l lovească pe Hector. Acesta se mişca, se plângea Teucros, ca un câine turbat, care nu ştie pe cine să muşte, aşa cum spunea un proverb mesopotamian[11] – câinele era animalul preferat pentru insulte[12] în Epoca Bronzului. Găsind un alt vizitiu, Hector a sărit din carul de luptă, s-a îndreptat cu un strigăt puternic spre Teucros şi a aruncat o piatră care aproape că l-a ucis. Grecii au început din nou să se retragă, pentru a se adăposti în spatele fortificaţiilor. Oamenii lui Hector ar fi putut să profite de avantajul lor şi să ajungă la corăbii, dar se lăsase seara. Blestemându-şi ghinionul, au fost nevoiţi să renunţe.

Nu mai voiau însă să se retragă în linişte în spatele zidurilor cetăţii. Pentru prima oară de la începutul războiului, şi-au ridicat tabăra în Câmpia Troiei, într-un spaţiu deschis eliberat de trupurile celor căzuţi. Campând pe malul de vest al fluviului Scamandros, armata a riscat, dar a pus presiune pe greci. Homer îl numeşte locul „luptei potecă“[13]. Câmpia Troiei era mlăştinoasă, mai ales în partea de nord, iar „poteca“ se referă probabil la o zonă cu teren solid pe care se puteau deplasa carele de luptă.

Armata era desfăşurată în linie şi se întindea de la nord-vest la sud-est, protejând cetatea şi acoperind retragerea. Flancul de nord era asigurat de carienii din Anatolia şi de peonii din Macedonia, în timp lycienii asigurau capătul de sud. Între acestea erau multe alte contingente din Anatolia, ca şi troienii şi vecinii lor mai apropiaţi. Şi un nou contingent de traci conduşi de regele Rhesos tocmai ajunsese.

Troienii aveau treabă la adăpostul întunericului. Unii dădeau de mâncare la cai, alţii se întorceau în oraş pentru a aduce oi, vite, pâine şi vin la masa soldaţilor – mai mult sau mai puţin, aceeaşi mâncare era oferită de oraşele siriene[14] soldaţilor egipteni în anii 1300 î.Hr. Alte detaşamente de troieni s-au dus pe dealuri ca să adune lemne de foc. Troienii aveau să ţină aprinse focurile toată noaptea ca să observe dacă inamicul încerca să se urce în corăbii şi să plece. Între timp, Hector nu voia să rişte ca viaţa populaţiei civile să fie ameninţată, şi a luat câteva măsuri simple ca să-şi inducă în eroare adversarul. A trimis crainici pe străzi să poruncească băieţilor şi bărbaţilor în vârstă să iasă afară, pe ziduri, iar femeilor să aprindă focul în fiecare casă din oraş. Fără îndoială că a poruncit de asemenea unui crainic să fie pregătit să sune alarma[15] în caz de atac neaşteptat.

După ce au sacrificat tauri zeilor şi au dat nutreţ cailor, troienii au mâncat şi ei, câte o companie de cincizeci de oameni la fiecare foc. Apoi, departe de cetate pentru prima oară de mai mulţi ani, au adormit sub cerul liber. Grecii, între timp, erau cuprinşi de panică.

Agamemnon poruncise, cu ochii în lacrimi, abandonarea expediţiei. Diomede a răspuns cu un angajament nesăbuit: să rămână, să cucerească sau să moară, iar oamenii l-au ovaţionat. Nestor a venit în ajutor cu un plan rezonabil: să se posteze santinele de-a lungul zidului şi să fie convocate căpeteniile la un consiliu de război. Miza era foarte mare. Nestor a spus:

> Noaptea aceasta oştirea zdrobi-va, ori da-va scăparea![16]

Aşa că grecii au aşezat 700 de suliţaşi între zid şi şanţ, şapte companii de câte o sută de oameni fiecare, una condusă de fiul lui Nestor, Thrasymedes. Erau santinele[17], care jucau un rol bine atestat în armata hitită şi în alte armate din Epoca Bronzului. Comandanţii importanţi s-au adunat în cortul lui Agamemnon, unde li s-a oferit cel mai bun vin adus din Tracia, pe lângă bucatele alese. Acesta a fost primul dintre multele ospeţe somptuoase oferite eroilor în acea noapte. Un ospăţ ar fi azi cât se poate de nelalocul lui la o întrunire de stat-major, şi poate că avem de-a face doar cu o exagerare epică. Sau poate că nu, de vreme ce în Orientul Apropiat din Epoca Bronzului ospitalitatea era ceva obişnuit în *orice* adunare sub acoperişul altui om. În plus, în bazinul Mării Egee, atunci, ca şi acum, mesele reprezintă atât o ocazie de a socializa, cât şi o ocazie de a te hrăni, şi nimeni nu s-ar fi îndopat la o asemenea masă.

Nestor a vorbit pe şleau. Erau sortiţi pieirii, a spus el, dacă nu îi aduceau pe Ahile şi pe mirmidoni înapoi, iar asta se putea întâmpla numai dacă Agamemnon i-o va da pe Briseis lui Ahile. Nestor nici nu a trebuit să-şi răcească gura prea mult, căci Agamemnon ajunsese şi el la aceeaşi concluzie. A pretins că zeii îl orbiseră când îl ofensase pe Ahile. Acum că vedea din nou limpede, va repara greşeala nu numai returnând-o pe tânără

(neatinsă de el), ci şi adăugând daruri de preţ, demne de un rege ale cărui posesiuni erau la fel de întinse ca marea[18]: opt femei luate când Ahile cucerise Lesbos, şapte trepieduri, zece talanţi de aur, douăzeci de cazane şi doisprezece cai încununaţi cu premii. Pe deasupra, Agamemnon i-a oferit lui Ahile partea leului din prada luată de la Troia, inclusiv aur, bronz şi douăzeci dintre cele mai frumoase femei în afară de Elena, precum şi căsătoria, odată întorşi în Grecia, cu una dintre fiicele sale, cu o zestre uriaşă, ba chiar şi un regat cu şapte cetăţi prospere din vestul Peloponezului.

Aşa arăta diplomaţia bazată pe daruri. Nestor a fost impresionat. Protocolul cerea ca un ambasador să-i ducă veştile lui Ahile, iar bătrânul politician avea în minte o echipă de trei bărbaţi: Aiax, Odiseu şi Phoenix. Aiax era cel mai mare războinic al grecilor după Ahile, dar şi vărul acestuia, în timp ce Odiseu era cel mai şiret diplomat al grecilor. Phoenix avea un rang mai mic, dar provenea din casa tatălui lui Ahile, Peleu, unde fusese învăţătorul tânărului prinţ. Şi dacă era cineva care să ştie să atingă coarda sensibilă a lui Ahile, acela era Phoenix.

Deşi i-a întâmpinat pe ambasadorii trimişi în toiul nopţii cu toată ospitalitatea pe care o permitea o colibă ridicată în câmp, cu vin şi carne, şi cu locuri pe jilţuri acoperite cu frumoase covoare de culoarea purpurii, Ahile a rămas neclintit. L-au avertizat că Hector plănuia să dea foc la corăbii şi să-i ucidă pe greci în dimineaţa următoare şi au subliniat enorma generozitate a lui Agamemnon. Însă pe Ahile nu îl interesa asta. Insulta fusese prea mare pentru a fi uitată. Pe deasupra, promisiunile despre prada din Troia nu erau decât vorbe goale, de vreme ce Zeus hotărâse în mod clar în favoarea inamicului. Grecii nu vor cuceri niciodată cetatea. Astfel că, dacă aveau să se uite spre mare în lumina ceţoasă a dimineţii, îi vor vedea pe Ahile şi toţi oamenii lui plecând spre casă.

Ambasadorii au încercat să-l facă să se răzgândească pe marele războinic, dar singurul lucru pe care l-au obţinut de la el a fost promisiunea că va lupta dacă Hector va fi destul de nebun încât să-i atace corturile, corăbiile şi mirmidonii. Altfel, Ahile nu va face nimic ca să ajute la salvarea taberei. Cuprinşi de tristeţe, s-au întors la cortul lui Agamemnon şi i-au comunicat veştile rele. După o lungă tăcere, Diomede i-a chemat să mănânce şi să bea (din nou) şi să se odihnească puţin, pentru ca, în zori, să poată lupta pentru a-şi salva corăbiile.

Vinul i-a ajutat pe cei mai mulţi să adoarmă. Însă Agamemnon şi Menelau au rămas treji din cauza grijilor. Comandantul suprem era uimit la vederea atâtor focuri troiene pe câmpie. Sunetele fluierului şi naiului se ridicau deasupra larmei generale. Cei doi fii ai lui Atreu au decis să trimită iscoade, în încercarea de a-şi salva armata. S-au grăbit să plece care-ncotro pentru a-i trezi pe comandanţi, începând cu Nestor.

Agamemnon şi un mic grup au controlat dacă străjile nu au adormit în post înainte de a convoca un consiliu de război. Agamemnon avea nevoie să insufle un sentiment al urgenţei în rândul comandanţilor, care au fost treziţi dintr-un somn scurt şi agitat şi care nu erau convinşi că armata stătea, cum spunea Nestor, pe „un tăiş ca de brici“[19]. Însufleţindu-i, Agamemnon avea nevoie de unul sau mai mulţi voluntari pentru o sarcină ce presupunea mai mari pericole decât laude.

Nu era vorba despre o faptă eroică pe câmpul de bătălie. Misiunea avea drept scop descoperirea planurilor de luptă ale inamicului, fie capturând un soldat troian răzleţit, fie

furişându-se şi trăgând cu urechea. Stelele se mişcaseră spre vest pe cer, marcând trecerea a două sau trei „părţi“ în care anticii împărţeau noaptea. Oamenii trebuiau să se mişte rapid pentru a se bucura de adăpostul întunericului.

Diomede s-a oferit voluntar şi a cerut ca Odiseu să-i fie tovarăş. Erau atât de presaţi de timp, că au împrumutat arme şi armuri de la alţii mai bine pregătiţi. Ambii au luat spade, în timp ce Odiseu a mai pus mâna pe un arc, iar Diomede pe un scut. Diomede purta un coif simplu, de piele, Odiseu un coif vechi şi scump, din colţi de mistreţ. În timp ce îşi croiau drum spre liniile inamicului în noaptea neagră, au fost nevoiţi să calce pe cadavre, arme abandonate şi prin bălţi de sânge.

Fără ştirea grecilor, troienii organizaseră şi ei un grup de iscoade. Dar ceea ce era un lucru serios pentru greci era aproape o comedie pentru troieni. În loc să fie ajutat de Enea ori de Paris, Hector a fost nevoit să se mulţumească cu fiul unui crainic, care, precum Thersites, era bogat, dar lipsit de onoare. Dolon – numele derivă din grecescul *dólos*, înşelăciune – era singurul fiu dintre cei cinci copii ai lui Eumedes. Deşi era echipat ca o iscoadă, cu blană de lup, cu suliţă şi cu un arc atârnat pe umeri, purta o căciulă din piele de dihor care-i dădea o notă comică. Când Hector i-a promis ca recompensă un car de luptă şi doi cai din prada luată de la greci, Dolon i-a cerut să jure ca garanţie – ca şi cum cuvântul comandantului nu era îndeajuns. Apoi Dolon a cerut nici mai mult, nici mai puţin decât caii şi carul marelui Ahile. Când grecii au dat de Dolon chiar dincolo de liniile troiene, la început au crezut că se furişa după pradă printre cadavre. Singurul avantaj al lui Dolon era viteza, care aproape că i-a permis să scape de Diomede.

Oamenii jefuiau cadavrele din mai multe motive, nu toate condamnabile. Unii voiau trofee, dar alţii aveau practic nevoie de arme şi armuri. Căutau piese de rezervă, suplimentare sau mai bune ori piese noi de echipament. Poate că unii soldaţi veniseră la Troia fără arme, iar comandanţii lor le sugeraseră că vor trebui să le adune de pe câmpul de bătălie. Şi, desigur, erau profitorii care jefuiau cadavrele din pură lăcomie.

Când a fost prins, Dolon a implorat să fie lăsat în viaţă şi să se ceară o răscumpărare pe capul lui, şi le-a spus imediat grecilor tot ce voiau să ştie. Era o „limbă“[20], cum erau numiţi informatorii într-o scrisoare din jurul anului 1800 î.Hr. din cetatea Mari, de pe Eufrat. Dolon a făcut dezvăluiri despre dispunerea trupelor troiene şi aliate, despre absenţa străjilor în jurul taberei şi despre prezenţa lui Hector la un consiliu de război. A divulgat noi detalii despre întăririle aduse de tracii conduşi de regele Rhesos, fiul lui Eioneus, cu minunaţii lui cai albi[21] (o culoare apreciată la cai în Epoca Târzie a Bronzului), despre carul lui de luptă ferecat cu aur şi argint şi armura decorată cu aur. Această ultimă informaţie le-a atras atenţia celor care îl interogau, pentru că oferea şansa de a obţine pradă şi glorie, pe lângă informaţiile pe care le adunaseră în expediţia lor. Răsplata lui Dolon a fost moartea. Diomede l-a decapitat în timp ce implora în genunchi să-i fie cruţată viaţa. Diomede nu a fost generos, dar nici nu a greşit întru totul. Nici în zilele noastre uciderea unui spion nu este considerată crimă de război, deşi astăzi, în general, se practică mai întâi o audiere în faţa unui tribunal militar.

Grecii au luat armele şi hainele lui Dolon şi le-au ascuns sub un tamarix, jurând să dedice această pradă zeiţei Atena. Nici măcar nu au încercat să-i ascundă trupul. Era doar un alt cadavru sub cerul liber. Înarmaţi cu ultimele informaţii obţinute, cei doi greci puteau

acum să se îndrepte spre traci. Nedescoperiţi, s-au furişat în tabără. Diomede a măcelărit doisprezece oameni care dormeau, iar Odiseu a târât departe trupurile, ca să nu se sperie caii. Nu avea cu ce să şteargă bălţile de sânge. În timp ce Odiseu dezlega caii, Diomede a mai omorât un ultim trac, pe regele Rhesos însuşi. Riscul de a fi prinşi creştea cu fiecare clipă, aşa că s-au grăbit să fugă; au luat caii, lăsând carul şi armura în urmă. Până când inamicii s-au trezit şi au descoperit ce se întâmplase, grecii ajunseseră la tamarix, unde ascunseseră prada luată de la Dolon. Apoi au ajuns în fugă înapoi la tovarăşii lor, care i-au întâmpinat pe Odiseu şi Diomede cu îmbrăţişări şi cu vorbe „ca mierea“. După ce au povestit, cei doi eroi s-au spălat de sudoare în apa mării şi fiecare s-a întors la coliba lui pentru o baie adevărată şi un masaj cu ulei.

Relatarea acestei expediţii este marcată la Homer de un vocabular ciudat; apar arme neobişnuite, un comportament al grecilor de o sălbăticie neomenească şi prejudecăţi mai mari decât de obicei împotriva troienilor. Homer exagerează atât de mult, încât unii specialişti consideră acest capitol ca fiind opera altui poet, mai neînsemnat. Poate – ori poate că episodul este remarcabil pentru perspectiva pe care o oferă asupra unei alte feţe a conflictului, războiul de gherilă la Troia.

Spre deosebire de războiul convenţional, care combină masa, forţa şi viteza, războiul de gherilă[22] constă în operaţii răzleţe, de mică amploare, de obicei pe perioade mai lungi de timp. Deşi luptătorii de gherilă nu pot învinge o armată regulată fără a avea o armată regulată proprie, ei pot slăbi voinţa inamicului în aşa fel încât armata regulată să poată da lovitura decisivă.

Povestea lui Dolon arată calea care nu a fost urmată, calea care ar fi putut duce Troia la victorie. Deşi nu se bucurau de condiţii favorabile, troienii puteau să acţioneze mai bine arătând creativitate şi adaptabilitate. În schimb, ei au optat pentru un asalt frontal şi s-au concentrat pe un război de uzură, dovedindu-se greoi şi incapabili de manevre.

Troienii ar fi trebuit să opteze pentru ceea ce se numeşte „războiul puricelui“[23], hărţuindu-i pe greci şi ciupind câte puţin din duşman, ici-colo. Aveau dreptate să rămână în defensivă strategică, dar ar fi trebuit să se angajeze în ofensive tactice care să profite de împrejurări. Ar fi trebuit să-şi folosească punctul forte, care era o cunoaştere intimă a terenului, şi să exploateze punctul slab al grecilor, care era insecuritatea acestora într-un ţinut ostil, străin. Ar fi fost lesne să folosească forţe uşoare, agile pentru a hărţui continuu atât tabăra grecilor, cât şi grupurile în căutare de provizii.

Cunoscând limba greacă şi obiceiurile grecilor, troienii ar fi putut de asemenea să infiltreze oameni în tabăra inamicului sau să alimenteze dezinformarea. Ar fi putut să asasineze unul sau mai mulţi generali greci. Infiltrarea, spionajul şi asasinatul erau toate tehnici esenţiale ale războiului în Mesopotamia.[24] Dar troienii nu au reuşit să exploateze această tactică de gherilă.

Cel puţin aşa ştim de la Homer. În epopei, grecii sunt cei care îi hărţuiesc pe troienii rămaşi în urmă, îi ucid pe aliaţii troienilor care dorm în tabără, organizează misiuni de recunoaştere, capturează resursele de propagandă ale inamicului şi aşteaptă răbdători în ambuscade, în pofida vremii proaste. Troienii trimit o singură iscoadă, şi aceasta este capturată aproape imediat.

Oare Homer este cinstit? Fără îndoială că troienii au folosit mai multe tactici de gherilă decât le permite el, şi totuşi Homer îl portretizează convingător pe Hector ca pe un om obsedat de iluzia eroică a unei victorii decisive. Aceasta este tragedia lui – şi a Troiei.

Propagandiştii din Epoca Bronzului nu erau prea subtili. Imagini ale unor şarje de care de luptă, relatări ale unor bătălii ce implicau zeci de mii de infanterişti, regi încordând arcul, lupte în doi, asaltul asupra unei cetăţi fortificate cu trupe de şoc urcând pe scări şi mânuind berbeci: acestea sunt faptele zugrăvite pe monumentele închinate victoriei şi în poezie. Operaţiunile de comando, sabotajul, răpirea, furtul, spionajul, tăierea gâtului în întuneric şi ambuscadele, toate acestea însemnau propagandă slabă, oricât de eficiente ar fi putut fi în fapt. Prin urmare, puţinele relatări care au supravieţuit despre asemenea practici ar putea fi doar vârful aisbergului.

Homer menţionează câteva ambuscade, operaţiuni sub acoperire, raiduri, atacuri şi expediţii de recunoaştere în cetatea Troiei şi în împrejurimi, aproape toate efectuate de greci. În *Odiseea*, toate acţiunile lui Odiseu, de la întoarcerea lui în Ithaca până la uciderea peţitorilor şi a slujnicelor, pot fi considerate o mare demonstraţie de război neconvenţional, o revoltă armată în lipsa unei armate. Cronicile, codurile de legi, poezia şi arta din Egipt şi sud-vestul Asiei înainte de circa 1100 î.Hr. înregistrează şi ele asemenea operaţiuni militare de mică intensitate.

Legile hitite[25] oferă dovezi despre hoţi ingenioşi şi activi care fug cu sclavi şi tot felul de animale, de la tauri la porci, dar şi albine, păsări, bunuri folosite în gospodărie, cereale, ipsos, cârcei de viţă-de-vie, pluguri, căruţe, roţi de care de luptă, adăpători, bice, cravaşe, frâie, suliţe, cuţite, cuie, perdele, uşi, cărămizi şi pietre de fundaţie. Sumerienii scriu despre furturi prin efracţie[26], babilonienii despre atacarea caravanelor de negustori[27], în timp ce egiptenii îi condamnă[28] pe cei care fură o bucată de pâine ori o pereche de sandale de la un călător. Furtul de oi era un mod de viaţă în Levant, iar negustorii se considerau norocoşi[29] dacă nu le era decimată caravana.

Societăţile din Orientul Apropiat erau familiare cu violenţa personală de orice fel, de la smulgerea urechilor şi a nasului la scoaterea dinţilor şi ruperea oaselor, la orbire, viol şi crimă. Cunoşteau toate armele individuale, de la pumni la bâte, de la pumnale la arcuri. Iată trei exemple: un rege al cetăţii Byblos (în Libanul de azi) în anii 1300 î.Hr. a zădărnicit planurile unui asasin[30] care se îndrepta spre el cu un pumnal de bronz. O poveste egipteană de dinainte de 1200 î.Hr. vorbeşte despre un frate mai mare[31], care credea, în mod fals, că fratele lui mai mic încercase să-i seducă soţia. Imaginaţi-vă cum îşi ascuţea suliţa şi stătea în spatele uşii de la grajd, aşteptându-l pe fratele mai tânăr să se întoarcă seara cu vitele, ca să-l atace prin surprindere. O măciucă votivă[32] i-a fost oferită zeului Asshur de regele asirian Salmanasar I (1274–1245 î.Hr.).

Aşa cum locuitorii de pe ţărmuri aveau de-a face cu piraţii, oamenii care trăiau în interiorul uscatului se luptau cu jefuitorii mai puţin civilizaţi de dincolo de hotare. În Epoca Târzie a Bronzului, agricultorii din Ugarit[33] aveau de suferit în urma raidurilor întreprinse de cei din Siyannu, ţinutul vecin, care le tăiau viţa-de-vie. În Egipt, în timpul domniei faraonului Merikare (cca 2100 î.Hr.), au avut loc atacuri necontenite din partea unor „mizerabili asiatici“[34], adică a nomazilor canaaneeni care făceau transhumanţă în zonă şi îi jefuiau pe localnici de fiecare dată când veneau cu turmele. Un text îi

menţionează pe canaaneeni care se deplasau permanent în căutare de hrană, luptându-se tot timpul, fără să declare niciodată oficial război, şi purtându-se ca nişte tâlhari. Cu toate că era supărător, spune autorul, grupul putea să facă doar pagube limitate – aşa cum crocodilii pot înşfăca pe cineva pe un drum izolat, dar nu pot să atace un oraş. Pe scurt, se comportau ca luptătorii de gherilă.

Dovezile în ceea ce priveşte războiul neconvenţional sau operaţiunile sub acoperire sunt mai puţine, dar ele nu lipsesc. Patrulele de recunoaştere[35] erau ceva obişnuit în conflictele din Epoca Bronzului, din Mesopotamia anilor 1700 î.Hr. până în ţinutul Hatti al anilor 1200 î.Hr. Hitiţii trimiteau iscoade pentru a aduna informaţii despre oraşele inamice. Foloseau de asemenea aliaţi pentru a dezinforma: în ajunul bătăliei de la Kadesh, de exemplu, doi beduini[36] s-au lăsat prinşi de inamicul egiptean ca să-l intoxice cu minciuni. De altfel, ascunderea carelor de luptă a fost cheia strategiei hitite împotriva Egiptului în bătălia care a urmat. Şi în circa 2000 î.Hr. un poem sumerian[37] de război vorbeşte despre un rege care şi-a trimis garda de corp la regele duşman pentru a-l deruta şi a-l induce în eroare.

Dacă troienii ar fi vrut să fure vitele, proviziile şi sclavii grecilor, dacă ar fi vrut să atragă în cursă soldaţi singuri şi să îi omoare ori să-i captureze, dacă ar fi vrut să trimită iscoade care să afle ce puneau la cale grecii ori să folosească agenţi dubli care să dezinformeze, dacă ar fi vrut să irite inamicul sau să-l epuizeze, ar fi avut o mulţime de modele în epocă.

Însă războiul de mică intensitate cere o imensă răbdare, şi aşteptarea nu ar fi fost uşoară pentru troieni după tot ce avuseseră de îndurat. Bogăţia lor se diminuase după anii în care îi hrăniseră pe aliaţi pe socoteala lor şi îi copleşiseră pe conducătorii aliaţi cu daruri. Casele din Troia fuseseră golite de aurul şi bronzul de care altădată erau pline. Oamenii se săturaseră să fie închişi între zidurile cetăţii. Iar grecii goleau regiunea din jur de vite şi articole de lux, de muncitori agricoli şi haine scumpe, la fel cum împiedicau alte bogăţii să vină de pe corăbiile din portul troian.

Foametea venea odată cu invazia. Descriind situaţia din cetatea Ur asediată de elamiţi în circa 2100 î.Hr., un poet spunea că „foamea schimonoseşte feţele (oamenilor)[38], le răsuceşte muşchii“. Troia nu era deconectată de lume, dar jefuitorii greci probabil că aveau un efect negativ asupra aprovizionării cu alimente. La fel ca magistratul din cetatea Byblos din Epoca Bronzului[39] când oraşul lui a fost atacat, troienii se lamentau pesemne în legătură cu lipsa de cereale şi pierderea vitelor. Un înalt demnitar din Byblos[40] spunea că oamenii erau nevoiţi să-şi vândă lucrurile din casă peste hotare şi să-şi vândă copiii ca sclavi pentru a obţine mâncare în timpul asediului.

Hector nu era interesat de o victorie obţinută cu atacuri pornite pe furiş; el voia nici mai mult, nici mai puţin decât gloria „dincolo de măsură, dincolo de cer şi pământ“[41]. Iată ce spunea el:

> Nici nu-mi îngăduie gândul, odată ce dârz învăţat-am
> Veşnic să fiu, printre primii troieni, pururi falnic în luptă,
> Slava părintelui meu apărând, ca şi mândra mea slavă![42]

Dar gloria are un preţ.

9
ŞARJA LUI HECTOR

L-a implorat să nu se ducă. După ce urcase pe parapetele bătute de vânt ale Troiei, de unde se vedeau în depărtare insulele, ochii ei erau aţintiţi asupra siluetelor de pe câmpia de jos. Scruta câmpul de luptă, căutându-şi soţul şi plângând neîncetat, ca o văduvă. Şi deodată, iată-l, chiar dedesubt, pe străzile pavate ale Troiei, lângă Porţile Schee. Venise degrabă în oraş ca să organizeze o ultimă încercare de a obţine ajutorul zeilor. A coborât scările din turn alergând, urmată de doica ce-l ţinea în braţe pe fiul ei, aşa cum îi poruncise.

Andromaca, fiica defunctului rege Eetion din Theba Hypoplakia, nu voia ca lancea de bronz a lui Ahile să-i mai răpească şi pe altcineva, indiferent cât de hotărât era soţul ei, Hector, să-şi arate curajul în luptă. A luat copilul din braţele doicii şi l-a ţinut la sânul parfumat cu ulei de iris, tinctură de trandafir sau salvie ori o altă plantă aromată. Fără să spună nimic, Hector i-a zâmbit băiatului. Cu ochii în lacrimi, soţia lui a cuprins braţul războinicului şi l-a implorat să aibă milă de ea şi de copilul ei. I-a spus vorbe înţelepte, rugându-l să rămână în defensivă şi să apere zidurile. Dar prinţul nu a luat-o-n seamă. Preţ de o clipă, a ţinut copilul în braţe cu tandreţe şi s-a rugat ca băiatul lui să fie cutezător în viitor, apoi i l-a dat înapoi Andromacăi. A mângâiat-o pe obraz şi i-a promis că se va arăta demn de ei în luptă. Apoi a trimis-o înapoi la treburile pe care el le considera de datoria femeii. Şi a subliniat:

> Iar lupta rămâne-ne-a-n grijă doar nouă
> Pentru bărbaţii din Troia, dar mai ales mie,-ntre dânşii![1]

Două zile au trecut de la acest rămas-bun. Hector s-a întors la luptă. Acasă, Andromaca a lucrat la război, brodând o mantie purpurie cu flori, un vechi talisman pentru a aduce înapoi un bărbat.[2] Le-a poruncit servitoarelor să pună un cazan cu apă pe foc, să fie pregătit, ca Hector să se bucure de o baie caldă după bătălie. Dar deja le conducea pe slujnice într-o ceremonie de doliu ritual pentru bărbatul pe care nu se mai aştepta să-l vadă în viaţă vreodată.

Hector şi-a dus mai întâi trupele la porţile zidului din faţa corăbiilor grecilor. Apoi a venit noaptea în care troienii au pus tabăra pe câmpie. Acum, în a doua zi a bătăliei, în zori, porneau în misiunea care, spera Hector, îi va duce, cu torţele în mâini, la corăbiile grecilor.

Evenimentele din a doua şi a treia zi ale luptei înverşunate acoperă o jumătate din *Iliada*. Şi pe bună dreptate, pentru că reprezintă apogeul vieţii celor doi eroi principali ai poemului. Dar în ceea ce priveşte soarta Troiei, aceste două zile sunt aproape un eveniment minor, şi astfel povestea militară este relatată mai repede decât drama personală. La Homer, zeii olimpieni joacă un rol proeminent în aceste evenimente. Am putea considera asta ca o convenţie epică, dar de fapt reflectă psihologia câmpului de bătălie din Epoca Bronzului. Cu cât era mai grea lupta, cu atât mai religioşi deveneau războinicii antici.

Un atac direct împotriva unei poziţii bine apărate nu este niciodată uşor, chiar dacă apărătorul este în dificultate. Războiul din aceste cânturi ale *Iliadei* este sângeros şi neînfrânat. Grecii erau hotărâţi să apere fiecare palmă de pământ şi erau suficient de disciplinaţi pentru a duce la bun sfârşit o serie de retrageri coordonate tactic. Aveau forţe de rezervă puternice şi odihnite care puteau intra în acţiune de îndată ce era nevoie de soldaţi mai slab pregătiţi în prima linie, care să pregătească intervenţia celor mai bine instruiţi. Comandantul troian a ignorat avertismentele de primejdie pentru că era avid de glorie şi voia să evite dezonoarea. Asaltul frontal al lui Hector împotriva grecilor era discutabil din punct de vedere militar, dar el a făcut ceea ce cultura din Epoca Bronzului cerea de la un rege: să arunce armata în luptă şi zdrobească inamicul, aşa cum spune un text asirian.[3]

Lupta a început în zori. Cele două tabere au fost egale ca forţă în cursul dimineţii, dar la amiază grecii au avansat. I-au împins pe troieni înapoi, peste fluviul Scamandros, la zidurile Troiei, doar pentru a fi respinşi şi ei. Unul câte unul, mulţi dintre cei mai buni războinici greci au fost răniţi: Agamemnon, Diomede, Odiseu, dar şi Eurypylos şi Machaon, mai mici, dar importanţi. Grecii au fost împinşi în spatele şanţului şi zidului lor.

Hector a vrut să trimită carele de luptă dincolo de şanţ, dar a fost convins să se răzgândească de profetul troian Polydamas, fiul lui Panthoos. Interpretarea semnelor era o practică obişnuită în războiul din Epoca Bronzului. Hammurabi din Babilon (1792–1750 î.Hr.)[4], de exemplu, spunea că nu ar fi lansat o ofensivă majoră fără să consulte mai întâi semnele trimise de zei. Detaliile unei operaţiuni[5] erau de asemenea supuse unei consultări. Dacă un profet se dovedea a fi un tactician înţelept, precum Polydamas, atunci totul era bine. La sfatul lui, atacul troian a fost pedestru. Hector şi-a împărţit oamenii în cinci batalioane şi le-a ordonat să facă o breşă în fortificaţiile grecilor. Luptând cu îndârjire, lycienii conduşi de Sarpedon şi Glaucos aproape că au dărâmat o poartă, dar grecii conduşi de Aiax şi fratele lui, Teucros, au reuşit să le ţină piept. Apoi, mulţumită unei intervenţii divine, după toate semnele, Hector a aruncat o piatră uriaşă în poartă şi a reuşit să facă o deschizătură prin care au trecut oamenii lui. Repară poarta, sau vei avea un morman de cadavre, l-a sfătuit un preot mesopotamian pe guvernatorul unei cetăţi – iar grecii ştiau probabil exact ce voia să spună.[6]

Grecii s-au retras în ordine, adoptând o formaţie defensivă compactă. Oamenii spuneau că Poseidon, fratele lui Zeus, i-a salvat, insuflând încredere trupelor descurajate. S-au regrupat şi, cu cei doi Aiax în frunte, au demonstrat superioritatea disciplinată a grecilor:

Iar lângă Aias, cei doi, rânduitu-s-au tarile şiruri,
Straşnice: nici măcar Ares uşor n-ar pătrunde prin ele,
Nici chiar Athena cea aţâţătoare – cum cei mai de vază,
Cei mai aleşi, i-aşteptau pe troieni şi pe Hector, zeiescul,
Înghesuind scut de scut, lângă margini, şi suliţi de suliţi:
Pavăză-n pavăză stau, coif la coif, om de om, toţi vitejii.
Se atingeau strălucitele chivăre-nalte, cu tuiuri,
.....
Când se-nclinau – chiar atâta de deşi se aflau între dânşii.
Suliţe – arici – se-nălţau, şi din braţe vânjoase pornite,
Strâns scuturate, cum dau înainte, cu dor să se lupte…[7]

Falanga i-a oprit pe troieni. A urmat o luptă înverşunată corp la corp, în care grecii i-au înfrânt folosindu-şi inteligenţa, mai ales împotriva celui de-al treilea batalion troian. Conducătorii lui, fiii lui Priam, Helenos şi Deifobos, au fost amândoi răniţi şi obligaţi să se retragă la Troia, în timp ce al treilea comandant, Asios, a fost ucis, împreună cu fiul lui, Adamas. Urmând încă o dată sfatul lui Polydamas, Hector şi-a chemat trupele pentru a le regrupa. Dar mai înainte nu a luat în seamă felul cum Polydamas interpretase un semn care avertiza împotriva unui atac troian la corăbii. De asemenea, Hector nu a luat în serios avertismentul profetului referitor la Ahile:

Zău că mă tem să nu-şi vreie azi plata-ndărăt toţi aheii,
Cea pentru ieri, cum la nave mai şade bărbatul războinic,
Cel care nu văd să steie prea mult în afară de luptă![8]

În acea zi, Hector a arătat ce avea mai bun şi ce-avea mai rău. A fost neobosit şi curajos, arogant şi mândru, nobil şi egoist, inflexibil şi ferm. Hector era mai consecvent decât comandanţii greci, care ba erau cuprinşi de teamă, ba aveau un curaj nebunesc, dar în cele din urmă a fost mai puţin eficient. Când şi-a adunat oamenii pentru o nouă şarjă, Hector a reuşit doar să fie lovit direct în piept cu o piatră aruncată de Aiax Telamonianul. Şi-a pierdut cunoştinţa, dar a fost salvat de o mulţime de campioni troieni, care l-au luat de pe câmpul de bătaie şi l-au urcat repede într-un car de luptă. L-au stropit cu apă din râu, ceea ce l-a înviorat puţin, dar apoi i s-a făcut rău şi şi-a pierdut din nou cunoştinţa. Era cu adevărat o lovitură grea pentru Troia.

Grecii, care îşi reveniseră, i-au obligat pe troieni să se retragă dincolo de zid şi şanţ şi i-au urmărit pe câmpie. Între timp Hector îşi revenise şi s-a alăturat armatei. În viaţa reală, nimeni nu se poate însănătoşi atât de repede după o contuzie toracică, ca să nu mai vorbim de lovitura la cap pe care o primise mai devreme. Însă Hector părea să se bucure de miraculoasa intervenţie a lui Zeus; aşa cum spune Homer, Zeus descoperise lucrăturile celorlalţi zei, şi acum intervenea de partea troienilor. Chiar îi ceruse lui Apollo – poate Iyarri la troieni – să netezească pământul pentru carele de luptă troiene. Văzând că troienii se regrupează, grecii au început o retragere ordonată, cu marea masă a lor întorcându-se la corăbii şi o elită de campioni şi cei mai buni oameni ai lor în frunte. Dar când atacul a început şi zeii i-au favorizat pe troieni, grecii s-au lăsat cuprinşi de panică precum vitele

sau oile înfricoşate.[9]

Duelurile izolate nu au făcut prea mult pentru a încetini înaintarea constantă a troienilor, care au omorât mulţi greci, până ce au ajuns din nou la corăbii. De data aceasta, troienii au intrat cu carele de luptă în tabără. Aveau nevoie de ele ca platforme de pe care să se lupte cu grecii care urcaseră la bordul corăbiilor şi învârteau suliţe navale lungi. Între timp, pe solul dintre corăbii, alţi greci au format un zid solid.

Troienii simţeau victoria; grecii ştiau că războiul putea fi pierdut într-un ceas. Ambele tabere luptau cu ferocitatea unor trupe proaspăt intrate în bătălie. Nu mai era un schimb la distanţă de săgeţi şi suliţe, ci o încăierare feroce, cu spada, lancea, toporul şi securea. Pământul mustea de sânge. Aiax refuza să se dea bătut: sărea de pe o corabie pe alta cu lancea lui. Dar încet, încet, conducerea inspirată a lui Hector i-a făcut pe grecii din primul rând de corăbii să se retragă la colibele aflate în spate.

În timp ce Hector punea mâna pe pupa unei corăbii, a dat o comandă simplă: „Foc să-mi aduceţi!“[10] Oare aceste cuvinte exaltate pot fi rostite fără să dea frisoane? Puteau fi oare urmate de un alt strigăt mai mândru decât strigătul de luptă cu care Hector îi îndemna acum pe oamenii lui să se ridice la unison? El i-a chemat:

> Astăzi ne dete Cronion [Zeus] o zi tuturor pe măsură,
> Când vom lua aste nave, ce iară de-a zeilor vrere
> Până aici au sosit, numai rele-aducându-ne nouă…[11]

Troienii au continuat să înainteze cu şi mai multă forţă, în timp ce Aiax arunca lancea şi striga către oamenii lui să rămână pe loc şi să moară. Asudat, cu răsuflarea tăiată şi muşchii obosiţi din pricină că îşi ţinea scutul sus, cu urechile ţiuind de la suliţele care se ciocneau de coiful lui, Aiax rămânea pe poziţii. Dar Hector a ajuns la el şi a tăiat lemnul de frasin al lăncii lui Aiax cu spada lui uriaşă. Aiax a fost obligat să se retragă în vreme ce torţele troienilor dădeau foc la corabie. Era, spune Homer, chiar corabia care îl adusese cu ea pe Protesilaos, primul care căzuse la Troia.

Bătălia din această lungă zi a fost o învălmăşeală de sunete: de oameni, de animale, de păsări, inanimate şi meteorologice (sau, cum ar fi spus anticii, divine); un strigăt de moarte ori răcnetul unui grup de bărbaţi; sunete stridente sau joase, şuier sau bufnitură, zăngănit sau zgomot înfundat, hohot de râs sau răcnet; vorbă sau mormăit; sunete stridente sau difuze; comenzi sau lamentaţii; cuvinte dulci sau aspre, de îndemn sau de groază. Câmpul răsuna de tunetul copitelor cailor ce-i purtau pe cei doi luptători în bătălie şi apoi, dacă vizitiul şi războinicul cădeau, huruiau cu sunetul sinistru al carelor goale trase în goană de cai.

Priveliştea câmpului de luptă era cumplită. În timp ce oamenii se ciopârţeau şi se izbeau unul de altul, se vedeau strălucind ca nişte fulgere armele de bronz. La fortificaţiile grecilor, o adevărată avalanşă de pietre cădea peste troieni, urmată de o grindină de aşchii acolo unde zidurile erau străpunse. Cele două armate au luptat în lumina blândă a zorilor, sub soarele fierbinte de la amiază şi apoi seara; prin norii de praf, sus pe dealuri şi jos pe malurile noroioase ale râului, printre copaci foşnitori şi vechi morminte. La începutul

bătăliei, Zeus a trimis o ploaie de sânge, care ar putea fi o referire la fenomenul real al averselor care precipită praf roşu[12] adus din Deşertul Sahara şi care se întâlnesc şi azi în bazinul Mării Egee.

Mişcările de pe câmpul de luptă erau ameţitoare. Războinicii se adunau şi se împrăştiau, avansau şi se retrăgeau ca într-un dans nebunesc. Bătălia s-a deplasat înainte şi înapoi de şase ori pe câmpia lată de 3 km, forţându-i pe luptători să acopere o distanţă extenuantă. Multele denivelări ale zonei mlăştinoase care ducea de pe câmpie în tabăra grecilor i-au lăsat probabil pe oameni cu dureri musculare şi pulmonare. Cei care aveau care de luptă vor fi fost recunoscători pentru asta.

Între Troia şi corăbiile grecilor zăceau mormane de cadavre, de cai şi oameni, atât leşuri proaspete, cât şi victimele luptei din ziua precedentă, deoarece nu existase un armistiţiu pentru recuperarea morţilor. Multe dintre trupuri dezbrăcate la piele, erau acoperite numai de sângele închegat. Unora le lipseau membrele, altele fuseseră zdrobite de roţile carelor. După douăzeci şi patru de ore, cadavrele degajau mirosul înţepător al morţii, dulceag şi iute. La doar câteva minute după moarte insectele începeau să atace cadavrele, iar păsările şi câinii urmau la scurt timp. Câmpia Troiei va fi fost plină de vulturi şi ciori, care se împrăştiau când se apropiau oamenii şi se întorceau când aceştia plecau. Câinii se vor fi îngrăşat cu carne de om. Roiuri de muşte de cadavru însoţeau armatele în marş. Fluturii şi acvilele se hrăneau şi ei cu hoiturile. Ambele tabere ştiau prea bine ce-i aştepta pe cei căzuţi în luptă.

Troienii se luptau pentru casele lor, dar grecii erau liberi să se urce pe corăbii şi să plece. Nu e de mirare că Homer spune că luptele din acea zi au început cu o vizită în tabăra grecilor a lui Eris, zeiţa discordiei. Strigătul ei pătrunzător i-a ridicat pe oameni la luptă:

> Spre bătălie acum năzuiau, nu atâta-nspre casă,
> Ori să se ducă pe lucii corăbii în ţara lor dragă.[13]

A fost un început încurajator, dar nu suficient pentru a menţine spiritul de luptă de-a lungul întregii zile. Nici o tabără nu ar fi continuat fără îndemnurile neîncetate din partea conducătorilor. Bătăliile ca aceasta sunt câştigate nu de arme, ci de oameni. Hector, Agamemnon, Sarpedon, cei doi Aiax, Odiseu, Diomede şi alţii s-au adresat soldaţilor la răstimpuri, mustrându-i şi încurajându-i totodată.

Era de asemenea vital ca ordinele să fie clare. Aceşti lideri le spuneau oamenilor când să se împrăştie, când să formeze o masă compactă, când să atace şi când să se retragă. Comanda şi controlul pe câmpul de bătălie din Epoca Târzie a Bronzului erau primitive, depinzând de discursurile de sus, de chemarea goarnei şi de ridicarea stindardelor. O voce răsunătoare nu era deloc un avantaj neînsemnat; nu este de mirare că intensitatea unui strigăt de luptă al unui bărbat era considerată semn de cutezanţă războinică. Mai puţin spectaculoşi, dar la fel de importanţi erau ofiţerii inferiori, care răspândeau informaţiile, mai ales în armata troiană, unde ordinele erau date în mai multe limbi.

Însă nici un discurs nu putea să alunge o anume emoţie din inimile soldaţilor – şi aceasta era teama. Semnele favorabile din zborul acvilei spre dreapta, sentimentul că un

camarad stă aproape de tine, vederea unui inamic care fuge, toate acestea ofereau o alinare de moment. Chiar şi aşa, nimeni, de la luptătorii de rând la Agamemnon, nu a scăpat din ghearele groazei în acea zi. Un imn babilonian spune că zeul războiului străluceşte cu un licăr înspăimântător.[14]

Flăcările de la corabia lui Protesilaos i-au aprins imaginaţia lui Hector, dar au însemnat începutul sfârşitului pentru el. Cu o logică aproape matematică, succesul lui atrăgea după sine eşecul, pentru că l-a trezit pe Ahile. Cum soarta începea să le fie potrivnică grecilor, Nestor a sădit o idee în mintea lui Patroclu: deşi Ahile jurase să nu mai lupte, el, Patroclu, putea să lupte în locul lui. Nestor i-a spus:

Lese-te numai pe tine, cu ceata-i slăvită olaltă,
Pe mirmidoni, poate tu ne-i ajunge o mândră lumină!
Deie-ţi şi armele-i lucii, cu ele să-nfrunţi bătălia,
Poate s-or teme şi-or da îndărăt din cumplita-nfruntare
Mândrii troieni, să-şi mai tragă şi-aheii războinici suflarea.[15]

Fără să stea prea mult pe gânduri, Ahile a fost de acord să-l lase pe Patroclu să-i poarte armura, să-i conducă pe mirmidoni şi să salveze corăbiile. De fapt, Ahile era atât de îngrijorat, că, atunci când a văzut corabia mistuită de flăcări, i-a spus lui Patroclu să se grăbească. Singura condiţie a fost ca el să conducă o operaţiune limitată. Patroclu putea goni duşmanul din tabăra grecilor, dar în nici un caz nu trebuia să se îndrepte spre Troia. Ar fi putut să supere vreun zeu, a spus Ahile, şi, în afară de asta, i-ar fi afectat onoarea lui. Patroclu a fost de acord cu aceşti termeni.

Ahile a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a-şi ajuta oamenii, cu excepţia luptei. S-a dus la colibe şi i-a încurajat pe mirmidoni să ia armele, le-a ţinut un discurs; şi a avut precauţia de a oferi o libaţie lui Zeus. Patroclu a vorbit şi el despre reputaţia glorioasă a oamenilor şi despre şi mai gloriosul lor comandant, neuitând să-l vorbească de rău pe Agamemnon – nu degeaba Patroclu era un locotenent perfect:

Astfel noi cinste-i aducem Pelidului [Ahile], cel mai de vază
Dintre argivi, de la nave, iar noi – soţii-i buni şi cu vlagă –
Ca să cunoască Atridul, puternicul domn Agamemnon,
Câtă i-a fost rătăcirea,-njosindu-l pe cel mai de seamă.[16]

Mirmidonii i-au atacat pe troieni ca nişte lupi flămânzi. Au alungat duşmanul de la corabia lui Protesilaos şi au stins focul, dar aveau de dat o luptă grea pentru a-i alunga din tabără. Troienii şi-au menţinut poziţiile în interiorul zidului; numai după o luptă înverşunată om la om au reuşit grecii să se impună. Troienii au fost atraşi într-o bătălie dezordonată, care a lăsat mai multe care de luptă împotmolite în şanţ; caii s-au eliberat, dar i-au lăsat pe oameni ţinte sigure pentru armele de bronz ale grecilor.

Ieşind în câmpie, Patroclu le-a tăiat calea batalioanelor din frunte ale troienilor în retragerea spre Troia şi le-a forţat să rămână pe loc şi să lupte. Rezultatul a fost sângeros, dar grecii au ieşit triumfători. Dintre multele victime troiene, de departe cel mai important a fost Sarpedon: un bărbat care pretindea că este fiul lui Zeus sau al zeului furtunii, regele

Lyciei şi unul dintre principalii aliaţi ai Troiei. Locotenentul lui, Glaucos, era rănit la mână, fiind lovit de una dintre săgeţile lui Teucros în timpul atacului troian asupra zidului. Însă Glaucos ştia că onoarea lui depindea de recuperarea trupului lui Sarpedon, aşa că nimic nu-l putea ţine pe loc. I s-a adresat fără menajamente lui Hector: aliaţii se simţeau abandonaţi, aşa că ar face bine să-l ajute să lupte pentru cadavru. Şi a făcut-o. Oamenii lui Hector s-au angajat într-o luptă înverşunată corp la corp, dar grecii au câştigat. Acceptând eşecul, Hector s-a urcat din nou în car şi a ordonat retragerea. Grecii au luat armura lui Sarpedon, în timp ce până şi cerurile au oftat; cum spune Homer, Apollo i-a dus trupul înapoi acasă, în Lycia. Era un triumf total pentru mirmidoni. Într-un moment de inspiraţie, troienii l-au recunoscut pe Patroclu, dar tot n-au reuşit să-l oprească.

Însă Patroclu s-a lăsat purtat de val. Nu a ascultat ordinele lui Ahile şi a pornit în urmărire pe câmpie, către zidurile Troiei. De trei ori s-a avântat împotriva zidului. Homer spune că a urcat pe parapet şi că a fost împins înapoi de trei ori înainte de a renunţa. Probabil că luptătorii din unitatea de sprijin aduseseră scări.

Homer ne spune că Apollo i-a cerut lui Patroclu să coboare de pe ziduri, la fel cum i-a poruncit lui Hector să se întoarcă la luptă în loc să-şi conducă oamenii în siguranţă, în spatele zidurilor. Hector s-a urcat în car şi a pornit pe urmele lui Patroclu, dar grecii erau pregătiţi. Patroclu l-a ucis pe vizitiul lui Hector, Kebriones. Cei doi bărbaţi au coborât din care şi s-au luptat pentru cadavru, alături de tovarăşii lor. Din nou, grecii au câştigat.

Era de acum după-amiaza târziu. Patroclu a mai avut timp să conducă trei şarje în rândurile troienilor, iar Homer ne spune că a ucis nu mai puţin de douăzeci şi şapte de oameni. Homer menţionează numele altor douăzeci şi şapte de troieni pe care i-a măcelărit Patroclu în acea zi, pe lângă mulţi alţii, în total mai bine de cincizeci şi patru! Nici un războinic nu putea să omoare singur atâţia duşmani câţi îi atribuie Homer lui Patroclu în febra lui răzbunătoare. Dar cu Patroclu în frunte nişte trupe odihnite precum cele ale mirmidonilor ar fi putut face într-adevăr o breşă în rândurile troienilor.

Însă până la urmă norocul l-a părăsit pe Patroclu. Intervenţia divină (sau o curea slăbită) l-a făcut pe Patroclu să-şi piardă armura, iar un tânăr troian pe nume Euforbos, fiul lui Panthoos, a profitat şi i-a aruncat lancea în grumaz. Văzându-şi şansa la glorie, după ce Euforbos şi-a scos lancea, Hector şi-a croit drum printre rândurile soldaţilor şi l-a lovit cu lancea pe Patroclu în vintre. Era cea mai vulnerabilă parte a trunchiului şi un loc favorit în epopeea lui Homer, împreună cu gâtul, pentru administrarea loviturii mortale. Nu este de mirare că un general sirian vorbea despre anihilarea unui inamic spunând: „loveşte-l în pântece!“[17]

Lupta pentru trupul lui Patroclu s-a dat cu furie până la apus. Hector a avut succes, dar nu fără incidente. A fost nevoit să îndure acuzaţii de laşitate din partea lui Glaucos pentru că nu recuperase cadavrul lui Sarpedon. De asemenea şi-a pierdut un prieten apropiat, Podes, fiul lui Eetion, un oaspete obişnuit la masa lui Hector. Şi nu a reuşit să obţină prada supremă, caii lui Ahile, înhămaţi la carul lui Patroclu. Aceştia fugiseră. Dar Hector a reuşit să ia armura lui Ahile şi să-i împingă pe duşmani înapoi în tabăra lor.

Vestea morţii lui Patroclu a fost o grea lovitură pentru Ahile, dar acesta a reuşit să-şi vină în fire cât să poată merge la şanţul grecilor, unde a strigat. Vocea lui răsunătoare, la fel ca strigătul de război al faraonului[18], a înfricoşat tot ţinutul. După spusele lui Homer,

Ahile a răcnit doar de trei ori, şi troienii s-au retras destul de departe pentru ca grecii să recupereze trupul lui Patroclu. Dar era prea întuneric acum ca să continue lupta.

Troienii au ţinut o adunare. Încă o dată, Polydamas a dat cel mai bun sfat: să se întoarcă la Troia, să pună tabăra în piaţă şi, în zori, să ocupe posturile de pe ziduri. Acestea erau inexpugnabile, chiar şi pentru Ahile. Polydamas a spus:

> După ce va fi bătut în zadar calea-n jurul cetăţii,
> N-o să-l mai ţină curajul să deie-nlăuntru năvală,
> Nici n-are cum să o ia – o să-l sfârtece-atuncea toţi câinii![19]

Era un sfat bun, însă Hector nu l-a ascultat. A spus că nu era bine să se retragă acum, când Zeus sau Zeul Furtunii decisese să-l acopere de glorie. Nu pentru ultima dată în istorie, un general pretindea că îi are pe zei de partea lui. Troienii au fost convinşi; au ovaţionat cu entuziasm discursul lui Hector şi i-au pus planul în practică: vor pune tabăra din nou afară, pe câmpie şi, în zori, se vor întoarce la luptă, cu sau fără Ahile.

Acum începe una dintre cele mai memorabile părţi ale *Iliadei*. Moartea lui Patroclu a dat naştere unui nou Ahile. Mai bătrân şi mai înţelept, Ahile îşi recunoaşte greşeala şi hotărăşte să se întoarcă pe câmpul de bătălie, nu înainte de a accepta darurile oferite de Agamemnon. În ziua următoare, primind de la zei o nouă armură, fără pereche, şi un scut minunat, eroul măcelăreşte o mulţime de troieni. Luptă chiar cu râul Scamandros, într-o scenă care aminteşte de puterile supraomeneşti atribuite faraonilor. În cele din urmă, Ahile îl prinde pe Hector.

Educaţia tragică a unui tânăr erou arogant este una dintre cele mai vechi teme ale literaturii, veche deja în vremea lui Homer; o întâlnim în jurul anului 2000 î.Hr. în *Epopeea lui Gilgameş* din Mesopotamia. Nimeni nu ar putea spune povestea mai elocvent decât o face Homer în ultimele cânturi ale *Iliadei*. Lăsând literatura deoparte, în termeni militari, aceste scene sunt importante mai ales în sens negativ. Cu moartea lui Hector şi apoi a lui Ahile, Războiul Troian va continua – dar într-o formă diferită, cu noi conducători şi noi tactici.

Homer povesteşte o dublă tragedie: Ahile contra lui Hector, cu Patroclu între cei doi. Realitatea a fost probabil mai prozaică. Ahile spune că îl răzbună pe Patroclu din loialitate pentru prietenul care a fost sufletul lui pereche, viaţa lui, şi totodată din ruşine că îl lăsase la greu. Cu toate acestea, dacă Ahile nu l-ar fi ucis pe Hector, şi-ar fi pierdut statutul de căpetenie războinică. Aşa cum admite însuşi Ahile, în timp ce Patroclu şi mulţi dintre tovarăşii lui erau măcelăriţi în ofensiva lui Hector, el stătuse deoparte, la corăbii, „povară zadarnică gliei“[20]. Mirmidonii nu ar fi tolerat mult timp un conducător care nu şi-ar fi îndreptat greşeala.

Ahile ştie prea bine, şi o spune, că omorându-l pe Hector îşi semnează propria condamnare la moarte. Soarta hotărâse că avea să moară la puţin timp după Hector. Cum s-ar fi putut pune el în calea profeţiei? În afară de asta, îi plăcea războiul; avea în nări mirosul morţii şi îi plăcea. Ahile nu îşi putea salva reputaţia decât omorându-l pe Hector. I-o mărturiseşte cât se poate de limpede divinei sale mame – ori, aşa cum am putea spune noi astăzi, o zice într-un moment de onestitate:

Tot aşa eu, de mi-a fi să m-acopere-o soartă asemeni,
Zace-voi mort la pământ: dară slavă [*kléos*] mărită avea-voi.[21]

Prietenia se duce, dar faima este nemuritoare. Ahile ştia clar care îi sunt priorităţile.

Ahile ar fi vrut să înceapă lupta a doua zi în zori, dar preliminariile nu puteau fi trecute cu vederea. Trebuia să accepte o reconciliere oficială cu Agamemnon şi, după aceea, Odiseu l-a convins că trebuie să ofere un sacrificiu zeilor şi să se odihnească înainte de a porni la luptă. Prada de război trebuia să fie expusă în faţa oamenilor ca să le stârnească pofta de luptă. Apoi Ahile i-a condus în bătălie. Grecii au lovit atât de tare, iar inamicul a fugit atât de repede, încât după ce totul s-a sfârşit, după ce ultimul troian s-a aflat în siguranţă în spatele zidurilor, prima lui senzaţie a fost nu de uşurare, ci că trebuia să-şi potolească setea.

Ahile cel din trecut nu mai era. Piratul mărinimos care prefera să ceară o răscumpărare pentru un duşman decât să-l omoare devenise o maşină de ucis. Printre victimele sale s-au numărat doi fii ai lui Priam, Polydorus şi fratele lui Lycaon, un om pe care mai devreme Ahile îl cruţase şi îl vânduse ca sclav. Acum Ahile nu l-a mai ascultat când se ruga să fie cruţat. Cei mai mulţi troieni fugeau doar la vederea lui Ahile; dintre cei care au rămas pe loc, numai câţiva, precum Enea, au mai apucat să povestească ce au trăit, şi asta numai mulţumită intervenţiei divine.

Ahile avea succes în război pentru că era puternic, iute şi era susţinut de nişte războinici extraordinari. Reputaţia lui era suficientă ca să bage spaima-n duşmani, ceea ce i-a oferit un uriaş avantaj psihologic. Într-o după-amiază pe câmpul de bătălie, Ahile din *Iliada* ucide cel puţin treizeci şi şase de troieni. Este un scor mai mic de victime decât cel al lui Patroclu, dar este încă o dovadă a faptului că eroul din Epoca Bronzului nu putea fi un om obişnuit.

Ultima victimă a lui Ahile a fost Hector. Îndeajuns de curajos ca să stea pe loc şi să-l înfrunte când ar fi trebuit să se retragă în spatele zidurilor cetăţii sale, Hector a ezitat apoi. Dar s-a gândit la ruşinea căreia trebuia să-i facă faţă dacă se retrăgea. Hector a fost deci nevoit să-i dea dreptate lui Polydamas în privinţa lui Ahile. El însuşi se purtase prosteşte, iar armata troiană plătise un preţ cumplit.

Deşi se temea de dezonoarea publică, până la urmă Hector a luat-o la fugă. Înspăimântat de şarja lui Ahile, fugea acuma urmărit de marele alergător. Au înconjurat cetatea de trei ori; există indicii la Homer că poetul s-a gândit ca ei să înconjoare toată Câmpia Troiei de trei ori, o distanţă de vreo 60 de kilometri.[22] Până la urmă, regăsindu-şi curajul, Hector s-a oprit şi s-a luptat. Ahile a aruncat suliţa şi a ratat ţinta, dar a recuperat arma graţie intervenţiei divine (sau s-a repezit să şi-o ia). Hector a lovit scutul lui Ahile cu suliţa lui. Apoi şi-a scos spada şi l-a atacat, dar grecul era pregătit şi i-a înfipt lancea în gât. Troianul s-a prăbuşit şi s-a stins, nu înainte de a face o profeţie despre apropiata moarte a lui Ahile.

Faptul că grecii au fost împinşi înapoi la corăbiile lor a fost punctul culminant al rezistenţei armatei troiene. Niciodată de acum înainte ea nu va mai fi atât de ameninţătoare. Troienii au avut o strategie greşită. Ar fi trebuit să-i lase pe greci să obosească (în vremurile noastre, Muhammad Ali a folosit această tactică în box).

Nerăbdător, arogant şi avid de glorie, Hector nu putea să accepte tactici de mică intensitate într-o strategie defensivă; a căutat o luptă decisivă.

Retragerea lui Ahile şi a mirmidonilor marcase dezintegrarea coaliţiei grecilor. Hector ar fi trebuit să profite de asta tocmai nefăcând nimic. O bună regulă a războiului spune să nu opreşti niciodată un inamic care încearcă să se retragă. În schimb, Hector a făcut cea mai mare greşeală lansând un atac frontal asupra taberei grecilor. I-a împins pe Ahile şi pe oamenii săi înapoi în braţele celorlalţi greci.

Moartea lui Hector a fost probabil un punct de cotitură, dar nu însemna că războiul era pierdut. Dimpotrivă, s-ar fi putut întoarce în favoarea Troiei. Troienii încă mai puteau să lupte şi, în plus, aveau o şansă reală de a folosi acest incident într-un sens pozitiv pentru ei. Încă puteau să facă victime în rândul inamicului, încă puteau să apere o fortăreaţă inexpugnabilă şi încă se bucurau de avantajul unei baze urbane. Grecii erau blocaţi în tabăra lor mizeră. Troienii ar fi putut să-i înfrunte afară, mai ales dacă îşi întăreau rândurile cu noi aliaţi.

Familia lui Hector însă nu vedea lucrurile aşa. Regele Priam şi regina Hecuba au urmărit moartea fiului lor de pe metereze, de unde coborâseră mai devreme şi stăruiseră ca el să nu rişte să lupte cu Ahile. Acum, nimic nu le mai putea alina durerea.

Soţia lui Hector, Andromaca, era acasă, pregătindu-se pentru întoarcerea soţului, când a auzit strigătele de jale. Temându-se de ce era mai rău, Andromaca a luat două servitoare cu ea şi a alergat la zidurile cetăţii. De pe un turn înalt, a scrutat câmpul de bătălie, căutându-l pe Hector. Ahile legase trupul gol al lui Hector de un car cu nişte curele de piele, trecute prin găuri făcute în tendoane. Pletele lungi ale lui Hector fluturau în ţărână şi praf, în timp ce Ahile, triumfător, îşi biciuia caii pe câmpie, târând cadavrul în urma carului.

10
CĂLCÂIUL LUI AHILE

Oricât de plăcut ar fi fost să înfigi vârful lăncii în gâtul lui Hector, să vorbeşti în bătaie de joc – nu mai puţin de trei ori – despre câinii şi păsările care se vor înfrupta curând din leşul lui, să scoţi armura furată de pe trupul troianului, să-ţi vezi tovarăşii cum împung cu lăncile carnea caldă încă şi cântă peanul victoriei, pentru Ahile nu era destul. A dus cadavrul în tabăra grecilor şi l-a aruncat în faţa catafalcului lui Patroclu. A zăcut acolo până după funeraliile prietenului său, când Ahile s-a urcat în car şi l-a târât în jurul mormântului lui Patroclu de trei ori. Precum generalii hitiţi şi egipteni[1], căpetenia greacă a profanat trupul inamicului său.

La început, zeii nu au avut nici o obiecţie; probabil comunicau prin intermediul preoţilor. De fapt, Zeus a permis ca Hector să fie dezonorat pe pământul lui natal. Dar după nouă zile era deja destul, iar Zeus a insistat ca Ahile să înapoieze corpul la Troia pentru a fi înmormântat; altfel avea să sufere pedeapsa divină. Cadavrul lui Hector nu începuse să putrezească şi câinii nu se apropiaseră de el – două miracole, doar dacă „nouă zile“ nu înseamnă pur şi simplu mult timp.

Purtarea lui Ahile ne şochează, dar poate că nu aşa de mult ca felul în care a masacrat cu sânge rece doisprezece tineri nobili troieni în faţa rugului lui Patroclu. Însuşi marele erou îi capturase în bătălie anume în acest scop.

Între timp, a început să circule o altă versiune a poveştii lui Hector. Adevăratul Hector era un om plin de sine, adesea cu limba ascuţită, a cărui onoare era mai importantă pentru el decât siguranţa ţării sale; un om care şi-o imaginase pe soţia lui suferind în captivitate, dar a grăbit acest deznodământ prin acţiunile lui; un om ce nesocotise prudenţa care i-ar fi salvat propria viaţă şi pe aceea a multor tovarăşi de-ai săi. Iată-l acum martir ce se jertfise pentru patrie.

Iliada povesteşte cum Priam s-a dus cu mult curaj, noaptea, peste câmpie către tabăra grecilor şi, riscându-şi viaţa, l-a implorat pe Ahile să-i dea trupul lui Hector. Bătrânul rege a căzut în genunchi în faţa lui Ahile şi i-a sărutat mâinile ucigaşe. Era umilitor, dar Priam făcea un gest clasic[2] de prosternare şi autoînjosire. Şi, la fel ca duşmanul regelui hitit care arăta că se predă[3] oferind daruri de valoare (de exemplu, un tron şi un sceptru, ambele din fier), Priam a venit încărcat de comori. În aceste cazuri era subînţeles un schimb echitabil din partea învingătorului.

Grecii au fost de acord cu un armistiţiu de unsprezece zile pentru ca funeraliile lui Hector să poată avea loc; pe urmă, războiul avea să se reia. Doar câteva detalii referitoare la ce a urmat pot fi găsite în *Odiseea*. Pentru mai multe, cititorul trebuie să se îndrepte spre ce a rămas din celelalte poeme ale *Ciclului epic*. Numai nişte scurte rezumate şi câteva citate au supravieţuit din *Cypria*, *Aethiopis*, *Ilias Parva* (*Mica Iliadă*), *Iliupersis* (*Jefuirea Troiei*), *Nostoi* (*Întoarcerile*) şi *Telegonia*. Aceste relatări au fost înflorite de scriitori târzii din Antichitate, precum Pindar, autorii de tragedii din Attica, Virgiliu, Statius, Dictys din Creta, Quintus Smyrnaeus şi Apollodorus – ca să nu mai vorbim despre Herodot şi Tucidide. Acolo unde Homer este auster şi reţinut, unii dintre aceşti autori dau detalii bazate pe bârfe.

Generalii greci şi troieni au ales calea cea mai uşoară, nu cea mai bună. Fiecare tabără eşuase în atingerea obiectivelor, iar reţeta generalilor, de ambele părţi, a fost să continue lupta deschisă.

Aethiopis, un poem din *Ciclul epic*, spune povestea unei războinice, o femeie pe nume Penthesileea. Era o amazoană din Tracia, fiică de-a lui Ares, şi venise să-i ajute pe troieni în luptă. Penthesileea s-a bucurat de o zi de glorie pe câmpul de bătălie, până ce a fost nevoită să-l înfrunte pe Ahile, care a ucis-o. Homer nu o menţionează pe Penthesileea, dar oferă câteva detalii despre amazoane. Le numeşte „amazoanele cele bărbate“[4] şi menţionează doi eroi care s-au luptat cu ele: regele Priam în zilele tinereţii şi un anume Bellerofon, care era bunicul războinicului lycian Glaucos, tovarăşul lui Sarpedon. Aceste înfruntări au avut loc cu mulţi ani înainte de Războiul Troian. Deşi „Penthesileea“ este un nume grecesc, cuvântul „amazoană“ probabil nu este grecesc. Se spunea că Priam se luptase cu amazoanele pe râul Sangarius, în Frigia, la vreo 560 km est de Troia – departe de Tracia modernă, care se află în sud-estul Europei, însă uneori anticii îşi imaginau că Tracia cuprindea şi nord-vestul Anatoliei.

Autorii mai târzii din Antichitate au născocit şi alte detalii despre amazoane: au spus că urau bărbaţii, că îşi omorâseră soţii; le-au plasat din punct de vedere geografic în regiunea Anatoliei de pe malul Mării Negre, au spus că au atacat Atena şi le-au asmuţit împotriva unor eroi greci ca Heracles şi Tezeu. Se spune că Penthesileea a venit la Troia cu douăsprezece alte amazoane războinice şi că s-a remarcat în luptă. Se presupune de asemenea că era atât de frumoasă încât, după ce Ahile a scos coiful femeii moarte şi i-a văzut chipul, s-a îndrăgostit de ea.

Femeile războinice vor fi părut bizare de-a lungul istoriei, spre deosebire de zilele noastre când, de exemplu, câteva sute de mii de femei[5] servesc în armata Statelor Unite. De-a lungul istoriei au existat totuşi femei războinice. Cel mai bine documentat caz este probabil cel al unităţilor de femei care trăgeau cu arcul şi aruncau lancea în secolele XVIII–XIX în Dahomey. Buni soldaţi, ele erau de încredere ca gărzi de corp regale şi aveau o valoare de propagandă, pentru că masculii alfa se simţeau insultaţi dacă trebuiau să lupte cu femei.

Nu se cunosc alte unităţi alcătuite în întregime din femei în lumea antică, dar au existat câteva Ioane d’Arc, de la Artemisia din Halicarnas, în 480 î.Hr., prima femeie-amiral despre care ştim, la Boudicca, regina britanilor, care şi-a condus oştile împotriva unei armate romane în 61 d.Hr. În sudul Rusiei şi în Ucraina, arheologii au descoperit zeci

de morminte de femei îngropate cu arme. Spade, pumnale, arcuri, tolbe, vârfuri de săgeţi, vârfuri de lance, piese de harnaşament şi bijuterii, dar şi obiecte casnice. În unele cazuri, oasele femeilor demonstrează că erau obişnuite să călărească, să folosească arcul, şi unele probabil chiar au murit în luptă.

Cel mai timpuriu dintre aceste morminte datează din jurul anului 600 î.Hr., iar ultimul a fost săpat 400 de ani mai târziu. Scheletele reprezintă trei populaţii şi culturi din Epoca Fierului, sciţi, roxolani şi sarmaţi. Nici o dovadă arheologică a unor femei războinice nu a fost descoperită pentru Epoca Bronzului, însă descoperirile din Epoca Fierului lasă loc acestei ipoteze.

Thersites reapare în *Aethiopis* ca să-l mustre pe Ahile pentru că s-ar fi îndrăgostit de Penthesileea. Ahile nu a reacţionat bine la critică, iar Thersites a plătit cu viaţa. Autorii târzii pretind că Thersites era vărul lui Diomede; dar nici o armată nu putea tolera un războinic care l-ar fi ucis pe unul dintre oamenii lui pentru o ofensă atât de neînsemnată. Se presupune că Ahile a fost nevoit să facă o scurtă excursie pe insula vecină Lesbos, pentru a se purifica înainte de a putea lupta din nou. Când s-a întors, a dat de un nou duşman.

Memnon, regele etiopienilor, a venit în ajutorul Troiei târziu în timpul războiului, poate, cum susţin sursele din epoca romană, aducând cu el un contingent important de soldaţi. Dacă este aşa, cu siguranţă nu au venit degeaba[6], dacă judecăm după un conducător anatolian aflat sub asediu care a plătit de şapte ori leafa normală pentru a angaja mercenari. Deşi Memnon nu apare în *Iliada*, el este amintit în *Odiseea* ca mare erou. Printre alte isprăvi, Memnon l-a ucis pe Antilohos, fiul lui Nestor, înainte de a fi omorât de Ahile. La Homer, Memnon este fiul lui legendarului Tithonos şi al zeiţei Eos, zeiţa zorilor. Alte surse susţin că a existat o legătură matrimonială între familia lui Memnon şi familia lui Priam.

Memnon este un personaj prea obscur pentru a fi siguri că a existat, dar merită să speculăm că ar fi putut fi negru. Memnon venea din Etiopia, un loc pe care grecii şi-l imaginau în diverse feluri, adesea vagi. Termenul s-ar putea referi la Etiopia modernă, la orice teritoriu situat în sudul Egiptului – mai ales Sudanul –, la orice teritoriu cu locuitori cu pielea închisă la culoare, sau la Orient, adică ţinutul zorilor. Însă un lucru este clar: pentru greci, etiopienii aveau pielea arsă de soare. Prin urmare, pentru un grec, un etiopian putea să fie negru.

În Epoca Târzie a Bronzului, Nubia, un teritoriu din nordul Sudanului de azi, a fost cucerită şi anexată de Egipt. Mercenarii nubieni luptau în armata faraonului, iar fiii prinţilor nubieni erau aduşi în nord pentru a fi egiptenizaţi, alături de fiii prinţilor din Canaan. Unii nubieni au ajuns în funcţii înalte în Egipt. Nobilii nubieni au început să se reprezinte ca egipteni în mormintele lor şi uneori au luat nume egiptene.

Egiptul nu era străin de politica din vestul Anatoliei. De exemplu, faraonul Amenhotep III (1382–1344 î.Hr.) s-a gândit la o alianţă cu regatul Arzawa[7] din Anatolia de vest, căsătorindu-se cu o prinţesă moştenitoare din Arzawa. După aceea, Ramses II (1279–1213 î.Hr.) a corespondat cu regele din Mira[8], stat succesor al regatului Arzawa.

Însă în pofida susţinerii acordate Troiei de către Memnon, armata greacă, în frunte cu Ahile, i-a înfrânt pe troieni, care au fugit înapoi în cetate. Iar Ahile era pe punctul de a

forţa intrarea în Troia când a fost doborât de Paris.

Fragmentele care au supravieţuit din *Ciclul epic* nu specifică felul în care Paris l-a ucis pe Ahile, dar prezenţa lui Apollo (care îi acorda sprijinul divin) indică arcul. Se presupunea că singura parte vulnerabilă a trupului lui Ahile era călcâiul. O altă tradiţie afirmă că a fost nimerit în gleznă. Dacă aceste poveşti sunt adevărate, iar Ahile a murit imediat, asta indică faptul că a fost vorba despre o săgeată cu vârful otrăvit. O săgeată obişnuită care ar fi pătruns în gleznă sau în călcâi nu ar fi fost fatală pe loc; ar fi putut duce la o infecţie letală, dar atunci Ahile ar fi mai fi agonizat câteva zile.

După cum aflăm din *Aethiopis*, Ahile a fost nimerit de săgeată la Porţile Schee ale Troiei. Poarta era un potenţial punct slab în ziduri, aşa că atacul se concentra de obicei acolo. Arhitecţii de la Troia au compensat forţând inamicul spre un spaţiu strâmt de la poartă, unde puteau fi atacat de sus de apărătorii aflaţi pe metereze sau într-un turn. Toate porţile care au supravieţuit la Troia sunt foarte sofisticate şi primejdioase, aşa că provocarea pe care a trebuit s-o înfrunte Ahile este evidentă (chiar dacă identificarea Porţilor Schee nu este).

Paznicii deschiseseră porţile duble ca să le permită troienilor să intre în cetate, lucru periculos, căci Ahile şi oamenii lui veneau din urmă. Priam poruncise străjilor de la Troia, în ziua ultimei bătălii a lui Hector, să închidă porţile la timp, în aşa fel încât Ahile să nu poată intra odată cu troienii care fugeau în oraş. De această dată, Ahile a reuşit să pătrundă înăuntru, aşa cum se temuse regele. Larg deschise ca şuvoiul de oameni să intre în siguranţă, porţile nu au fost închise decât când a fost prea târziu. Ahile se afla în cetate. Nu pentru multă vreme însă. Paris îl aştepta şi, cu ajutorul zeului Apollo, sau Iyarri, l-a ucis, aşa cum prevestise Hector cu limbă de moarte.

Probabil că Paris ocupa o poziţie strategică pe ziduri. La o înălţime de 8 metri sau mai mult, erau puţine puncte de referinţă pentru a aprecia distanţa cu acurateţe, lucru hotărâtor, pentru că săgeţile trase dintr-un arc compozit urmează o traiectorie curbă în zbor. Jos, pe sol, erau o mulţime de luptători, deci Paris a avut un noroc extraordinar.

A început atunci o luptă crâncenă pentru trupul lui Ahile, aşa cum se spune în *Aethiopis*. Până la urmă, Aiax a recuperat trupul şi l-a adus înapoi în tabăra grecilor, în timp ce Odiseu a jucat rolul principal în zădărnicirea avansului inamicului. În *Odiseea*, se spune că Ahile a fost jelit vreme de şaptesprezece zile. În *Aethiopis* se vorbeşte de bocitori divine şi de jocuri funerare. Iar *Mica Iliadă* pomeneşte de o întrecere pentru armele lui Ahile, care fuseseră recuperate odată cu trupul acestuia.

Ca şi în cazul lui Hector, revizionştii au apărut repede. Dacă Ahile fusese atât de glorios, de ce zeii i-au destinat o moarte atât de urâtă, aproape ca din întâmplare? La doi ani după sfârşitul războiului, fantoma lui Ahile îi mărturiseşte lui Odiseu că el, Ahile, greşise alegând o moarte timpurie, dar glorioasă în loc de o viaţă lungă şi banală. Însă, protestează Odiseu, nu este Ahile onorat ca un rege în Hades? Fantoma răspunde:

> Nu-mi mai vorbi tu de moarte a bine, slăvite Odysseu!
> Vrere-aş pe glia de sus să mă aflu, şi slugă la altul,
> Pe la vreun biet sărăntoc, fără multă avere prin casă,
> Nu peste cei răposaţi, fără vlagă, să am stăpânire![9]

Realitatea s-a despărţit foarte repede de idealul eroic. Nimic nu era sacru, nici măcar armele lui Ahile, cel puţin dacă dăm crezare tradiţiei epice. Aceste arme ar fi trebuit să-i fie date celui mai bun războinic grec dintre cei rămaşi în viaţă, dar a avut loc o întrecere pentru ca acesta să fie ales. Aiax şi Odiseu erau cei doi principali concurenţi; Aiax era numai muşchi, iar Odiseu şi-a folosit isteţimea.

Poeţii sunt de acord că decizia a fost lăsată în seama troienilor, cu siguranţă un mod de a evita un război civil între greci. Homer spune că „a troienilor fete“[10] au făcut alegerea, în timp ce *Mica Iliadă* vorbeşte despre un plan pe cât de iscusit, pe atât de greu de crezut. Nestor a propus ca grecii să aleagă câştigătorul trimiţând oameni care să tragă cu urechea la zidurile Troiei. Acolo, puteau să surprindă inamicul discutând despre curajul şi bărbăţia eroilor greci. Au fost trimise iscoade şi au auzit într-adevăr o conversaţie, dar nu între războinicii troieni, ci între fete de măritiş. Prima fată i-a adus laude lui Aiax pentru că el recuperase trupul lui Ahile, ceea ce nu se putea spune despre Odiseu. A doua fată a contrazis-o pe prima, spunând că până şi o femeie ar putea târî un trup la loc sigur, dar numai un bărbat ar fi avut curajul să rămână pe loc şi să apere restul armatei, aşa cum făcuse Odiseu. Acest răspuns era atât de inteligent, că poeţii au văzut în el intervenţia zeiţei Atena.

Într-adevăr, epopeea vede intervenţia divină în întreaga poveste. Oamenilor din Epoca Bronzului le plăcea să creadă că bătăliile se câştigă prin cutezanţă, dar războinicii experimentaţi ştiau că şiretenia e mai eficientă decât forţa brută. Cel mai bun mod de a susţine acest adevăr incomod era apelul la zei. Potrivit *Micii Iliade*, Atena a decis rezultatul.

Verdictul fetelor din Troia a fost transmis grecilor, iar Odiseu a fost declarat învingător. Aiax, neştiind să piardă, a înnebunit de-a binelea. Până la urmă s-a sinucis, dar nu înainte de a măcelări vitele grecilor. Uciderea animalelor nu era puţin lucru; ele fuseseră dobândite cu atâta trudă în atâtea raiduri – de obicei conduse de Ahile – şi reprezentau bunuri pe care le puteau duce acasă, sacrificii ce urmau a fi făcute zeilor şi hrană pentru soldaţi. *Mica Iliadă* spune că Aiax l-a mâniat atât de mult pe „rege“[11] (Agamemnon?), încât i s-a luat dreptul la obişnuitul rug funerar, având parte doar de o urnă funerară sau un sicriu. La greci, spre deosebire de romani, sinuciderea nu era considerată un sfârşit onorabil.

Cât despre înmormântarea lui Aiax, incinerarea nu era norma pentru regii din Grecia în Epoca Bronzului, dar era pentru regii hitiţi. Şi evident că era o opţiune la Troia. Într-o necropolă din anii 1300 î.Hr. din portul Troiei, săpăturile arheologice au scos la iveală atât morminte de incinerare (adică oase şi dinţi care rămân după incinerare), cât şi de înhumare (adică schelete rămase în urma înmormântării corpurilor nearse). Unele dintre acestea conţin artefacte greceşti.

Nici una din tabere nu şi-a îndeplinit obiectivele în luptele înverşunate care au urmat după moartea lui Hector şi a lui Ahile. Dar nu putem spune că aceste bătălii nu au dus la nimic. De fapt, au fost fără îndoială cele mai importante confruntări ale războiului, căci erau printre ultimele. Au netezit calea pentru o ultimă încercare de a învinge cu o strategie indirectă, de mică intensitate.

Din punct de vedere strategic, povestea fetelor troiene, sinuciderea lui Aiax şi

triumful lui Odiseu au pregătit scena pentru noua fază a războiului. Odiseu era adeptul războiului neconvenţional. Venise, în fine, vremea lui. Mai înainte, Agamemnon dăduse dovadă de bun-simţ ascultându-l pe Nestor când fusese vorba despre deciziile cele mai grele; acum, îl asculta pe Odiseu.

Prima mişcare a lui Odiseu a fost să-l atragă într-o ambuscadă pe Elenaos, fiul clarvăzător al lui Priam. În loc să rămână tare pe poziţii, profetul le-a spus grecilor ce anume considera el că este reţeta secretă pentru succes: să-l aducă pe Filoctet, cu arcul lui, care aparţinuse odinioară lui Heracles, iar Troia va cădea. Filoctet era un războinic din Tesalia care pornise pe mare din Aulis cu grecii, dar nu mai ajunsese la Troia. Fusese muşcat de un şarpe pe o insulă din Marea Egee, Lemnos (după Homer) sau Tenedos (după *Cypria*), iar veninul îi provocase o rană dezgustătoare. De aceea, grecii îl abandonaseră pe insulă. Acum, Odiseu l-a trimis pe Diomede cu misiunea de a-l aduce pe Filoctet.

Medicul Machaon a reuşit să-l vindece pe Filoctet. Nu este clar de ce a avut succes de data aceasta, şi mai înainte nu. Însă războiul dă adesea un impuls tehnologiei, inclusiv tehnologiei vindecării, iar procesul de încercare şi eroare pe atâţia pacienţi s-ar fi putut să-l fi învăţat pe doctor vreo nouă reţetă cu ierburi.

Cu arcul lui Heracles, Filoctet l-a răzbunat pe Ahile ucigându-l pe Paris. Grecii triumfători i-au luat trupul, iar Menelau şi-a arătat mânia batjocorindu-l. Însă troienii au luptat şi au recuperat ce mai rămăsese din Paris. A avut parte de o înmormântare decentă. Obiceiul troian cerea ca văduva să nu ţină doliu prea mult timp. La puţin după aceea, Elena s-a căsătorit cu fratele lui Paris, Deifobos. Căsătoria de levirat era o practică destul de comună în Orientul Apropiat antic, întâlnită la Ugarit şi printre hitiţi, ca şi în Biblia ebraică. Dar nu exista în Grecia Epocii Fierului, ceea ce indică faptul că poetul cunoştea cutume care nu erau greceşti. Prin căsătoria de levirat, un frate al defunctului trebuie să se însoare cu văduva acestuia. Obiceiul este o aducere aminte a faptului că o căsătorie antică era încheiată mai puţin din dragoste şi mai degrabă pentru cimentarea legăturilor familiale şi pentru ca femeia să fie sub protecţia unui bărbat.

În cazul Elenei, a treia căsătorie a fost fie impusă de troieni, fie un semn că nu dorea să se întoarcă acasă la Menelau – sau ambele. Elena era încă o femeie excepţional de frumoasă. Zece ani mai târziu, în *Odiseea*, încă poate fi descrisă ca fiind „parcă lui Artemis, zâna cu fusul de aur, asemeni“[12].

Între timp, generalii continuau să-i acorde mai multă atenţie lui Ares decât Afroditei. Ambele tabere doreau să încheie noi alianţe. Homer şi *Ciclul epic* sunt de acord că în amândouă taberele apăruse o nouă generaţie de războinici, fiii bărbaţilor care începuseră conflictul. Ar fi putut fi adevărat dacă Războiul Troian ar fi durat cu adevărat zece ani, dar, cum a fost un conflict mult mai scurt, acest detaliu trebuie pus pe seama mitului. În orice caz, tradiţia epică spune că Odiseu s-a dus pe insula Scyros, unde l-a găsit pe fiul lui Ahile, Neoptolem. Odiseu i-a înmânat armura tatălui său şi l-a convins pe tânăr să vină la Troia şi să lupte pentru cauza părintelui. Între timp, Priam l-a adus pe fiul lui Telefos din Misia, Eurypylos, împreună cu trupele sale. Aceasta i-a adus beneficii de imagine, dar şi practice, deoarece, precum Filoctet, Eurypylos avea legături cu Heracles, care era bunicul său din partea tatălui. Se spune de asemenea că Priam i-a oferit mamei lui Eurypylos[13] un dar extraordinar de generos pentru a-i obţine permisiunea.

Precum Neoptolem, Eurypylos era evident foarte tânăr, căci în caz contrar nu ar fi avut nevoie de consimţământul mamei. Asemenea întăriri au fost obţinute cu un preţ foarte mare, de vreme ce Priam putea cu greu să-şi mai permită o astfel de generozitate în acest punct al războiului, în timp ce Odiseu nu era bucuros să renunţe la armura pe care o obţinuse atât de greu în acea întrecere. Însă miza era prea mare ca să ezite.

Eurypylos a venit la Troia şi şi-a desfăşurat oamenii pe câmpul de bătălie, unde – fireşte – se spune că au luptat cu vitejie. Va fi ucis curând de lancea lui Neoptolem.

Odiseu era pe punctul să dea o lovitură de propagandă. S-a furişat în Troia executând ceea ce s-a dovedit a fi prima dintre cele două misiuni secrete. *Odiseea* ne spune că Odiseu s-a chinuit din greu să se deghizeze, nu numai înlocuind armura cu nişte zdrenţe, ci şi schimbându-şi chipul: s-a lovit peste faţă cu un bici ori cu un băţ până ce s-a umflat. Nimeni nu l-a recunoscut la Troia, cu excepţia Elenei. Ani mai târziu, spunând povestea acasă, la Sparta, ea a pretins că l-a ajutat pe Odiseu oferindu-i o baie, un masaj şi un rând de haine noi. Dar l-a bătut la cap până ce i-a dezvăluit strategia. Ca de obicei, Elena a vrut ceva în schimb pentru atenţia pe care o acorda.

Elena a pretins, de asemenea, că şi mulţumită ajutorului ei Odiseu a ucis mulţi troieni înainte de a se furişa afară din oraş. Dar ce făcea el la Troia? Probabil că spiona în vederea celei de-a doua misiuni. Unele surse spun că vechiul lui prieten, Diomede, era cu el. Obiectivul lor era să pună mâna pe „sfânta sfintelor“ deţinută de troieni, şi anume statueta numită Palladion.

În epoca clasică, zeiţa Atena înarmată era numită Pallas Atena. Sursele din epoca romană descriu de obicei Palladionul ca fiind o statuetă de lemn a zeiţei Atena înarmată. Nu este clar dacă troienii o adorau pe zeiţa Atena, dar zeiţa-mamă era venerată peste tot în Anatolia, aşa că o imagine a unei divinităţi feminine ar fi putut deţine un loc central în panteonul troian. Furtul Palladionului a fost o lovitură care le-a dat cu siguranţă un imbold grecilor, şi a devastat moralul troienilor.

În epoca clasică, zeii şi zeiţele grecilor aveau de obicei statui peste mărimea naturală. Dar în Anatolia şi în Grecia din Epoca Târzie a Bronzului figurinele erau un mod familiar de reprezentare a zeităţii.[14] În bogatele capitale hitite existau sculpturi monumentale ale zeilor[15], dar figurinele confecţionate din lemn şi placate cu metal preţios erau mai comune. Poate că Palladionul era o simplă coloană ori o stelă ca acelea aflate în afara porţilor cetăţii Troia. Precum pachetele sacre[16] învelite în piei de animal şi purtate de anumite triburi indigene din America, se credea că Palladionul are o putere foarte mare, dincolo de dimensiunile sale.

Furtul zeului de la inamic poate fi o mişcare psihologică de mare succes într-un război. Însă pentru anumite popoare antice era mai mult decât atât: hitiţii[17] şi, peste multe secole, romanii[18] credeau că ar putea atrage cu adevărat un anumit zeu de partea lor.

Grecii încercaseră totul, fără succes. Mulţi se simţiseră probabil la fel de frustraţi ca acei comandanţi hitiţi care, în pofida eforturilor, ajunseseră la disperare când fuseseră nevoiţi să părăsească un oraş inamic neatins[19]. Dar, în loc să dispere, Odiseu s-a gândit la o „armă-minune“ care să-l ajute să câştige războiul, pentru a folosi un termen modern. Arcul lui Heracles şi armura lui Ahile erau obiecte miraculoase care au dus la moartea lui Paris şi Eurypylos; se credea că furtul Palladionului va slăbi Troia. Asta dacă hoţii reuşeau:

Jefuirea Ilionului spune că Odiseu nu a luat adevăratul Palladion, ci un fals, făcut cu mult înainte pentru a-i înşela pe hoţi. A fost probabil o poveste inventată de Priam pentru a menţine moralul troienilor.

Zidurile Troiei au rezistat. Dar oare troienii îşi mai doreau să le apere? Ahile şi Aiax erau morţi, dar Odiseu era tot mai puternic, avându-i acum pe Filoctet şi Neoptolem alături. Între timp, Eurypylos, Memnon şi Penthesileea veniseră şi pieriseră, Hector şi Paris erau morţi, Priam se înjosise în faţa lui Ahile, Elenaos fusese prins de inamic şi dezvăluise secrete de stat, iar Elena trata cu duşmanul. Venise timpul ca troienii să se roage ca Boreas să sufle şi să trimită corăbiile grecilor înapoi acasă.

11
NOAPTEA CALULUI

Este ultimul grec rămas la Troia. Livid în lumina dimineţii, arată ca un fugar slăbit şi zdrenţăros. Însă înfăţişarea poate să înşele. Sinon, căci aşa se numeşte, spune că este dezertor – singurul grec care a rămas după ce toţi duşmanii şi flota lor blestemată au plecat pe nepusă masă. Oare poate fi crezut? Numele lui, Sinon, înseamnă „ciumă“, „pacoste“ sau „ghinion“ în limba greacă, ceea ce i-a făcut pe unii istorici să considere că este o poreclă, precum „Vulpea Deşertului“ pentru generalul german Ernst Rommel, ori un nume generic precum „Oase“ pentru un doctor militar[7]. Sinon a jucat un rol-cheie în complotul cuceririi Troiei, deşi este adesea uitat, eclipsat de cea mai cunoscută înşelătorie din civilizaţia occidentală.

Ne putem imagina faimosul cal ca pe o structură de lemn înaltă şi bine întocmită, înălţându-se peste florile sălbatice din câmpia fluviului Scamandros. Trupul este făcut din lemn de pin de pe Muntele Ida, un copac cunoscut astăzi ca *Pinus equi troiani*, „pinul calului troian“ şi renumit încă din Antichitate ca material de construcţie pentru corăbii. Ochii calului sunt din obsidian şi chihlimbar, dinţii din fildeş. Coama, făcută din păr de cal adevărat, flutură în bătaia brizei. Copitele strălucesc ca marmura lustruită. Şi nouă războinici greci sunt ascunşi înăuntru.

Toată lumea ştie povestea. Se spune că grecii au adunat oamenii, caii, armele şi prada, şi-au incendiat colibele şi au plecat în toiul nopţii pe insula vecină Tenedos, unde şi-au ascuns corăbiile. Au lăsat în urmă doar calul troian şi o iscoadă, pe Sinon, care pretindea că este dezertor.

Troienii au descoperit cu uimire că, după atâţia ani, duşmanul plecase acasă pe furiş. Ce să facă însă cu acel cal? După o discuţie aprinsă, l-au adus în cetate ca o ofrandă zeiţei Atena. Au sărbătorit evenimentul. Dar iată că troienii au subestimat viclenia adversarilor. În noaptea aceea, oamenii aflaţi în interiorul calului au ieşit pe furiş afară şi au deschis porţile cetăţii pentru greci, care au profitat de faptul că oamenii se distrau şi beau la Troia şi s-au întors pe corăbii de pe insula Tenedos. Au pornit să prade cetatea şi au câştigat războiul.

Toată lumea ştie povestea, dar nimănui nu-i place calul troian. Deşi istoricii îşi dispută aspecte ale Războiului Troian, aproape toţi sunt convinşi de un lucru: calul troian este o ficţiune. Din vremea romanilor încoace au existat diverse teorii: calul troian a fost de fapt un turn de asediu, sau o imagine a unui cal pe o poartă a cetăţii lăsată deschisă de

Antenor, favorabil grecilor, sau o metaforă pentru o nouă flotă a grecilor, pentru că Homer numeşte corăbiile „caii mării“[1], sau un simbol al zeului Poseidon, care a distrus Troia în timpul unui cutremur, sau o legendă similară celor găsite în literatura egipteană şi în Biblia ebraică. Au circulat tot soiul de teorii despre calul troian, cu excepţia celei că el a existat cu adevărat.

Multe dintre aceste teorii sună convingător, mai ales cea a calului ca maşinărie de asediu, de vreme ce asirienii din Epoca Bronzului îşi numeau turnurile de asediu cu nume de cai şi de alte animale. Însă uneori un cal este doar un cal. Deşi tradiţia epică poate că a exagerat detaliile calului troian şi a înţeles greşit scopul lui, de ce nu i-am da crezare când spune că obiectul a existat şi că a jucat un rol în păcălirea troienilor, care au lăsat cetatea fără apărare?

Mai multe despre cal în curând; între timp, să ne întoarcem la spionul pe care grecii îl lăsaseră în urma lor. Deşi Sinon este mai puţin spectaculos decât faimosul cal, el nu era mai puţin eficient ca agent subversiv şi pare mai credibil ca personaj istoric veritabil. Calul troian este unic şi improbabil, deşi nu imposibil. Dar Sinon joacă un rol bine atestat în războiul neconvenţional din Epoca Bronzului.

În *Eneida* lui Virgiliu, Sinon pretinde că este dezertor pentru a putea să pătrundă în cetatea Troiei. El depune mărturie că grecii au plecat de-a binelea şi susţine că acel cal de lemn este cu adevărat un dar, şi nu o capcană. Până la urmă, după o discuţie aprinsă, troienii decid să ducă în cetate calul.

Înşelăciunea nu este caracteristică doar poveştii troiene; ea era un ingredient fundamental în doctrina militară hitită.[2] Să luăm în considerare câteva exemple: un rege a pus capăt asediului unei fortăreţe la apropierea iernii, numai pentru a-şi trimite generalul înapoi să ia cu asalt cetatea ai cărei apărători nu mai bănuiau că se întoarce. Un general a trimis agenţi în tabăra inamică înainte de bătălie, unde aceştia au pretins că sunt dezertori şi au înşelat inamicul, care a lăsat garda jos. Un alt rege a atacat un vecin luând-o pe un drum ocolit pentru a evita cercetaşii inamici. Hitiţii nu erau singurii care foloseau înşelătoria. Asedierea unei cetăţi din Mesopotamia[3] de către o alta a implicat atacuri prin surprindere în timpul nopţii şi chiar soldaţi care s-au deghizat ca aliaţi în încercarea de a-i induce în eroare pe cei asediaţi pentru a-i face să deschidă porţile. (Încercarea a eşuat.)

Să ne gândim la căderea Troiei nu ca la un mit despre un cal, ci ca la un exemplu de război neconvenţional, în stilul Epocii Bronzului. Calul troian ar putea fi foarte bine numit diversiunea troiană. Toată lumea se concentrează asupra calului, dar adevărata poveste se află în altă parte. De fapt, am putea să lăsăm deoparte calul troian şi totuşi să spunem o naraţiune credibilă şi coerentă despre cucerirea Troiei la fel cum au spus-o anticii.

Fără calul troian, povestea ar suna cam aşa: grecii au hotărât să-i înşele pe troieni şi să-i facă să creadă că au plecat acasă, când, de fapt, ei s-au retras pur şi simplu pe insula Tenedos. După ce au păcălit inamicul, care a lăsat garda jos, au plănuit să se întoarcă şi au dat un atac surpriză – noaptea. Pentru a şti când să facă mişcarea, grecii au aşteptat un semnal, făcut cu o torţă aprinsă, de un grec din Troia care pretinsese că trădase şi dezertase. Semnalele erau adesea folosite în bătăliile antice; cel mai cunoscut caz s-a petrecut la Marathon (490 î.Hr.)[4], când un trădător grec de pe dealuri a reflectat cu ajutorul unui scut razele soarelui pentru a comunica cu perşii. Pe cerul limpede al Mediteranei,

semnalele cu foc puteau fi văzute de foarte departe. Erau vizibile ca semnale cu fum în timpul zilei şi ca focuri în timpul nopţii. Experimentele arată că semnalele erau vizibile între culmile munţilor până la o distanţă de 300 de kilometri.

La semnal, grecii au vâslit repede înapoi la Troia. Partea finală a planului cerea existenţa câtorva oameni în interiorul Troiei, care să deschidă poarta cetăţii. Aceşti oameni au fost fie trădători troieni, fie greci care se strecuraseră în cetate. Pentru că presupuneau că pericolul trecuse, străjile de la poarta Troiei nu au fost greu de învins.

Să comparăm seria de înşelătorii prin care oraşul-port Tarent[5] din sudul Italiei a fost trădat şi predat mai întâi lui Hannibal şi apoi romanilor. În 213 î.Hr. un cetăţean din Tarent favorabil Cartaginei a făcut în aşa fel încât soldaţii cartaginezi să se întoarcă împreună cu el de la o vânătoare pe timp de noapte. Soldaţii purtau platoşe şi spade sub pieile de căprioară; duceau chiar un mistreţ, pentru a părea autentici. După ce a fost deschisă poarta cetăţii, au măcelărit gărzile, iar armata lui Hannibal a dat buzna în cetate. Patru ani mai târziu, romanii conduşi de Fabius Maximus au recucerit cetatea trimiţând o fată din oraş să-l seducă pe comandantul garnizoanei lui Hannibal. Iar el s-a învoit să-i conducă pe soldaţii romani peste ziduri în timpul nopţii, în timp ce corăbiile lui Fabius au creat o diversiune la zidul portului din cealaltă parte a oraşului. Deşi aceste evenimente au avut loc la o mie de ani după Războiul Troian, ele puteau foarte bine să se petreacă şi în condiţiile tehnologiei din Epoca Bronzului.

Planul grecilor de la Troia era să înşele inamicul, care să lase garda jos. A funcţionat foarte bine. Troienii s-au relaxat. În acest moment, un grec din cetate a aprins un foc de semnalizare pentru a aduce înapoi flota greacă şi apoi alţii au deschis o poartă.

Insula Tenedos se află la aproximativ şase mile marine de portul troian. Grecii şi-ar fi putut acosta corăbiile într-unul din golfurile adăpostite de pe coasta de est a insulei, lângă Troia, dar nu la vedere. Într-un ritm de aproximativ cinci noduri[6] (aproximativ cel al unei corăbii vikinge cu 32 de vâsle), puteau să acopere distanţa cam într-o oră. Asta în timpul zilei; călătoria a durat fără îndoială mai mult pe timp de noapte. Dar *Jefuirea Troiei* pretinde că era o noapte cu lună plină şi, oricum, armatele din Epoca Bronzului ştiau să mărşăluiască pe timp de noapte.[7] Prin urmare, călătoria de la Tenedos a durat poate nu mai mult de două ore. Din portul troian mai erau alţi opt kilometri pe uscat până la Troia. Era noapte şi drumul era anevoios, dar grecii îl cunoşteau bine. Probabil au parcurs distanţa[8] în trei ore. Surse ateniene susţin că faptele s-au petrecut în luna thargelión[9], aproximativ în luna mai din zilele noastre. În acea lună a anului, soarele răsare la Troia la 5:30–6:00 dimineaţa şi apune la 8:00–8:30 seara. Dacă grecii au plecat din Tenedos la, să zicem, 9 seara, şi dacă totul a decurs conform planului, au ajuns probabil la Troia între 2 şi 3 noaptea, asta însemnând cu aproximativ trei ore înainte de răsărit. În marş forţat, poate că grecii au ajuns la Troia cu o oră mai devreme.

Pentru a-şi duce la bun sfârşit planul, grecii trebuiau să infiltreze un mic grup de soldaţi în cetate. Nu aveau însă nevoie de calul troian pentru a face asta. Cu puţin timp înainte, Odiseu se furişase deja în şi din cetate, în două rânduri diferite. Oamenii au intrat şi au ieşit pe porţile Troiei în timpul războiului, iar acum era mai uşor să-i înşele pe paznici să lase să intre o mână de războinici greci deghizaţi.

Odată în interiorul cetăţii, nu aveau nevoie decât de arme, pe care un bărbat hotărât

le-ar fi obţinut fără prea mare greutate. Comandourile bine antrenate puteau uşor să învingă câţiva soldaţi troieni şi să le ia scuturile şi spadele.

Cetăţile antice atacate erau adeseori trădate din interior. Nici măcar armele nu puteau face faţă „nemulţumirii şi trădării“[10], spune un poem akkadian. Fără îndoială că şi la Troia au fost oameni care au preferat să se înţeleagă cu grecii decât să prelungească suferinţele războiului.

Calul troian nu era strict necesar pentru planul grecilor, însă se poate foarte bine să fi făcut parte din acesta. Povestea calului troian ar fi mai uşor de crezut dacă istoria antică ar fi înregistrat o altă ocazie în care a fost folosit un truc similar. Cum însă? Calul troian a devenit un şiretlic atât de cunoscut, încât ar fi putut fi folosit doar o dată.

După spusele lui Homer, Odiseu a fost cel care a venit cu ideea, iar Epeios, campionul la pugilat la jocurile de la funeraliile lui Patroclu, a fost cel care a construit calul. Desigur, grecii dispuneau de tehnologia necesară construcţiei. Flotele antice navigau de obicei cu un constructor de nave, deoarece corăbiile de lemn aveau nevoie în mod constant de reparaţii, iar textele în Liniar B se referă la meserii precum cea de constructor de nave şi tâmplar.[11] Tabăra greacă nu ducea lipsă de oameni care să facă treaba.

Şi nici nu se punea problema ca o statuie de animal să nu-i atragă atenţia regelui troian. Monarhilor din Epoca Bronzului le plăceau animalele şi reprezentările lor. Un rege babilonian din anii 1300 î.Hr., de exemplu, i-a cerut în mod specific faraonului să-i dăruiască sculpturi realiste ale unor animale sălbatice[12], care să arate ca în viaţă, confecţionate de tâmplari egipteni. Dar ce animal trebuiau să construiască grecii la Troia? Un câine troian ar fi fost insultător; un leu troian, înfricoşător; un taur troian sau o vacă i-ar fi făcut pe troieni să le reproşeze grecilor că sunt hoţi de vite. Un cal însă simboliza războiul, statutul, pietatea, popularitatea şi pe Troia însăşi.

Caii sunt scumpi, iar în Epoca Bronzului erau de obicei folosiţi în context militar, rareori ca animale de fermă. Conducătorii din acea epocă trimiteau adesea cai[13] în dar regilor, iar troienii de rând preţuiau imaginea unui cal. În Epoca Târzie a Bronzului, figurinele de cai, confecţionate din lut ars, erau colecţionate peste tot în Orientul Apropiat. Recentele săpături arheologice de la Troia au scos la iveală un model de lut al unui cal[14] din anii 1200 î.Hr. În sfârşit, avea o conotaţie religioasă: ca ofrandă votivă, calul era aproape o recunoaştere a vinovăţiei de către greci, care începuseră războiul, o supunere simbolică faţă de zeii troienilor îmblânzitori de cai.

Calul va fi fost folosit probabil pentru a introduce un mic număr de războinici greci în cetate, dar şansele ca ei să fie descoperiţi erau foarte mari. Însă, deşi povestea tradiţională a calului troian nu poate fi exclusă, pare mult mai probabil că, dacă acesta a existat, era gol. Existau moduri mai simple şi mai puţin periculoase de a introduce pe furiş oameni în cetate. Pentru greci, calul era valoros nu ca mijloc de transport, ci ca diversiune, un strămoş mai puţin avansat tehnologic al armatei-fantomă a generalului Patton, pe care Aliaţii au folosit-o în 1944 pentru a-i înşela pe germani, care s-au aşteptat ca invazia din Ziua Z să aibă loc în zona Pas de Calais, nu în Normandia.

Tradiţia epică afirmă că unii troieni au acceptat calul ca pe un semn adevărat că grecii renunţaseră la luptă, în vreme ce alţii au rămas sceptici. Discuţia a durat o zi întreagă, conform lui Virgiliu, sau trei zile, conform lui Homer. *Jefuirea Troiei* identifică trei tabere:

cei care voiau să ardă calul, cei care voiau să îl arunce de pe ziduri şi cei care voiau să-l consacre zeiţei Atena. Durata dezbaterii a fost direct proporţională cu miza. Siguranţa cetăţii, ca şi interesele individuale au atârnat greu în luarea deciziei.

Virgiliu îi acordă multă importanţă fiicei lui Priam, Cassandra, care s-a numărat printre cei care s-au opus aducerii calului în cetate şi care avea darul profeţiei, dar era blestemată să nu fie crezută. Această poveste nu se regăseşte la Homer ori în ceea ce a rămas din *Ciclul epic*. O figură care apare în tradiţie este preotul troian Laocoon, un înverşunat adversar al grecilor, care voia să distrugă calul. La Virgiliu, dezbaterea legată de cal ia sfârşit când Laocoon şi fiii lui sunt sugrumaţi de doi şerpi veniţi din mare. *Jefuirea Troiei*, din câte se pare, plasează acest eveniment după ce calul fusese deja adus în cetate. Cu siguranţă, şerpii sunt simbolici; cu siguranţă Laocoon şi băieţii lui au fost ucişi nu de un şarpe-de-mare, ci de un membru al facţiunii favorabile grecilor, aşadar de cineva perceput ca o unealtă a cuiva ce personifica răul, ca un şarpe.

Şerpii lui Laocoon ar putea avea originea în religia anatoliană din Epoca Bronzului, în tradiţiile locale din Troada sau în ambele. În literatura hitită, şarpele este un simbol al haosului şi duşmanul cel mai mare al Zeului Furtunii. Este logic ca un şarpe să zădărnicească planurile slujitorului Zeului Furtunii, preotul troian care încerca să-şi salveze cetatea. Troada, în orice caz, este bogată în resturi fosile ale animalelor din Miocen, cum ar fi mastodonţii şi *Giraffa pygmaea*, iar aceste fosile ar fi putut să inspire mitul. De exemplu, un pictor grec din Epoca Fierului a folosit probabil un craniu de animal fosilizat ca model pentru un monstru pe care Heracles se presupune că l-ar fi învins pe ţărmul Troiei. Deci povestea uciderii lui Laocoon de către nişte monştri din mare poate avea rădăcini troiene.

Soarta lui Laocoon i-a convins pe Enea şi tovarăşii lui să plece din oraş; ei s-au retras pe Muntele Ida la timp şi au scăpat de atacul grecilor. După cum se ştie, Virgiliu ne spune o altă poveste, în care Enea rămâne la Troia, luptă cu grecii şi apoi fuge din cetatea în flăcări ducându-l în spate pe Anchise, bătrânul lui tată. Însă relatarea din *Jefuirea Troiei*, care povesteşte despre plecarea lui Enea, oferă o notă mai credibilă. Enea nu era dornic să moară pentru regele Priam, căci „nu primise din parte-i cinstirea“[15] pe care el considera că o merită. Patria lui se afla în sudul cetăţii, în valea Dardaniei, lângă coasta de nord a Muntelui Ida. Ce loc mai bun putea găsi pentru a se regrupa dacă Enea credea că Troia era condamnată?

Elena a făcut un joc dublu. Îl ajutase pe Odiseu în misiunea acestuia la Troia şi aflase de planul calului. Acum a încercat să-i convingă pe greci să iasă din cal, dar Odiseu i-a făcut să păstreze tăcerea – sau poate calul era gol. Se presupune că Elena s-a întors acasă în noaptea aceea şi s-a pregătit pentru inevitabil. Le-a spus slujnicelor să-i aranjeze veşmintele şi să o fardeze pentru întâlnirea cu Menelau.

Indiferent dacă a existat sau nu calul troian şi indiferent dacă troienii l-au dus sau nu în oraş şi l-au dedicat zeiţei Atena, este uşor să ni-i imaginăm sărbătorind sfârşitul războiului. Şi-au oferit o noapte de petrecere, conform *Jefuirii Troiei*. Acum, când troienii erau ocupaţi, se presupune că Sinon a dat semnalul cu torţa, stabilit dinainte. După ce străjile din insula Tenedos au văzut semnalul, membrii expediţiei destinate cuceririi Troiei s-au urcat în corăbii, au pus mâna pe vâsle şi au ajuns repede înapoi pe continent.

Surpriza, întunericul şi starea de ebrietate a troienilor le-au oferit grecilor avantaje substanţiale, dar pentru cucerirea Troiei se vor duce totuşi lupte grele. Războinici experimentaţi, troienii şi-au revenit repede după şocul iniţial. Dacă bătălia a început pe întuneric, fără îndoială a continuat şi în primele ore ale dimineţii. Tradiţia epică oferă câteva detalii ale rezistenţei troienilor. Grecul Meges, conducătorul epeilor din Elis, a fost rănit la braţ de Admetos, fiul lui Augeias. Alt grec, Lycomedes, a fost rănit în piept de troianul Agenor, fiul lui Antenor.

Desigur, tradiţia scoate în evidenţă victoria grecilor. Admetos şi Agenor, de exemplu, nu şi-au savurat succesul, căci în aceeaşi noapte unul a fost ucis de Filoctet, iar celălalt de Neoptolem. Un grec pe nume Eurypylos, fiul lui Euaimon, l-a ucis pe Axion, fiul lui Priam. Menelau a început să se răzbune omorându-l pe soţul Elenei, Deifobos, fratele lui Paris şi fiul lui Priam. Dar grecul despre care se spune că a ucis cei mai mulţi duşmani în timpul jafului Troiei este fiul lui Ahile, Neoptolem. Printre victimele sale, pe lângă Agenor, s-au numărat Astynous, Eion şi Priam însuşi, fie la altarul lui Zeus – fără îndoială Zeul Furtunii, unde regele troian căutase adăpost –, fie, aşa cum spun unii, la uşile palatului: pentru că nu dorea să pângărească altarul unui zeu, Neoptolem a avut grijă să-şi târască victima până aici.

Cât despre femeile troiene, tradiţia le atribuie pe Andromaca lui Neoptolem şi pe Cassandra lui Agamemnon. Aiax Locrianul încercase să o ia pe Cassandra, dar a pângărit altarul zeiţei Atena sau al unei zeiţe troiene; grecii nu au vrut să-l recompenseze, iar el şi-a atras ostilitatea divină. Războinicii prudenţi din Epoca Bronzului ştiau că nu trebuie să insulte un zeu al inamicului. De exemplu, atunci când regele hitit Suppiluliuma I a cucerit cetatea Karkhemish[16], în jurul anului 1325 î.Hr., el a prădat oraşul, dar şi-a ţinut toate trupele departe de templele lui Kubaba şi Lamma. Ba chiar s-a închinat în faţa zeiţelor.

Polyxena, fiica lui Priam, a fost, conform *Jefuirii Troiei*, masacrată la mormântul lui Ahile, ca ofrandă adusă spiritului eroului. Micul Astyanax, fiul lui Hector, a fost ucis de Odiseu – aruncat de pe ziduri, într-o versiune – de teamă că va creşte şi va căuta să se răzbune.

Şi mai era, desigur, Elena. *Mica Iliadă* spune că Menelau a găsit-o acasă, în casa lui Deifobos. Menelau a scos spada pentru a se răzbuna pe cea care era pricina umilirii şi suferinţelor lui, dar Elena nu a făcut decât să-şi dezvelească pieptul pentru a-l face să se răzgândească. Este genul de poveste care ne dorim să fie adevărată.

Cam atât despre tradiţia epică. Ce ne spun despre jefuirea Troiei alte texte din Epoca Bronzului şi săpăturile arheologice? Documentele contemporane arată că, oricât de brutală a fost jefuirea Troiei, aceasta s-a conformat legilor războiului. Cetăţile care nu se predau urmau să fie distruse dacă erau cucerite. Această regulă datează încă din vremea primului conflict interstatal bine documentat, războiul de frontieră dintre două oraşe-stat sumeriene, Lagash şi Umma[17], între circa 2500 şi 2350 î.Hr.

Grecii au prădat cetatea Troiei, apoi i-au dat foc. Arheologia a arătat că un incendiu violent a distrus nivelul de locuire cunoscut ca Troia VIi (numit înainte Troia VIIa). Lemn înnegrit, pietre albe calcinate şi mormane de materiale de construcţie au fost descoperite într-un strat gros de cenuşă şi pământ, gros de circa 50 cm până la 1,80 m. Catastrofa poate fi datată, conform celei mai bune estimări, undeva între 1230 şi 1180 î.Hr., mai

probabil între 1210 şi 1180 î.Hr.

Probabil că flăcările s-au întins foarte repede. O casă din oraşul de jos ne spune povestea: o figurină de bronz, ca şi câteva bijuterii de aur şi argint au fost abandonate pe podeaua unei camere. Locuitorii au fugit cuprinşi de panică.

Să ne imaginăm străzile înguste ale Troiei blocate şi strigătele asurzitoare ale fugarilor dezorientaţi, ţipetele copiilor; urletele şi horcăielile, mârâielile, zgomotele ascuţite, răcnetele şi lătrăturile necontenite ale animalelor îngrozite din curţi (în Epoca Bronzului, acestea erau de obicei ţinute în interiorul zidurilor cetăţii pe timpul nopţii). Să ne imaginăm şi zăngănitul armelor, sunetul metalic şi şuieratul bronzului rece, susurul sângelui care împroşca pietrele pavajului, uralele celor care se răzbunau, şuieratul suliţelor în zbor, reverberaţia lăncii care şi-a găsit ţinta, strigătele de durere şi zgomotele surde ale luptelor de stradă, valul de bocete şi blesteme, durerea care şiroia şi sufoca, toate acestea înăbuşite de focul ce ardea cu zgomot de ploaie.

Arheologia conturează o imagine care confirmă jefuirea Troiei. În exteriorul uşii unei case din citadelă, de exemplu, a fost descoperit scheletul parţial al unui bărbat. Era oare stăpânul casei, ucis în timp ce îşi apăra proprietatea? Alte oseminte umane au fost descoperite în citadelă, împrăştiate şi neîngropate. Mai este şi o fată de cincisprezece ani îngropată în oraşul de jos; anticii îngropau rareori oameni în interiorul zidurilor cetăţii, doar atunci când un atac îi împiedica să se ducă într-o necropolă din afara oraşului. Se întâmpla şi mai rar să lase schelete umane neîngropate – un alt semn al dezastrului care a lovit Troia.

Cât despre arme, două vârfuri de suliţă de bronz, trei vârfuri de săgeată de bronz şi două cuţite de bronz parţial conservate au fost descoperite în citadelă şi în oraşul de jos. Unul dintre vârfurile de săgeată este un tip cunoscut doar de grecii de pe continent în Epoca Târzie a Bronzului. În oraşul de jos s-au mai găsit într-o ascunzătoare 157 de pietre pentru praştie în trei grămezi. O altă provizie, o duzină de pietre de râu, probabil pietre pentru praştie, a fost descoperită în citadelă, într-o clădire aflată lângă Poarta de Sud, un posibil arsenal, spun arheologii, sau casa corpului de pază.

Nici una dintre aceste dovezi nu demonstrează dincolo de orice umbră de îndoială că Troia a fost distrusă în timp ce era prădată. Focul care a devastat cetatea a fost probabil provocat accidental şi apoi s-a răspândit cu ajutorul vântului care bătea cu putere. Dacă Troia a fost distrusă de violenţa armată, au fost oare grecii responsabili? Descoperirile arheologice sunt în concordanţă cu această explicaţie, dar nu o dovedesc.

---

7. Leonard McCoy, personajul din filmul *Star Trek*, era poreclit *Bones* – „Oase“ (n. tr.).

CONCLUZIE

Sus, pe munte, unde caprele pasc în crăpăturile dintre stânci şi în afară de behăitul lor nu se mai aude decât vântul care bate pe pajiştea înflorită, cerul este cenuşiu-albăstrui ca ochii zeiţei Atena. Atunci s-a întâmplat: nu în vreo după-amiază pe când stătea într-unul din iazurile reci de pe Ida, muntele bogat în izvoare, nici în întunericul înserării, când apar bufniţele şi primii lilieci pornesc să zboare. Numai aici, pe înălţimi, unde lumina cade pieziş pe culmea dezgolită de arbori, el a lăsat să iasă la iveală adevărul, iar adevărul este că el nu e păstor. Numai atunci când lasă garda jos îşi aminteşte că este un războinic care cunoaşte şuieratul suliţelor şi priveliştea răniţilor care se târăsc pe câmpie.

Enea, fiul lui Anchise, ar vrea să rămână pe munte. Muntele Ida îi este mamă. Se înălţa aici cu mult timp înainte ca tatăl său, Anchise, să-mpartă aşternutul cu luminoasa zeiţă a iubirii. Enea a crescut pe pantele Muntelui Ida, vânând căprioara în păduri şi coborând pe urmele ei pe caii lui sălbatici. Se orientează după albinele care polenizează florile şi după steaua care se ridică pe cer, Luceafărul, Afrodita însăşi, ori Ishtar, aşa cum era, se pare, numită în Troada. Dacă exista cineva care să-l călăuzească înapoi, aceasta era zeiţa, de vreme ce era o divinitate nu numai a iubirii, ci şi a războiului.

Dac-ar fi fost să se coboare de pe Ida, Enea ar fi ales să trăiască în Valea Dardaniei, care se află undeva jos. Valea străjuită de munte este bogată şi largă şi bine udată de ape: un regat numai bun. O apă curge printre câmpurile cu grâne, şi pare departe de mare, precum inima unui păcătos este departe de zei. Este fluviul Scamandros, care, la vreo 30 km în aval, se înroşise cândva de sângele victimelor lui Ahile. Fiul Idei nu poate rămâne în Dardania; Enea trebuie să-i ducă pe supravieţuitori acasă. Toată viaţa s-a plâns de felul în care era tratat de către Priam şi fiii săi, iar acum ei erau cu toţii morţi; Enea este moştenitorul tronului. Pe umerii lui puternici stă soarta Troiei. Aşa va fi gândit el într-o bună zi, nu la mult timp după ce grecii plecaseră şi focurile se stinseseră în ruinele cetăţii.

Legenda spune că Troia a fost complet distrusă, dar de fapt cetatea a fost curând reconstruită. Noua Troie era din nou un centru important. Nu era la fel de bogată sau de impozantă precum cetatea lui Priam şi nu era locuită de aceiaşi oameni. Dar erau surse de continuitate, şi nici una mai importantă decât însuşi Enea.

Tradiţia epică oferă mai multe versiuni ale sorţii lui Enea, de la captivitatea la Neoptolem, în Grecia, la triumful în Italia lângă viitorul loc în care s-a înălţat Roma – după un ocol amoros în Cartagina. Dar *Iliada* este clară. Ahile l-a luat în derâdere pe Enea pentru că dorea să îi ia locul lui Priam ca rege, când toată lumea ştia că unul dintre numeroşii fii ai lui Priam va moşteni tronul. Însă Poseidon ştie mai bine. Zeul prezisese ce

va fi cu Troia după război:

> Căci a lui Priam sămânţă cu ură-o priveşte Cronion [Zeus],
> Iară acum doar Eneas, cu vlaga-i, troienii-i va scoate
> Şi fiii fiilor lui, ce vor fi să mai vină pe lume![1]

Drumul spre tronul din Troia a început pe Muntele Ida, unde tradiţia spune că Enea i-a adunat pe refugiaţii din cetatea învinsă.

Poate că refugiaţii au meditat la ironia sorţii Troiei. Cu toată furia lor, grecii nu au reuşit să împresoare cetatea, nici nu au izolat-o de lumea exterioară. Au încercat să ia cu asalt zidurile, dar au eşuat. Nici luptele înverşunate dintre armatele conduse de eroi nu au reuşit să cucerească Troia. Numai presiunea constantă a raidurilor greceşti în teritoriul dimprejur, care le-a permis grecilor să-şi păstreze poziţia de forţă pe mare, a făcut cetatea să rămână fără provizii. Şi în această stare vulnerabilă Troia a căzut pradă unui act fatal de spionaj. Şiretenia, nu curajul a nimicit Troia.

Şi noi putem reflecta la ironiile epopeii. Ca o cronică a faraonilor sau ca analele unui rege hitit, *Iliada* idealizează războiul. Se concentrează asupra eroilor inspiraţi de divinitate, care duc la bun sfârşit fapte supraomeneşti şi suferă doar răni. Grecii au ocupat scena, şi Troia este condamnată, deşi lupta este atât de grandioasă, încât durează zece ani. Cu toate acestea, Homer este suficient de onest pentru a face aluzii la adevăratul război, care a avut o durată mai scurtă; un război cu mizerie şi boală, cu atacuri asupra civililor şi cu oameni obişnuiţi care au murit singuri. Războiul a izbucnit nu numai pentru că Elena era frumoasă, ci şi pentru că era iute de mână, luând cu ea nu numai comorile soţului, ci şi onoarea lui, iar grecii voiseră să ia aurul înapoi. În plus, erau mult mai interesaţi să răpească femeile inamicului decât să o recâştige pe soţia fugară a lui Menelau.

Atât în exagerări, cât şi în onestitate, Homer ne vorbeşte mai adevărat despre Epoca Bronzului decât se recunoaşte de obicei. Poeţii din Epoca Bronzului exagerau de regulă faptele de pe câmpul de bătălie, dar alte texte din Epoca Bronzului redau adevărul: un fel de război care era uneori de mică intensitate, adesea duplicitar şi întotdeauna sordid. Mulţumită tradiţiei orale şi, poate, surselor scrise negreceşti, Homer este un păstrător al acestor adevăruri, chiar dacă Troia căzuse cu mai multe secole înainte de epoca în care a trăit el.

În timp ce se întorceau la corăbiile lor din ruinele Troiei, grecii duceau cu ei răniţii şi trupurile morţilor şi mânau din urmă o mulţime de troieni captivi, iar în spate mergeau căruţele încărcate cu pradă. Arta din Epoca Bronzului ne arată multe şiruri de asemenea prizonieri[2], adeseori goi, cu mâinile legate la spate sau prinse în juguri de lemn. Apoi prada şi femeile au fost împărţite între soldaţi. Căpeteniile, fireşte, au fost primele. Se spune că Neoptolem, de exemplu, a ales-o pe Andromaca, văduva lui Hector; ceilalţi eroi i-au acceptat alegerea, fără îndoială bucuroşi că-i mulţumiseră orgoliul nemăsurat. Fiii răposatului Tezeu, marele erou atenian, Acamas şi Demofon, au fost mulţumiţi să îşi salveze mama, pe Aethra; conform tradiţiei ateniene, ea se dusese la Troia ca doamnă de onoare a Elenei. Asta conform unei poveşti; o altă versiune spune că Agamemnon le-a dat „multe daruri“[3].

Aşa cum se întâmplă de multe ori cu o armată cuceritoare, grecii au început să se certe imediat ce războiul s-a sfârşit. Cauza imediată a disputei a fost problema lui Aiax Locrianul şi sacrilegiul lui împotriva Atenei ori a echivalentului ei troian; acesta luase fără intenţie o statuie a ei când o târâse pe Cassandra din templul zeiţei. Violând imaginea zeiţei, Aiax Locrianul făcuse ca întreaga armată să devină subiectul răzbunării ei. Agamemnon şi Menelau, fraţi şi acum rivali, s-au certat în faţa trupelor. Agamemnon voia să amâne plecarea până când putea să repare greşeala cu un mare sacrificiu adus Atenei; Menelau voia să meargă acasă. Grecii îl lapidaseră deja pe Aiax, iar Menelau le-a amintit fără îndoială oamenilor că îl pedepsiseră. Agamemnon a spus că nu era de ajuns.

Nici o armată antică, din nici o epocă, nu s-ar fi gândit să pornească într-o călătorie îndelungată dacă îşi atrăsese furia unui zeu. Însă Menelau, Diomede şi Nestor au plecat pe mare cu tot cu oamenii lor în ziua următoare. Nestor a explicat mai târziu că Atena începuse deja să-i pedepsească odată cu cearta între regi; cel mai sigur li s-a părut să plece departe de Troia. A funcţionat în cazul lui, de vreme ce Nestor a ajuns la Pylos, fără incidente. La fel, Diomede a ajuns în siguranţă acasă, la Argos, iar Neoptolem s-a îndreptat spre patria ancestrală a tatălui său, Fthia, pe care nu o văzuse mai înainte, căci el crescuse pe insula Scyros. Însă nu şi-a asumat riscuri, evitând marea înşelătoare şi călătorind pe uscat.

Aiax Locrianul a scăpat de Atena numai pentru a da de necaz cu Poseidon, care l-a lăsat să supravieţuiască unui naufragiu, apoi l-a înecat pentru blasfemia comisă. Menelau şi-a pierdut mare parte dintre corăbii într-o furtună, iar el a eşuat, cu restul, în Egipt. Când a ajuns în cele din urmă la Sparta, îl aşteptau veştile despre soarta cumplită a fratelui său. Când Agamemnon s-a întors la Mycene, a fost asasinat de soţia lui, Clitemnestra, şi de Egist, iubitul pe care şi-l luase în absenţa lui, duşman de moarte al său.

Fiii lui Atreu nu au avut niciodată noroc în dragoste. Menelau şi-a adus înapoi acasă prada, pe Elena. *Odiseea* înfăţişează cuplul reunit şi domnind în Lacedemonia, înconjurat de trofeele câştigate în război, în palatul regal. Au trăit cât să celebreze căsătoria fiicei lor cu Neoptolem. Prin urmare, regelui îi era cu siguranţă mai bine decât fratelui său ucis. Cu toate acestea, faptul că Elena punea droguri în vinul lui Menelau sugerează că nu toţi erau fericiţi în sălile palatului regal.

Odiseu a rătăcit timp de zece ani înainte să ajungă acasă – fără îndoială o formă a expresiei din Epoca Bronzului „mult timp până când“. În Epoca Bronzului, a devia de la curs din cauza vântului, a naufragia sau a fi părăsit de echipaj nu erau întâmplări neobişnuite, aşa că *Odiseea* este plauzibilă în linii mari. Când Odiseu a ajuns în sfârşit în Ithaca, el şi-a găsit duşmanii stăpâni în casa lui şi a trebuit să lupte cu ei pentru a-şi restabili autoritatea.

Poveştile despre tulburările de la Mycene şi din Ithaca oferă poate un indiciu al violenţei care a cuprins într-adevăr palatele miceniene. Cândva în jurul anului 1190/1180 î.Hr., un val de distrugeri a lovit centrele majore ale grecilor de pe continent, Pylos, Tirynt, Atena şi Mycene. Cercetările arheologice arată că viaţa a continuat în oraşele de jos, dar palatele din citadele au fost distruse, şi odată cu ele un mod de viaţă definit de bunuri de lux, de proprietăţi funciare seniorale şi de scribi ce păstrau înregistrări scrise. Civilizaţia greacă a continuat să existe, dar la un nivel mai redus de complexitate şi bogăţie.

O soartă similară au avut multe citadele din Anatolia, Cipru, Canaan şi Mesopotamia. Egiptul a reuşit să înfrunte această furtună, dar cu greu. Este evident că avem de-a face cu o epocă a dezastrelor în întreaga lume din estul Mării Mediterane şi Orientul Apropiat.

Cauzele acestui declin sunt neclare. Cutremurele au jucat, se pare, un anumit rol, dar probabil că nu au fost singura sursă a problemelor. Disputele dinastice, expansiunea imperială dincolo de capacităţi în aventuri precum Războiul Troian, recoltele proaste, răscoalele ţărăneşti, toate acestea au contribuit, fără îndoială, la fenomen. În Anatolia, recolta de cereale a fost slabă cu puţin înainte de 1200 î.Hr., ceea ce poate indica schimbări climatice care au afectat şi Grecia.

Nu există decât slabe dovezi ale unei invazii străine – a popoarelor mării sau a dorienilor. Dorienii erau vorbitori de greacă din nord-vestul Greciei. În pofida a ceea ce se ştie îndeobşte, ei nu au venit în sud decât mult mai târziu, deci nu puteau să distrugă palatele miceniene. Însă popoarele mării corespund cronologic. Au atacat şi au distrus cetatea Ugarit în jurul anului 1190 î.Hr. Se pare că au jucat un rol în căderea cetăţii Hattusha cam în acelaşi timp şi au atacat Egiptul, dar au fost respinşi. Au avut mai mult succes în Canaan, unde s-au şi stabilit; vor fi cunoscuţi mai târziu sub numele de filistini.

Dar cine erau popoarele mării? Răspunsul nu este clar încă, dar ştim că erau o coaliţie şi există motive temeinice să credem că în rândurile lor se găseau şi greci. Prin urmare, dacă popoarele mării au jefuit palatele miceniene, ele pot foarte bine să fie considerate o facţiune din războiul civil grec mai degrabă decât nişte invadatori străini.

Cât despre hitiţi, ei aveau şi alte probleme pe lângă popoarele mării. Cu mult înainte de prădarea cetăţii Hattusha, aceasta a suferit un declin şi o depopulare. Unele părţi ale imperiului hitit din Anatolia de sud şi sud-est fuseseră transformate în regate separate. Diverse ramuri ale dinastiilor domnitoare hitite s-au implicat în conflicte intermitente, uneori foarte violente. Deşi Hattusha a căzut, marcând sfârşitul marelui imperiu hitit din centrul Anatoliei, regatele hitite din sud au reuşit să supravieţuiască timp de mai multe secole.

Abia începem să înţelegem de ce majoritatea palatelor din estul Mării Mediterane erau în ruine nu mult după anul 1200 î.Hr. Cercetările viitoare vor arunca mai multă lumină asupra acestei probleme. Însă, oricare ar fi adevărul, el este probabil la fel de complex ca şi procesul care a lăsat cea mai mare parte a oraşelor din Europa şi Japonia în ruină după 1945. Aşa cum al Doilea Război Mondial nu a avut o singură cauză, numai invazia popoarelor mării nu poate explica sfârşitul civilizaţiei palatelor din Epoca Bronzului.

Cercetările arheologice arată că după incendierea şi probabila jefuire a Troiei VIi cetatea a fost reconstruită. Unde a fost posibil, vechile clădiri au fost reparate şi străzile au fost repavate, dar s-au ridicat şi noi structuri. Troia VIj (cunoscută înainte ca Troia VIIb1) – ca să folosim numele neelegant pe care arheologii îl dau noii Troie – nu era săracă. S-au descoperit bijuterii de aur şi bronz, un topor de fier şi un sigiliu din cornalină. Din această cetate, câteva generaţii mai târziu (cca 1130 î.Hr.), poate să dateze acea singură inscripţie din Troia preistorică, sigiliul cuplului căsătorit la care ne-am referit mai sus.

Desigur, noua Troie nu era la fel de bogată ca vechea cetate. Agricultura ne oferă un indiciu aici. În timp ce Troia lui Priam producea grâu, Troia VIj subzista cu orz, o cereală

mai modestă, cu care popoarele antice hrăneau de obicei animalele. Şi noua Troie nu era locuită de aceiaşi oameni – după atâţia morţi şi după deportări. Prin urmare, o nouă populaţie a apărut în Troia VIj: un amestec de vechi troieni şi nou-veniţi din Balcani.

Să ni-l imaginăm pe Enea întors la Troia. Trăieşte în larma făcută de tâmplari, zidari şi cărămidari. Morţii au fost îngropaţi, molozul curăţat, pietrele înlocuite. Oile şi vitele au fost închise în ţarcurile din interiorul zidurilor. Zeilor le-au fost închinate libaţii.

Din casa lui, din citadelă, ridicată doar pe jumătate, Enea priveşte poate spre câmpie în amurg – o mare roşiatică de grâne, liniştită în palida lumină albastră. Întorcându-se, zăreşte poate regatul lui Poseidon, o panglică argintie care se întinde departe, până la falezele insulelor. Cu părul în bătaia brizei răcoroase trimise de Boreas, poate că se uită în jos, la noul oraş care se ridică. Cu toate greutăţile de care a avut parte, Enea va fi mândru de cum a ridicat el Troia, precum se ridică o piatră din apa adâncă[4], pentru a folosi o expresie hitită. Lucrările semeţe ale zeilor, piscurile de pe Muntele Ida şi de pe Samothrace, vor fi curând oglindite din nou de turnurile mândre ridicate de oameni la Troia.

GLOSAR DE NUME PROPRII

AGAMEMNON rege mitic al Mycenei, conducătorul expediţiei grecilor împotriva Troiei.

AHEI alături de danai şi argivi (locuitorii din Argos), unul dintre cele trei nume principale folosite de Homer pentru cei pe care noi îi numim greci.

AHHIYAWA regat puternic menţionat în textele hitite; probabil că poate fi identificat cu ţinutul în care trăiau aheii lui Homer.

AHILE regele mitic al Fthiei şi eroul războinic a cărui mânie se află în centrul epopeii *Iliada*.

AIAX FIUL LUI OILEU DIN LOCRIS personaj mitic, războinic grec care a luptat la Troia, foarte necioplit şi necuviincios, cunoscut şi ca „Aiax cel Mic“ sau „Aiax Locrianul“.

AIAX FIUL LUI TELAMON DIN SALAMINA personaj mitic, războinic grec care a luptat la Troia, de o mare forţă fizică, numit şi „Aiax cel Mare“.

AKKADIANĂ limbă şi cultură dominante în Mesopotamia în 2350–1900 î.Hr., foarte răspândite ca influenţă în Orientul Apropiat în Epoca Bronzului.

ALAKSANDU rege al cetăţii Wilusa, circa 1280 î.Hr.; a încheiat o alianţă cu hitiţii; numele lui aminteşte de Alexandru (Paris) al lui Homer.

AMAZOANE femei războinice, menţionate de Homer şi de miturile grecilor; amintesc vag de femeile războinice care trăiau în Epoca Fierului în stepa pontică.

AMENHOTEP II faraon egiptean (1427–1392 î.Hr.), general victorios în Canaan, Siria, Mesopotamia.

AMENHOTEP III faraon egiptean (1382–1344 î.Hr.), a domnit la apogeul puterii Regatului Nou.

AMYCLAE oraş în Laconia, unde se află Menelaíon (altarul Elenei şi al lui Menelau), posibil sit al unui palat din Epoca Bronzului.

ANDROMACA personaj mitic, soţia lui Hector; văduvă, a fost luată ca pradă de război de greci.

ANTENOR personaj mitic, troian în favoarea grecilor.

ANTIMAHOS personaj mitic, troian împotriva grecilor.

APASA capitala regatului Arzawa, probabil pe locul acesteia s-a ridicat cetatea Efes.

ARGIVI locuitori din Argos; vezi ahei.

ARZAWA regat în Anatolia de vest.

ATTARISSIYA jefuitor din Ahhiyawa, citat în textele hitite, care a atacat Anatolia şi Cipru în circa 1400 î.Hr.; se pare că poate fi identificat cu Atreu din mitul grecesc.

AULIDA în Epoca Bronzului (şi mai târziu) oraş port din Grecia centrală şi de est, după Homer, punctul în care s-au îmbarcat grecii pentru a porni în expediţia împotriva Troiei.

BOREAS zeul vântului de nord.

BRISEIS prinţesă mitică din Lyrnessos, luată ca pradă de război de Ahile şi cerută apoi de Agamemnon în schimbul lui Chryseis.

CADMOS rege mitic al Thebei.

CALCHAS profet mitic grec la Aulis şi Troia.

CANAAN regiune cu cetăţi-state dominată de Egipt şi contestată de hitiţi; se întindea de la graniţa modernă între Turcia şi Siria până în Gaza.

CASSANDRA personaj mitic, fiica lui Priam, personaj minor în epopeea lui Homer, însă la Virgiliu importanta, dar ignorata profetă a prăbuşirii Troiei.

„CATALOGUL CORĂBIILOR“ versurile (*Iliada* 2.484–787) în care Homer înşiră toate căpeteniile, regii şi ţările care au luat parte la Războiul Troian.

CHRYSEIS personaj mitic, fiica preotului Chryses din cetatea Chryse, situată în sud-vestul Troadei, luată ca pradă de război de Agamemnon.

CICLUL EPIC epopeile antice greceşti: *Cypria* (Cânturile cipriene), *Aethiopis* (Ethiopida), *Ilias Parva* (Mica Iliadă), *Iliupersis* (Jefuirea Troiei), *Nosti* sau *Nostoi* (Întoarcerile), care descriu Războiul Troian şi perioada de după acesta, şi *Telegonia*, despre Telegonos, fiul lui Odiseu şi al lui Circe. Ele s-au pierdut; au supravieţuit numai câteva citate.

CÂMPIA TROIEI zonă întinsă situată la vest de cetatea Troia, partea de nord a acesteia se afla sub apă în Epoca Bronzului; la Homer, locul unor lupte înverşunate în timpul Războiului Troian.

CYCNOS personaj mitic, regele oraşului Kolonai de pe coasta de vest a Troadei, al cărui nume aminteşte de un personaj istoric, Kukkunni, rege al cetăţii Wilusa.

DANAI vezi ahei.

DARDANI menţionaţi în textele egiptene ca aliaţi ai hitiţilor care au trimis care de luptă în bătălia de la Kadesh.

DEIFOBOS personaj mitic, prinţ troian care s-a căsătorit cu Elena după moartea fratelui său, Paris.

DIOMEDE rege mitic al Argosului, cel mai tânăr şi unul dintre cei mai curajoşi războinici greci de la Troia.

DOLON personaj mitic, iscoadă a troienilor, vanitos şi incompetent, ucis de Diomede.

EETION rege mitic al cetăţii Theba Hypoplakia (Theba sub Plakos) şi tatăl Andromacăi, ucis de Ahile.

ELENA personaj mitic, soţia lui Menelau, regele Lacedemoniei/Spartei, care a fugit cu prinţul troian Paris, provocând astfel Războiul Troian.

ELENI în epopee, Homer îi numeşte aşa numai pe locuitorii unei părţi a Tesaliei din Grecia centrală, dar în Epoca Fierului acesta era numele tuturor grecilor.

ENEA personaj mitic, fiul lui Anchise şi al zeiţei Afrodita, rudă cu Priam, luptă în Războiul Troian; domneşte în Troia reconstruită după război.

EPOCA BRONZULUI circa 3000–1100 î.Hr., epocă în care bronzul era principalul metal folosit pentru confecţionarea uneltelor şi armelor; deşi era cunoscut, fierul era rar şi scump.

EPOCA FIERULUI mileniul I î.Hr., când fierul a înlocuit bronzul ca principal metal pentru confecţionarea uneltelor şi armelor.

EUFORBOS personaj mitic, fiul lui Panthoos, tânăr războinic troian special pregătit în lupta de care, care îl răneşte grav pe Patroclu.

EURYPYLOS personaj mitic, fiul lui Telefos din Misia, a adus o armată care să lupte pentru Troia.

FILOCTET personaj mitic, grec din Tesalia şi arcaş destoinic.

GALLIPOLI peninsulă fertilă opusă Troadei, pe ţărmul nordic al Dardanelelor.

GHILGAMEŞ poem epic popular din Orientul Apropiat antic (cca 2000 î.Hr. sau mai timpuriu), original scris în akkadiană, dar tradus în mai multe limbi.

GLAUCOS războinic mitic, fiul lui Hippolochos din Lycia, locotenent al lui Sarpedon, aliat al troienilor.

GOLFUL BEŞIK denumirea modernă a portului troian, situat la aproximativ 8 km sud-vest de cetatea Troia.

HAMMURABI rege babilonian (1792–1750 î.Hr.), mare războinic, dar şi autorul codului care îi poartă numele, cuceritorul cetăţii-stat Mari.

HATTUSHA cetate în Anatolia centrală, capitala hitiţilor.

HATTUSHILISH I mare rege hitit (1650–1620 î.Hr.).

HATTUSHILISH III rege hitit (a domnit în 1267–1237 î.Hr.), a negociat cu Egiptul şi Ahhiyawa şi a luptat cu rebelul Piyamaradu în Anatolia de vest.

HECTOR personaj mitic, fiul lui Priam şi al Hecubei, prinţul moştenitor şi cel mai mare

războinic al Troiei.

HECUBA personaj mitic, soţia lui Priam şi regina Troiei.

HELENOS/SCAMANDRIOS personaj mitic, fratele lui Hector şi profet înţelept.

HISARLÎK „loc fortificat“ în limba turcă, numele modern al sitului arheologic de la Troia.

HITIŢI cunoscuţi şi sub numele de hatti; între 1600 şi circa 1180 î.Hr. au condus un imperiu în Anatolia şi Siria.

IDA munte situat în sudul Troadei, sacru pentru locuitori.

IDOMENEU personaj mitic, regele Cretei şi dibaci mânuitor al suliţei, a luptat la Troia.

IFIGENIA personaj mitic, fiica lui Agamemnon şi a Clitemnestrei, sacrificată de tatăl ei la Aulis.

ILION alt nume al Troiei; la grecii timpurii, era Wilion, dar mai târziu „W“-ul a dispărut. Sursa numelui poemului epic *Iliada*.

INDO-EUROPENI populaţii vorbitoare a limbilor indo-europene, răspândite în Antichitate din India până în Britania; grecii, troienii şi hitiţii erau indo-europeni.

ISHTAR zeiţa iubirii, a războiului şi fertilităţii în Orientul Apropiat.

ITHACA insulă din vestul Greciei, legendara patrie a lui Odiseu.

IYARRI zeul anatolian al războiului şi epidemiilor, cunoscut ca arcaş („Stăpânul arcului“), similar zeului grec Apollo.

KADESH cetate din Canaan, locul marii bătălii dintre egipteni şi hitiţi, 1274 î.Hr.

KUKKUNNI rege al cetăţii Wilusa înainte de circa 1280 î.Hr.

KURUNTA zeu anatolian, reprezentat ca un cerb, adesea protector al unei cetăţi.

LACEDEMONIA regiune din sudul Greciei, cunoscută mai târziu şi ca Laconia, regatul lui Menelau şi Elena.

LAOCOON personaj mitic, preot din Troia care s-a declarat împotriva grecilor; ucis împreună cu fiii săi de un monstru marin.

LEVANT regiune din sud-vestul Asiei echivalentă în mare cu Israelul, Iordania, Libanul şi Siria de azi.

LEVIRAT practică în Orientul Apropiat antic prin care fratele unui defunct trebuie să se căsătorească cu văduva acestuia.

LINIAR B sistem de scriere al grecilor din Epoca Bronzului folosit de scribii micenieni.

LITERATURA DIN VECHIUL BABILON colecţie de poezie şi proză, circa 2000–1600 î.Hr., care l-a influenţat probabil pe Homer.

LUVIANĂ/LUVITĂ limbă şi cultură indo-europeană din sudul şi vestul Anatoliei, foarte

apropiată de hitită, probabil limba folosită la Troia.

LYCIA regiune din sud-vestul Anatoliei, probabil aceeaşi zonă ca „ţinuturile Lukka“ din textele hitite.

LYRNESSOS la Homer, oraş în Troada cucerit de greci.

MACHAON împreună cu fratele lui, Podaleirios, medic mitic în armata greacă de la Troia.

MADDUWATTA vasal hitit nedemn de încredere în Anatolia de vest, circa 1400 î.Hr.

MARI cetate-stat în Mesopotamia de nord-vest (Siria modernă) bine documentată pentru deceniile dinaintea jefuirii de către Hammurabi în 1757 î.Hr.

MEGIDDO cetate în Canaan, locul unei importante bătălii în 1479 î.Hr.

MELANIPPOS personaj mitic, fiul lui Hiketaon, a fugit din oraşul natal Percote din Dardanele când au venit grecii; a luptat pentru Troia.

MEMNON personaj mitic, prinţ al Etiopiei (probabil Nubia) şi rudă cu Priam, care a adus o armată care să lupte pentru Troia.

MENELAU personaj mitic, soţul Elenei şi rege al Lacedemoniei, fratele lui Agamemnon.

MILET cetate pe coasta egeeană a Anatoliei, colonizată pe rând de minoieni şi micenieni.

MINOIENI populaţie şi cultură din Creta în Epoca Bronzului, circa 1800–1550 î.Hr.

MIRA stat din vestul Anatoliei în Epoca Târzie a Bronzului.

MISIA regiune în nord-vestul Anatoliei, vecină cu Troada.

MURSHILISH II rege hitit (1321–1295 î.Hr.), care a cucerit regatul Arzawa.

MYCENE cetate puternică a regelui mitic Agamemnon; adjectivul micenian se referă în general la greci şi civilizaţia greacă din Epoca Târzie a Bronzului.

NEOPTOLEM personaj mitic, fiul lui Ahile şi cuceritor al Troiei.

NESTOR personaj mitic, bătrânul rege din Pylos şi cel mai bun sfătuitor al grecilor la Troia.

NUBIA regiune din sudul Nilului cucerită de egipteni, locuită de negri africani, unii dintre ei ocupând poziţii înalte în Egipt în vremea Regatului Nou.

ODISEU/ULISE personaj mitic, rege al Ithacăi şi cel mai şiret şi ingenios războinic grec de la Troia.

PALAICĂ limbă indo-europeană din nordul Anatoliei, probabil limba vorbită la Troia.

PALLADION/PALLADIUM statuie de lemn a zeiţei Pallas Atena; în Antichitate era considerată ocrotitoarea cetăţii Troia, mai târziu a Romei.

PANDAROS personaj mitic, fiul lui Lycaon şi mare arcaş, aliat al Troiei.

PARIS personaj mitic, prinţ din Troia, a sedus-o pe Elena şi astfel a dus la izbucnirea Războiului Troian; cunoscut şi ca Alexandru, amintind de Alaksandu, regele istoric al cetăţii Wilusa.

PATROCLU personaj mitic, fiul lui Menoitios, general şi prieten apropiat al lui Ahile.

PELLÁNA sat în nordul Laconiei, sit cu edificii şi morminte miceniene, posibil incluzând palatul Elenei şi al lui Menelau.

PENTHESILEEA personaj mitic, amazoană din Tracia, care a adus o armată să lupte pentru Troia.

PERGAM la Homer, citadelă a Troiei.

PIYAMARADU jefuitor luvian care i-a sfidat cu succes pe hitiţi în vestul Anatoliei în circa 1250 î.Hr., aliat cu Ahhiyawa.

PORŢILE SCHEIE la Homer, poarta principală a Troiei.

POLITES personaj mitic, fratele lui Hector, alergător rapid şi foarte vigilent.

POLYDAMAS personaj mitic, fiul lui Panthoos din Troia, profet şi tactician priceput.

POPOARELE MĂRII o coaliţie neclară şi schimbătoare, incluzându-i probabil pe grecii care au atacat ţărmurile de est ale Mării Mediteranei în 1200–1100 î.Hr. şi au produs mari distrugeri.

PORTUL TROIEI vezi Golful Beşik.

PRIAM personaj mitic, regele Troiei.

PROTESILAOS personaj mitic, regele cetăţii Phylake din Tesalia, primul grec ucis la Troia.

PUDUHEPA soţia lui Hattushilish III şi una dintre cele mai puternice regine hitite.

PYLOS la Homer, regat mare în sud-vestul Greciei, bine atestat arheologic de un mare palat, de textele în Liniar B şi alte vestigii.

RAMSES II faraon egiptean cu o lungă domniei (1279–1212 î.Hr.), a luptat cu hitiţii la Kadesh şi mai târziu a încheiat pace cu aceştia.

RAMSES III faraon egiptean (1184–1153 î.Hr.), a înfrânt popoarele mării.

REGATUL NOU atât în Egipt (1550–1075 î.Hr.), cât şi în Hatti (1400–1180 î.Hr.), perioadă de expansiune şi dominaţie din Epoca Târzie a Bronzului.

SARPEDON rege mitic din Lycia, fiul lui Zeus, comandant al unei importante armate aliate care a luptat pentru Troia, ucis de Patroclu.

SCAMANDROS principalul fluviu din Troada, izvorăşte din Muntele Ida, trece de Troia şi se varsă în Dardanele.

SCRIERE CUNEIFORMĂ sistem de scriere timpuriu, larg folosit în Orientul Apropiat antic.

SHARDANI mercenari în Egipt şi uneori piraţi împotriva Egiptului în anii 1200–1100 î.Hr.

SUPPILULIUMA I unul dintre cei mai puternici regi hitiţi (1344–1322 î.Hr.), a zdrobit Mitanni şi a reconstruit Hattusha.

SUPPILULIUMA II (1207–? î.Hr.) ultimul rege hitit, a luptat pe mare în largul insulei Cipru.

SIMOEIS râu din Troada care se varsă în fluviul Scamandros la nord de Troia.

SINON personaj mitic, grec duplicitar care i-a înşelat pe troieni, făcându-i să accepte calul troian.

TARUISA regat menţionat în documentele hitite, posibil identificat cu Troia.

TAWAGALAWA frate al regelui din Ahhiyawa, el a ajutat răscoala lui Piyimaradu în Anatolia de vest împotriva hitiţilor; probabil echivalent cu Eteocles.

TELEFOS rege mitic al Misiei.

TEUCROS personaj mitic, fratele lui Aiax fiul lui Telamon din Salamina, mare arcaş între greci la Troia.

THEBA importantă cetate micenian ă din Grecia centrală, distrusă violent în circa 1250 î.Hr.

THEBA HYPOPLAKIA (THEBA SUB PLAKOS) cetate aliată cu Troia din Golful Adramyttion (Edremit); situl nu a fost identificat.

THERSITES personaj mitic, nemulţumit şi provocator al mulţimii din armata greacă de la Troia.

TINDAR personaj mitic, rege din Lacedemonia, tatăl Elenei.

TIRINT cetate greacă fortificată din epoca bronzului, situată lângă Mycene.

TLEPOLEMOS personaj mitic, fiul lui Heracles şi rege al Rhodosului, a luptat alături de greci la Troia.

TROADA regiune în care se afla Troia, cu o suprafaţă de circa 1 650 de kilometri pătraţi.

TUKULTI-NINURTA rege asirian (1244–1208 î.Hr.).

UGARIT cetate bogată şi cultă din Canaan, putere comercială şi navală, aliată a hitiţilor, distrusă de popoarele mării, circa 1187 î.Hr.

UR cetate bogată din sudul Mesopotamiei.

VALEA DARDANIA regiune fertilă pe cursul mijlociu al fluviului Scamandros din Troada, patria mitică a lui Enea.

VIRGILIU Publius Vergilius Maro, poet roman (70–19 î.Hr.), autorul *Eneidei*, poem epic în care sunt relatate isprăvile lui Enea după Războiul Troian.

WALMU rege exilat al cetăţii Wilusa, circa 1225 î.Hr., vasal al hitiţilor.

WÁNAX termen din Liniarul B pentru „rege“, amintit de Homer, care foloseşte termenul *ánax* pentru regele Agamemnon, conducătorul grecilor.

WILUSA regat menţionat în documentele hitite; se crede că este grecul (W)ilion, adică Troia.

ZEUL FURTUNII zeu al cerului precum Zeus ori Teshub, divinitate a grecilor, dar şi a popoarelor din Anatolia.

NOTE

În trimiterile la autorii antici greci şi romani, am respectat abrevierile lucrării standard de referinţă, *Oxford Classical Dictionary* ed. 3 (Oxford University Press, Oxford, 1999). Am citat titlurile lucrărilor autorilor greci şi latini, totuşi, în traducere engleză. Pentru textele referitoare la Orientul Apropiat, m-am referit, când a fost posibil, la desemnările în engleză şi la traducerile mai uşor accesibile. EA („El Amarna“) desemnează tăbliţa din *Scrisorile de la Amarna*.

INTRODUCERE

1. Vezi argumentele prezentate de Joachim Latacz în lucrarea Troy and Homer, *Towards a Solution of an Old Mystery*, trad. de Kevin Windle şi Rosh Ireland, Oxford University Press, Oxford, 2004.
2. Manfred Korfmann, „Die Arbeiten in Troia/Wilusa 2003“, în *Studia Troica* 14, 2004, p. 17.
3. Pentru un argument că *Iliada* se petrece în al nouălea, şi nu în al zecelea an al Războiului Troian (aşa cum se crede de obicei), vezi Ernst Aumueller, „Das neunte Jahr. Ilias B 134–295–328“, în Joachim Latacz, Heinrich Hettrich şi Günter Neumann, ed., *Wuerzburger Jahrbuecher fuer Die Altertumswissenschaft*, Neue Folge 21, 1996/97, pp. 39–48.
4. William L. Moran, ed. şi trad., *The Amarna Letters*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1992, EA 81, rd. 24, p. 50, şi p. 151 n. 6, *cf.* EA 82, rd. 39, p. 52.

1. RĂZBOI PENTRU ELENA

1. Descrierea mea se bazează pe Homer, *Iliada* 3.121–71, 380–447; *Odiseea* 4. *passim*, 15.58, 104–8, 124–30, 171, şi Ione Mylonas Shear, *Tales of Heroes: The Origins of the Homeric Texts*, Aristide D. Caratzas, New York, 2000, pp. 61–72; Elizabeth Barber, Prehistoric Textiles, Princeton University Press, Princeton, 1991, pp. 170–73. Vezi descrierile în Bettany Hughes, *Helen of Troy, Goddess, Princess, Whore*, Jonathan Cape, London, 2005, pp. 42, 65–6, 109–11.
2. Billie Jean Collins, „Animals in Hittite Literature“, în Collins, ed., *A History of the Animal World in the Ancien Near East*, Brill, Leiden, 2002, p. 243; Harry A. Hoffner

Jr., „The Song of Hedammu“, în *Hittite Myths*, ed. 2, Scholars Press, Atlanta, 1998, p. 54.

3. Acest palat nu a fost încă descoperit, aşa că am folosit caracteristici ale altor palate greceşti din Epoca Bronzului, precum cele de la Pylos şi Mycene.
4. O regiune mai cunoscută astăzi ca Sparta, deşi tehnic Sparta este numai o mică parte a Lacedemoniei. În Epoca Bronzului, Sparta nu era încă o cetate, dar numele este mult mai cunoscut decât Lacedemonia, aşa că l-am folosit aici.
5. C.W. Shelmerdine, „Review of Aegean Prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the Southern and Central Greek Mainland“, în *American Journal of Archaeology* 101:3, 1997, pp. 578–80; retipărit cu o anexă în perioada 1997–1999 în Tracey Cullen, ed., *Aegean Prehistory: A Review*, supl. 1 al *American Journal of Archaeology*, Archaeological Institute of America, Boston, 2001, pp. 370–72.
6. Calvert Watkins, „Troy and the Trojans“, în Machteld J. Mellink, ed., *Troy and the Trojan War*, dintr-un simpozion care a avut loc la Bryn Mawr College, oct. 1984, Bryn Mawr College, Bryn Mawr, Pa., 1986, p. 57.
7. Michael Ventris şi John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, ed. 2, Cambridge University Press, Cambridge, England, 1973, PY 57, p. 190; *cf.* pp.103–5.
8. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, PY 143, pp. 258–59, *cf.* pp. 103–5.
9. Tatăl lui era Cimon, fiul lui Miltiade, politician de frunte în Atena clasică. Vezi J.K. Davies, *Athenian Propertied Families 600–300* BC, Clarendon Press, Oxford, 1971, p. 306.
10. *Odiseea* 4.264.
11. *Iliada* 3.213–15.
12. *Iliada* 3.54, 393–95.
13. Vezi, de exemplu, James K. Hoffmeier, „The Gebel Barka Stele of Thutmose III“, şi K.A. Kitchen, „The Battle of Qadesh – The Poem, Or Literary Record“, în W.W. Hallo, ed., *The Context of Scripture. Canonical Compositions from the Biblical World*, vol. 2, Brill, Leiden, 2000, pp. 16, 33.
14. *Iliada* 17.588.
15. Hdt 1.4.1.
16. Pentru problemele din acest paragraf, vezi James K. Hoffmeier, „The Memphis and Karnak Steleae of Amenhotep II“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 2, p. 20; K.A. Kitchen, „First Beth Shean Stela, Year 1“, în *ibid.*, p. 25; K.A. Kitchen, „Karnak, Campaign Against the Hittites“, nedatat, în *ibid.*, p. 28; Richard H. Beal, „The Ten Year Annals of Great King Muršili II of Hatti“, în *ibid*., p. 84; Itamar Singer, „Treaty Between Šupiluliuma and Aziru“, în *ibid*., pp. 93–94; Douglas Frayne, „Rim-Sin“, în *ibid*., p. 253; Douglas Frayne, „Iahdun-Lim“, în *ibid*., p. 260.
17. Murshilish II (d. cca 1321–1295 î.Hr.); vezi Beal, „The Ten Year Annals of Great King Muršili II of Hatti“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 2, pp. 82–83.
18. Moran, *Amarna Letters*, EA 250, rd. 15–27, p. 303.
19. Gary Beckman, „Treaty Between Muwattalli II of Hatti and Alaksandu of Wilusa“, în *Hittite Diplomatic Texts*, ed. 2, Scholars Press, Atlanta, 1996, pp. 87–93.

20. Despre expresie, vezi J.D. Hawkins, „Tarkasnawa King of Mira“, *Anatolian Studies* 48, 1998, p. 14. Pentru alianţa între hitiţi şi Wilusa (Troia), vezi Beckman, „Treaty“, în *Hittite Diplomatic Texts*, pp. 87–93.
21. Reinterpretarea acestei scrisori ar fost anunţată de Frank Starke în vara 2003, dar o versiune academică nu a fost încă publicată. Vezi F. Starke, „Ein Keilschrift-Brief des Königs vonTheben/Ahhijawa (Griechenland) an den König des Hethitischen Reiches aus dem 13. Jh. V. Chr.“, distrib., aug. 2003, şi Michael Siebler, „In Theben Ging' s Los“, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, aug. 12, 2003, p. 31; http://www.faz.net/s/RubF7538E273FAA4006925CC36BB8AFE338/Doc~EC6CFECB6D44B4344B70010A6675AF6A3~ATpl~Ecommon~Scontent.html. Pentru un argument împotriva tezei că documentele hitite relevă un strămoş al unui rege din Ahhiyawa pe nume Kadmos, vezi Josua T. Katz, „Review of Joachim Latacz's *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*, version 1.0“, dec. 2005, Princeton/Stanford Working Papers in Classics, http://www.princeton,edu/~pswpc/pdfs/katz/120503.pdf.
22. Acesta apare într-un document cunoscut sub numele de Scrisoarea Tawagalawa sau Scrisoarea Piyamaradu. Vezi discuţia cu pasaje traduse în Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East: The Royal Correspondence of the Late Bronze Age*, Routledge, New York, 2003, pp. 199–212. O traducere în limba engleză a scrisorii este disponibilă online („The Piyama-radu Letter“) la http://www.hittites.info/translations.aspx?text=translations/historical%2fPiyama-radu+Letter.htlm.
23. Gary Beckman, „Letter from a King of Hatti to an Anatolian Ruler“, în *Hittite Diplomatic Texts*, p. 145.
24. *Iliada* 3.70.
25. Eschil, *Agamemnon* 687–89.
26. Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, Oxford, 2002, p. 124.
27. Shear, *Tales of Heroes*, pp. 139–40.
28. *Iliada* 6.441–43.
29. Vezi Ekrem Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilizations*, Republic of Turkey Ministry of Culture, Ankara, 2001, pp. 101–2; Trevor Bryce, *The Kingdom of the Hittites*, Clarendon Press, Oxford, 1998, pp. 315–20; Bryce, *Life and Society*, pp. 13–14, 136–37, 174–75.
30. Vezi, de exemplu, *Iliada* 1.185.
31. Moran, *Amarna Letters*, de exemplu, EA 90, rd. 36–47, p. 163.
32. Gary Beckman, „Indictment of Madduwatta“, în *Hittite Diplomatic Texts*, §§16–17, p. 157.
33. Gary Beckman, „Hittite Proverbs“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 215; Harry A. Hoffner Jr., *The Laws of the Hittites: A Critical Edition*, Brill, Leiden, 1997, §37, p. 44, plus comentariu, pp. 186–87; Bryce, *Life and Society*, p. 126.
34. Hoffner, *Laws of the Hittites*, §197, p. 156; Bryce, *Life and Society*, p. 128.

35. Bryce, *Kingdom of the Hittites*, pp. 193–99. Faraonul Ay şi-a păstrat inocenţa, dar era principalul suspect.
36. Tuc. 1.9.3.
37. Th. P.J. Van Den Hout, „Bellum iustum, ius divinum: Some Thoughts About War and Peace in Hittite Anatolia“, în *Grotiana*, New Series 12–13, 1991–1992 [1994], p. 26.
38. P.H.J. Houwink ten Cate, „The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I (Part II)“, *Anatolica* 11, 1984, p. 49.
39. Vezi, de exemplu, vechiul titlu al cărţii pe care o numim azi „Comprehensive Annals“ („Analele exhaustive“) ale regelui Murshilish II era „The Manly Deeds of Murshilish“ („Faptele bărbăteşti ale lui Murshilish“); vezi Beal, „The Ten Year Annals“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 2, p. 82.
40. Scrisoarea Tawagalawa §9.
41. Barber, *Prehistoric Textiles*, pp. 27–28; *cf.* W. Heimpel, *Letters to the King of Mari: A New Translation, with Historical Introduction, Notes, and Commentary,* Eisenbrauns, Winona Lake, Ind., 2003, 27 85, p. 440.
42. Moran, *Amarna Letters*, EA 369, rd. 15–23, p. 366.
43. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, PY 16, p. 161, *cf.* pp. 156, 579.
44. Hdt. 1.3–5.
45. Moran, *Amarna Letters* EA 252, rd. 16–22.

2. CORĂBIILE NEGRE PORNESC LA DRUM

1. Această ipotetică descriere a trupului, veşmintelor şi armelor lui Agamemnon se bazează pe Homer şi scheletele regale descoperite la Mycene. Vezi Yiannis Tzedakis şi Holley Martlew, ed., *Minoans and Mycenaeans Flavours of Their Time*, Production Kapon Editions, Athens, 1999, pp. 220–27.
2. Frayne, „Iahdun-Lim“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 2, p. 260.
3. *Iliada* 1.279.
4. J.S. Cooper, „Enmetana“, în *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict*, vol. 2, fasc. 1, în *Sources from the Ancient Near East*, Undena Publications, Malibu, Calif., 1983, §v, p. 50.
5. *Odiseea* 24.118–19.
6. *Iliada* 5.855.
7. A.K. Grayson, „Erishum I“, în *Assyrian Royal Inscriptions* vol. 1, *From the Beginning to Ashur-resha-ishi*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1972, 7.62 şi n. 36, p. 10.
8. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 27 161, p. 467; A.486+, p. 508; 26 282, p, 283, 26 257, p. 276.
9. Aşa cum Ahmose, fiul lui Abana, a urmat trei faraoni în anii 1500 î.Hr.; vezi Miriam Lichtheim, „The Autobiography of Ahmose, son of Abana“, în *Ancient Egyptian Literature; A Book of Reading*, vol. 2, *The New Kingdom*, University of California

Press, Berkeley, 1976, pp. 11–15, mai ales 12.

10. Vezi, de exemplu, *Odiseea* 8.3.
11. Vezi Beckman, „Indictment of Madduwatta“, în *Hittite Diplomatic Texts*, pp. 153–60.
12. Vezi nota de mai sus despre Tawagalawa.
13. Pentru punctele din acest paragraf, vezi Thomas G. Palaima, „Mycenaean Militarism from a Textual Perspective. Onomastics in Context: *lāwos, dāmos, klewos*“, în Robert Laffineur, ed., *Polemos. Le Contexte guerrier en Égée à l' âge du Bronze*, vol. 2, în *Aegaeum* 19, 1999, pp. 367–80.
14. Vezi, de exemplu, Gary Beckman, „Letter of Hattusili III of Hatti to Kadashman-Enlil II of Babylon“, în *Hittite Diplomatic Texts*, 23 §7, p. 141; Itamar Singer, „Musili' s «Fourth» Plague Prayer to the Assembly of Gods (Arranged by Localities)“, în *Hittite Prayers*, Brill, Leiden, 2002, 13 §11, p. 67.
15. Eschil, *Agamemnon* 293.
16. Este în *Ciclul epic*, în *Cypria*.
17. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, pp. 127, 304.
18. Şi Ugarit avea o flotă (la fel ca Egiptul şi Creta minoică) şi este posibil să fi avut şi galere, poate chiar înainte de greci. Vezi Elisha Linder, „Naval Warfare in the El-Amarna Age“, în D.J. Blackman, ed., *Marine Archaeology.* Proceedings of the Twentythird [sic] Symposium of the Colston Research Society held in the University of Bristol April 4th to 8th 1971, Archon Books, London, 1973, pp. 317–25; Paul Johnstone, *The Sea-craft of Prehistory*, pregătită pentru publicare de Seán McGrail, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1980, pp. 79–82.
19. Minoienii îşi decorau corăbiile în acest fel în frescele de la Acrotiri (înainte de cca 1625 î.Hr.), vezi L. Kontorli-Papadopoulou, „Fresco-Fighting: Scenes as Evidence for Warlike Activities in the LBA Aegean“, *Polemos*, vol. 2, p. 333.
20. Generalul de cavalerie confederat Nathan Bedford Forrest.
21. Steve Vinson, *The Nile Boatman at Work*, von Zabern, Mainz, 1998, p. 132.
22. F. Tiboni, „Weaving and Ancient Sails: Structural Changes to Ships as a Consequence of New Weaving Technology in the Mediterranean Late Bronze Age“, în *Nautical Archaeology* 34.1. 2005, pp. 127–30.
23. J.R. Steffy, citat în T.G. Palaima, „Maritime Matters in the Linear B Tablets“, *Thalassa: L' Égée prehistorique et la mer*, în *Aegaeum* 7, 1991, p. 288.
24. „Nausikles“ şi „Euplous“, în Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, pp. 95, 97; Palaima, „Maritime Matters“, p. 284.
25. J. Hoftijzer şi W.H. Van Soldt, „Appendix: Texts from Ugarit Pertaining to Seafaring“, în S. Wachsmann, *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant*, A & M University Press, Texas, 1998), p. 336, M. Dietrich, O. Lorentz şi J. Sanmartin, *The Cuneiform Alphabetic Texts from Ugarit, Ras Ibn Hani and Other Places* (KTU: ed. 2, adăugită) 2, Ugarit-Verlag, Munster, 1995, p. 47.
26. *Iliada* 2.132–33.
27. Donald B. Redford, *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III*, Brill, Leiden, 2003, pp. 204–5; James K. Hoffmeier, „Military: Materiel“, în Donald B. Redford, ed., *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, vol. 2, Oxford University Press, New

York, 2001, p. 410.
28. John A. Wilson, „The Asiatic Campaigns of Thut-Mose III, Subsequent Campaigns, Fifth Campaign“, în J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, ed. rev., Princeton University Press, Princeton, 1969, p. 239.
29. *Iliada* 1.477–83.
30. Th. P.J. van den Hout, „Apology of Hattušili III“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 200.
31. Tuc. 1.7.
32. *Iliada* 5.60–61.
33. *Iliada* 5.60–64.
34. *Iliada* 5.62.
35. Th. P.J. van den Hout, „The Proclamation of Telepinu”, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 194.
36. *Iliada* 5.642.
37. Hoftijzer şi Van Soldt, „Appendix: Texts from Ugarit“, RS 1.1, RS 20.238, pp. 343–44.
38. *Iliada* 2.287.

3. OPERAŢIUNEA „CAP DE POD“

1. Itamar Singer, „Treaty Between Muršili and Duppi-Tešub“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 2, p. 97.
2. Harry A. Hoffner Jr., „The Hittite Conquest of Cyprus: Two Inscriptions of Suppiluliuma II“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 193.
3. *Iliada* 2.808–10.
4. Tuc. 1.11.1.
5. A.L. Oppenheim, „A Letter from the Hittite King“, în *Letters from Mesopotamia*, University of Chicago Press, Chicago, 1967, pp. 145–46.
6. Houwink ten Cate, „Annals of Hattusilis I“, p. 66.
7. *Iliada* 4.45.
8. *Iliada* 24.521.
9. *Iliada* 24.546.
10. Vezi, de exemplu, Beckman, „Indictment of Madduwatta“, în *Hittite Diplomatic Texts*, pp. 29, 157.
11. J.M. Sasson, *The Military Establishments at Mari*, în *Studia Pohl* no. 3, Pontifical Biblical Institute, Roma, 1969, p. 38.
12. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, PY 56, p. 189, *cf.* p. 544.
13. *Iliada* 8.228–34.
14. Watkins, „Troy and the Trojans“, în Mellink, ed., *Troy and the Trojan War*, pp. 52–55.
15. Beckman, „Treaty Between Muwattalli II of Hatti and Alaksandu of Wilusa“, în *Hittite Diplomatic Texts*, pp. 87–93.

16. *Odiseea* 24.284–85.
17. Miriam Lichtheim, „The Kadesh Battle Inscriptions of Rameses II: The Poem“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 64.
18. *Iliada* 4.437–38.
19. *Iliada* 2.362.
20. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 26 366, p. 321.
21. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, A.486+, p. 507.
22. *Iliada* 15.494–99.
23. Billie Jean Collins, „The First Soldiers' Oath“ şi „The Second Soldiers' Oath“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 165–68.
24. *Iliada* 4.288–89.
25. *Iliada* 4.242–43.
26. Beckman, „Treaty between Muwattalli II of Hatti and Alaksandu of Wilusa“, în *Hittite Diplomatic Texts*, „§20, p. 92; H. Craig Melchert, ed., *The Luwians*, vol. 68 din *Handbuch der Orientalistik*, Brill, Leiden, 2003, p. 221.
27. Expresie hitită; vezi van den Hout, „Apology of Hattušili III“, p. 203.
28. J.S. Cooper, *The Curse of Agade*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1983, rd. 166–69, p. 59.
29. *Odiseea* 4.708.
30. Tuc. 4.10.5.
31. *Iliada* 10.261.
32. Vezi, de exemplu, *Iliada* 1.58, *cf.* discuţie în Robert Drews *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe c. 1200 BC*, Princeton University Press, Princeton, 1993, pp. 141–47, 211.
33. Adaptat din Beckman, „Letter from Hattusili III of Hatti to Kadasman-Enlil II of Babylon“, în *Hittite Diplomatic Texts*, §17, p. 143.
34. *Iliada* 24.279–80.
35. Miriam Lichtheim, „The Great Sphinx Stela of Amenhotep II at Giza: the Narration“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 42.
36. *Iliada* 15.329, 510.
37. Thuc. 4.10.5.
38. *Odiseea* 3.279–83.
39. *Odiseea* 13.113–15.

40. *Iliada* 16.808, *cf.* 3.146.
41. Corăbiile de război din frescele descoperite în insula Thera sunt pictate cu lei care vânează. Vezi Nanno Marinatos, *Art and Religion in Thera, Reconstructing a Bronze Age Society*, D.I. Mathioulakis, Athens, 1994, p. 54; „Taurul sălbatic“ şi „Şoimul“ se numără printre numele menţionate ale corăbiilor de război egiptene, vezi Lichtheim, „The Autobiography of Ahmose son of Abana“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, pp. 12, 14.
42. A.K. Grayson, „Shalmaneser I“, *Assyrian Royal Inscriptions* vol. 1, *From the Beginning to Ashur-resha-ishi*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1972, rd. 536, p. 80.

43. *Iliada* 13.833–37.
44. Posibil doar un nume simbolic, de vreme ce în greacă înseamnă „Primul care a debarcat“.
45. Lichtheim, „The Kadesh Battle Inscriptions of Rameses II: The Poem“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 69.
46. De la Medinet Habu, dinastia a XX-a, Ramses III (1184–1153 î.Hr.); vezi Yigael Yadin, *The Art of Warfare in Biblical Lands In the Light of Archaeological Discovery*, vol. 2, Weidenfeld & Nicolson, London, 1963, pp. 340–41.
47. Miriam Lichtheim, „Papyrus Lansing, A Schoolbook“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 171.
48. Lichtheim, „The Kadesh Battle Inscriptions of Rameses II, The Bulletin“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 62.
49. Thersites, *Iliada* 2.231. Pentru o imagine a felului în care egiptenii îşi legau prizonierii, vezi basorelieful de la Medinet Habu, în Yadin, *Art of Warfare in Biblical Lands*, vol. 2, pp. 342–43.
50. În miturile din Orientul Apropiat, vezi, de exemplu, Itamar Singer, „Mursili’ s Hymn and Prayer to the Sun-Goddess of Arinna (CTH 376.A)“, în *Hittite Prayers*, pp. 51–57.
51. Vezi, de exemplu, Ramses II ca zeu, în Lichtheim, „The Kadesh Battle Inscriptions of Rameses II, The Poem“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 67.
52. Beckman, „Treaty between Muwatttalli II of Hatti and Alaksandu of Wilusa“, în *Hittite Diplomatic Texts*, nr. 13, §3, p. 87.
53. *Cf.* Miriam Lichtheim, „The Poetical Stela of Merneptah (Israel Stela)“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 77.
54. 1.11.1.
55. *Iliada* 3.184–190.

4. ASALT ASUPRA ZIDURILOR

1. *Cf.* Yadin, *Art of Warfare in Biblical Lands*, vol. 1, pp. 21–22.
2. *Odiseea* 18.66–74. Pentru haine, vezi *Odiseea* 19.225–43, *cf.* hainele lui Nestor în *Iliada* 10.131–34.

3. Taurul era un simbol comun anatolian al zeului furtunii, vezi Ann C. Gunter, „Animals in Anatolian Art“, în Collins, ed., *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, p. 90; zeul furtunii era simbolul armatei Troiei, vezi Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, p. 92; imaginea unui taur a fost descoperită recent în Troia VIi, vezi Wendy Rigter şi Diane Thumm-Dograyan, „Ein Hohlgeformter Stier Aus Troia“, în *Studia Troica* 14, 2004, pp. 87–100.
4. Hattushilish III (1267–1237 î.Hr.), citat în Van Den Hout, „Bellum iustum“, p. 26.
5. Van den Hout, „Bellum Iustum“, pp. 17, 25.

6. *Keilschrifturkunden aus Boghazkoi* V, Zu beziehen durch die Vorderasiatische Abteilung der Staatlichen Museen, Berlin, 1921–25, p. 6; E. Laroche, *Catalogue des textes hittites* ii, Klincksieck, Paris, 1971, pp. 57–64, *cf.* Bryce, *Kingdom of the Hittites*, pp. 238–40, *Life and Society*, p. 168.
7. *Iliada* 14.86–87.
8. *Iliada* 11.142.
9. *Iliada* 3.164.
10. Moran, *Amarna Letters* EA 117, rd. 83–94, p. 194.
11. Moran, *Amarna Letters*, EA 137, rd. 14–35, p. 218.
12. Houwink ten Cate, „Annals of Hattusilis I“, p. 67.
13. *Iliada* 13.101–6.
14. *Iliada* 9.352–55.
15. *Iliada* 5.789.
16. Adaptat după Yadin, *Art of Warfare in Biblical Lands*, vol. 1, pp. 16–18.
17. John A. Wilson, „Akkadian Proverbs and Counsels“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, p. 425.
18. *Odiseea* 18.263–64.
19. *Odiseea* 18.258.
20. Tuc. 1.11.1.
21. *Odiseea* 14.235–36.
22. *Odiseea* 9.51.
23. Harry A. Hoffner Jr., „Proclamation of Anitta of Kuššar“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 182–83.
24. Aristarchos; vezi discuţia în G.S. Kirk, *The Iliad: A Commentary*, vol. 2, cânturile 5–8, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, pp. 217–18, *cf.* ibid., vol. 1, cânturile 1–4, pp. 38–43.
25. *Iliada* 6.433–39.
26. Shear, *Tales of Heroes*, p. 29, şi fig. 42, p. 31.
27. *Iliada* 13.324–325.
28. *Iliada* 7.211.
29. Van den Hout, „Apology of Hattušilisi III“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 201.
30. A. Kirk Grayson, „Tukulti-Ninurta I“, în *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*, Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, vol. 1, University of Toronto Press, Toronto, 1987, 1.v, 2–22, p. 238.
31. Existenţa unui zid în jurul oraşului de jos este probabilă, dar nu sigură. Pentru argumente în favoarea existenţei acestuia, vezi D.S. Easton, J.D. Hawkins, A.G. Sherratt şi E.S. Sherratt, „Troy in Recent Perspective“, în *Anatolian Studies* 52, 2002, pp. 91–93; pentru argumente împotrivă, vezi D. Hertel şi Frank Kolb, „Troy in Clearer Perspective“, în *Anatolian Studies*, 53, 2003, pp. 77–81.
32. Lichtheim, „The Kadesh Battle Inscriptions of Rameses II, The Poem“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 70.

1. John A. Wilson, „Texts from the Tomb of General Hor-em-Heb“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, p. 251.
2. *Odiseea* 11.469–70.
3. *Iliada* 21.108.
4. *Iliada* 18.105–6.
5. *Iliada* 9.328–29.
6. Kemal Balkan, *Letter of King Anum-Hirbi of Mama to King Warshama of Kanish*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957, p. 16; Houwink ten Cate, „Annals of Hattusilis I“, pp. 69–70.
7. Bryce, *Kingdom of the Hittites*, pp. 368, 369.
8. Wilson, „The Asiatic Campaigns of Thut-Mose III: The Battle of Megiddo“, şi „Subsequent Campaigns“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, pp. 234–41 *passim*; Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 27 112, p. 449; Harry A. Hoffner Jr., „Deeds of Šupiluliuma“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 185–92 passim; *cf.* Bryce, *Life and Society*, pp. 104–7.
9. Beckman, „Indictment of Madduwatta“, în *Hittite Diplomatic Texts*, 27 §19, p. 158.
10. *Iliada* 15.546–51.
11. Pausanias 2.16.5, 25.8.
12. *Iliada* 9.327.
13. Wilson, „The Asiatic Campaigns of Thut-Mose III: The Battle of Megiddo“, şi „Subsequent Campaigns“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, pp. 234–41 *passim*; Hoffner, „Deeds of Šupiluliuma“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 185–92 *passim*; *cf.* Bryce, *Life and Society*, pp. 104–7.
14. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, PY 16, p. 161, *cf.* pp. 156, 579.
15. *Iliada* 9.329.
16. Zeci de vase mari de provizii erau îngropate total (până la 198,12 cm) sub podeaua caselor din Troia VIi. Aceasta sugerează aglomeraţia, care era altădată atribuită unei creşteri a numărului de refugiaţi în timpul Războiului Troian. Totuşi casele datează nu de la sfârşitul Troia VIi, ci din primii ani, deci trebuie să se refere la altceva decât la Războiul Troian – acesta poate fi un semn de locuire în timpul reconstruirii cetăţii după cutremurul din circa 1300 î.Hr. Vezi P.A. Mountjoy, „Troy VII Reconsidered“, în *Studia Troica* 9, 1999, pp. 296–97.
17. *Iliada* 22.153–56.
18. D. Pardee, „The Kirta Epic“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 334–35.
19. Pseudo-Apollodorus, *Epitome*, 3.33.
20. Săpăturile arheologice din anii 1930 au datat distrugerea în circa 1250 î.Hr., dar recenta redatare a ceramicii troiene poate sugera o dată mai târzie pentru distrugere – aşadar, o dată care se potriveşte cu Războiul Troian.
21. Hoffner, „The Hittite Conquest of Cyprus“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 192–93.
22. Vezi ilustraţiile cu basorelieful lui Ramses III de la Medinet Habu, în Yadin, *Art of*

Warfare, vol. 2, pp. 250–52, 340–41.
23. *Iliada* 1.366.
24. *Iliada* 6.416.
25. *Iliada* 1.367.
26. *Iliada* 1.153.
27. *Iliada* 9.185–88.
28. *Iliada* 6.428.
29. *Iliada* 1.366–69, comentariu la 1.366; vezi Kirk, *The Iliad: A Commentary*, vol. 1, p. 91.
30. *Iliada* 20.92–3.
31. Pentru imagine, vezi Cooper, *Curse of Agade*, rd. 159, p. 59.
32. Anatolienii din Epoca Bronzului foloseau expresia „a se abate“ pentru a spune „a invada“: vezi, de exemplu, Balkan, *Letter of King Anum-Hirbi*, 1.0, p. 8, com. p. 14.

33. Compară Moran, *Amarna Letters*, EA 296, rd. 17–22, p. 338.
34. Cunoscut ca „rhytonul de argint cu scena asediului“, vasul a fost descoperit în mormântul cu puţ 4.
35. John A. Wilson, „The War Against the Hyksos (continued)”, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, p. 554.
36. Vezi, de exemplu, Diodor din Sicilia 13.14.5, *cf.* Aeneas Tacticus, *Poliorcetica* („Arta asediului“), 40.4–5.
37. *Iliada* 19.295–97.
38. Amelie Kuhrt, *The Ancient Near East: c. 3000–330 BC*, vol. 1, Routledge, London, 1995, p. 242.
39. John A. Wilson, „Campaigns of Seti I in Asia“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, pp. 254–55.
40. Andrea Gnirs, „Military: An Overview“, în D.B. Redford, ed., *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, vol. 2, p. 401.
41. Grayson, „Shalmaneser I“, în *Assyrian Rulers*, vol. 1: rd. 56-87, p. 184.
42. *Iliada* 21.101–2.
43. *Iliada* 21.34–35, 23.740–47.
44. Despre acest episod, vezi Bryce, *Kingdom of the Hittites*, pp. 209–11; Akurgal, *Hattian and Hittite Civilizations*, pp. 82–83; Hawkins, „Tarkasnawa“, p. 24.
45. *Iliada* 2.119–22.

6. O ARMATĂ ÎN DIFICULTATE

1. Vezi scrisoarea adresată regelui din Mari de un anume Bahdi-Addu, în ARM 2 118, în Oppenheim, *Letters from Mesopotamia*, p. 106.
2. Arborii care se pare că se găseau în jurul Troiei sunt pinul, laurul, ienupărul, *Calluna vulgaris* şi salcia. Şi balega putea fi folosită drept combustibil.

3. Balkan, *Letter of King Anum-Hirbi*, 8, p. 16.
4. *Iliada* 22.31.
5. Vezi, de exemplu, Richard H. Beal, „Assuring the Saftey of the King During the Winter (KUB 5.4 + KUB 18.53 şi KUB 5.3 + KUB 18.52)“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, 1.79, § ii. 1–4, p. 210.
6. Maciej Popko, *Religions of Asia Minor*, trad. Iwona Zych. (Warsaw: Academic Publications Dialog, 1995), p. 93.
7. *Iliada* 15.55.
8. *CTH* 7, obv. 10–18, în Gary Beckman, „The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography“, în *Journal of Cuneiform Studies* 47, 1995, 25.
9. Literal, „recompensă“, *Iliada* 1.123.
10. Literal, „cel mai de vază dintre ahei“, vezi, de exemplu, *Iliada* 1.244.
11. *Iliada* 1.473.
12. Shelmerdine, „Review of Aegean Prehistory VI“, pp. 577–80 = 369–372.
13. Robin Hägg, „State and Religion in Mycenaean Greece“, în R. Laffineur şi W.D. Niemeier, ed., *Politeia: Society and State in the Aegean Bronze Age*, în *Aegaeum* 12, 1995, p. 388.
14. Monika Schuol, *Hethitische Kultmusik. Eine Untersuchung der InStrumental-und Vokalmusik anhand hetitischer Ritualtexxte und von archaeologlogischen Zeugnissen*, Deutsches Archaeologisches Institut Orient-Abteilung, Orient-Archaeologie, Band 14, Verlag Marie Leidorf, Rahden/Westfalen, 2004, p. 60.
15. E.A. Speiser, „The Epic of Gilgamesh“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, p. 87; *cf.* M.L. West, *The East Face of Helicon*, Clarendon Press, Oxford 1997, pp. 231–32.
16. „The Song of Hedammu“ şi „The Song of Ulikummi“, în Hoffner, *Hittite Myths*, pp. 51–52, 60.
17. Pardee, „Kirta Epic“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 333.
18. Lichtheim, „The Report of Wenamun“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 229.
19. Kuhrt, *Ancient Near East*, vol. 1, p. 238.
20. Grayson, „Tukulti-Ninurta I“, în *Assyrian Rulers*, vol. 1: 1.1, 1–20, p. 233.
21. Moran, *Amarna Letters*, EA 147, p. 233.
22. Oppenheim, „The Court of the Kassite Kings, [BE 17 24]“, în *Letters from Mesopotamia*, pp. 116–17.
23. Vezi, de exemplu, *Iliada* 21.265.
24. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, pp. 183–94.
25. *Iliada* 16.211–18.

26. Cooper, *Curse of Agade*, rd. 86, p. 55.
27. Harry A. Hoffner Jr., „Apology of Hattušili III“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 200.
28. A.J. Spalinger, *War in Ancient Egypt: The New Kingdom*, Blackwell Publishing, Oxford, 2005, p. 239.
29. Hdt. 7.12–19.

30. *Iliada* 2.135.
31. Shlomo Izre'el şi Itamar Singer, *The General' s Letter from Ugarit, A Linguistic and Historical Reevaluation of RS 20.33* (*Ugaritica* V, no. 20), Tel Aviv University, Tel Aviv, 1990, p. 25.
32. *Iliada* 2.141–42.
33. Grayson, „Tukulti-Ninurta I", în *Assyrian Rulers*, vol. 1: l.i 21–36, p. 234.
34. *Iliada* 2.205–6.
35. Vezi, de exemplu, Sasson, *Military Establishments at Mari*, p. 41.
36. *Iliada* 2.232–38.
37. Vezi, de exemplu, Heimpel, *Letters to the King of Mari*, pp. 62–63.
38. *Iliada* 9.71–72.
39. *Odiseea* 19.246.
40. *Iliada* 9.661.
41. *Iliada* 10.152.
42. *Iliada* 10.132.
43. *Iliada* 23.118–19.
44. *Cf. Odiseea* 17.296–99.
45. *Iliada* 19.25.
46. *Cf. Odiseea* 18.369–70.
47. *Iliada* 12.211–14.
48. *Odiseea* 24.398.
49. *Iliada* 10.32–33.
50. *Iliada* 2.183–84.
51. *Iliada* 8.526–27.
52. *Iliada* 2.248–51.

53. Harry A. Hoffner Jr., „Daily Life among the Hittites", în Richard E. Averback, Mark W. Chavalas, David B. Weisberg, *Life and Culture in the Ancient Near East*, CDL Press, Bethesda, Md., 2003, p. 112.
54. *Iliada* 2.354–56.
55. *Iliada* 2.362.
56. Hoffner, „Deeds of Šupiluliuma", în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 190, *cf.* Bryce, *Kingdom of the Hittites*, p. 192.
57. *Iliada* 2.480–81.

7. CÂMPURILE MORŢII

1. Schuol, *Hethitische Kultmusik*, pp. 207–8.
2. Calvert Watkins, „A Latin-Hittite Etymology", în *Language* 45, 1969, pp. 240–41.
3. Yadin, *The Art of Warfare in Biblical Lands*, vol 1, p. 8.
4. Yadin, *Art of Warfare in Biblical Lands*, vol. 1, pp. 7–8.

5. Hoffmeier, „Military: Materiel“, în Redford, ed., *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, vol. 2, pp. 406–12, 410.
6. *Iliada* 3.39.
7. André Parrot şi Georges Dossin, ed., *Archives royales de Mari*, vol. 1, Impr. Nationale, Paris, 1955, p. 69.
8. Despre Hattushilish III (1267–1237 î.Hr.), vezi Van den Hout, „Apology of Hattušili III“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 201; Harry A. Hoffner Jr., „A Hittite Analogue to the David and Goliath Contest of Champions?“, în *Catholic Biblical Quarterly* 30, 1968, pp. 220–25; W.K. Pritchett, *The Greek State at War*, partea 4, University of California Press, Berkeley, 1985, pp. 15–21. Un alt rege care a luptat probabil într-o luptă de campioni este mesopotamianul Ishme-Dagan, deşi probabil că pur şi simplu a condus armata într-o bătălie în care conducătorul inamicului a fost ucis; Parrot şi Dossin, ed., *Archives royales de Mari*, p. 69.
9. Richard H. Beal, *The Organisation of the Hittite Military*, Carl Winter Universitaetsverlag, Heidelberg, 1992, pp. 509–13.
10. Beckman, „Indictment of Madduwatta“, în *Hittite Diplomatic Texts*, 27§12, p. 156.
11. Vezi variate exemple în Grayson, *Assyrian Rulers* (1987), vol. 1, p. 206; Van den Hout, „Apology of Hattušili III“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 200–1; Lichtheim, „The Kadesh Battle Inscriptions of Rameses II, The Poem“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2, p. 66; *cf.* West, *East Face of Helicon*, p. 209.
12. Cu siguranţă, armele de bronz predominau, dar hitiţii au produs şi pumnale, cuţite, topoare, vârfuri de lănci de fier, deci probabil şi vârfuri de săgeţi de fier. Vezi J.O. Muhly, R. Maddin, T. Stech şi E. Özgen, „Iron in Anatolia and the Nature of the Hittite Iron Industry“, în *Anatolian Studies* 35, 1985, pp. 67–84.
13. Comentariu la *Iliada* 4.218–19.
14. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, de exemplu, KN 206, p. 310; *cf.* Tzedakis şi Martlew, ed., *Minoans and Mycenaeans*, p. 266.
15. *Iliada* 2.385–90.
16. Grayson, „Tukulti-Ninurta I“, în *Assyrian Rulers*, vol. 1: 5.23–47, p. 244; 18.1–28, p. 266; 20.1–10, p. 268; 23.27–55, p. 272.
17. Vezi, de exemplu, *Iliada* 3.31, 4.354.
18. Vezi, de exemplu, *Iliada* 5.536.
19. Singer, „Tudhaliya’ s Prayer to the Sun-Goddess of Arinna for Military Success (CTH 385.9) “, în *Hittite Prayers*, p. 108.
20. *Iliada* 22.2.
21. Vezi, de exemplu, vechiul poem babilonian, Joan Goodnick Westenholz, „Sargon, the Conquering Hero“, în *Legends of the Kings of Akkade*. *The Texts*, Eisenbrauns, Winona Lake, Ind., 1997, pp. 63, 65, 69.
22. *Iliada* 4.512–13.
23. *Iliada* 7.327–30.
24. *Iliada* 7.400-3.

8. MIŞCĂRI ÎN NOAPTE

1. Printre multele exemple din Mesopotamia, Anatolia şi Egipt în Epoca Bronzului, vezi Kitchen, „First Beth Shean Stela, Year 1“, „Second Beth-Shan Stela, [Year Lost]“; Frayne, „Iahdun-Lim“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 2, pp. 25, 28, 260; Hawkins, „Tarkasnawa“, 4–10 (basorelieful Karabel).
2. Beal, „Ten Year Annals“, anul 3, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 2, p. 85.
3. Benjamin R. Foster, „IV. Adad (a) Against Thunder“, în *Before the Muses. An Anthology of Akkadian Literature*, vol. 2: *Mature, Late*, ed. 2, CDL Press, Bethesda, Md., 1996, pp. 540–41.
4. Moran, *Amarna Letters*, EA 76, p. 146.
5. A.K. Grayson, „Ashur-Uballit I“, în *Assyrian Royal Inscriptions*, vol. 1: 15*.325, p. 50.
6. Collins, „The First Soldiers' Oath“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, p. 166.
7. *Iliada* 8.163.
8. *Iliada* 8.173–74.
9. Grayson, „Tukulti-Ninurta I“, în *Assyrian Rulers*, vol. 1: 1.vi 2–22, p. 238.
10. Gary Beckman, „Edict of Suppiluliuma I of Hatti Concerning the Tribute of Ugarit“, în *Hittite Diplomatic Texts*, pp. 166–68.
11. Sasson, *Military Establishments at Mari*, p. 42.
12. Printre multe exemple, luăm în considerare felul în care îl caracterizează regele hitit Suppiluliuma I pe şeful de trib Huggana din Hayasa: „un câine umil“ (Beckman, „Treaty Between Suppiluliuma I of Hatti and Huqqana of Hayasa“, în *Hittite Diplomatic Texts*, p. 27), şi aserţiunea unui demnitar din Canaan că numai un câine ar nesocoti poruncile faraonului (Moran, *Amarna Letters*, EA 314, rd. 11–16, p. 347).
13. *Iliada* 4.371; 8.378, 555; 11.160; 20.427.
14. Moran, *Amarna Letters*, EA 55, rd. 10–15, p. 127; EA 324, rd. 10–15, p. 352.
15. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 26 168, p. 239.
16. *Iliada* 9.78.
17. Beal, *Organization of the Hittite Military*, pp. 251–60.
18. Pentru frază, vezi Moran, *Amarna Letters*, EA 89, rd. 39–47, p. 162.
19. *Iliada* 10.173.
20. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, s.v. „informer“ („informator”), p. 585; S. Dalley, *Mari and Karana, Two Old Babylonian Cities* (Longman, New York, 1984), p. 150. *Cf.* Gabriel Lemkin, *My Just War, The Memoir of a Jewish Red Army Soldier in World War II* (Presidio, Novato, Calif., 1998), p. 154.
21. Dalley, *Mari and Karana*, p. 161; Moran, *Amarna Letters*, EA 16, rd. 9–12, pp. 39, 40 n. 3.
22. Richard Holmes, ed., *Oxford Companion to Military History*, Oxford University Press, Oxford, 2001, pp. 383–86.
23. Fraza provine din Robert Taber, *The War of the Flea: The Classic Study of Guerrilla Warfare*, Brassey's, Dulles, Va., 2002.
24. Sasson, *Military Establishments at Mari*, pp. 39–42.
25. Albrecht Goetze, „The Middle Assyrian Laws“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern*

Texts, pp. 188–97.
26. S.N. Kramer, „Lipit-Ishtar Lawcode“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, p. 160.
27. Dalley, *Mari and Karana*, p. 150.
28. Miriam Lichtheim, „The Autobiography of Weni“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 1, *The Old and Middle Kingdoms*, p. 20.
29. Dalley, *Mari and Karana*, p. 150.
30. Moran, *Amarna Letters*, EA 81, rd. 14–24, p. 150.
31. Miriam Lichtheim, „The Two Brothers“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 2: *The New Kingdom*, p. 205.
32. Grayson, „Shalmaneser I“, în *Assyrian Rulers*, vol. 1: 22, pp. 210–11.
33. Sylvie Lackenbacher, *Textes Akkadiens d' Ugarit. Textes provenants des vingt-cinq premières campagnes*, Les Éditions du Cerf, Paris, 2002, RS 17.341 = PRU IV, pp.143–44.
34. Miriam Lichtheim, „The Instruction Addressed to King Merikare“, în *Ancient Egyptian Literature*, vol. 1: *The Old and Middle Kingdom*s: pp. 103–4.
35. Sasson, *Military Establishments at Mari*, 18; Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 26 156, p. 236; Beal *Organization of the Hittite Military*, pp. 260–63.
36. Beal, *Organization of the Hittite Military*, pp. 266–68.
37. Dina Katz, „Gilgamesh and Akka“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, p. 551.
38. Piotr Michalowski, *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*, Eisenbrauns, Winona Lake, Ind., 1989, rd. 390–91, p. 61.
39. Moran, *Amarna Letters*, EA 125, rd. 14–24, 25–32, pp. 204–5.
40. Moran, *Amarna Letters*, EA 85, rd. 6–15, p. 156.
41. fraza provine din Moran, *Amarna Letters*, EA 29, rd. 16–27, p. 93.
42. *Iliada* 6.444–46.

9. ŞARJA LUI HECTOR

1. *Iliada* 6.492–93.
2. Barber, *Prehistoric Textiles*, pp. 372–73.
3. Grayson, „Shalmaneser I“, în *Assyrian Rulers*, vol. 1: 1.88–106, p. 184.
4. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 26 379, p. 329.
5. Vezi, de exemplu, Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 26 170, p. 240.
6. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, 26 221-bis, p. 263.
7. *Iliada* 13.126–31, 133–35.
8. *Iliada* 13.746–47.
9. *Iliada* 15.321–26.
10. *Iliada* 15.718.
11. *Iliada* 15.719–21.
12. *Iliada* 16.458, *cf.* Richard Janko, *The Iliad: A Commentary*, vol. 4, cânturile 13–16, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 377. Sirocco (la grecii antici vântul

Notos sau Lips) aduce uneori praf din Sahara; din norii încărcaţi cu acest praf cade ploaia roşie. Vezi J.B. Thornes şi John Wainwright, *Environmental Issues in the Mediterranean*, Routledge, New York, 2002, p. 80; *cf.* Jamie Morton, *The Role of the Physical Environment in Ancient Greek Seafaring*, Brill, Leiden, 2001, pp. 50–51.

13. *Iliada* 11.14–15.
14. Foster, „To Nergal (a) Nergal the Warrior“, în *Before the Muses*, vol. 2, p. 612.
15. *Iliada* 11.796–800.
16. *Iliada* 16.269–74.
17. Izre'el şi Singer. *General' s Letter from Ugarit*, p. 27, cu un argument în pp. 49–50 pentru această interpretare a unui original dificil în akkadiană.
18. *Amarna Letters*, EA 147, rd. 9–15, p. 233; John A. Wilson, „The Egyptians and the Gods of Asia“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, p. 249.
19. *Iliada* 18.282–83.
20. *Iliada* 18.104.
21. *Iliada* 18.120–21.
22. Luce, *Celebrating Homer' s Landscapes*, p. 103.

10. CĂLCÂIUL LUI AHILE

1. Vezi, de exemplu: Billie Jean Collins, „The «Ritual Between the Pieces»“, în Hallo, ed., *Context of Scripture*, vol. 1, pp. 160–61. Mai mult decât un exemplu al acestui ritual este cunoscut: Billie Jean Collins, „The Puppy in Hittite Ritual“, *Journal of Cuneiform Studies* 42, 1990, pp. 211–26; Wilson, „The Egyptians and the Gods of Asia“, în Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts*, p. 248.
2. Vezi, de exemplu, Moran, *Amarna Letters*, EA 64, p. 135; EA 151, p. 238; EA 314, p. 377.
3. Houwink ten Cate, „Annals of Hattusilis I“, pp. 66–67.
4. *Iliada* 3.189, 6.186.
5. (http://www.womensmemorial.org/PDFs/StatsonWIM.pdf).
6. *CTH* 7, rev. 31-32, Beckman, „Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography“, în *Journal of California Studies* 47, 1995, p. 27, comm. 31.
7. Kuhrt, *Ancient Near East* vol. 1, pp. 250–52, citând EA 31–32.
8. Bryce, *Kingdom of the Hittites*, pp. 308–9.
9. *Odiseea* 11.488–91.
10. *Odiseea* 11.547.
11. *Mica Iliadă*, frag. 3.
12. *Odiseea* 4.122.
13. *Odiseea* 11.519–21, *Mica Iliadă*, frag. 6–7.
14. Vezi ilustraţiile în O. Tashin, *Die Hethiter und ihr Reich: das Volk der 1000 Götter*, Theiss, Stuttgart, 2002, pp. 227–31, 344–47.
15. Ekrem Akurgal, *The Art of the Hittites*, fotografii de Max Hirmer, trad. Constance

McNab, H.N. Abrams, New York, 1962, pp. 108–10.
16. S.V. „medicine bundle“ („pachete sacre/legături de plante de leac“), în Arlene Hirschfelder şi Paulette Molin, *The Encyclopedia of Native American Religions, An Introduction*, Facts on File, New York, 1992, p. 176.
17. Houwink ten Cate, „Annals of Hattusilis I“, p. 70.
18. S.V. „evocation“ („evocare“), *Oxford Classical Dictionary*, p. 580.
19. Houwink ten Cate, „Annals of Hattusilis I“, p. 73.

11. NOAPTEA CALULUI

1. *Odiseea* 4.708.
2. Richard H. Beal, „Le strutture militari ittite di attaco e di difesa“, în M.C. Guidotti şi Franca Pecchioli Daddi, ed., *La Battaglia di Qadesh*, Sillabe, Livorno, 2000, pp. 111, 114–15.
3. Heimpel, *Letters to the King of Mari*, xxii–xxiii, 67–69; 14 104, pp. 496–97.
4. Hdt. 6.115.
5. Appian, *Războaiele romanilor*, 6.32–33; Plutarh, *Fabius Maximus*, 21–22.
6. Vezi John Coates, „Power and Speed of Oared Ships“, în Christopher Westerdahl, ed., *Crossroads in Ancient Shipbuilding. Proceedings of the Sixth International Symposium on Boat and Ship Archaeology Roskilde 1991*, ISBSA 6, Oxbow Books, Oxford, 1994, pp. 249–56.
7. Cetatea mesopotamiană Kahat a fost cucerită noaptea de armata lui Attaya în anii 1700 î.Hr.; vezi Heimpel, *Letters to the King of* Mari, 26 317, p. 299. Despre marşurile de noapte hitite, vezi Beal, „Le strutture militari ittite“, p. 112; Houwink ten Cate, „Annals of Hattusilis I“, p. 68.
8. Despre kilometrii parcurşi de infanterie, antică şi modernă, vezi http://carlisle.www.army.mil/usamhi/Bibliographies/ReferenceBibliographies/marching/rates.doc.
9. Dionysos din Halicarnas *Antiquitates Romanae* 1.63.1.
10. Michalowski, *Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*, rd. 297–99, p. 55.
11. Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, 123 KN 47, p. 179; PY 51, p. 182; PY 189, p. 298.
12. Moran, *Amarna Letters*, rd. 29–42, EA 8, p. 19; n. 10, p. 20.
13. Vezi, de exemplu, Dalley, *Mari and Karana*, 153; Moran, *Amarna Letters*, EA 16, p. 39.
14. Manfred Korfmann et al., *Traum und Wirklichkeit: Troia*, Theiss Verlag, Stuttgart, 2001, p. 402.
15. *Iliada* 13.460–61.
16. Citat în Van den Hout, „Bellum Iustum“, p. 27.
17. Cooper, *Lagash-Umma border conflict*, pp. 40, 48, 52.

CONCLUZIE

1. *Iliada* 20.306–8.
2. Vezi, de exemplu, Stindardul din Ur; basorelieful din mormântul lui Anta, Deshashe, Egiptul de Sus, Dinastia V, fiecare descris în Yadin, *Art of Warfare*, vol. 1, pp. 132-33, 146; şi basorelieful de la Medinet Habu, Dinastia XX, Ramses III (1192–1160 î.Hr.), descris în Yadin, *Art of Warfare*, vol. 2, pp. 342–43.
3. *Jefuirea Troiei*, frag. 4.
4. Itamar Singer, „Hattusili' s Exculpation to the Sun-goddess of Arinna", în *Hittite Prayers*, p. 99.

NOTĂ DESPRE SURSE

Nimeni nu a citit tot ce s-a scris despre Războiul Troian. Activitatea ştiinţifică referitoare la Homer, arheologia de la Troia, civilizaţia micenianã şi războiul în Epoca Bronzului, fără a menţiona Anatolia şi Orientul Apropiat antic, este îndelungată şi pasionantă. În această secţiune sunt menţionate doar principalele opere folosite la scrierea acestei cărţi. M-am concentrat asupra lucrărilor ştiinţifice în limba engleză şi a publicaţiilor din ultimii douăzeci de ani.

RĂZBOIUL TROIAN

Între recentele şi importantele introduceri, locul de onoare îi revine lui Joachim Latacz, *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*, tradusă de Kevin Windle şi Rosh Ireland (Oxford University Press, Oxford, 2004). Această lucrare fundamentală regândeşte istoricitatea Războiului Troian în lumina recentelor descoperiri arheologice, a studiilor hitite şi a lucrărilor referitoare la Homer. Dar nu este întotdeauna uşor să apelezi la autorii unor lucrări de popularizare. O parte a aceleiaşi zone este acoperită, deşi cu mai puţine detalii, în lucrarea foarte bună a lui Carol G. Thomas şi Craig Conant, *The Trojan War*, Greenwood Guides to Historic Events of the Ancient World (Greenwood Press, Westport, Conn., 2005). Volumul include o selecţie de documente fundamentale. Trevor Byron, *The Trojans and Their Neighbours* (Routledge, London, 2006) este o excelentă introducere în contextul istoric al Epocii Bronzului, chiar dacă discutabilă în anumite puncte. Uşor demodată, dar încă foarte bună şi uşor de citit, este cartea lui Michael Wood, *In Search of the Trojan War*, ed. actualizată (University of California Press, Berkeley, 1996), care explorează subiectul de la Homer la arheologia modernă şi hitiţi. O analiză mai scurtă este disponibilă în N. Fields, *Troy c. 1700–1250 BC* (Osprey Direct, Osceola, Fla., 2004). Mai multe eseuri valoroase apar în Ian Morris şi Barry Powell, ed., *A New Companion to Homer* (Brill, Leiden, 1997). Există mult material introductiv util în Bettany Hughes, *Helen of Troy, Goddess, Princess, Whore* (Jonathan Cape, London, 2005). Arheologul şi istoricul Eric Cline a înregistrat o serie de prelegeri, „Archaeology and the *Iliad*: Did the Trojan War Take Place?“, pentru Recorded Books/Modern Scholar (2006).

Cititorul va observa rapid că Războiul Troian este o poveste nu doar cu date istorice, dar şi cu diferite moduri de interpretare a acestor date. O introducere în varietatea de opinii ale specialiştilor poate fi găsită în aceste colecţii de eseuri: Machteld J. Mellink, ed., *Troy and the Trojan War*, din simpozionul ţinut la Bryn Mawr College, oct. 1984 (Bryn Mawr College, Bryn Mawr, Pa., 1986), şi într-o ediţie specială a jurnalului *Classical*

World 91:5 (1998). Un bun rezumat al stadiului dezbaterii la sfârşitul anului 2006 poate fi găsit în Malcolm H. Wiener, „Homer and History: Old Questions, New Evidence“, într-o nouă ediţie a *Aegeum* conţinând documente ale celei de-a 11-a Conferinţe Internaţionale *Aegeum* (apr. 2006), „EPOS Reconsidering Greek Epic and Aegean Bronze Age Archaeology“.

Încă de la începutul studierii moderne a istoriei, în anii 1800, au existat două mari şcoli de gândire referitoare la Troia. *Pozitiviştii* cred că Războiul Troian a avut loc cu adevărat şi că există un miez de adevăr istoric – şi mai mult încă – la Homer. S*cepticii* consideră că la Homer există la fel de mult adevăr ca într-un basm cu zâne. Heinrich Schliemann i-a adus în prim-plan pe pozitivişti şi ei au rămas activi până la jumătatea secolului XX. Importante exemple ale argumentului că a existat într-adevăr un Război Troian şi că povestea lui Homer reflectă evenimente din Epoca Bronzului sunt lucrări precum T.B.L. Webster, *From Mycenae to Homer*, ed. 2 (Norton, New York, 1964), D.L. Page, *History and the Homeric Iliad* (University of California Press, Berkeley, 1959), şi J.V. Luce, *Homer and the Heroic Age* (Harper & Row, New York, 1975).

În deceniile de după al Doilea Război Mondial, scepticii au câştigat teren. Săpăturile de la Troia din anii 1930 atrăseseră atenţia asupra unui loc mic şi deloc impozant – nu măreaţa cetate din *Iliada*. Lingviştii şi savanţii care studiau inscripţiile au găsit lacune în textele antice care se presupunea că oferă confirmarea scrisă a adevărului din povestea lui Homer. În cele din urmă, experienţa amară a celui de-al Doilea Război Mondial a făcut să pară desuete toate poveştile eroice precum Războiul Troian.

În ţările vorbitoare de engleză, cel mai proeminent sceptic de după război este M.I. Finley, care a susţinut că în Homer este mai mult vorba despre Epoca timpurie a Fierului decât despre Epoca Bronzului; vezi cartea lui *World of Odysseus*, ed. rev. (Viking Press, New York, 1978), sau contribuţia lui la M.I. Finley, J.L. Caskey, G.S. Kirk şi D.L. Page, „The Trojan War“, în *Journal of Hellenic Studies* 84, 1964, pp. 1–20; sau „Lost: The Trojan War“, în M.I. Finley, *Aspects of Antiquity: Discoveries and Controversies* (Penguin, London, 1991). Vezi, de asemenea, câteva dintre eseurile şi concluziile editorilor în J.K. Davies şi L. Foxhall, ed., *The Trojan War: Its Historicity and the Context – Papers of the First Greenback Colloquium* (Bristol Classical Press, Liverpool, 1981). Exemple recente de scepticism despre Homer şi Epoca Bronzului pot fi găsite în câteva dintre capitolele din Ian Morris şi Barry Powell, ed., *A New Companion to Homer*, ca şi în Ian Morris, „The Use and Abuse of Homer“, în *Classical Antiquity* 6, 1986, pp. 81–138. Dar pentru o reevaluare în lumina noilor dovezi, vezi Ian Morris, „Troy and Homer“, versiune 1.0, nov. 2005, Princeton/Stanford Working Papers in Classics, http:/ princeton.edu/~pswpc/pdfs/morris/120506.pdf. (Pentru scepticism în legătură cu noile săpături arheologice la Troia, vezi mai jos.)

Acum se petrece din nou o schimbare. Printre pozitiviştii importanţi din ultimul deceniu se numără Joachim Latacz, cu *Troy and Homer*; Bryce, cu *Trojans and their Neighbours*, şi regretata Ione M. Shear, arheolog specializat în Epoca Bronzului egeeană, cu *Tales of Heroes: The Origins of the Homeric Texts* (Aristide D. Caratzas, New York, 2000). G.S. Kirk oferă un concis şi convingător caz pentru pozitivism în „History and Fiction in the *Iliad*“, în a sa *The Iliad: A Commentary*, vol. 2, cânturile 5–8 (Cambridge

University Press, Cambridge, England, 1990), pp. 36–50. Hughes oferă un viu şi bine documentat studiu al Elenei ca femeie din viaţa reală din Epoca Bronzului în *Helen of Troy*. Ea anticipează concluziile mele despre lipsa de pasivitate a Elenei şi despre natura personală a relaţiilor între state în Epoca Bronzului.

Două revoluţii au influenţat studierea Războiului Troian în ultimele două decenii, una în arheologie şi cealaltă în epigrafie (studiul inscripţiilor). Pentru rezultatele noilor săpături arheologice de la Troia din 1988 şi pentru dezbaterea referitoare la ele, vezi mai jos, iar o vedere de ansamblu în W.D. Niemeier, „Greeks vs. Hittites: Why Troy is Troy and Trojan War is Real“, în *Archaeology Odyssey* 5.4, 2002, pp. 24–35. Ultimele cercetări ale textelor hitite susţin că este foarte probabil ca Troia (Ilion) să fie cetatea pe care hitiţii o numeau Wilusa; că oamenii pe care Homer îi numeşte ahei şi pe care noi îi numim micenieni ori greci din Epoca Bronzului erau populaţia Ahhiyawa din textele hitite; că aheii se considerau egali hitiţilor; că s-au extins de pe continentul grec pe insulele din sudul Mării Egee, cum ar fi Creta şi Rhodos, şi pe continentul anatolian; că erau piraţi care organizau raiduri de jaf, iar corăbiile lor ajungeau departe, în Cipru şi Liban. Despre recentele descoperiri din epigrafia hitită, vezi J.D. Hawkins, „The End of the Bronze Age in Anatolia: New Light from Recent Discoveries“, în A. Çilingiroğlu şi D. French, ed., *Anatolian Iron Ages* 3 (British Institute of Archaeology at Ankara, London, 1994), pp. 91–94; J.D. Hawkins, „Tarkasnawa King of Mira“, în *Anatolian Studies* 48, 1998, pp. 1–31; Michael Siebler, „In Theben ging' s los“, în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 12 aug., 2003, p. 31, http://www.faz.net/s/RubF7538E273FAA4006925CC36BB8AFE338/Doc~EC6CFECB6D44B4344B70010A6675AF6A3~ATpl~Ecommon~Scontent.html; şi F. Starke, „Ein Keilschrift-Brief des Konigs vonTheben/Ahhijawa (Griechenland) an den Konig des Hethitischen Reiches aus dem 13. Jh. V. Chr“, prospect aug. 2003. Arheologia adaugă informaţii că în Epoca Târzie a Bronzului grecii au colonizat cetatea Milet de pe coasta egeeană a Anatoliei. Vezi W.D. Niemeier, „Miletus in the Bronze Age: Bridge Between the Aegean and Anatolia“, în *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 46, 2002–03, pp. 225–27.

Pozitiviştii se împart în câteva categorii diferite. Unii datează Războiul Troian în jurul anului1300 î.Hr. (la sfârşitul Troia VIh), iar alţii în jurul anilor 1210–1180 î.Hr. (la sfârşitul Troia VIi – cunoscută înainte ca Troia VIIa). Această carte aderă la ultima părere, aşa cum o face Shear în *Tales of Heroes*. Printre susţinătorii unei date în jurul anului 1300 î.Hr. se numără Michael Wood şi D.F. Easton, „Has the Trojan War Been Found?“, în *Antiquity* 59, 1985, pp. 188–95. Alţii sunt de acord că Homer reflectă adevărata memorie istorică a poporului grec, dar neagă că a existat vreodată un Război Troian. În schimb, spun ei, Homer a luat mai multe secole de războaie din Anatolia şi le-a transformat într-un singur conflict. Poemele lui sunt un amestec de evenimente; cele mai multe au avut loc cu adevărat, dar nu în acelaşi timp sau în acelaşi loc. Arheologii care fac acum săpături la Troia tind să îmbrăţişeze acest punct de vedere. Emily Vermeule şi Sarah P. Morris datează materialul de bază din poemele lui Homer la începutul erei miceniene; vezi E.D.T. Vermeule, „Priam' s Castle Blazing A Thousand Years of Trojan Memories“, în *Troy and the Trojan War* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1986), pp. 77–92, şi Sarah Morris, „A Tale of Two Cities: the Miniature Frescoes from Thera and the Origins of

Greek Poetry“, în *American Journal of Archaeology* 93:4, oct. 1989, pp. 511–35.

Această carte susţine că Războiul Troian a fost provocat de o combinaţie de teamă, onoare şi interes: cele trei motive care, considera Tucidide, stau la baza relaţiilor internaţionale. Desigur, au existat multe alte teorii. Pentru a cita numai o categorie, pentru ciocnirea unor interese economice ca motiv de război între greci şi anatolieni (inclusiv troieni), vezi E.H. Cline, *Sailing the Wine-Dark Sea: International Trade and the Late Bronze Age Aegean* (Tempus Reparatum, Oxford, 1994); Christopher Mee, „Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium BC“, în *Anatolian Studies* 28, 1978, pp. 122–55. Christopher Mee, „Anatolia and the Aegean in the Late Bronze Age“, în Eric H. Cline şi Diane Harris-Cline, ed., *The Aegean and the Orient in the Second Millennium BC*, Proceedings of the Fiftieth Anniversary Symposium, Cincinnati, 18–20 apr. 1997, în *Aegaeum* 18, 1998, pp. 137–48; Trevor R. Bryce, „The Nature of Mycenaean Involvement in Western Anatolia“, în *Historia* 38, 1989, pp. 1–21.

Războiul Troian nu este doar un conflict, ci o emblemă culturală. Filme, romane, modă şi evenimente curente influenţează perceperea acestuia; există influenţe la care nici măcar oamenii de ştiinţă nu sunt imuni. Barbara Tuchman l-a văzut pe Homer prin lentilele războiului din Vietnam în *The March of Folly from Troy to Vietnam* (Ballantine Books, New York, 1984), pp. 35–50. Despre Troia şi cultura contemporană, vezi Johannes Haubold, „Wars of Wissenschaft: the New Quest for Troy“, în *International Journal of the Classical Tradition* 8.4, primăvara 2002, pp. 564–79; articolul meu „Why is Troy Still Burning?“, în *Historical Speaking: The Bulletin of the History Society* 8:1, sept.–oct. 2006), pp. 18–20; Martin M. Winkler, ed., *Troy, From Homer's* Iliad *to Hollywood's Epic* (Blackwell Publishing, Oxford, 2007).

TROIA ŞI ARHEOLOGIA

La Troia au făcut săpături din 1871 până în 1891 Heinrich Schliemann şi Wilhelm Dörpfeld şi, apoi, în 1932–1938, Carl W. Blegen. În 1988, săpăturile de la Troia au fost reluate după o întrerupere de 50 de ani, fiind precedate câţiva ani mai devreme de o săpătură la aproximativ 8 km depărtare, în Golful Beşik (portul troian). Aceste noi săpături arheologice sunt conduse de Ernst Pernicka, succesorul regretatului Manfred Korfmann, cu cooperarea lui Brian Rose. Pe lângă arheologi, echipa cuprinde antropologi, istorici de artă, chimişti, specialişti în computere, epigrafişti (experţi în inscripţii antice), geologi, specialişti în istoria hitiţilor, în Homer, specialişti în plante antice (arheobiologi) şi alţii. Rapoarte ale „Proiectului Troia“, ale săpăturilor arheologice care se desfăşoară la Troia, ca şi articole despre arheologia de la Troia şi Troada pot fi găsite în *Studia Troica*, un jurnal academic publicat anual din 1991. Articolele apar în limba engleză ori germană, fiecare cu un scurt rezumat în ambele limbi. Din 1998, raportul arheologic anual a fost publicat în ambele limbi; primele rapoarte sunt în germană, cu un rezumat în limba engleză. Noutăţile, bibliografia şi alte informaţii preţioase sunt de asemenea disponibile în limba engleză pe internet la http://www.uni-tuebingen.de/troia/eng/index.html. Pentru un

rezumat al situaţiei săpăturilor de la Troia din 2003, vezi http://www.uni-tuebingen.de/troia/deu/trier_deu.pdf şi o aducere la zi în 2006 la http://www.uni-tuebingen.de/troia/eng/workshop_report.pdf. O excelentă introducere la săpături şi semnificaţia lor pentru istorici se găseşte în Latacz, *Troy and Homer*, pp. 15–100.

Arheologii care au săpat acolo au scris un ghid al sitului, disponibil în limba engleză. Vezi Manfred Korfmann şi Dietrich Mannsperger, *Troia/Wilusa – Overview and Official Tour* (Istanbul, Ege Yayinları, 2005); este greu de găsit în afara Turciei. În limba germană, există o introducere uşor de citit şi de încredere, cu fotografii color frumoase şi cu remarcabile, chiar dacă ipotetice, reconstrucţii de Birgit Brandau, Hartmut Schckert şi Peter Jablonka, *Troia wie es wirklich Aussah* (Piper, München, 2004). Unul dintre cele mai inovative (şi controversate) aspecte ale Proiectului Troia este utilizarea modelelor pe computer pentru a crea ipotetice reconstrucţii ale diferitelor cetăţi antice de la Troia. Pentru o introducere pe internet, vezi http://www.uni-tuebingen.de/troia/vr/index_en.html.

Bogat ilustratul catalog 2001 al unei expoziţii din muzeu conţine bune eseuri introductive (în limba germană) scrise de oameni de ştiinţă importanţi pe o largă gamă de subiecte referitoare la Troia: Manfred Korfmann *et al.*, *Troia – Traum und Wirklichkeit* (Theiss Verlag, Stuttgart, 2001). Două importante rapoarte despre caracterul anatolian al Troiei sunt Manfred Korfmann, „Troia, An Ancient Anatolian Palatial and Trading Center“, în *Classical World* 91.5, 1998, pp. 369–85, şi F. Starke, „Troia im Kontext des historisch-politischen und sprachlichen Umfeldes Kleinasiens im 2. Jahrtausend“, în *Studia Troica* 7, 1997, pp. 447–87.

Despre sigiliul biconvex hieroglific descoperit la Troia, vezi J. David Hawkins şi Donald F. Easton, „A Hieroglyphic Seal from Troy“, în *Studia Troica* 6, 1996, pp. 111–18. Despre figurina de bronz, vezi Manfred Korfmann, „Ausgrabungen 1995“, în *Studia Troica* 6, 1996, pp. 34, 36; Machteld J. Mellink şi Donna Strahan, „The Bronze Figurine from Troy Level VIIa“, în *Studia Troica* 8, 1998, pp. 141–49. Despre stelele din afara porţilor Troiei, vezi Manfred Korfmann, „Stelen vor den Toren Troias, Apaliunas-Apollon in Truisa/Wilusa?“, în Güven Arsebük, Machteld J. Mellink şi Wulf Schirmer, ed., *Light on Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel* (Ege Yayınları, Istanbul, 1998), pp. 471–78. Un bol de argint cu inscripţie poate atesta o victorie obţinută împotriva Troiei de un mic rege hitit, probabil unul timpuriu, dar subiectul este încă în dezbatere: J. David Hawkins, „A Hieroglyphic Inscription on a Silver Bowl“, în *Studia Troica* 15, 2005, pp. 195–204.

Pentru o introducere în Troada, regiunea din jurul Troiei, în lumina specialiştilor în Homer şi a descoperirilor arheologice recente, vezi J.V. Luce, *Celebrating Homer's Landscapes: Troy and Ithaca Revisited* (Yale University Press, New Haven, 1999), pp. 21–164; vezi lucrarea lui Cook, meticuloasă, chiar dacă acum parţial demodată, *The Troad: An Archaeological and Topographical Survey* (Clarendon Press, Oxford, 1973). Un studiu detaliat al săpăturilor arheologice din Golful Beşik (portul troian), inclusiv necropolele, poate fi găsit în Maureen A. Basedow, *Beşik Tepe. Das spätbronzezeitliche Gräberfeld* (Verlag Philipp von Zabern, München, 2000). Despre piatra de sigiliu în stil micenian cu o faţă zâmbitoare, descoperită în timpul săpăturilor în port, vezi Ingo Pini, „Zu den Siegeln aus der Beşik-Necropole“, în *Studia Troica* 2, 1992, pp. 157–64, mai ales 157–58. Rüstem

Aslan şi Gerhard Bieg cu Peter Jablonka şi Petra Krönneck, „Die Mittel- Bis Spätbronzezeitliche Besiedlung (Troia VI und Troia VIIa) der Troas under der Gelibolu-Halbinsel, Ein Überblick“, în *Studia Troica* 13, 2003, pp. 165–213, este o vedere de ansamblu fundamentală a cercetărilor arheologice despre Troada din Epoca Mijlocie şi Târzie a Bronzului, în afara cetăţii Troia. Detalii fascinante despre ecologia şi geologia regiunii apar în G.A. Wagner, Ernst Pernicka şi Hans-Peter Uerpmann, *Troia and the Troad: Scientific Approaches* (Springer, New York, 2003). Pentru un argument despre acceptarea lui Homer când vine vorba despre localizarea locului în care se aflau corăbiile grecilor, vezi J.C. Kraft, „Harbor Areas at Ancient Troy: Sedimentology and Geomorphology Complement Homer’s *Iliad*“, în *Geological Society of America* 31.2, 2003, pp. 163–66. Botanistul Martin Rix oferă o apreciere a vegetaţiei de pe Muntele Ida în „Wild About Ida: The glorious Flora of Kaz Dagi and the Vale of Troy“, în *Cornucopia* 5.26, 2002, pp. 58–75.

Există o discuţie despre fosilele din Troada în A. Mayor, *The First Fossil Hunters* (Princeton University Press, Princeton, 2000). Despre vânturile din Dardanele şi impactul lor asupra prosperităţii Troiei, vezi J. Neumann, „Number of Days that Black Sea Bound Sailing Ships were Delayed by Winds at the Entrance to the Dardanelles Near Troy’ s Site“, în *Studia Troica* 1, 1991, pp. 93–100.

O considerabilă minoritate a oamenilor de ştiinţă resping un număr de concluzii ale Proiectului Troia; adică se îndoiesc că oraşul de jos a fost cu adevărat descoperit, că Troia era un centru comercial major, că Troia şi Wilusa sunt una şi aceeaşi – şi unii pun sub semnul întrebării chiar identificarea localităţii Hisarlîk cu Troia, o ecuaţie care datează din vremea lui Schliemann. Principalii sceptici sunt istoricul Frank Kolb şi arheologul Dieter Hertel, şi lor li se alătură specialiştii în istoria hitiţilor şi a Orientului Apropiat antic, ca şi istorici ai Antichităţii şi arheologi. În limba engleză, vezi Frank Kolb, „Troy VI: A Trading Center and Commercial City?“, în *American Journal of Archaeology* 108.4, 2004, pp. 577–613, şi D. Hertel şi Frank Kolb, „Troy in Clearer Perspective“, în *Anatolian Studies* 53, 2003, pp. 71–88. Christoph Ulf a editat o colecţie de articole (în limba germană) foarte critice faţă de concluziile săpăturilor în *Der neue Streit um Troja, Eine Bilanz* (C.H. Beck Verlag, München, 2003).

Însă majoritatea acestor critici au primit răspunsuri convingătoare: vezi D.F. Easton, J.D. Hawkins, A.G. Sherratt şi E.S. Sherratt, „Troy in Recent Perspective“, în *Anatolian Studies* 52, 2002, pp. 1–35; şi P. Jablonka şi C.B. Rose, „Late Bronze Age Troy: A Response to Frank Kolb“, în *American Journal of Archaeology* 108:4, 2004, pp. 615–30. În 2006, a fost descoperită o nouă secţiune importantă a şanţului de apărare a oraşului de jos, consolidând teoriile lor: http://www.uni-tuebingen.de/uni/qvo/pm/pm2006/pm-06-128.html. Nu este sigur că Wilusa egal Troia ori că aşa-numiţii Ahhiyawa din textele hitite sunt aheii lui Homer, adică greci, dar ambele concluzii sunt probabile. Dovezile despre comerţul din Epoca Târzie a Bronzului între Marea Egee şi Marea Neagră sunt mai puternice decât ar vrea scepticii, deşi este nevoie de mai multe investigaţii. Vezi Olaf Hockmann, „Zu früher Seefahrt in der Meerengen“, în Studia Troica 13, 2003, pp. 133–60.

Rezultatele săpăturilor arheologice ale Universităţii din Cincinnati la Troia între 1932

şi 1938 sunt publicate în patru volume editate de Carl W. Blegen, John L. Caskey şi Marion Rawson, *Troy; Excavations Conducted by the University of Cincinnati, 1932–1938* (Princeton University Press, Princeton, 1950–53), ca şi în trei monografii suplimentare (1951–63). Blegen îşi rezumă concluziile în *Troy and the Trojans* (Praeger, New York, 1963). Săpăturile lui Wilhelm Dörpfeld la Troia sunt descrise într-o carte în limba engleză de Herbert Cushing Tolman, *Mycenaean Troy* (1903). Heinrich Schliemann este celebru pentru că a început săpăturile arheologice moderne la Troia în 1871 şi el a publicat primele rezultate în volumele *Ilios* (1881) şi *Troja* (1884).

HOMER

Cei mai mulţi cititori îl cunosc pe Homer în traducere. Deşi nu există substitut pentru originalul grec, există multe traduceri excelente. În această carte am folosit nobilele şi concisele traduceri ale lui Alexander Pope: *Iliada* din 1720 şi *Odiseea* din 1725–1726, care îl redau pe Homer în cuplete eroice. Printre recentele traduceri, două remarcabile redări formale ale *Iliadei* sunt Richmond Lattimore, *The Iliad of Homer* (University of Chicago Press, Chicago, 1951), şi Robert Fagles, *The Iliad/Homer* (Penguin Books, New York, 1991). *Odiseea* lui Fagles este deosebit de frumoasă: *Odyssey/Homer* (Penguin Books, New York, 1996). Însă extraordinară este lucrarea lui Stanley Lombardo, o traducere a lui Homer în limbaj comun: *Iliad/Homer* şi *Odyssey/Homer* (Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis, 2000).

Indispensabil pentru un studiu serios al *Iliadei* este un comentariu academic în şase volume de G.S. Kirk, Mark W. Edwards, Richard Janko, J.B. Hainsworth şi N.J. Richardson, *The Iliad: A Commentary* (Cambridge University Press, Cambridge, England, 1985–93). Un comentariu academic în limba engleză al cânturilor I–XVI din *Odiseea* este disponibil în A.W. Heubeck, Stephanie şi J.B. Hainsworth, *A Commentary on Homer's Odyssey* (Clarendon Press, Oxford, 1990). Pentru o introducere în puţinul care a supravieţuit din celelalte poeme din *Ciclul epic* grec, vezi M. Davies, *The Epic Cycle* (Bristol Classical Press, Bristol, 1989). Lucrarea lui M.P.O. Morford şi Robert J. Lenardon, *Classical Mythology* (Longman, New York, 1971) este folositoare.

Lucrările şi articolele academice despre Homer sunt nenumărate. Un bun punct de plecare este Barry Powell, *Homer* (Blackwell, Malden, Mass., 2004), sau Mark W. Edwards, *Homer, Poet of the Iliad* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1987), în timp ce Morris şi Powell, ed., *A New Companion to Homer* (Brill, London, 1997) oferă eseuri bine documentate despre subiecte de la metrul poetic la experienţa în bătălie. Multe eseuri importante despre o varietate de subiecte corelate se găsesc în Jane B. Carter şi Sarah P. Morris, ed., *The Ages of Homer. A Tribute to Emily Townsend Vermeule* (University of Texas Press, Austin, 1995). Despre Homer ca poet oral, lucrarea de bază rămâne A.B. Lord, *The Singer of Tales* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1960). Există multe lucruri de valoare în Gregory G. Nagy, *The Best of the Achaeans* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1999).

Despre impactul Orientului Apropiat antic asupra lui Homer, vezi M.L. West, *The East Face of Helicon* (Clarendon Press, Oxford, 1997), şi Webster, *From Mycenae to Homer*, pp. 27–64; Walter Burkert, *The Orientalizing Revolution: Near East Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*, trad. Margaret E. Pinder şi Walter Burkert (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992), pp. 1–6, 88–100. Calvert Watkins a făcut muncă inovatoare în legătură cu posibilele rădăcini troiene ale poemelor homerice. Vezi „The Language of the Trojans“, în Mellink, ed., *Troy and the Trojan War*, pp. 45–62; „Homer and Hittite Revisited“, în P. Knox şi C. Foss, ed., *Festschrift Wendell Claussen* (Leipzig, Stuttgart, 1998), pp. 201–11; „Homer and Hittite revisited II“, în K. Alishan Yener şi Harry A. Hoffner Jr., ed., *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memoriam of Hans G. Güterbock* (Eisenbrauns, Winona Lake, Ind., 2002), pp. 167–76. Despre posibilele rădăcini ale anumitor imagini, forme ale verbelor şi comparaţii în *Iliada*, vezi Jaan Puhvel, *Homer and Hittite*, Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, Vorträge und Kleinere Schriften 47 (Inst. F. Sprachwiss, D. Univ., Innsbruck, 1991). Munca inovatoare a lui Sarah P. Morris referitoare la relaţia dintre greci şi arta şi poezia din Orientul Apropiat include cartea ei *Daidalos and the Origins of Greek Art* (Princeton University Press, Princeton, 1992) şi „The Sacrifice of Astyanax: Near Eastern Contributions to the Siege of Troia“, în Carter şi Morris, *The Ages of Homer*, pp. 221–45.

Există perspective neobişnuite şi originale asupra mentalităţii poeţilor timpurii cum este Homer în Elizabeth Wayland Barber şi Paul T. Barber, *When They Severed Earth from Sky*: *How the Human Mind Shapes Myth* (Princeton University Press, Princeton, 2004).

RĂZBOIUL

Pentru importanţa pe care o are în cultura occidentală, descrierea făcută de Homer felului în care era purtat războiul rămâne viu dezbătută, dar poezia este adesea ambiguă. Un studiu fundamental al câmpului de luptă homeric este cel al lui Joachim Latacz, *Kampfparänese, Kampfdarstellung und Kampfwirklichkeit in der Ilias, bei Kallinos und Tyrtaios* (Beck, München, 1977). Latacz argumentează convingător că lupta înverşunată din Homer este îndeosebi o luptă de masă, şi nu un duel între doi indivizi, cu toate acestea, susţine că în loc să descrie câmpul de luptă din Epoca Bronzului, Homer descrie mai degrabă felul în care se războiau grecii în vremea lui, puţin înainte de 700 î.Hr. Hans Van Wees a scris un studiu amănunţit şi ingenios despre diferitele moduri de purtare a războiului la Homer, inclusiv raidurile, deşi în bătăliile descrise de Homer există mai mult din Epoca Bronzului decât recunoaşte el. Vezi, între alte lucrări, cartea lui *Status Warriors: War, Violence and Society in Homer and History* (J.C. Gieben, Amsterdam, 1992) şi articolele „The Homeric Way of War: The *Iliad* and the Hoplite Phalanx (I)“, în *Greece and Rome*, seria 2, 41:1, 1994, pp. 1–18, şi „The Homeric Way of War: The *Iliad* and the Hoplite Phalanx (II)“, în *Greece and Rome*, seria 2, 41:2, 1994, pp. 131–55; ca şi *Greek Warfare, Myths and Realities* (Duckworth, London, 2004), pp. 151–65, 249–52, 290–94.

Ca şi Latacz, Van Wees elimină bătălia homerică din Epoca Bronzului. El se deosebeşte de Latacz în datarea lui Homer în anii 600 î.Hr. şi prin faptul că ia *à la lettre* duelurile eroice. El reconstituie bătălia homerică şi o defineşte ca fiind o mişcare înainte şi înapoi de grupuri şi indivizi, pe care o compară cu războiul din Noua Guinee. Reconstituirea lui Latacz este mai convingătoare, dar el subestimează prezenţa armelor şi armurilor din Epoca Bronzului la Homer şi existenţa unei lupte de masă în Epoca Bronzului. Pentru o rectificare, vezi Shear, *Tales of Heroes. Aşa cum susţine Pritchett, falanga nu a fost o invenţie din Grecia arhaică, ci datează din vremea sumerienilor:* Pritchett, *The Greek State at War*, partea 4, pp. 5–32. Încă utilă în legătură cu raidurile este cartea lui Walter Leaf, *Troy. A Study in Homeric Geography* (Macmillan, London, 1912).

Van Wees şi Ralph Gallucci se numără printre cei care argumentează, împotriva scepticilor, că tacticile carelor de luptă din Homer sunt realiste şi istorice. Vezi Gallucci, „Studies in Homeric Epic Tradition“, în Karlene Jones-Bley *et al.*, ed., *Proceedings of the Tenth Annual UCLA Indo-European Conference, Los Angeles 1998* (Institute for the Study of Man, Washington, D.C., 1999), pp. 165–82. În acest articol Gallucci arată că asirienii din Epoca Bronzului îşi numeau maşinile de asediu după cai şi sugerează că o amintire slabă, mitică a acestei practici este calul troian.

Scepticii se îndoiesc de relevanţa războiului din Epoca Bronzului la Homer, dar nimic nu poate fi mai pertinent pentru premisa acestei cărţi. Deşi vechi de patru decenii, cele două volume ale lui Yigael Yadin sunt cea mai bună introducere în războiul din Epoca Bronzului: *The Art of Warfare in Biblical Lands in the Light of Archaeological Discovery* (Weidenfeld and Nicolson, London, 1963). Cartea lui Nigel Stillman şi Nigel Tallis *Armies of the Ancient Near East, 3000 BC to 539 BC* (Wargames Research Group, Worthington, England, 1984) este valoroasă. Există comentarii bune, dar scurte despre războiul din Epoca Bronzului în General Sir John Hackett, ed., *Warfare in the Ancient World* (Facts on File, New York, 1989), şi în Simon Anglim, Phyllis G. Jestice, Rob S. Rice, Scott Rusch şi John Serrati, *Fighting Techniques of the Ancient World 3000 BC – AD 500. Equipment, Combat Skills, and Tactics* (Thomas Dunne Books, New York, 2002). Robert Drews oferă multe perspective importante asupra conflictului în Epoca Târzie a Bronzului în a sa *The End of the Bronze Age: Changes in Warfare and the Catastrophe c. 1200 BC* (Princeton University Press, Princeton, 1993); teoriile lui despre carele de luptă în război, rolul limitat al infanteriei şi ruptura dintre societatea homerică şi miceniană sunt totuşi neconvingătoare. Eseul serios al lui A. Harding are în vedere războiul şi cultura epocii: „Warfare: A Defining Characteristic of Bronze Age Europe?“, în John Carman şi Anthony Harding, ed., *Ancient Warfare: Archaeological Perspectives* (Sutton Publishing, Stroud, England, 1999), pp. 157–74.

Artefactele arheologice, arhitectura militară şi tăbliţele în Liniar B oferă multe detalii despre războiul purtat de greci în Epoca Târzie a Bronzului. Pentru o vedere de ansamblu a subiectului, vezi Sarah Monks, „The Aegean“, în R. Osgood, Sarah Monks şi Judith Toms, *Bronze Age Warfare* (Sutton Publishing, Phoenix Mill, England, 2000), pp. 115–37. Prima generaţie de dovezi în Liniar B este discutată în Michael Ventris şi John Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, ed. 2 (Cambridge University Press, Cambridge, England, 1973); pentru dovezile recente, vezi Thomas G. Palaima, „Mycenaean

Militarism from a Textual Perspective: Onomastics in Context: Lawos, Damos, Klewos“, în Robert Laffineur, ed., *Polemos: Le contexte guerrier en Égée à l’ âge du bronze*, vol. 2, în *Aegaeum* 19, 1999, pp. 367–80. Despre armele şi armurile miceniene, vezi Shear, *Tales of Heroes*, pp. 29–60, şi A.M. Snodgrass, Arms and Armour of the Greeks (Cornell University Press, Ithaca, 1967), pp. 14–34.

Pentru o introducere în războiul la hitiţi, vezi P.H.J. Houwink ten Cate, „The History of Warfare According to Hittite Sources: The Annals of Hattusilis I (Part II)“, *Anatolica* 11, 1984, pp. 47–83; Richard H. Beal, *The Organisation of the Hittite Military* (Carl Winter Universitaetsverlag, Heidelberg, 1992); Richard H. Beal, „Hittite Military Organization“, în Sasson, ed., *Civilizations of the Ancient Near East*, vol. 1, pp. 545–54; Richard H. Beal, „Le strutture militari ittite di attaco e di difesa“, [în limba italiană], în M.C. Guidotti şi Franca Pecchioli Daddi, ed., *La Battaglia di Qadesh* (Sillabe, Livorno, 2000), pp. 109–21. Aceste studii specializate sunt importante: Kemal Balkan, *Letter of King Anum-Hirbi of Mama to King Warshama of Kanish* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1957); H.A. Hoffner, „A Hittite Analogue to the David and Goliath Contest of Champions?“, în *Catholic Biblical Quarterly* 30, 1968, pp. 220–25; Hans G. Güterbock şi Theo P.J. Van den Hout, ed., *The Hittite Instruction for the Royal Bodyguard*, *The Oriental Institute of the University of Chicago*, *Assyriological Studies* no. 24 (University of Chicago Press, Chicago, 1991); Gary Beckman, „The Siege of Uršu Text (CTH 7) and Old Hittite Historiography“, în *Journal of Cuneiform Studies* 47, 1995, pp. 23–32; Schlomo Izre’ el şi Itamar Singer, *The General’ s Letter from Ugarit* (Tel Aviv University, Tel Aviv, 1990); T.P.J. Van Den Hout, „Bellum Iustum, Ius Divinum: Some Thoughts About War and Peace in Hittite Anatolia“, în *Grotiana, New Series* 12-13, 1991–92 [1994], pp. 13–35.

Războiul în Regatul Nou egiptean este foarte bine documentat şi este cel puţin sugestiv pentru luptele din Epoca Târzie a Bronzului, în general. Vezi Ian Shaw, *Egyptian Warfare and Weapons* (Shire Publications Ltd., Buckinghamshire, England, 1991), succintă, şi A.J. Spalinger, *War in Ancient Egypt* (Blackwell Publishing, Oxford, 1991), mai detaliată, ca şi Andrea Gnirs, „Ancient Egypt“, în Kurt Raaflaub şi Nathan Rosenstein, ed., *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds, Asia, The Mediterranean, Europe, and Mesoamerica* (Center for Hellenic Studies, Washington, D.C., 1999), pp. 71–104. Vezi şi J.K. Hoffmeier, „Military: Materiel“, în D.B. Redford, ed., *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, vol. 2 (Oxford University Press, New York, 2001), pp. 406–12, şi D.B. Redford, *The Wars in Syria and Palestine of Thutmose III* (Brill, Leiden, 2003).

Despre războiul de la începutul Epocii Bronzului în Mesopotamia, vezi J.S. Cooper, *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash-Umma Border Conflict*, vol. 2, fasc. 1, din *Sources from the Ancient Near East* (Undena Publications, Malibu, Calif., 1983). Bogate dovezi pentru războiul din Epoca mijlocie a Bronzului la Mari pot fi găsite în J.M. Sasson, *The Military Establishments at Mari*, în *Studia Pohl* (Pontificio Istituto Biblico, Roma, 1969), şi W. Heimpel, *Letters to the King of Mari: A New Translation, with Historical Introduction, Notes, and Commentary* (Eisenbrauns, Winona Lake, 2003). Pentru o introducere în Mari, vezi S. Dalley, *Mari and Karana: Two Old*

Babylonian Cities (Longman, New York, 1984).

Despre bătăliile din Orientul Apropiat antic, vezi, pentru Megiddo (1479 î.Hr.), E.H. Cline, *The Battles of Armageddon* (University of Michigan Press, Ann Arbor, 2003), pp. 6–28; şi pentru Kadesh (1274 î.Hr.), W.J. Murnane, *The Road to Kadesh: A Historical Interpretation of the Battle Reliefs of King Sety I at Karnak* (Oriental Institute of Chicago, Chicago, 1990); şi M. Healy, *Qadesh 1300 BC: Clash of the Warrior Kings* (Osprey Publishing, Oxford, 1993).

Despre care de luptă, vezi S. Piggott, *Wagon, Chariot, and Carriage: Symbol and Status in the History of Transport* (Thames and Hudson, New York, 1992), Mary Aiken Littauer *et al.*, ed., *Selected Writings on Chariots, Other Early Vehicles, Riding and Harness*, în *Culture & History of the Ancient Near East*, vol. 6 (Brill, Leiden, 2002), şi Juliet Clutton-Brock, *Horse Power: A History of the Horse and the Donkey in Human Societies* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1992).

Despre istoria navală din Epoca Bronzului şi din epoca homerică, vezi S. Wachsmann, *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant* (A & M University Press, College Station: Texas, 1998); Lionel Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1971), pp. 30–35, 38–53, 445–46; Lucien Basch, *Le Musée imaginaire de la marine antique* (Institut Hellénique pour la Préservation de la Tradition Nautique, Athens, 1987), pp. 76–202; Shelley Wachsmann, „The Pylos Rower Tablets Reconsidered“, în *Tropis V, 5th International Symposium on Ship Construction in Antiquity: Nauplia, 26, 27, 28 August 1993, Proceedings*, ed. Harry Tzalas (Hellenic Institute for the Preservation of Nautical Tradition, Nauplion, Greece, 1993), pp. 491–504; T.G. Palaima, „Maritime Matters in the Linear B Tablets“, în *Thalassa, L' Égée prehistorique et la mer*, în *Aegaeum* 7, 1991, pp. 273–310; J. Crouwel, „Fighting on Land and Sea in Late Mycenaean Times“, în *Polemos*, pp. 455–64. Pentru argumente că micenienii au inventat galera în Epoca Târzie a Bronzului, vezi Michael Wedde, „War at Sea: The Mycenaean and Early Iron Age Oared Galley“, *Polemos*, pp. 465–78, ca şi Michael Wedde, *Towards a Hermeneutics of Aegean Bronze Age Ship Imagery* (Bibliopolis, Mannheim, 2000). Despre flota egipteană, vezi E. Linder, „Naval Warfare in the El-Amarna Age“, în D.J. Blackman, ed., *Marine Archaeology*, Proceedings of the Twentythird [sic] Symposium of the Colston Research Society held in the University of Bristol April 4th to 8th 1971 (Archon Books, London, 1973), pp. 317–25; Steve Vinson, *Egyptian Boats and Ships* (Shire Publications, Princes Risborough, England, 1994). Despre epavele din Epoca Bronzului, vezi George Bass, „Cape Gelidonya, A Bronze Age Shipwreck“, în *Transactions of the American Philosophical Society* 57, part 8 (1967), *cf.* http://ina.tamu.edu/capegelidonya.htm; W. Phelps, Y. Lolos şi Y. Vichos, ed., *The Point Iria Wreck: Interconnections in the Mediterranean ca. 1200 BC* (Hellenic Institute of Marine Archaeology, Athens, 1999); despre epava Ulu Burun, vezi http://ina.tamu.edu/ub_main.htm.

Condiţiile de sănătate au fost un factor deloc neglijabil în Războiul Troian. Despre rănile de război şi medicina de pe câmpul de luptă, vezi Christine Salazar, *The Treatment of War Wounds in Greco-Roman Antiquity* (Brill, Leiden, 2000), pp. 126–58; Guido Majno, *The Healing Hand, Man and Wound in the Ancient World* (Harvard University

Press, Cambridge, Mass., 1975), pp. 142–47; Wolf-Hartmut Friedrich, *Wounding and Death in the Iliad: Homeric Techniques of Description*, trad. Gabriele Wright şi Peter Jones (Duckworth, London, 2003); R. Arnott, „War Wounds and their Treatment in the Aegean Bronze Age“, în *Polemos*, pp. 499–506. Sunt multe informaţii importante şi comparative despre malarie în Robert Sallares, *Malaria and Rome*. *A History of Malaria in Ancient Italy* (Oxford University Press, Oxford, 2002). Există o discuţie pertinentă despre stresul de bătălie în *Iliada*, în J. Shay, *Achilles in Vietnam* (Maxwell Macmillan International, New York, 1994). Otrava la Homer este examinată în A. Mayor, *Greek Fire, Poison Arrows & Scorpion Bombs* (Overlook Press, Woodstock, N.Y., 2003).

Despre amazoane, vezi J.H. Blok, *The Early Amazons: Modern and Ancient Perspectives on a Persistent Myth* (Brill, Leiden, 1995); Lyn Webster Wilde, *On the Trail of the Women Warriors: The Amazons in Myth and History* (Thomas Dunne Books, New York, 2000); Jeanine Kimball-Davis, *Warrior Women: An Archaeologist' s Search for History' s Hidden Heroines* (Warner Books, New York, 2002); Renate Rolle, *World of the Scythians*, trad. F.G. Walls (University of California Press, Berkeley, 1989); şi linkurile despre arheologie, pe website-ul Center for the Study of Eurasian Nomads, http://www.csen.org/. Despre femeile soldaţi din Dahomey, vezi Stanley B. Alpern, *Amazons of Black Sparta: The Women Warriors of Dahomey* (New York University Press, New York, 1998), şi Robert B. Edgerton, *Warrior Women: The Amazons of Dahomey and the Nature of War* (Westview Press, Boulder, Colo., 2000). Pentru o sugestie că amazoanele erau cu adevărat femeile arcaşi (sau posibil bărbaţi arcaşi îmbrăcaţi în veşminte de femei) care luau parte la un ritual hitit, vezi Watkins, „The Language of the Trojans“, în Mellink, ed., *Troy and Trojan War*, pp. 53, 55.

Războiul şi religia merg adesea mână în mână. Există percepţii interesante despre mediul religios din Anatolia Epocii Bronzului şi felul în care a supravieţuit la Homer în Christopher Faraone, *Talismans and Trojan Horses* (Oxford University Press, Oxford, 1992). Pentru o introducere în religia Anatoliei antice, vezi M. Popko, *Religions of Asia Minor* (Academic Publications, Varşovia, 1995); despre religia luviană, vezi Manfred Hutter, „Aspects of Luwian Religion“, în H. Craig Melchert, ed., *The Luwians*. *Handbuch der Orientalistik*, vol. 68 (Brill, Leiden, 2003), pp. 211–80. Mai multe despre religia miceniană, regăsiţi în cărţile de mai jos.

MICENIENII

Între cele câteva introduceri în subiect bune şi uşor de citit se numără J. Chadwick, *The Mycenaean World* (Cambridge University Press, Cambridge, 1976) şi W.D. Taylour, *The Mycenaeans*, ed. 2 (Thames & Hudson, London, 1983). O introducere mai detaliată şi savantă este disponibilă în O. Dickinson, *The Aegean Bronze Age* (Cambridge University Press, Cambridge, England, 1994).

Pentru o analiză erudită a unor cercetări destul de recente, vezi C.W. Shelmerdine, „Review of Aegean Prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the Southern and Central

Greek Mainland“, în *American Journal of Archaeology* 101: 3, 1997, pp. 537–85, retipărită cu o anexă pentru perioada 1997–99 în Tracey Cullen, ed., *Aegean Prehistory: A Review*, în suplimentul 1 al *American Journal of Archaeology* (Archaeological Institute of America, Boston, 2001), pp. 329–82. Elizabeth French, *Mycenae, Agamemnon's Capital: The Site in Its Setting* (Tempus, Charleston, S.C., 2004) este o succintă introducere referitoare la cel mai important sit micenian. Un articol despre săpăturile de la Pellána şi presupusul palat al lui Menelau şi al Elenei este (în limba greacă) Theodore G. Spyropoulos, „The Palace of Menelaus and Helen in Mycenaean Lacedaemon“, în *Aeropos* 54, mart.–apr. 2004, pp. 4–15. Un candidat timpuriu pentru situl palatului este Therapne, vezi Hughes, *Helen of Troy*, pp. 29–33.

Despre textele în Liniar B, vezi Ventris şi Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, şi J.T. Hooker, *Linear B: An Introduction* (Bristol Classical Press, London, 1980). Pentru o poveste pasionantă scrisă de un veritabil erudit, vezi J. Chadwick, *The Decipherment of Linear B*, ed. 2 (Cambridge University Press, London, 1967).

Studiile ştiinţifice timpurii despre micenieni, mai ales în lumina textelor în Liniar B, aveau tendinţa să considere că regatele grecilor din Epoca Târzie a Bronzului erau nişte maşinării centralizate, birocratice şi, prin urmare, complet diferite de şubredele state conduse de căpetenii din *Iliada*. Pentru o rectificare, vezi D.B. Small, „Surviving the Collapse: The Oikos and Structural Continuity Between Late Bronze Age and Later Greece“, în Michael Galaty şi William A. Parkinson, ed., *Rethinking Mycenaean Palaces* (Cotsen Institute of Archaeolgy, Los Angeles, 1999), pp. 283–91; Ione Mylonas Shear, *Kingship in the Mycenaean World and Its Reflections in the Oral Tradition* (INSTAP Academic Press, Philadelphia, 2004). Pentru texte în Liniar B şi armata micenianã, vezi Palaima, „Mycenaean Militarism“.

Există sugestii tentante referitoare la impactul Anatoliei asupra culturii şi societăţii miceniene în lucrări precum S. Morris, „Potnia Aswiya: Anatolian Contributions to Greek Religion“, *Potnia Deities and Religion in the Aegean Bronze Age*, în *Aegaeum* 22, 2001, pp. 423–34; şi Trevor R. Bryce, „Anatolian Scribes in Mycenaean Greece“, în *Historia* 48, 3, 1999, pp. 257–64.

Referitor la posibilitatea existenţei mercenarilor micenieni în Egiptul faraonului Tutankhamon, vezi R. Parkinson şi Louise Schofield, „Images of Mycenaeans: A Recently Acquired Painted Papyrus from El-Amarna“, în W. Vivian Davies şi Louise Schofeld, ed., *Egypt, the Aegean and the Levant – Interconnections in the Second Millennium BC* (British Museum Press, London, 1995), pp. 125–26.

Despre bijuteriile miceniene, vezi Eleni M. Konstantinidi, *Jewellery Revealed in the Burial Contexst of the Greek Bronze Age* (J. & E. Hedges, distribuit de Hadrian Books, Oxford, 2001) şi http://www.fhw.gr/chronos/02/mainland/en/mg/technology/index.html.

Despre mâncarea, băutura şi parfumul miceniene, vezi Y. Tzedakis şi H. Martlew, *Minoans and Mycenaeans Flavors of Their Time* (Production Kapon Editions, Athens, 1999) şi Cynthia W. Shelmerdine, *The Perfume Industry of Mycenaean Pylos* (P. Åström, Göteborg, 1985). Despre sacrificiul uman în Creta minoică, vezi J.A. Sakellarakis şi S.E. Sapouna, *Archanes* (Ekdotike Athenon S.A., Atena, 1991).

Interacţiunea între om şi natură în Anatolia antică este cercetată în J. Yakar, *Ethnoarchaeology of Anatolia* (Graphit Press, Jerusalem, 2000). Despre lumea animală, vezi Billie Jean Collins, ed., *A History of the Animal World in the Ancient Near East* (Brill, Leiden, 2002). Pentru o introducere în siturile arheologice din Turcia, vezi Ekrem Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* (Guzel Sanatlar Matbaasi A.S., Turkey, 2001). Există multe date valoroase în Bernard McDonagh, *Blue Guide, Turkey* ed. 3 (W.W. Norton, New York, 2001). Bilge Umar a scris multe cărţi despre geografia istorică a Turciei. Nu este necesar să cunoşti limba turcă pentru a aprecia fotografiile din cartea sa *Türkiye' deki Tarihsel Anıtlar* (Inkılâp Kitabevi, Istanbul, 1995).

Trevor Bryce, în cărţile *Kingdom of the Hittites*, ed. nouă (Clarendon Press, Oxford, 2006), şi *Life and Society in the Hittite World*, ed. nouă (Oxford University Press, Oxford, 2004), oferă o excelentă introducere în istoria hitiţilor, ca şi J.G. MacQueen, *The Hittites and their Contemporaries in Asia Minor*, ed. rev. (Thames & Hudson, London, 1986); vezi, de asemenea, mai multe articole bune în Sasson, ed., *Civilizations of the Ancient Near East*, precum şi în bogat ilustrata carte a lui O. Tashin, *Die Hethiter und ihr Reich: das Volk der 1000 Götter* (Theiss Verlag, Stuttgart, 2002) [în limba germană], şi în ghidul pentru Hattusha al celui care sapă acolo acum, J. Seeher, *Hattusha Guide: A Day in the Hittite Capital*, ed. rev. (Ege Yayinlari, Istanbul, 2002). Despre noile teorii referitoare la distrugerea cetăţii Hattusha, vezi J. Seeher, „Die Zerstörung der Stadt Hattuša", în *Akten der IV. Internationalen Kongresse für Hethitologie*, Wiesbaden, 2001, 623–34. H.A. Hoffner, „Daily Life among the Hittites", în R.E. Averbeck *et al.*, ed., *Life and Culture in the Ancient Near East* (CDL Press, Bethesda, Md., 2003), pp. 95–120, este o excelentă vedere de ansamblu. Există importante documente recente în K. Alishan Yener şi Harry A. Hoffner Jr., ed., *Recent Developments in Hittite Archaeology and History. Papers in Memoriam of Hans G. Güterbock* (Eisenbrauns, Winona Lake, Ind., 2002) şi în Gary Beckman, Richard Beal şi Gregory McMahon, ed., *Hittite Studies in Honor of Harry A. Hoffner Jr: On the Occasion of his 65th Birthday* (Eisenbruans, Winona Lake, Ind., 2003). Sunt multe date de valoare în monografiile lui Gary Beckman, *Hittite Diplomatic Texts*, ed. 2 (Scholars Press, Atlanta, 1999); I. Singer, *Hittite Prayers* (Brill, Leiden, 2002); Harry A. Hoffner Jr., *The Laws of the Hittites: A Critical Edition* (Brill, Leiden, 1997) şi *Hittite Myths* (Scholars Press, Atlanta, 1998). Despre muzica hitită, vezi Stefano de Martino, „Music, Dance, and Processions in Hittite Anatolia", în Sasson, ed., *Civilizations of the Ancient Near East*, vol. 4, pp. 2668–69.

Despre vecinii hitiţilor şi geografia politică a Anatoliei, vezi H. Craig Melchert, ed., *The Luwians*, cu importante contribuţii de Trevor Bryce, J.D. Hawkins, Manfred Hutter şi alţii; J.D. Hawkins, „Tarkasnawa King of Mira"; Hawkins, „Anatolia: The End of the Hittite Empire and After", în Eva Andrea Braun-Holzinger şi Hartmut Matthäus, ed., *Die nahöstlichen Kulturen und Griechenland an der Wende vom 2. zum 1. Jahrtausend v. Chr.: Kontinuität und Wandel von Strukturen und Mechanismen kultureller Interaktion*, în Kolloquium des Sonderforschungsbereiches 295 „Kulturelle und sprachliche Kontakte" der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Dezember 11–12, 1998 (Bibliopolis,

Möhnesee, 2002), pp. 143–51; M. Benzi, „Anatolia and the Eastern Aegean at the Time of Trojan War“, în Franco Montanari şi Paola Ascheri, ed., *Omero Tremila Anni Dopo* (Edizioni di Storia e Letteratura, Roma, 2002), pp. 343–409.

Ce limbă sau limbi vorbeau troienii? Această întrebare încă fără răspuns, foarte interesantă, este tratată în lucrările lui Watkins şi Melchert citate mai sus; vezi şi G. Neumann, „Wie haben die Troer in 13. Jahrhundert gesprochen?“, în *Würzberger Jahrbücher für die Altertumswissenschaften* 23, 1999, pp. 15–23; Ruggero Stefanini, „Toward a Diachronic Reconstruction of the Linguistic Map of Ancient Anatolia“, în S. De Martino şi F. Pecchioli Daddi, ed., *Anatolia antica: Studi in memoria di Fiorella Imparati*. *Eothen* 11 (Logisma editore, Firenze, 2002), pp. 783–806; Itamar Singer, „Western Anatolia in the Thirteenth-Century BC According to the Hittite Sources“, în *Anatolian Studies* 33, 1983, pp. 206–17.

Pentru relaţiile între greci şi Anatolia, vezi H.G. Güterbock, „The Hittites and the Aegean World: Part 1. The Ahhiyawa Problem Reconsidered“, în *The American Journal of Archaeology* 87: 2, 1983, pp. 133–38; M.J. Mellink, „The Hittites and the Aegean World: Part 2. Archaeological Comments on Ahhiyawa-Achaians in Western Anatolia“, în *American Journal of Archaeology* 87: 2, 1983, pp. 138–41; E.T. Vermeule, „Response to Hans Güterbock“, în *American Journal of Archaeology* 87, 2, 1983, pp. 141–43. Vezi şi Trevor Bryce, „Ahhiyawans and Mycenaeans: An Anatolian Viewpoint“, în *Oxford Journal of Archaeology* 8, 1989, pp. 297–310; Trevor Bryce, „Relations between Hatti and Ahhiyawa in the Last Decades of the Bronze Age“, în Beckman *et al*., ed., în *Hittite Studies*, 2003, pp. 59–72; E. Cline, „A Possible Hittite Embargo against the Mycenaeans“, în *Historia* 40, 1991, pp. 1–9; W.D. Niemeier, „Mycenaeans and Hittites in War in Western Asia Minor“, *Polemos*, vol. 1–2, în *Aegaeum* 19, 1999, pp. 141–56; P.H.J. Houwink ten Cate, „Contact Between the Aegean Region and Anatolia in the Second Millennium î.Hr.“ (1973), în R.A. Crossland şi Ann Birchall, ed., *The Bronze Age Migrations in the Aegean; Archaeological and Linguistic Problems in Greek Prehistory* (Noyes Press, Park Ridge, N.J., 1974), pp. 141–61.

ORIENTUL APROPIAT ANTIC ÎN AFARA ANATOLIEI

O succintă introducere în Orientul Apropiat antic se găseşte în B.A. Knapp, *The History and Culture of Ancient Western Asia and Egypt* (Dorsey Press, Chicago, 1988). Două cărţi de referinţă foarte valoroase sunt Sasson, ed., *Civilizations of the Ancient Near East*, şi Daniel C. Snell, ed., *A Companion to the Ancient Near East* (Blackwell, Oxford, 2005). Printre importantele colecţii de documente din regiune se numără W.W. Hallo, ed., *The Context of Scripture. Canonical Compositions from the Biblical World*, 2 vol. (Brill, Leiden, 1997–2000); J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, ed. rev. (Princeton University Press, Princeton, 1969); Amelie Kuhrt, *The Ancient Near East: c. 3000-330 BC*, 2 vol. (Routledge, London, 1995).

O selecţie de texte literare din Noul Regat egiptean este disponibilă în Miriam

Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature, A Book of Readings*, vol. 2, *The New Kingdom* (University of California Press, Berkeley, 1976). O bună introducere istorică poate fi găsită în Donald B. Redford, *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times* (Princeton University Press, Princeton, 1992), în timp ce Redford, ed., *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt* (Oxford University Press, New York, 2001) este o sursă de valoare. P.H. Newby, *Warrior Pharaohs: The Rise and Fall of the Egyptian Empire* (Faber & Faber, London, 1980) este foarte uşor de citit.

Pentru inscripţiile regale din Asiria, vezi A.K. Grayson, *Assyrian Royal Inscriptions* vol. 1, *From the Beginning to Ashur-resha-ishi* (Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1972), şi Grayson, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)* (University of Toronto Press, Toronto, 1987). Pentru o introducere în istoria Asiriei, vezi H.W.F. Saggs, *The Might that Was Assyria* (Sidgwick & Jackson, London, 1984).

Printre antologiile care se concentrează pe texte din Mesopotamia antică se numără B.R. Foster, *Before the Muses. An Anthology of Akkadian Literature* (CDL Press, Bethesda, Md., 2005) şi A.L. Oppenheim, *Letters from Mesopotamia* (University of Chicago Press, Chicago, 1967). Două volume de poeme mesopotamiene despre război şi distrugere sunt P. Michalowski, *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur* (Eisenbrauns, Winona Lake, Ind., 1989) şi J.S. Cooper, *The Curse of Agade* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1983). Există un număr de mare introduceri în Mesopotamia antică; una dintre cele mai bune este A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia: Portrait of A Dead Civilization*. ed. rev., completată de Erica Reiner (University of Chicago Press, Chicago, 1977); pentru o actualizare a celor mai noi descoperiri, vezi Stephen Bertman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia* (Facts on File, New York, 2003). Stephanie Dalley şi A.T. Reyes scriu despre impactul Mesopotamiei asupra Greciei din Epoca Bronzului, în Stephanie Dalley *et al*., *The Legacy of Mesopotamia* (Oxford University Press, Oxford, 1998), pp. 85–94.

Pentru *Scrisorile din Amarna*, vezi William L. Moran, ed. şi trad., *The Amarna Letters* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1992). Pentru o analiză a sistemului de relaţii internaţionale ilustrat în aceste scrisori, vezi Raymond Cohen şi Raymond Westbrook, ed., *Amarna Diplomacy. The Beginnings of International Relations* (Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2000). Vezi şi Trevor Bryce, *Letters of the Great Kings of the Ancient Near East* (Routledge Taylor and Francis Group, London, 2003) şi Mario Liverani, *International Relations in the Ancient Near East, 1600–1100 BC* (Palgrave, New York, 2001).

O selecţie de texte din Ugarit poate fi găsită în Michael David Coogan, *Stories from Ancient Canaan* (Westminster John Knox Press, Louisville, 1978); S. Lackenbacher, *Textes akkadiens d' Ugarit. Textes provenants des vingt-cinq premières campagnes* (Les Éditions du Cerf, Paris, 2002 [în limba franceză]). Pentru o scurtă introducere în Ugarit şi Canaan în Epoca Bronzului, vezi Cyrus H. Gordon şi Gary Rendsburg, *The Bible and the Ancient Near East*, ed. 4 (W.W. Norton & Co., New York, 1998), pp. 82–95.

Identificarea aşa-numitei „Alashiya" hitită ca fiind Cipru este un virtual roman poliţist. Vezi Y. Goren *et al*., „The Location of Alashiya", în *American Journal of Archaeology* 107, 2003, pp. 233–55.

În ultimii ani s-au făcut multe cercetări legate de popoarele mării şi multe dintre acestea sunt disponibile în Eliezer D. Oren, ed., *The Sea Peoples and Their World: A Reassessment* (University of Pennsylvania, Philadelphia, 2000). Vezi şi eseurile din Seymour Gitlin *et al*., *Mediterranean Peoples in Transition: Thirteenth to Early Tenth Centuries BCE: in Honor of Professor Trude Dothan* (Israel Exploration Society, Jerusalem, 1998). O lucrare mai veche, dar încă valoroasă, este N.K. Sandars, *The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean, 1250–1150 BC* (Thames & Hudson, London, 1978).

MULŢUMIRI

Mulţi oameni, de pe trei continente, m-au ajutat să scriu această carte. Judith Dupré, Mark Levine, Kim McKnight, Marcia Mogelonsky, Jan Parker şi Meredith Small au avut generozitatea să citească şi să aducă îmbunătăţiri manuscrisului. Mentorul meu, Donald Kagan, mi-a oferit sfaturi valoroase la începutul acestui proiect. Getzel Cohen mi-a deschis uşi la Troia. Le sunt foarte îndatorat lui şi celor care lucrează la Proiectul Troia, în particular, regretatului director Manfred Korfmann, lui Peter Jablonka, Rüstem Aslam, lui Gerhard Bieg şi Hans Jansen. Mustafa Aşkin m-a condus prin Troada; Selma şi Iskender Azloglu mi-au fost gazde şi ghizi pe Muntele Ida, iar Serhan Güngor a fost un *guide extraordinaire* în Turcia. Allen Ward m-a prezentat lui Elias şi Maria Tomazos, care m-au invitat la o conferinţă despre recentele săpături arheologice de la Pellána, Grecia, găzduită de comunitatea locală; acolo i-am cunoscut pe Ralph Gallucci, Matthew Dillon şi pe directorul şantierului arheologic, Theodore Spyropoulos, un erudit, care mi-a dat sfaturi preţioase. Colegii mei de la Cornell, John Coleman, Peter Kuniholm, Stuart Manning, Jon Parmenter, Hayden Pelliccia, Pietro Pucci, Hunter Rawlings, Eric Rebillard, Jeffrey Rusten şi James Weinstein, mi-au împărtăşit cunoştinţele lor referitoare la diferite subiecte, de la Tucidide la arborii din Anatolia sau religia indigenilor americani. Printre oamenii de ştiinţă de la alte universităţi care m-au ajutat se numără Günhan Borekci, Paul Cartledge, Eric Cline, Peter Dorman, Elizabeth S. Greene, Victor Davis Hanson, Simon Hillier, John Lee, Joseph Manning, Michelle Maskiel, Adrienne Mayor, Josiah Ober, Geoffrey Parker, Stephen Radentz şi Katerina Zacharias. Suzanne Lang m-a ajutat cu sfaturi administrative şi logistice nepreţuite. Elizabeth Shedd m-a ajutat cu fotografiile, iar Susan Dixon a proiectat şi produs website-ul meu.

Doresc de asemenea să le mulţumesc lui Diane Barcelo, Nina Barclay, Stephan Blum, Susanne Bocher, Matthias Cieslak, Çiler Çilingiroğlu, Robert A. Graham, Pavol Hnila, Martin Loicano, Alison Minton, Bill Patterson, Kevin Rooney, rabinului Eli Silberstein, Sevim Karabiyik Tokta, Sinan Unur, Steffen White, Janis Whitlock, Malcolm Wiener şi Chaya Rivka Zwolinksi.

Departamentul de Istorie de la Cornell University mi-a îngăduit să plec ca să scriu această carte. Le sunt recunoscător atât lor, cât şi Departamentului de Studii Clasice de la Cornell şi personalului de la Biblioteca John M. Olin de la Cornell. Le sunt îndatorat studenţilor mei din trecut şi din prezent, de la Cornell şi din alte părţi, pentru că m-au stimulat şi susţinut.

Oamenii din Grecia şi Turcia s-au dovedit la fel de generoşi ca întotdeauna.

Îi sunt foarte recunoscător redactorului meu de la Simon & Schuster, Bob Bender, pentru înţelepciunea şi răbdarea sa. Contribuţiile lui se regăsesc în fiecare pagină. Vreau de asemenea să le mulţumesc asistentei lui, Johanna Li, precum şi lui Phil Metcalf şi Tom

Pitoniak. Îi sunt foarte recunoscător şi redactorului meu de la Hutchinson, Paul Sidey, pentru modul meticulos, înţelegător şi productiv în care a citit manuscrisul. De asemenea, aş vrea să-i mulţumesc asistentei sale, Tiffany Stansfield. Fără Howard Morhaim, cel mai bun agent, sfătuitor şi prieten, această carte nu ar fi existat.

Sunt foarte îndatorat faţă de familia mea. Mama mea mă încurajează constant, la fel şi amintirea regretatului meu tată. Susţinerea şi afecţiunea soţiei mele, Marcia, şi ale copiilor mei, Sylvie şi Michael, au făcut ca acest proiect să fie o odisee, şi nu un maraton. Fraţii şi surorile mele, atât prin naştere, cât în urma căsătoriei, sunt cei mai grozavi prieteni şi această carte le este dedicată lor.

DARDANELELE BĂTUTE DE VÂNTURI. Vântul de nord stârnea vara valuri cu creste albe. Peninsula Gallipoli se află în prim-plan, iar ţărmul asiatic se întinde dincolo de strâmtoare. (*Barry Strauss*)

BOREAS. Vântul de nord este reprezentat ca un bărbat puternic, înaripat, zburând şi suflând într-o scoică, în acest basorelief din Turnul Vânturilor de la Atena (130–125 î.Hr.). (*Barry Strauss*)

STRÂMTORILE. La Çanakkale (în prim-plan), la nord de Troia, Strâmtoarea Dardanele se îngustează până la o lăţime de mai puţin de 1,6 km. În centru, râul Koca (Rhodios la Homer) se varsă în strâmtoare, iar Peninsula Gallipoli se întinde pe ţărmul îndepărtat. (*Murat Kiray*)

BASORELIEFUL KARABEL. Sculptat pe o stâncă la aproximativ 322 km sud de Troia, acest

basorelief din Epoca Târzie a Bronzului reprezintă un războinic, probabil un rege, înarmat cu arc şi suliţă. Poate că prinţul troian Paris era îmbrăcat ca acesta. (*Sevim Karabiyk Tokta*)

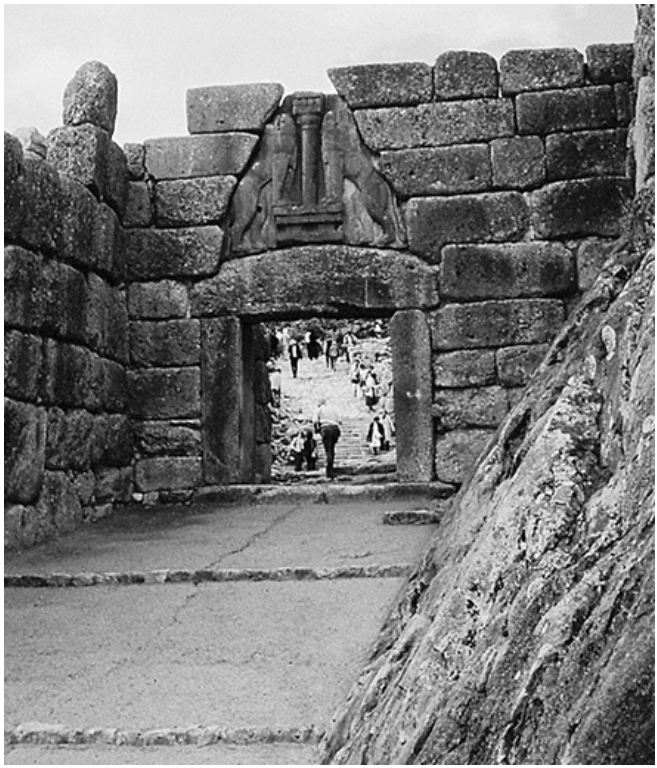

MYCENE. Cu uriaşele blocuri de piatră şi cu leii sculptaţi (sau leoaice), Poarta Leilor, prin care se intra în citadelă, simbolizează puterea. Soldaţii vegheau pe ziduri şi puteau să-i oprească pe atacatori din trei părţi. (*Barry Strauss*)

FTHIA. Măslinii care cresc în câmpie ilustrează fertilitatea presupusei patrii a lui Ahile. (*Barry*

Strauss)

LEMNOS. Portul Mirina, capitala insulei, se află pe coasta de vest a Lemnosului, lângă situl cetăţii antice Mirina. (*Barry Strauss*)

KNOSSOS. După ce micenienii au cucerit Creta, în anii 1400 î.Hr., au construit acest palat; în fotografie: complexul sălii tronului (reconstituire) şi curtea centrală. (*Barry Strauss*)

LACEDEMONIA. Menelaion sau altarul lui Menelau şi al Elenei se află pe o colină din Lacedemonia. În depărtare, culmile acoperite cu zăpadă ale Muntelui Taygetos. (*Barry Strauss*)

FEMEIE MICENIANĂ. Fragment de frescă dintr-o casă din Mycene, 1200 î.Hr. (*Muzeul Naţional de Arheologie din Atena, Republica Elenă, Ministerul Culturii*)

ZEI HITIŢI. Acest basorelief aflat pe o stâncă de lângă Hattusha este un detaliu al unei opere mai mari. Observaţi pălăriile conice ale personajelor şi săbiile în formă de seceră. (*Barry Strauss*)

TROIA VĂZUTĂ DIN VEST. În această fotografie aeriană se poate vedea culmea pe care se afla Troia. Ruinele sunt vizibile în prim-plan, iar terenul agricol se întinde spre dealurile din depărtare. (*Hakan Oge*)

SPRE PORTUL TROIEI. Portul Troiei a fost identificat ca un golfuleţ dincolo de Promontoriul Beşik, în centrul fotografiei. Insula Tenedos se află în dreapta. (*Barry Strauss*)

TABĂRA GRECILOR? Vedere din Troia spre culmea pe care grecii s-ar putea să-şi fi ridicat tabăra. În vremea Războiului Troian, cea mai mare parte a câmpiilor care se văd aici erau probabil sub apă, acoperite de un golf al Dardanelelor. (*Barry Strauss*)

SIGILIU DE LA TROIA. Trei imagini ale singurei scrieri din Epoca Bronzului descoperite la Troia: un sigiliu mic, cu două feţe, cu scriere luvitană, poartă numele unui scrib şi al soţiei sale. (*Arhiva Proiectului Troia*)

FIGURINĂ DE BRONZ. Această statuetă (10 cm înălţime) din oraşul de jos Troia VIi înfăţişează un bărbat într-un gest de rugă. Se pare că este opera unui meşter hitit. (*Mehmet Gulbiz / Dogan Burda Magazine*)

FORTIFICAŢIILE CITADELEI. Oricine atacă citadela Troiei dinspre est este obligat să intre pe aleea dintre fortificaţiile impozante ale citadelei (stânga) şi un zid suprapus (dreapta). (*Barry Strauss*)

POARTA DE SUD. Principala intrare în citadela Troiei prezintă o stradă pavată (centru) şi un turn monumental, ale cărui fundaţii se pot vedea (stânga). Observaţi stela din faţa turnului (stânga, în faţă). Acoperişul (în spate) protejează un zid din chirpici din Epoca Timpurie a Bronzului. (*Barry Strauss*)

CASĂ TROIANĂ. O reşedinţă mare şi bine construită în exteriorul citadelei, în nord-vestul oraşului de jos, în Troia VIi. (*Barry Strauss*)

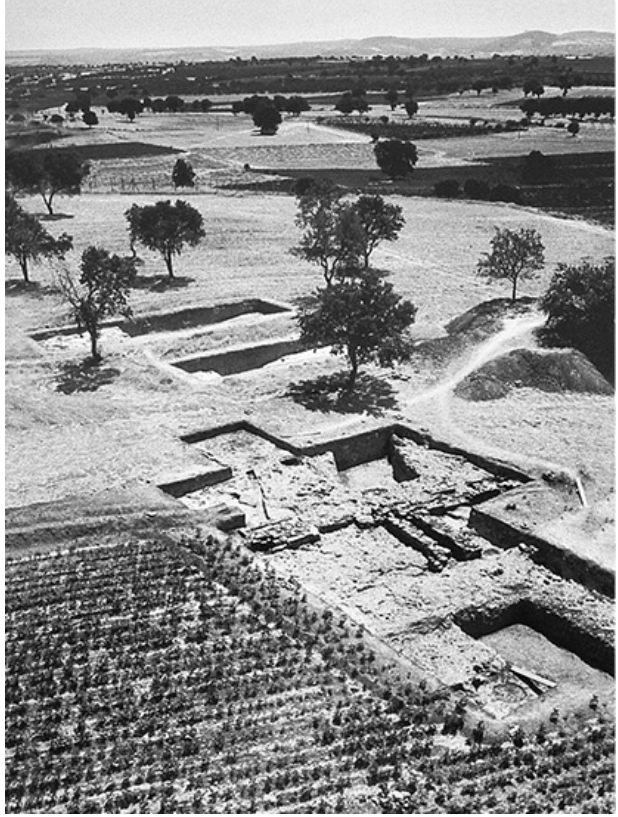

APĂRAREA TROIEI. O parte a şanţului de apărare din jurul oraşului de jos, întrerupt de un drum pavat care era protejat de o palisadă de lemn. Fundaţiile de piatră ale structurilor târzii sunt vizibile pe drum. (*Arhiva Proiectului Troia*)

FLUVIUL SCAMANDROS. Vara, nivelul apei este scăzut în principalul fluviu din câmpia troiană. Observaţi malurile mlăştinoase. (*Barry Strauss*)

MUNTELE IDA. Un iaz alimentat cu apă de un izvor de pe panta de sud a muntelui care domină Troada. Observaţi copacii cu frunze căzătoare. (*Barry Strauss)*

CHRYSE. Golfuleţul din centrul fotografiei poate fi portul anticei Chryse. Frumoasa prizonieră a lui Agamemnon, Chryseis, a fost adusă aici, pe corabie, şi înapoiată preotului Chryses, tatăl ei. (*Barry Strauss*)

CAPUL LEKTON. Un promontoriu accidentat din capătul de sud-vest al Troadei. Jefuitorii care se îndreptau din Troia spre Golful Edremit navigau probabil pe lângă acesta. (*Barry Strauss*)

GOLFUL EDREMIT. O vedere, printre măslini, către munţii de deasupra oraşului Edremit (Adramyttion în Antichitate), luată din apropierea presupusului sit al Thebei sub Plakos. (*Barry Strauss*)

DOVEZI ALE RĂZBOIULUI? Aceste vârfuri de săgeţi şi suliţe au fost descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice de la Troia. (*Arhiva Proiectului Troia / Dogan Burda Magazine*)

ODISEU. Eroul este reprezentat vorbind; poartă un *pilos* (pălărie de fetru) şi o mantie şi ţine în mână teaca unei săbii. Piatră de inel (calcedoniu) din Creta, 400–350 î.Hr. (*Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz / Art Resource, NY*)

MENELAU O AMENINŢĂ PE ELENA. Regele îndreaptă spada spre soţia sa, cu braţele larg deschise, amforă cu figuri roşii, pictorul Oltos, 525–515 î.Hr. (*Réunion des Musées Nationaux / Art Resource, NY*)

RĂZBOINICII SE ODIHNESC. Ahile şi Aiax joacă zaruri, vas cu figuri negre, sfârşitul secolului al VI-lea î.Hr. (*Réunion des Musées Nationaux / Art Resource, NY*)

TROIA ÎNJOSITĂ. Ahile târăşte trupul lui Hector în spatele carului său. Vas cu figuri negre, pictorul Diosphos, începutul secolului al V-lea î.Hr. (*Réunion des Musées Nationaux / Art Resource, NY*)

VASUL CALULUI TROIAN. Detaliu al gâtului unui vas cicladic în basorelief, care îi înfăţişează pe războinicii greci în interiorul calului troian, 675–650 î.Hr. (*Muzeul Mykonos / Republica Elenă, Ministerul Culturii*)

ARMURĂ MICENIANĂ. Armura de bronz a fost descoperită într-un mormânt de la Dendra, nu departe de Mycene, şi datează de la sfârşitul anilor 1400 î.Hr. (*Eleutherios Feiler, D-DAI-ATH-Argolis 691, All Rights Reserved*)

RĂZBOINICI MICENIENI. Pe acest fragment ceramic din Tirint se văd părţi din două scuturi, o suliţă şi un coif din colţi de mistreţ. (*D-DAI-ATH-Tiryns-Archiv 1979/015, All Rights Reserved*)